Димитър Попов

ДРЕВНА ТРАКИЯ
ИСТОРИЯ И КУЛТУРА

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на ИК ЛИК.

На кориците:

- Ритон от съкровището от с. Борово, Русенско – IV в. пр.Хр.
- Култова брадва от с. Чомаковци, Ловешко – X–VII в. пр.Хр.
- Начелник от с. Брезово, Пловдивско – края на V – началото на IV в. пр.Хр.
- Ритон от Поройна (Румъния) — IV в. пр.Хр.

© Димитър Попов, автор, 2009

© Издателска къща „ЛИК“, 2009

ISBN 978-954-607-777-6

Димитър Попов

ДРЕВНА ТРАКИЯ
ИСТОРИЯ И КУЛТУРА

Издателска къща ЛИК
София, 2009

EX LIBRIS
УНИВЕРСИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

ЦУБ

1-0000179222

СЪДЪРЖАНИЕ

Част първа ИСТОРИЯ

Въведение 9

Глава първа Началото 13

Глава втора Обществото 30

Глава трета Държавността 76

Глава четвърта Съпротивата 125

Част втора КУЛТУРА

Въведение 175

Глава пета Всекидневието 179

Глава шеста Религията 223

Глава седма Изкуството 259

Глава осма Завещанието 300

Основна литература 330

ЧАСТ ПЪРВА

ИСТОРИЯ

ВЪВЕДЕНИЕ

Направлението за изучаване, обясняване и оценяване н тракийската история и култура от прехода между каменно медната и ранната бронзова епоха (втората половина на I хилядолетие пр.Хр.) до създаването на Дунавската българск държава през 681 г. се обозначава в науката с термина тра кология. Естественият център за нейната поява и развитие България, защото сърцето, в което съзряват и пулсират върхо вите моменти в оформянето, генезиса, живота и характера н тракийския етнос и на неговата култура, са днешните българ ски земи и още по-точно областите от р. Дунав до Егейското крайбрежие и прилежащите му острови.

Те образуват ядрото на тракийската диаспора. В своето историческо съществуване тя се разпростира върху обширна територия. През различните периоди това разсейване (разселване) обхваща още земите от Карпатите до р. Дунав, райони на Мала Азия, покрива и зони на Северното Черноморие, от Кавказ, от Подунавието, различни пунктове на Източното Средиземноморие, а също така и от Двуречието, от Египет, от Северна Африка и от римските провинции. Последните места бележат периферията на тракийската диаспора.

Закономерното, околовековно, развитие на проблематиката показва, че към днешна дата в основата ѝ стои взаимодействието и взаимопроникването на културите на различни етноси на фона на историческите процеси в Югоизточна Европа. Този

е пътят, по който тракологията започна да се очертава като съществен дял от общата индоевропеистика и като ключово направление в междудисциплинната палеобалканистика.

От една страна, изследването на древна Тракия и на траките спомага за разбирането на големите и синтезни исторически процеси и явления по отношение на сродните етнокултурни общности в контактните зони. От друга страна, взаимодействията със скити, пеласги, македони, илири, елини, римляни и т.н. допринасят за изясняването на характеристиката на социално-икономическата, на държавно-политическата и на културно-идеологическата структура на тракийския свят на различни равнища.

Показателно е, че контактите и взаимодействията не се ограничават в краткотрайни или еднократни размени на информация, а са продължителен процес, който обхваща големи периоди от древността. От тази позиция именно разглеждането на древна Тракия и на траките в контекста на общоисторическото развитие на сродните етнокултурни общности в Югоизточна Европа, в Мала и Предна Азия, в Елада, в Егейския свят и в Средиземноморието въобще, като многосъставен, синкретичен, но и исторически единен ареал, може да определи ролята, мястото и значението им в индоевропейската проблематика, във формирането на палеобалканските и на другите европейски народи.

Проблематиката има и втора, не по-маловажна страна. Тя се свежда до приемствеността между античността и средновековието. Самият анализ на живота и на развитието на българските земи през древността е с първостепенно значение, тъй като българската държава е приемник на заварената тук късноантична, пъстроцветна, многосъставна историческа мозайка, в която тракийското население е с голяма стойност.

Безспорно е и обстоятелството, че тракийското наследство се влива и е съставен елемент във формирането на средновековната българска култура. Дълбоките корени на българския народ и своеобразието на развитието му през вековете се крият

в историческата приемственост, която предпоставя богати; стремителен възход на България през средновековието и пр по-новите времена до съвремието.

В тази обстановка историческото развитие на траките ка географско и етнодемографско единство на племена с еднак или поне със сходна социално-икономическа, държавно-пол тическа и културно-идеологическа характеристика се раздел най-общо на шест периода.

Първият период обхваща времето между средата на I или началото на III хилядолетие пр.Хр. докъм 2300–2200 ил 1900 г. пр.Хр., т.е. той се разполага от края на каменно-меднат и през т.нар. ранна бронзова епоха. Началната организаци на икономиката и на селищния живот, която се съпровожд от започваща диференциация в недрата на патриархално родовата община, показва, че родовообщинните отношени: достигат степента на антагонистично разслоение с признаци на съсловно деление. Сега изникват и най-древните държавни институции – признаци, с които начева държавообразуването Описаните процеси са в сила за цялата тракийска територия между Северозападна Мала Азия и Карпатите.

Вторият период е от 2300–2200 или 1900 г. пр.Хр. докъм 1300–1200 г. пр.Хр., т.е. той се разполага през средната и късната бронзова епоха и е най-ясно изразен през втората половина на II хилядолетие пр.Хр. През тези времена отчетливата съсловно-класова диференциация довежда до ярка антагонистична структура. На този фон израстват и фигурите на племенните вождове – предводители. Както в Мала Азия, така и в Европа, сега изглежда се осъществява преходът към съседско-териториална община и преминаването на държавните образувания към обединения от раннокласов тип.

Третият период покрива времето от 1300–1200 г. пр.Хр. до края на VI в. пр.Хр., т.е. той съвпада с началото на желязната епоха, когато навсякъде по обширната територия на тракийската диаспора и в европейските, и в малоазийските ѝ части се извършват коренни промени, предизвикани от масовото въвеждане на желязото в производството. Усилването на ри-

тъма на обществените явления довежда и до създаването на първите големи тракийски държавни организации.

Четвъртият период се разполага от края на VI до края на III в. пр.Хр. Той разкрива как раннокласовото общество се стабилизира и води към апогей в културните и политическите изяви, специално на Одриската държава до средата на IV в. пр.Хр. Същевременно периодът показва и картината на характерната децентрализация в рамките на царството и на по-силните династически домове.

Петият период е с граници от края на III в. пр.Хр. до началото на II в. сл. Хр., т.е. той съвпада с началото на римското нашествие на Балканския полуостров и завършва с покоряването на Дакия от император Траян – с окончателното включване на тракийската диаспора в римската провинциална робовладелска система. Раздробяването и изчезването на местните държавни организации и династии е вече реален факт, а всички тракийски земи попадат в рамките на организираните балкански римски провинции Македония, Мизия, Тракия и Дакия.

Шестият период започва от началото на II в. и стига до условната граница VI в., т.е. той приключва с окончателното настаняване на славяните в Карпато-Балканския район. Найважни са етническите промени с техните характерни особености за различните зони, където траките вече се превръщат в неотделима съставка на местното късноантично население.

Глава първа

НАЧАЛОТО

За целия античен свят преходният период от родовообщинен строй към ранни държавни образувания има в основни линии ако не еднакво, то поне сходно съдържание. Тази практика се проявява и в Тракия и се развива в хода на етногенетичните процеси. Същинското им начало, което довежда до обособяването на балканските племенни общности (в това число и на тракийската), лежи в т.нар. преходен период между каменно-медната и бронзовата епоха, т.е. то се разполага през столетията от средата или от края на IV и началото на III хилядолетие пр.Хр.

В историко-географско отношение Балканският полуостров е тясно свързан със земите на Предна и Мала Азия, с Кавказко-Черноморския басейн и именно тези зони имат важно значение в общата теория за произхода на индоевропейците. Проблематиката е изключително сложна, тъй като основният въпрос, след като е сигурно, че траките са индоевропейци, е дали въобще индоевропейското население идва отнякъде, или това е население, което добива белезите на индоевропейската култура в Европа. Ето защо към днешна дата изглежда прибързано измененията в живота на обитателите на Югоизточна Европа да се приписват изцяло, за посочения преходен период, на нашественици-индоевропейци.

Сами по себе си миграциите и инвазиите са недостатъчни, за да обяснят цялата сложност на етногенетичните процеси,

всички най-съществени явления на народностното развитие през различните времена. Нещо повече, теорията за прекъсванията или както е известна в науката – теорията за хиатусите, без съмнение изхожда от предварителната, умозрителна, но и погрешна предпоставка, че само определен етнос е носител на определени белези на културата. По този начин в по-старата историография нахлуващите индоевропейци, на които се приписват промените в действителността, се наричат с различни имена според възприетата от авторите и от школите терминология, но най-често арии или индо-германи. Точно тяхната поява се приемаше за начало на индоевропеизацията на местното заварено население.

Реалността обаче не трябва да се приема еднозначно, а пъстроцветието на нейната мозайка опира до съществуването на обширна, етнокултурна, контактна зона, където процесите и техните взаимодействия не само се намират на почти еднакво или поне на сходно равнище на развитие, но и на тази основа се индоевропеизират и придобиват онези белези, които могат да се определят като индоевропейски. В този смисъл идеята въображаемата прародина на индоевропейците да се локализира в един точно определен район просто не може да бъде защитена.

Тя се отхвърля решително след големите открития в областта на археологията и на лингвистиката, които разкриват друга етническа картина в Югоизточна Европа и в Егейския свят. Не е случайно и обстоятелството, че в съвременната книжнина прародината на индоевропейците се поставя на различни места – в Централна (Вътрешна) Азия, в Централна и в Източна Европа, в Прибалтика, в Подунавието. Очевидно нейното точно местоположение е невъзможно да се открие, след като се установи, че освен Индия и Европа индоевропейци обитават също Мала и Предна Азия.

Сторената констатация показва, че индоевропеизацията не е едно-, а е многоцентричен процес. Той се изживява от огромна маса население в Евразия, където едно от средищата е в Югоизточна Европа с Черноморския басейн и в Мала

Азия с Анатолия до планината Тавър на юг. В тази обстанов
въпросът за произхода на траките може да се анализира
позиция на схващането, че приемствеността и прекъсвания
(хиатусите) са две взаимно свързани страни на изменениятa
етнодемографската и в социалната структура на население
през древността. Тези промени са различни по сила и могат
са както постепенни и качествени, така и рязко да нарушав
хода на историческото развитие.

Големият проблем за етногенезиса на траките и мног
бройните спорове за етническата принадлежност на страна
се свеждат до няколко хипотези. Според някои археоло
промените в живота, в стопанството, в бита на югоизточн
европейското население през т.нар. от тях преходен перио
към бронзовата епоха и разрушенията и пожарите, които с
забелязват в редица селищни могили, се дължат на допусти
мо нашествие на номадски племенни групи, известно кат
„степна инвазия“.

Археологическата представа за новопоявилите се свежд
в основни линии до характеристиката им като конни народи
които явно идват от север и североизток, т.е. от степнит
черноморски райони. Тяхното нахлуване към и на юг о
Долния Дунав се счита за започване на индоевропеизацият
на местното, автохтонно население. При това положение задължително се предпоставя постановката, че то е пред- или неиндоевропейско.

Този е пътят на обосноваването на т.нар. курганна теория, която носи името си според „индоевропейския“ обичай да се натрупват могили (кургани) над погребаните и към днешна дата има голяма популярност. Според нейната логика индоевропейците тръгват от прародината си в централноазиатските степи и се придвижват на запад, за да се появят в Евразия на последователни вълни именно между края на каменно-медната и началото на бронзовата епоха. Точно тези номади полагат началото на индоевропеизацията на Балканите.

Наистина сега е времето, когато от живота изчезва пищно рисуваната керамика, плод на игриво художествено и на дъл-

боко смислово идеологическо съдържание. На нейно място се появяват нови сферообразни съдове с къси шии и с косо отрязани устия и въобще разликата е особено чувствителна и във форми, и в украси. Липсват и характерните за каменно-медната епоха човешки статуйки (идоли).

Измененията в планировката на жилищата и смяната на погребалните обичаи също не могат да се отрекат, защото до този момент мъртвите се погребват със свити по посока на главата колене (хокери), а точно такова нещо не е открито досега през бронзовата епоха. В пантеона все по-осезателно се наблюдава присъствието на „индоевропейски" мъжки божества, които започват да преобладават над преклонението към многовариантните Велики богини-майки на завареното и следователно „неиндоевропейско" население, засвидетелствани чрез изобилието на женски статуетки в най-различни пози и варианти.

Всички тези белези и въобще промените в културата, които се откриват с методите на археологията и се отнасят към новопоявилите се етнически съставки, подкрепят предположението за нашествие на номадски племенни групи, които идват от североизток. Те прекъсват приемствеността в живота на населението на редица места, а на други причиняват размествания и принуждават обитателите на селищата да търсят нови местоживелища.

Несъмнено тези миграции и инвазии променят социално-икономическата действителност в земите на юг от Карпатите и поставят началото на нова епоха, като въвеждат бронзовата сплав във всеобща употреба. Сборното наименование на тези хора ще стане известно по-късно в изворите на писаната история като „траки", докато за момента в най-добрия случай те могат да се определят като „прототраки" или „пратраки".

Разбира се, всяка теория има своите достойнства и стабилни подкрепи, но така накратко изложената е твърде уязвима в основните си аргументи. Най-напред могилите и тяхното насипване са познати в цяла Евразия. Те са нещо естествено и са известна практика в зоната на Егеида с нейните острови и

нищо не доказва по-ранното им датиране на изток и по-късн
то на запад, за да се потвърди пътят на разпространението и
чрез тласъците на вълни на степните номади. Още по-прос
казано, тяхното нашествие не е причина за издигането им.

Не по-малко важен е фактът, че през цялата антично
Великата богиня-майка остава главното божество на тракит
Независимо от присъствието и на мъжки богове в религия
им, дори на фигурата на вездесъщия Върховен бог и на почит
към него, тя е центърът на вярата и продължава да опреде
ритъма на действителността под различни имена-прозвищ
като Бендида, Котито, Зеринтия, Брауро, Хипта, Миза и д
Неотчитането на тези обстоятелства налагат и присъствиет
на едно пред- или на неиндоевропейско население в земит
които движението обхваща, и предпоставят изводите, вмест
да ги извлекат от наличните данни.

Други археолози са на мнение, че между каменно-медна
и бронзовата епоха има непрекъсната връзка, каквото впроче
е положението и с новокаменната и каменно-медната култура
Открити на много места в България, особено по долинат
на р. Марица, като например селищните могили при Нова и
Стара Загора (Карановската и Азмашката), те не са изолирани
и имат преки взаимодействия с околните земи на Балканския
полуостров и в Предна Мала Азия, които и през следващите
епохи никога не прекъсват.

Приемствеността между културните пластове не е нарушена, предишните селища не са повсеместно изоставени и общо взето целият обширен ареал не претърпява коренна промяна на населението. То нито е тотално унищожено, нито е масово изтикано или претопено от новодошлите индоевропейци. Както обикновено става, на едни места животът наистина прекъсва, но на други той продължава, а сложността на картината се формира вследствие на вътрешни размествания и движения.

Наистина, ако появата на миграционни групи в някои райони и за някои археологически обекти е сигурно засвидетелстван факт, същата доказателствена стойност носят и

откритията, че в редица селища съществува пряка приемственост между каменно-медните и бронзовите пластове, т.е. резултатите от разкопките не предоставят данни за хиатус, за дълбоки и мащабни преобразувания, за дебелослойни останки от разрушения. Наблюденията са особено красноречиви за онези селищни могили, които се намират на юг от Стара планина.

Така например стратиграфията на раннобронзовото селище при с. Езеро, Новозагорско, не поддържа тезата за преувеличената миграция на степните племена, която изцяло преобразува културата в обширни области на Югоизточна Европа. Голямата селищна могила при с. Караново, Новозагорско, също е внушително доказателство за непрекъснатостта на живота във всичките му прояви от ранната новокаменна до ранната желязна епоха включително. За нейните обитатели е недопустимо да се търси тяхната далечна прародина.

Липсата на прекъсвания в историко-материалните слоеве и следователно в етногенетичните процеси предполага, че отделните племенни общности не изгубват облика и характеристиката си. Те следват вътрешните закономерности на своето развитие дори при случаите, когато се допуска появата на номади. Сега нашествието им се приема в ограничени размери и очевидно не променя картината по отношение на земите на юг от Стара планина.

Без да се отричат миграциите, е необходимо да се подчертае, че да се схваща хиатусът като повсеместна и поголовна катастрофа е също толкова пресилено и абсурдно, колкото и да се мисли, че приемствеността непременно върви по пряка линия. В историческата действителност неизменяема, статична етническа структура не съществува. Появата на пришълци при прехода към бронзовата епоха е регистрирана не само в обекти от Северна и Североизточна България, но и на юг в селищните могили между Стара планина, Родопите и Егея, а и в самата Гърция. Всъщност процесът на съчетаването на заварената и на внесената археологическа култура предпоставя продължителното етнокултурно стабилизиране на общностите в бъдеща Тракия.

В случай, че се абсолютизират, двете археологически хипо тези могат остро да се противопоставят, като всяка една от тя претендира да се наложи като генерална схема за протичан на етногенетичните процеси. В тази атмосфера е ясно, че сам чрез своите методи археологията е неспособна да отговор на въпроса от какъв произход е населението на Балканск полуостров и по-специално в неговата северна част, къдет по-късно се налага наименованието „траки". От значение з решаването на проблема са наблюденията на лингвистите.

Като се опира на тракийските езикови остатъци и особен на данните от топонимията, която поне засега не разкрив пред- или неиндоевропейския характер, езиковедите решава въпроса за произхода на траките и за етническата същност на населението в границите на Европейския Югоизток с Мала Азия без намесата на преселници – номади. Те поддържат тезата за автохтонността на тракийското население още от времето на новокаменната епоха – според тях VI хилядолетие пр.Хр. Следователно коренните жители на същинска Тракия са хора с индоевропейски произход, а техните отделни племенни общности се оформят чрез вътрешни размествания и движения, в които миграциите играят допълнителна роля.

В действителност дотолкова, доколкото установените от археологическите разкопки хиатуси нямат характера на повсеместен и на всеунищожителен етнически, стопански, обществен и културен катаклизъм, не може да не се мисли за съществуването на един автохтонен субстрат население, което оцелява и през II хилядолетие пр.Хр. Това местно народностно развитие се осъществява на базата на индоевропейски слой обитатели, които покриват цялата огромна територия на юг от Карпатите с Балканския полуостров, егейските острови, Мала Азия, части от Предна Азия и Кавказко-Черноморския басейн.

Този път лошото е, че всяка лингвистична теория изрично предпоставя обособяването на племена чрез езиците им още през праисторията – нещо, което не е допустимо. По правило за древността не могат да се приложат етноопределящи кате-

гории. Установено е още, че дори езикът не е етноопределящ белег, камо ли когато думата е за такава отдалечена епоха.

Съществуват също възможности лингвистическите (понеже има и изследователи, които считат, че в най-древните езикови остатъци съществува и неиндоевропейски субстрат) и археологическите хипотези да се комбинират и те не са пропуснати да се развият в науката. Първата от тях, най-спорната и най-недостоверната, приема археологическата постановка за прекъснатото културно-историческо развитие и предполага, че интересуващият ни ареал първоначално е обитаван от пред- или от неиндоевропейско население. То е отчасти заличено и претопено в началото на бронзовата епоха от новопоявилите се индоевропейци.

Предлаганата теория не може да издържи, тъй като, за да се установи присъствието на неиндоевропейци, това трябва да се направи въз основа на езиков материал с такъв характер, а той така или иначе тук липсва и неговото наличие не ще се докаже и занапред. Въобще в Югоизточна Европа не се откриват сигурни следи от не- или от доиндоевропейска топонимия и явно представата за нашествие на маса преселници, които с военен удар коренно променят организацията на живота и ликвидират чрез унищожение или чрез асимилация заварените обитатели, не е вярна. При този начин на мислене обаче траките са не други, а новодошлите индоевропейци.

Втората хипотеза съчетава концепцията на археолозите за непрекъснатото културно-историческо развитие и пледира, че в земите южно от Карпатите от изконни времена живее индоевропейско население. От него се запазват най-древните езикови остатъци в топонимията. Тези хора не са изолирана група индоевропейци сред масата на неиндоевропейците, а точно обратното. Те оформят клон на индоевропейската народностна общност в цялото пространство и са единствено достоверно документирани в изворовия материал от всякакво естество. Именно върху основата на този компактен автохтонен слой се разгръщат всички главни етногенетични процеси.

Несъмнено при този вариант траките са несменилото се и доевропейско население.

Третата хипотеза изхожда също от археологическо схващане за хиатусите и предлага възможността върху пъ воначално съществувалите индоевропейски обитатели да наслоява друго, придошло индоевропейско население – хор които с течение на столетията изживяват етническото си, ик номическото и духовното сливане и впоследствие вече нос наименованието „траки“. Подобна постановка не изключи миграционните вълни, които не носят непременно етническ социален, политически и културен погром, но и не могат да с разглеждат като фактор с кардинално значение за създаване на етническия облик. Смесването на завоевателите с близкит до тях местни жители е по-скоро взаимопроникване и взаимо действие на поведения и на начина им на мислене.

Трябва да се знае, че едно население никога не може д бъде унищожено до крак. То може да претърпи човешки щети части от него да се изселят, но в основата си масата остав и постепенно се слива със завоевателите. Много традиции бита и в духовната сфера, които продължават да съществуват и да се възприемат от новодошлите, са добро доказателство за казаното. При това положение правилото е, че всяко древ но население е многосъставно и многослойно и се намира в постоянен процес на консолидация.

Следователно индоевропеизацията на местните обитатели действително започва през новокаменната и върви по възходяща линия през каменно-медната епоха. На границата края на IV и началото на III хилядолетие пр.Хр. ходът ѝ се ускорява от проникването на други индоевропейски или индоевропеизиращи се племенни състави. Миграциите на конните номади, които се вместват в празните пространства на обозначената територия и сред завареното население, главно на север от Стара планина, е вътрешно движение с вход от черноморските степи на юг покрай западния бряг на Черно море към Средиземноморието.

Въпреки неизбежните сблъсъци местното население не е унищожено, нито пък е асимилирано, а заедно с придошлото започва демографското си и етнокултурно прегрупиране. Поставено е началото на дълъг етногенетичен процес. Неговата постепенност е добре засвидетелствана от проучванията на пластовете от ранната бронзова епоха в селищните могили. Още тогава започват да се очертават особеностите на етнокултурните зони на север и юг от Стара планина и в Мала Азия. Към времето на писаната история тези отлики се открояват съвсем ясно и позволяват още по изявено райониране и дори микрорайониране във всяко едно отношение.

В началото на бронзовата епоха индоевропеизацията получава силен тласък поради вътрешно племенните движения и разместванията, а и заради контактите със Средна Европа по течението на р. Дунав. Този е пътят, по който към средата на II хилядолетие пр.Хр. за пръв път се появява етнонимът „траки“. Приблизителните граници на процеса, в който се образува относително консолидираната тракийска народност, са Карпатите на север, двуречието Днепър-Днестър на североизток, двуречието Вардар-Струма на запад, линията на островите Тасос-Самотраки на юг и хелеспонтийското крайбрежие със Северозападна Мала Азия на югоизток.

При такава постановка на проблематиката приемствеността и прекъсванията не трябва да се противопоставят и при прехода между бронзовата и желязната епоха. Те са диалектически свързани и образуват мощното течение на историческия живот. XIII в. пр.Хр., или епохата на Троянската война, изглежда водоразделната граница, от която насетне етногенетичните процеси се разгръщат на фона на дълбоки промени, на силни миграции и на вътрешни размествания. Започва огромно раздвижване, известно като „второ голямо“ или егейско преселение на народите. То окончателно оформя етническата структура на местните обитатели и определя картата на разположението на нейните компоненти.

Масовото въвеждане на желязото във всички отрасли на производството и осмислянето на преимуществата на новия

метал променят стопанския облик, стимулират движенията і редица племена, насърчават ги да разширят обработваеми' землища, подтикват ги като жаден човек към източниците і суровини – преди всичко на метали, към заселване в нови подходящи места.

Мащабните придвижвания на племенните състави заема широк фронт, обхващат обширен географски ареал, дор довеждат до унищожаването на хетската държава. Най-значи телните им последици са вътрешните движения на дорийцит Те бележат края на ахейските царства и проникването на пле мената, познати като „морски народи", чак до Египет.

Южнокарпатските земи са също сериозно засегнати о тези явления. В края на II и в началото на I хилядолетие пр.Хр тракийските племена се разместват вътрешно, разселват се и с наместват, за да ги заварим през VII–VI в. пр.Хр. установен върху самостоятелни територии, където ги чака новата им съдба, която и по-нататък не ги оставя спокойни. Снижаването на равнището на живота и на културата на границата межд бронзовата и желязната епоха не бива да се схваща като белег на социално-икономически упадък. То е временен резултат на дълбоките промени, които се извършват поради цялостното преустройство на икономиката на основата на новия метал.

По логиката на изложението вече е уместно да се зададе въпросът какво собствено трябва да се разбира под събирателното наименование „траки"? Терминът се появява за пръв път у Омир във втора песен на „Илиада" и обозначава населението на Тракийския Херсонес (дн. Галиполски полуостров) като „траките, които буйно течащия Хелеспонт (Дарданелите) обгражда". Неговото съдържание обаче не съвпада с онази действителност, с която археолози и лингвисти се стремят да нарекат населението от средата и края на IV хилядолетие пр.Хр. насетне. То не отговаря и на митологическите версии, и на ранната проза и с незначителни изключения е непознато на Херодот и Тукидид.

Очевидно за вековете до късната бронзова епоха – XVI–XII в. пр.Хр., към които хронологически се отнасят стиховете

от втората песен на поемата, терминът „траки" е напълно условен. Разбира се, сам по себе си той посочва многобройно население в обширните пространства, групирани предимно между Карпатите и Егеида с прилежащите острови, както и в Северозападна Мала Азия, и е натоварен с близки или със сходни характеристики за всички най-важни моменти от развитието си. За съжаление с него все още не може да се означи оформена етническа общност и поради тази причина за тези времена много по-подходящо е използването на понятието „прототраки", което е за предпочитане пред „пратраки".

Всъщност етнонимът „траки" е грецизирана форма на местно тракийско име. Според едно от тълкуванията в йонийски и по-късно в атически език той има първоначален смисъл „смел", „храбър", „дързък". Но през класическата епоха по законите на народното елинско етимологизуване терминът получава коренно противоположно значение, а именно „остър", „див", „груб", „суров", „необуздан" – нещо съвсем естествено за представата, която гърците изграждат за северните си съседи. Разчитането не стои стабилно според лингвистичните закони поради факта, че езиковият контакт става през VI в. пр.Хр. при атинската колонизация на югозападното тракийско крайбрежие заедно с планината Пангей при управлението на Пизистрат. То не е достатъчно издържано и не може да се подкрепи с необходимите доводи и историографски.

Локализацията на Омир обаче в района на Хелеспонта е твърде вероятна, защото присъствието на траките по европейския и по малоазийския му бряг е сигурно засвидетелствано. Точно в зоната на пролива би могла да се предположи и грецизацията на тракийското име. Някои изследователи мислят, че в случая става дума за тракийското племе травси, но и това не е сигурно, защото то не позволява да се намести на картата по какъвто и да е начин.

При всички положения (такъв е и принципът) първоначално терминът „траки" означава отделно племе или определена племенна група и едва впоследствие се разпростира върху целия етнически масив. В представите на гърците това става

чак след VI и през V в. пр.Хр. Те вече напълно възприемат северните си съседи като обособено население със свой език, начин на живот, религия, със социални, политически и държавни институции, които се различават от техните. Самите траки, това огромно население по цялата обширна територия на диаспората, не успяват да достигнат до съзнанието за единна народност. Редките случаи, при които те започват да изпитват чувството на общност, се долавят само във върховите моменти на политическо напрежение.

Географският обхват на тракийската диаспора, който вече е известен, е относително обособено материално единство със свои закономерни явления и процеси. В хода на историческото развитие на тракийските племена се отделят ясно три основни пласта на това разселване (разсейване), които се различават добре поради различните си типологически белези.

Първият, най-древен слой, се отнася за времето от средата на II хилядолетие до XII в. пр.Хр. Датировката е условна, тъй като най-ранните сигурни свидетелства за траки се срещат върху паметници от о. Крит и от Пелопонес с линейните А и Б писмо. Текстовете представят ахейски (микенски) форми на тракийски лични имена като Питакос, Биза (Бузас), Диза и на тракийски племенни имена като одриси и тини.

С образуването и укрепването на елинската етнокултурна общност езиковите следи за траките постепенно се губят. Те решително са изтласкани от юг на север или са претопени сред наложилия се гръцки свят. В хода на този процес траките изчезват и от Средна Гърция – от областта Давлида във Фокида, където властва легендарният им цар Терей, от Беотия, от района около Делфи, от островите Лемнос, Тасос, Самотраки, Имброс. Същевременно в Мала Азия вътрешното развитие и етнокултурното обособяване на тракийските племена, а не тяхното преселение към тази зона, стабилно засвидетелстват тракийските етноними мизи, фриги, витини, дардани, мигдони от и след края на II хилядолетие пр.Хр.

Явно при оформянето на този пръв пласт на тракийската диаспора разселването се осъществява в рамките на балкан-

ско-малоазийската територия. То е вътрешно по отношение на цялостния тракийски етнически състав и става чрез областни племенни размествания и прегрупирания. В навечерието на желязната епоха те зачестяват най-вече поради икономически причини. Именно сега се очертава приблизителната карта на местоживелищата на тракийските племена, такава каквато ще я завари епохата на писаната история през VI–V в. пр.Хр. Започват да се долавят и присъщите признаци на тракийската етнокултурна общност.

Вторият пласт на диаспората обхваща времето на македонския цар Александър III Велики (336–323 г. пр.Хр.) и неговите следовници. Характерното сега е, че в армията на Александър, а сетне и във войските на Диадохите и на Епигоните масово участват тракийски бойци. Те са или наети, или набрани и обикновено попълват контингенти от лека пехота или лека конница.

Практиката да се служи на отделни пълководци, да се постъпва в рекрутите на Птолемеите или на Селеквидите не престава. По правило в новите малоазийски, египетски и азиатски владения траките, които участват в армиите, образуват селища на военни колонисти – компактни землячества с поземлен общинен статут. Там те имат земя и средства за производство и ревниво пазят своя език, нрави и обичаи, своите култове към отечествените божества.

Третият, последен пласт на тракийската диаспора, съвпада с римската епоха на I в. пр.Хр. – I в. сл.Хр. заради честите и многобройни набори на траки за римската армия и заради заробването на покореното население. Бойци и роби, изведени силом от страната, се срещат и в източните дялове на Империята, но големите потоци са насочени към западните провинции. Първоначално военнослужещите траки попълват отделни армейски корпуси, каквито са алите и кохортите. От времето на император Хадриан (117–138 г.) те участват и в легионите, защото именно тогава се разрешава тези военни единици да се съставят и от неиталийци.

Животът на населението в южнокарпатските земи се изуч ва чрез археологическите разкопки на селищните могили, кои познават хилядолетно съществуване. В днешните българсі земи са известни над 400 такива обекти, но техния брой и зан пред ще расте. Тук е мястото да се каже, че на IV хилядолеті пр.Хр. принадлежи уникалният „златен“ некропол от каменн медната епоха от околностите на гр. Варна. Сензационно откритие изведнъж промени мнението, че Югоизточна Евро и прилежащият към нея Балкански полуостров трябва да с считат за една от покрайнините на древния цивилизован свя чиято люлка са долините на големите реки – Нил и Тигър Ефрат (Двуречието).

Оказа се също, че Варненският некропол с неговия зага дъчен ритуал на „символични гробове“ (кенотафи), в които с намерени много златни украшения – скиптри, жезли, човешк маски и други уникални изделия, е дело на местни племена Рязката отлика в гробния инвентар разкрива силно изразен имуществена диференциация и не може да се отнесе в рамкит на един род, племе, та дори и на племенна общност. Всичко на вежда на мисълта, че родовообщинният строй е вече изживян а за обществото са характерни ранни държавни отношения.

Набелязаният процес е в сила и спрямо преходния период от каменно-медната и особено през бронзовата епоха. Нашествието на степните номади към Долния Дунав ускорява неговото развитие, внася промени в стопанството и във всекидневието, най-вече в средните и североизточните дялове на Балканския полуостров. На тези хора се дължи появата на коня и на колата (макар че и това не е сигурно и съществуват спорове, защото през III–II хилядолетие пр.Хр. колесницата и конят са познати на хетите в Мала Азия).

През тези времена завършват отделянето на земеделието и на животновъдството, обособяването на занаятчийството и на търговията – обстоятелство, което в професионален смисъл довежда до обществени разлики и противоречия между тези, които обработват земята, и тези, които усвояват металите. Противопоставянето се долавя и между очерталите се групи

на родовите първенци и на общинниците – производители като цяло.

Ако селищните могили са срещат в Тракийската низина и в североизточните области, в районите на северозапад и запад селищата са по-различни. Те изникват по високите плата или на природно, естествено укрепени, труднодостъпни места и възвишения най-вече поради преобладаващата роля на животновъдството в бита на тези хора, принудени непрестанно да се движат.

Съществена промяна в системата настъпва през късната бронзова епоха, когато по цялата територия на Европейския Югоизток могилите са напуснати, а новите селища се изграждат в равнините и долините. Напрегнатата военнополитическа обстановка, нарастването на населението и на трудовата му производителност усложняват картината и довеждат до сериозни обществено-икономически и политически промени.

Най-важният резултат от тях е постепенното разлагане на родовообщинното устройство, началото на прехода от патриархално-родовата към териториално-съседската община и бавният процес на консолидация на новата общинна форма. Най-ясно процесът на разпадане се долавя към средата на II хилядолетие пр.Хр. и се извършва върху цялата територия на тракийската диаспора. Самите общини излъчват групите на родовата аристокрация и на масата на общинниците, били те селяни или занаятчии.

Първата набира мощ по пътя на открит грабеж и насилие и по силата на родовата традиция скупчва в ръцете си всички ръководни функции – военни, жречески, съдебни. Втората е в противовес на тези първенци, които съсредоточават средствата за производство в свое владение, сдобиват се с най-голямата част от бойната плячка, обграждат се с разкош и със съкровища.

Социалната диференциация личи добре от резултатите от разкопките на проучените селища и жилища, демонстрира се чрез образци на керамиката и чрез погребалните обичаи, чрез притежанието на оръжия, на скъпи, луксозни изделия, на

култови предмети. В това отношение е показателен пример със знаменитото 12,5-килограмово съкровище от с. Вълч трън, Плевенско, от XVI–XII в. пр.Хр. – изключителен злат сервиз, собственост на виден аристократ.

На фона на рязкото съсловно разслоение израства и ф гурата на племенния вожд. Той стои начело на военнопол тическата организация и предвожда аристократичния ели При характерните за обществото отношения на господство подчинение именно той поема пълководските и религиозни задължения. Променя се и режимът на собствеността. От то: момент нататък земята са превръща в притежание на предв дителите и е оставена само във владение на общинниците.

По този начин през бронзовата епоха тракийските зем или поне някои техни райони изживяват социално-икономи ческо и политическо развитие, близко до онова на Егеид Чрез трите си морета и чрез големите си реки те са генетичн свързани с егейския свят и с Мала Азия, по-точно с Анатоли и тази е посоката, по която трябва да се търсят линиите н преките им взаимодействия.

Глава втора

ОБЩЕСТВОТО

През V в. пр.Хр. Херодот твърди, че „тракийският народ след индийския е най-голям от всички народи на света Ако се управляваше от един господар и беше единодушен, той би бил по мое мнение непобедим и много по-силен от всички народи. Но това е невъзможно и надали може да стане някога. Затова траките са слаби. Те носят много имена – всеки според областта си, но всички те се ползват от еднакви закони за всички неща".

Макар че малко време след това Тукидид оспорва това прочуто изявление, като казва, че най-многобройни са скитите, а по-късно друг древен автор поддържа същото по отношение на келтите, няма съмнение, че траките действително са по-многолюдно население от гърците и в континентална и по островна Гърция.

Преувеличеното известие на бащата на историята е в явно противоречие с валидното за древността правило, че в демографско отношение населението се развива изключително бавно. В този смисъл една точна възстановка на демографския баланс и на възпроизводството на хората, което е незначително, не може да се направи дори за големи периоди от време.

Самият ландшафт на страната предполага сравнително разредено население, чийто брой е практически постоянен поради ниския прираст. При това положение относително единният племенен тракийски етнодемографски масив между

Карпатите, Егейско море и островите и Мала Азия очевидн(не се променя съществено от края на II и през цялото I хиля долетие пр.Хр.

Тази маса от хора обаче не е равномерно разпределен: върху цялата обширна територия на тракийската диаспора Разликите са налице между районите от двете страни на Балкана, а също и в просторите на юг и север от р. Истрос (дн. р Дунав). Гъстотата на населението в севернотракийските области е значително по-слаба от тази в южните и също се запазва в продължение на I хилядолетие пр.Хр., макар че от втората му половина отликите постепенно започват да намаляват.

Така например тракийските земи между пл. Хемус (дн. Стара планина) и голямата река са много по-рядко населени още от дълбока древност, защото и равнината е открита и не е защитена за движения на етнически групи, от нашествия на племена, които я прекосяват по повод и без повод, и през целия си исторически живот изпитва сериозни военни удари.

Чрез редица примери в науката е доказано, че през древността броят на участниците във въоръжените действия обикновено достига около една четвърт от струпаното на дадена територия население. Най-подходящ за изчисление е разказът на Тукидид за похода на одриския цар Ситалк (±444–424 г. пр.Хр.) през 429 г. пр.Хр. срещу Македония и Халкидика. Според него тракийският владетел успява да свика под знамената 100 000 пехотинци и 50 000 конници. Ако се следва принципът, е лесно да се разбере, че общият брой на подвластното му население достига приблизително 600 000 души. Освен това от съпоставката за наборните възможности се вижда, че демографското отношение е значително в полза на южнотракийските области.

Разбира се, пресмятането се нуждае от корекции, най-напред защото властта на одриската държава не се разпростира върху всички тракийски племена и редица от тях не участват с военни контингенти в армията. Извън контрола ѝ се намират траките, които живеят между Родопите и Егея и племената в северозападните краища, срещу които по-късно Ситалк воюва,

за да укрепи границите си. Ето защо е правдоподобно да се мисли, че броят на населението в южнодунавските територии се движи в диапазона 800 000 до 1 000 000 души, при това с тенденции към увеличаване.

Но и този път цифрата не е точна, защото от полезрението излиза племенният състав между р. Дунав и Карпатите, а също така и обитаваните от траките райони в Трансилвания, в североизточните предели на реките Днестър-Днепър, както и в зоната на Северозападна Мала Азия. Следователно най-малкият възможен брой на населението, като се имат предвид и посочените географски ареали, е вероятно 1 500 000. Въпреки че тенденцията отново е към нарастване, за днешните представи числеността е незначителна, но тя е твърде вероятна и възможна. За нея може да се съди и от обстоятелството, че към времето на завоюването на България от турците населението достига 2–2 500 000 души.

Липсата на прекъсване между бронзовата и желязната епоха, което се доказва и по археологически път, и приемствеността в развитието на народностната общност постепенно очертават тракийските земи като единен комплекс с характерните за същинска Тракия източносредиземноморски белези, наследени още от II хилядолетие пр.Хр. В Подунавието те избледняват за сметка на средноевропейските, а в зоните на крайния североизток над Дунавската делта отстъпват пред взаимодействията с целия ирано-кавказки етнокулурен кръг и най-напред със скитите.

Слабо и незначително засегната от чужди компоненти, народностната общност на траките не трябва да се смесва с политическите или административните образувания през различните епохи. Известно е например как от педя земя македонската държава постепенно се разпростира на изток и юг върху тракийските племена, за да включи макар и формално по времето на Филип II (359–336 г. пр.Хр.) цяла Тракия.

През римско време пък тракийските земи попадат в пет провинции: Дакия, Горна и Долна Мизия, Тракия и Македония, чиито граници непрекъснато се менят. В началото и към

средата на I хилядолетие пр.Хр. основните етнодемографски процеси вече са завършени, относителното единство на общността е установено, а демографският състав на населението започва да излиза от своята анонимност още в поемите на Омир чрез данните на логографите и най-вече с Херодот и авторите след него.

Името Траике, съответно Треике, по-късно Треке и Траке, е названието, с което древните гърци наричат най-общо земите, намиращи се на североизток от населяваните от тях области на Балканския полуостров. Оттук респективно и народът, който ги обитава, е именован траикес, треикес, тракес. Според един разказ „Траке била нимфа, веща в баянията и билките, и могла, от една страна, да премахва страданията чрез билки, а от друга, да ги причинява... По името на тази Траке, изглежда, се нарекла и страната, която по-рано се назовавала Перке".

Особено след епохата на Великата гръцка колонизация обхватът на понятията „Тракия", „траки" постепенно се разширява. Това е естествено поради увеличаването на познанията на елините и по-късно на римляните за тази зона от древния свят. По този начин започват да се разграничават отчетливо както населението на Тракия, което все още не е излязло от етнонимическата си анонимност, така и групите, означени с етноними.

При това анонимността съвсем не означава, че по тези места не съществуват организирани племенни образувания, а тя просто се дължи на липсата на информация. С напредването на времето и на основата на античната писмена литературна традиция може относително да се възстанови географското разположение на тракийските племена – обстоятелство, което само по себе си показва, че е изживян процесът на излизане от анонимност.

В тази обстановка не бива да се забравя, че историческата география е динамична, а не статична дисциплина. Поради тази причина локализацията на тракийските племена е трудна, а понякога и непосилна задача. Недопустимо е например да се обединяват данни за едни и същи етноними от различни епохи и да се отразяват те върху една и съща карта.

Нещо повече, отделните етноними често се наслагват в описанията на древните автори и определянето на техните племенни местоположения не е лесно. От строга историко-географска позиция страничните наблюдатели локализират не племена, а етноними, които те отнасят към някаква група хора, т.е. те не са в състояние да очертаят търсените граници на племенните територии, а съобщените от тях наименования на практика подреждат картата на етнонимическата действителност.

Мъчнотиите са още по-големи, понеже някои от тракийските етноними се появяват инцидентно или съществуват съвсем кратко време. Други изчезват завинаги или се претопяват в по-големи племенни групи. Трети пък разпростират името си и покриват землищата на близки и на по-далечни съседи или просто ги поглъщат.

Необходимо е още да се държи сметка, че много от етнонимите дължат произхода си на топоними, други са късни апелативи, а в дадени случаи и контаминирани имена – означения на типичните особености на група хора от типа на мелинофагите (просоядците) в Югоизточна Тракия. Историята на последните малки етноними е мимолетна, защото по правило те се губят в наложилия се сборен локален етноним. В този контекст е ясно, че през различните времена от края на II и през I хилядолетие пр.Хр. картата на етнонимичната действителност са променя постепенно поради различни икономически и политически причини.

Появата на големите племенни имена като одриси, като гети, като трибали, които дават облика на тракийската етнополитическа действителност, на свой ред покрива с анонимност значителни съставки на племенната група. Между началото и средата на III и началото на II в. пр.Хр. се наблюдава и обратният процес, а именно на етнонимическо разчленяване на сборните наименования. В това отношение е изразителен примерът у Плиний Стари, който изброява в състава на „одриския род“ кабилети, пирогери, другери, кени, хипсалти, бени, корпили и едоните от Беотия.

Както е показано в историографията, безспорно Тракия е страна на микрорайони със свой собствен стопански облик, с определен характер на поселищната си система, с пътна мрежа. В тях се сформират етнодемографски състави. Точно тази етнодемографска действителност, която възстановява реалното разположение на племенните групи, се различава от етнонимическата и е в сила за всички тракийски земи, макар че понякога двете се и съчетават. Тук е необходимо да се изходи от Аристотел, за да се разбере как едни хора живеят по етноси, а други по полиси, което ще рече, че траките живеят етносно, т.е. организирани са по етноси и като цял народ, и по области (микрорайони).

Населяват се най-вече онези места, където планини и възвишения затварят по-големи или по-малки полета. Хората се струпват в тези зони, които се отличават с плодородни обработваеми земи, с добри пасища, с водоизточници или са в близост до рудни находища и удобни излази към морските крайбрежия. Според римския географ Страбон тракийските племена са 22. Явно цифрата не е достоверна, а съобщеният брой се опровергава от съвкупните данни на античните автори дори само за най-главните общности.

Освен това вече се видя как древната писмена литературна традиция пази спомена и обозначава и анонимни групи траки, каквито са например тези, които според Херодот живеят над (на север от) крестоните. Следователно те нямат някакво посъществено социално-икономическо или военно-политическо значение и просто се маркират. Същественото не е изброяването на всички известни етноними, а икономическото и политическото райониране на тракийската територия. Прегледът на локализациите на по-известните и на по-важните племена се извършва тук в посока от север на юг и от запад на изток.

Най-напред идва населението, което живее в обширната област между Карпатите и р. Истрос. За съжаление то векове наред остава анонимно, защото излиза извън полезрението на страничните наблюдатели. Макар че в посочения ареал могат да се набележат обособени историко-географски ядра, едва

към средата на I в. пр.Хр. в съчинението на Цезар „Галската война“ се появява наименованието на даките, което най-напред покрива Западния Карпатски басейн. От този момент и главно поради военните интереси на римляните, даките се споменават непрестанно в изворите, а етнонимът им се налага като сборен за всички обитатели на цялата Карпатска област до р. Дунав.

Тук е мястото да се дискутира кабинетната комбинация трако-даки или дако-траки, която често присъства в научната литература, но е неоснователна и не може да издържи на критика. Така е, защото е най-малкото методически погрешно да се обединява общият сборен етноним – траки, с племенно-областния – даки. По същия начин стои и въпросът с изкуствените съчетания трако-гети или гето-траки, а още по-нестабилни изглеждат термините гето-даки или дако-гети, тъй като е недопустимо да се слага знак за равенство между племенно-областните етноними, съобщени от различни древни автори, с първа проява през различни епохи – гетите през VI в. пр.Хр., даките през I в. пр.Хр.

На юг от р. Истрос разположението на племенните групи се долавя по-отчетливо и е по-разчленено поради разнообразните природни и географски условия. В северозападните тракийски предели най-многолюдни и силни са трибалите. Те са познати през цялото I хилядолетие пр.Хр., като се започне от Херодот, който пръв споменава „трибалското поле“. Поради стабилния военнополитически потенциал и агресивността на династията етнонимът се налага като сборно име за населението, разположено между реките Истрос, Оский (дн. р. Искър), долното течение на Морава и пл. Хемус.

През I в. пр.Хр. в централната част на Дунавската равнина се появяват мизите, известни от коментара на Страбон към стиховете на Омир. Те обаче нямат нищо общо с древните си малоазийски предшественици – мизи, бойци от близо, опитни в ръкопашния бой, които участвуват в битката за Троя. Не другаде, а само в Мала Азия ги споменава и Омир, и то като едни от най-добрите и храбри войни. Най-вероятно именно

тяхната слава подтиква древния географ да преобърне каза-нното от поета в интерпретацията си и да отнесе всички вече споменати характеристики към населението, което живее в тази област на Балканите.

Етнонимът се използва уместно от римляните, които трябва да се сражават срещу назован противник. Името е подходящо и за новообразуваната провинция Мизия, защото непобедимите легиони са длъжни да надвият не който и да е, а прочути народи. По този начин славата на Вечния град се пропагандира идеологически и политически. Това съвсем не означава, че в провинцията живеят единствено мизите, по същия начин както и в провинция Дакия няма да живеят само даки.

В североизточните райони, от двете страни на р. Истрос, най-популярни са гетите. Етнонимът е известен още през VI в. пр.Хр. от Хекатей и фрагментите на неговата „Периегеза" (Земеописание) чрез комбинираните имена тирогети и матукети (по-правилно матугети), които вероятно могат да се отнесат към обособено население в отделни тамошни микрорайони, и то към същото време. От този момент не са изключени възможности за определяне на няколко ядра на племенни територии и по археологически път.

Постепенно по военнополитически причини – сила и експанзия, етнонимът гети се налага като сборен за цялата общност, разпростряна върху огромна територия – на североизток, включително до реките Прут и Днестър. Добър пример в това отношение са имената на теризите и на кробизите, познати още от VI–V в. пр.Хр., на юг от р. Дунав, които изчезват впоследствие, защото са погълнати и влизат в гетския състав.

На юг от Стара планина и на югоизток от трибалите се намират сердите в ясно очертаното дн. Софийско поле. Те се появяват едва през римската епоха и се налагат като сборен етноним на мястото на изчезналите вече тилатеи, споменати само веднъж от Тукидид, с местоположение на север от планината Витоша и на изток от р. Оский, и на треритe, които присъстват в същия пасаж, като двете имена изрично са отделени от трибалите.

В Горнострумската област, западно от течението на реката, се разполагат лееите, които най-вероятно принадлежат към пеонския племенен състав, и агрианите (според кодексите с възможното четене граой). Пак тук през I в. пр.Хр. Тит Ливий споменава за пръв път името на дентелетите, известни след това с многобройните си стълкновения с римляните.

Южни съседи на леeите и на агрианите (граоите), а през римската епоха и на дентелетите, са медите, които съжителстват заедно със синтите по течението на р. Стримон (дн. р. Струма), без да може да се очертае ясна граница между тях. Още пò на запад, по течението на р. Аксиос (дн. р. Вардар), се локализират пеоните. Етнонимът е засвидетелстван още в Омировите поеми и е сборен за целия район. Любопитно е, че той постепенно започва да се губи за сметка на други племенни състави, а от IV в. пр.Хр. нататък преди всичко заради македоните.

В Югозападните краища, по-точно от двете страни по долното течение на р. Стримон и в Пангейската зона, са познати редица племенни групи. След синтите запазените етноними са мигдони, дерони, одоманти, едони, бисалти. Тяхното скупчване тук се дължи най-вече на отличното познаване на тази зона от страна на атиняните още от времето на Пизистрат, поради опитите им за установяване на собствени предмостия.

Всички тези имена се вместват в картата на етнонимическата действителност, защото през VI–V в. пр.Хр. образуват силни династически домове, които играят роля във военно-политическите събития. Очевидно в различна степен и чрез различни извори, споменатите етноними отразяват реално съществуващото етнодемографско разположение.

На изток от долнострумската област, във вътрешните дялове на Южните Родопи, още през V в. пр.Хр. се намират диите-махайрофори, т.е. въоръжени с махайри – с извити като ятагани мечове, и сатрите. Последните са известни на Херодот със своята войнственост, с независимия си дух и с отказа да участват в кампанията на персийския цар Ксеркс (486–464 г. пр.Хр.) срещу Елада.

Най-прочутият жречески род от сатрите е този на бесите, които поддържат знаменитото светилище на Дионис. След изчезването на етнонима на сатрите именно те утвърждават по военнополитически и по религиозни причини наименованието си като сборно за целия Рило-Родопски масив. Впоследствие, след III в. сл.Хр., бесите се превръщат и в нарицателен етноним за всички траки. Точно налагането на „беси" вместо „траки" е отличен пример за условността на т.нар. племенни имена.

Около устието на р. Нестос (дн. р. Места) и още пò на изток при бъдещата колония Маронея към края на II хилядолетие пр.Хр. чрез поемите на Омир са засвидетелствани киконите, чийто етноним във времето на Херодот е вече само спомен за информаторите на автора. При устието на р. Хеброс (дн. р. Марица), на източния ѝ бряг, в местността с център Полтимбрия, се локализират пайтите. През I в. пр.Хр. етнонимът им е покрит от този на корпилите. Наред с тях древните автори посочват още кени, мадуатени и брени, вероятно също по течението на реката, но в северна посока. Едновременно с корпилите най-често в този район се говори за сапеи – етноним, познат още на Херодот.

Всъщност у Херодот за пръв път се появява и името на одрисите в разказа му за похода на Дарий I (522–486 г. пр.Хр.) срещу скитите в края на VI в. пр.Хр. Набелязването на тяхното местоположение около р. Артеск (вероятно дн. р. Арда) е само мимоходом, тъй като те не са сериозни противници на персийския цар. Впоследствие одрисите увеличават мощта си и непрестанно разширяват границите на контролираните от тях територии. Така например изредените по същия повод от бащата на историята скримиади и нипсеи, които заемат странджанските разклонения около Аполония (дн. гр. Созопол) и най-източните планински части на пл. Хемус с нос Емине, влизат по-късно в състава им, а етнонимите им изчезват.

Впрочем одрисите са на-добрият възможен пример за събирателно, родово име. То се превръща в сборно и в него влизат много племенни групи, чиито имена остават неизвестни поради мощта им. Подобна картина, но с обратен знак, се на-

блюдава през IV в. пр.Хр., когато с разпадането на Одриската държава в района на Странджа планина се появява етнонимът на астите. При всички положения ядрото на одриския племенен състав е водосборната зона на реките Артеск, Тонзос (дн. р. Тунджа) и Хеброс.

Тините, чийто етноним още от V в. пр.Хр. съперничи по устойчивост на одрисите, изглежда са онзи племенен състав, който обгражда Пропонтида (дн. Мраморно море). Те се появяват не само по крайбрежието на Понта (дн. Черно море) в т.нар. Тракийска делта, но и в Северозападна Мала Азия, където са съседи на витините (битините). Според Херодот последните са преселници от долнострумската област, където се наричат стримони, а в Мала Азия получават новото си име.

В най-югоизточната част и по-точно в Тракийския Херсонес се разполагат апсинтиите и долонките. Засвидетелствани от Херодот за VI в. пр.Хр., етнонимите им избледняват за сметка на големите имена тини и одриси, а по-късно те изчезват в писмените извори поради военнополитическата експанзия на Одриската държава, която ги поглъща.

Освен витините още в доколонизационния период, т.е. до IX в. пр.Хр., в Мала Азия се появява етнонимът на бебриките. Във вътрешността се съхранява сборният етноним на мизите, както и тези на халибите и на халиозините, които се разполагат по крайбрежието на Понта и в прилежащите богати с желязо и сребро планински земи. Същевременно с напредването на времето тракийските анклави по островите и в континентална Гърция постепенно изчезват.

Известни са антонимни групи траки на островите Тасос, Наксос и Самотраки, както и синтиите на о. Лемнос. Те нямат нищо общо със синтите от долното течение на р. Стримон и не се прехвърлят на острова, нито пък преминават от него на континента, а ясно обозначават две различни етносни групи. Легендарната традиция за синтиите ги слави като изобретатели на огъня, на оръжията и на всичко, което причинява болка, но е и красноречива как те изчезват веднага след настаняването на гърците на о. Лемнос.

Образувани чрез дълга еволюция, големите историко-ге ографски зони са кодифицирани едва през елинистическат епоха, която е етнонимически много по-усложнена, и тов добре личи от Клавдий Птоломей и от картата на неговит стратегии в Тракия.

На границата II–I хилядолетие пр.Хр. преходът от родов към съседско-териториална община се ускорява от обособяването на ред патриархални семейства и от тяхното разместване То разпокъсва старото етносно териториално единство най-вече заради необходимостта от широка употреба на метала и води до икономическа реорганизация на обществото. Същевременно още към средата и особено през втората половина на I хилядолетие пр.Хр. настъпват сериозни имуществени различия в самите патриархални семейства. Те се множат в моногамни и от своя страна владеят още по-дребни парцели земя.

Това разслоение в недрата на териториалната община оформя две основни социални групи – аристокрация и общинници. Поляризацията между тях е налице още през преходния период от бронза към желязото и се ускорява в хода на миграционните движения. С течение на времето диференциацията все повече се задълбочава, а рязкото противопоставяне нараства. Това общинно устройство е наистина опростено, но е твърде жизнено и много устойчиво.

Аристократичният елит не изгубва социалните си позиции, а консолидацията му се дължи на извънмерното съсредоточаване на икономическа мощ, която се реализира чрез натрупване на средства за производство и преди всичко на земя. В тази обстановка е ясно как аристокрацията се отделя от основната маса от населението чрез богатствата и стопанствата, които притежава и укрепва с нарастването на честната собственост. В нейни ръце са военните, жреческите, съдебните прерогативи, а процесът се разгръща в хода на непрестанни военни операции и грабителски акции. Дори само богатите гробни находки и надгробни съоръжения, известни от археологическите разкопки, са достатъчни, за да потвърдят присъствието ѝ.

Елитът всекидневно разширява правата си, защото е в състояние да упражнява господство върху непосредствените производители от цялото контролирано землище, което ще рече, че фактически неговата собственост се разпростира и върху мерите на общините. Принудата се осъществява както извъникономически, чрез постоянни набези, погроми, терор, така и икономически. Местните династи и аристократичните им свити, които са и по-добре въоръжени, се разпореждат суверенно в подвластните им територии. Те се превръщат във върховни собственици на земята и на другите средства за производство.

За одриския цар Котис I (383–359 г. пр.Хр.) се знае как той ежегодно обхожда владенията си, за да контролира поданиците, как нарежда какво да се сее, а сетне самоволно се разпорежда с цялата реколта. От разказа на Ксенофонт за Севт II (края на V–387/386 г. пр.Хр.) се разбира, че династът се държи като неприятел в бащината си земя, която отива да отвоюва. Въпреки съпротивата на селяните, за да наложи правото си на господар, той граби и насилва. Позволява си дори да предоставя населени места и крепости на свои приближени и приятели.

Явно поземленият режим се променя. От съвладелци в общинната организация аристократичните първенци стават тотални собственици, а останалият колектив само номинално владее мерата си. Именно отношенията собственик – владелец и господство – подчинение са антагонистични и обуславят класово-съсловния характер на тракийското общество през I хилядолетие пр.Хр.

По този начин аристократичният елит превръща всяка област в земя за грабеж, в източник на храни, разпорежда се еднолично и във всеки момент с добивите, с работната сила, с мъжете воини. Към хазната на тракийските династии текат всевъзможни данъци, а подвластното население, с различен статут на зависимост, е обременено с най-разнообразни натурални, трудови и ангарийни задължения, с военни повинности. То даже е принудено да дарява безвъзмездно господарите си.

За тази икономика в съвременната историография е въведен терминът „царска“, за да се разграничи тя от „полисната“, т.е. от собствено гръцката.

Наистина царят е върховен собственик на цялата земя, на всички средства за производство. Той определя монополните дейности в най-важните клонове на стопанството. Той раздава земи на свои родственици, парадинасти, военни наемници командири. По отношение на владетелската хазна всички тези лица са владелци, но спрямо раздадените им територии и производителите поданици, които работят в селските и занаятчийските отрасли – собственици, които с брутален контрол и с груби мерки осъществяват правото си на власт. В условията на териториалната община обаче „царската“ икономика не е в състояние да развие стоковопарични отношения, да създаде многопластова социална структура и частна собственост от полисен, т.е. от робовладелски тип.

Масата от населението са селяните общинници – поземлен колектив, зависим от своя господар. Те обработват земята при най-разнообразни задължения, но са само нейни владелци. Както се разбра, антагонизмът се крие именно тук – в различното отношение към средствата за производство. Макар и единна група общинниците са с различен статут, въпреки че липсват преки свидетелства за формите на зависимост или на полузависимост, в които се вмества тяхното социално-политическо състояние. Тези, които живеят в откритите селища, имат значително по-благоприятно положение от тези, които се намират в личните стопанства на аристократите или на династите.

В тези имения по правило се иззема не само принаденият, но и необходимият продукт на производителите, а средствата за производство, с които те разполагат, са им само преотстъпени от първенците за временно ползване. На практика всичко се превръща в лична собственост на династите и на техните приближени и води до възможно най-нисък жизнен стандарт на земеделците.

Подобно е положението и на занаятчиите, които се трудят в царските работилници във временните резиденции на

владетелите, защото цялата им продукция остава за господарите. При това по-нататъшно социално разслоение ясно личи тенденцията тази категория хора да се превърне в пълна собственост на аристократите. Изглежда, най-тежко е състоянието на онези, които работят в мините, и там статутът им се приближава най-близко до робския.

Затворената общинна структура на тракийското общество изключва въвеждането на робския труд в основните клонове на производството – в земеделието и животновъдството. Съществуването на роби е допустимо единствено в богатите семейства и в големите имения. Както сочат някои сведения, там техният брой е незначителен, а ролята им се свежда до това да са лична прислуга или помощен персонал. Основният извор за робството в тракийските предели са епиграфските паметници, в които робите носят характерни тракийски имена или просто се наричат според етноса си „тракиец“, съответно „тракийка“. Така или иначе данните за използването на техния труд са изключително оскъдни.

Несъвместимостта на робите с обществения строй се вижда и от факта, че страната става износител на робска работна ръка за гръцките полиси, за някои източни държави и по-късно за Рим и Италия. Още Херодот съобщава, че траките продават децата си в робство. Подобна е съдбата и на военнопленниците им, търгувани в съседните елински колонии. Самото общество не успява да надживее началните форми на патриархалното робство и не достига степента на класическото робовладелие.

Господството на съседско-териториалната община не позволява да се създадат и градове от робовладелски тип, въпреки че социалната структура носи основните белези на робовладелието и въпреки че тенденциите на развитие са към робовладелие. Явно основните производители остават владелците – селяни общинници, а организацията на обществото се управлява централизирано от владетел-цар. Този процес е белязан от закономерната поява и реализация на държавнообразувателни тенденции.

В тракийските земи форми на политическа организация съществуват още от средата и през втората половина на II хилядолетие пр.Хр. Държавообразуването във временните етносни обединения означава преминаването им в по-висока степен на организационно-административен и на правов ред – на държавност. За разлика от напредналите гръцки полиси в Тракия този процес остава незавършен. През последната фаза на бронзовата епоха, т.е. през XVI–XII в. пр.Хр., все по-ясно започват да се открояват предпоставките за по-нататъшното укрепване на политическия живот.

Именно, за да се означи съвкупното историческо развитие на тракийските земи през тези времена, в съвременната историография е въведен терминът „Микенска Тракия“. Той намира място в научната литература не в археологическия, а в историческия смисъл на думата. Това ще рече, че чрез него не се прави опит да се сложи знак за равенство между тракийската култура и културата на Ахейска (Микенска) Гърция.

В древна Тракия и занапред не ще се открият богати царски погребения от типа на тези в Микена от XVI–XII в. пр.Хр. Образци на т.нар. микенска керамика също ще липсват, и то по простата причина, че крехките съдове се изнасят в другите страни по море, а тук задължително ще се пренасят с каруци и ще се изпотрошат. Следователно „Микенска Тракия“ е термин, с който се обозначава сходството, родството, дори близостта, а понякога и еднаквостта на социално-икономическите и на политическите процеси между Ахейска (Микенска) Гърция и древна Тракия или поне на някои нейни райони към края на бронзовата епоха.

Историческите сходства се долавят най-напред чрез наблюденията на укрепителните съоръжения в планинските области, на крепостите и на погребалните обичаи. Тук трябва да се прибавят блестящите постижения на металообработването, каквото е например Вълчитрънското съкровище или бронзовите рапири и мечове от т.нар. микенски тип.

Цялата обстановка предполага, че в обществото съществува отчетлива диференциация в условията на налагането на

новата общинна съседско-териториална форма и поради породените от нея класово-антагонистични съсловни прослойки на аристокрацията и на общинниците. Ето как на историческата сцена се появява фигурата на предводителя на племето или на племенната общност, който, както и в Микенска Гърция, е и цар, и жрец и дори може да се обожествява.

Царете от „Микенска Тракия“ притежават укрепени резиденции, които се издигат на труднодостъпни, планински места. Те владеят и управляват околната територия, поддържат, отстояват и налагат мощта си и в дипломатическо, и във военно отношение са доста активни. Пълнокръвната картина на политическия живот личи най-добре от преданията за сблъсъците на ахейците с населението по егейското крайбрежие и от близкия непосредствен хинтерланд, както и от мястото, което някои тракийски вождове-предводители заемат във военните перипетии до и по време на Троянската война (1285–1275 г. пр.Хр.).

Впрочем Троянската война е върховият момент във външнополитическите отношения между съседите, в които активно участват и траки. За тези времена са налице и сравнително стабилни писмени сведения. Те се откриват в поемите на Омир, а също така и в някои старогръцки легенди и митове, записани и обработени по-късно. Точно те са основата, която може да послужи за възстановка на политическия живот в тракийските земи, за едно относително по-точно райониране на държавностроителната практика в някои области на страната и за очертаване на политическата карта на „Микенска Тракия“.

Известно е, че при анализа на епическите и на митографските данни се открояват свидетелства от най-малко два хронологически пласта. Първият възкресява края на бронзовата епоха и отразява събитията през и след Троянската война. Вторият се образува по времето на Великата гръцка колонизация и носи допълнителна информация за перипетиите, които съпровождат тези начинания.

Поради тази причина не всички имена на тракийски владетели и не всички епизоди, свързани с тях, които намират

място в епическите песни, могат да се датират към края на II хилядолетие пр.Хр. Взети заедно обаче подбраните сведения, които са приведени по-долу, пресъздават картината на активен политически живот. Той обхваща най-вече земите покрай Егея и прилежащите им области от вътрешността на страната.

Според Омир траките, които се събират под стените на Троя, са „бойци на колесници" и „копиеборци", някои от тях са въоръжени с криви лъкове, други са опитни в ръкопашните схватки – повечето са „коневъдци". „Тлъстопочвената Тракия", в която са родени, познава знатни и могъщи първенци, които ги предвождат. Те се появяват в стана на троянците (на които идват на помощ) в цялото великолепие на въоръжението си и по нищо не отстъпват на съюзници или на противници. Тук не може да става и дума за поетическо преувеличение, което преследва целта да не накърни славата на гръцките герои – обстоятелство, поради което траките са приравнени с троянци и с ахейци и са описани като равни на тях по сила.

Най-известен измежду всички тракийски вождове е Резос. Той пристига на бойното поле в чудно пъстра колесница, впрегната в по-бели от сняг коне – бързи като вятър. Оръжията му са грамадни и златни и не подхожда на хората да ги носят, а на безсмъртните богове. Макар че X песен на „Илиада" (която предава историята на този тракийски цар, убит с пристигането си, от Диомед и Одисей, т.нар. Долония) е допълнително внесен през VI в. пр.Хр. текст в поемата, Резос най-точно и пълно персонифицира сборния образ на тракийските предводители и е техен прототип.

Като се следва Омир, в посока от изток на запад, могат да се набележат три големи района, които се отличават с политическа централизация от микенски тип. Най-напред идват „всички траки, които мощният Хелеспонт обгражда". Те заемат областта на Тракийския Херсонес и на запад се простират по долното течение на р. Хеброс. В „Илиада" са съобщени и имената на вождовете им – Акамант и Пейрой, които храбро се сражават с враговете. Когато Пейрой пада на бойното поле, налитащите противници не успяват да вземат

доспехите му, защото до него стоят и го бранят другарите с копия в ръце.

В района между долните течения на реките Хеброс и Нестос, на запад, включително областта на Маронея и до Бистонското езеро, се намират киконите. Според Омир на тази територия се издига техният град Исмар, ръководен от прочутия цар-жрец Марон. В неговите околности, при завръщането си към Итака, Одисей и другарите му се сражават с тях. Киконите излизат насреща им с бойни колесници, бият се и като пехотинци и след като повикват на помощ траките от вътрешността, успяват да ги отблъснат на корабите. Отличната им военна организация е под разпореждането на вождове. Двама от тях – Евфем и Ментес, са споменати в „Илиада“.

Третият район, най-западният, обхваща земите по долното течение на р. Аксиос. Областта е известна като Пеония и се обитава от пеоните. Всъщност най-много тракийски вождове, които участват във войната за Троя, са от пеоните. Такъв е Пирайхмес, който стои начело на бойци с криви лъкове. Такъв е Астеропей, който дръзва да води двубой с Ахил и запраща срещу именития си противник две копия едновременно, защото е опитен в хвърлянето им с двете си ръце.

Епическите поеми засвидетелстват стабилното присъствие на тракийски политически организации със солиден военен потенциал и възможности. Други подобни обединения придобиват плът и кръв с помощта на митографските данни. Така например се знае, че цар на траките в Давлида (Фокида, в Средна Гърция) е Терей. Той е женен за Прокна, дъщеря на атинския повелител Пандион. Тракийска е и митичната династия с първи предводители Ликург и Бутес, които властват над остров Наксос.

На устието на р. Хеброс, в Енос, управляват Сарпедон и брат му Полтис (откъдето Полтимбрия, т.е. името на селището), който съветва Парис да върне хубавата Елена и да си вземе две красиви жени от неговите. Финей е друг тракийски цар и жрец, чиито владения се локализират в Салмидесос (в Източна Тракия, на брега на Черно море, дн. Мидия).

Повелител на едоните от долното течение на р. Стримон е Ликург, който се осмелява да прогони Дионис от царството си и да плени неговите вакханки. Наказан от бога с лудост, той посича сина си с брадва и умира разкъсан от диви коне. Наследен е от Харопс, чийто син Ойагър се жени за Калиопа, а от тях двамата пък произлиза Орфей.

Прочут е и Диомед, легендарен тракийски цар на бистоните, чиито територии се намират край Абдера, по долното течение на р. Нестос. Той има навика да хвърля за храна на кобилите си всички чужденци, които преминават през землището на това „най-войнствено", според изворите, тракийско племе. Съдбата му е свързана с Херакъл и с изпълнението на неговия осми подвиг, защото заповедта на микенския цар Евристей е най-знаменитият от елинските герои да му докара кобилите човекоядки.

При изпълнението на тази задача Херакъл успява да надвие бистоните, убива и Диомед, а според друга версия го хвърля за храна на конете му. В митологическите варианти се говори още за „двореца на Диомед", който е укрепен и се нарича „крепко село". Едва ли може да има съмнение, че съвкупното предание отразява действителен процес на държавностроителна практика, характерна за този район още във времето преди Великата гръцка колонизация.

Разбира се, има и други митове за тракийски предводители от тази епоха и фабуларни повествования за тях. Все пак най-многобройни са данните за Орфей. Този митичен тракийски певец, поет и музикант, но и лечител, прорицател и владетел, често се локализира на различни места. Царството му се поставя ту в Югозападна Тракия, ту при Хелеспонта или в земите на киконите.

Ако се върнем към сведенията на Омир за тракийските държавни организации от микенски тип, веднага ще се разбере, че посочените три местонахождения на владенията му са и най-сигурните за съществуването на утвърдена военнополитическа практика и на присъствието на относително стабилни династически домове. Ето как държавните организации във

времето на „Микенска Тракия“ възникват и се развиват като необходим резултат от социалната диференциация в рамките на териториалната община. Те укрепват в хода на борбите за локална, а понякога и за всетракийска хегемония.

Стопанските и обществените преобразувания при прехода между бронзовата и желязната епоха показват, че животът на държавните организации в тракийските предели не се прекратява. Това е единен процес, който се извършва постепенно. И след като нито икономическото, нито социалното прекъсване от края на II и началото на I хилядолетие пр.Хр. се доказва за сметка на приемствеността между епохите, не е чудно, че политическите традиции от преходния период не отмират, а се развиват при новите условия. Напълно оправдани са и сходствата между държавиците от микенски тип и тези от ранната желязна епоха, обединени от и около фигурата на предводителя.

След настъпилите етнодемографски изменения и цялостното преустройство на обществото на основата на новия метал по-високата съседско-териториална общинна степен съдържа като историческа перспектива държавните обединения да се стабилизират. Но тъй като процесът на държавно строителство не може да се материализира едновременно и с еднаква сила във всички зони на тракийската диаспора, върховите му прояви трябва да се търсят в местата, където се сплитат редица благоприятни фактори.

Античната писмена литературна традиция, като се започне от ранните гръцки поети и логографи и от Херодот нататък, както и археологическите материали, макар и откъслечни, са достатъчно красноречиви с данните, които предоставят за обособяването на отделни държавни обединения през I хилядолетие пр.Хр. Трябва да се знае, че тяхната поява не може да се определи точно. Датировката е в зависимост от известията, с които науката разполага за конкретни и частични техни изяви на международната политическа арена.

Най-често началото им се поставя съобразно първите регистрирани стълкновения с елините или според официалното

им дипломатическо признаване. Естествено, хронологията е косвена и съвсем не е достоверна, тъй като нещата започват доста време преди те да се забележат и да се отразят от древните автори, и макар и бавно също протичат и се постигат под знака на приемствеността с предходните времена. Политическото райониране на древна Тракия, като се върви в посока от изток на запад и от юг на север, чертае приблизително следната карта.

Най-напред в Югоизточна Тракия, в областта на Тракийския Херсонес, са известни долонките, които водят продължителна война със северните си съседи – апсинтиите. Те присъстват в разказа на Херодот, който се отнася за средата на VI в. пр.Хр. и по-точно за 561–560 г. пр.Хр. , със собствена политическа организация, ръководена от царе, представени въоръжени с типичните за траките инсигнии от по две копия и поддържат отношения с гръцкия свят чрез посредничеството на светилището в Делфи. По отношение на политическите традиции приемствеността с предшестващата епоха е неоспорима, защото тъкмо тази зона, според Омир, излъчва вождове и бойци, които са реални исторически фигури и участват в Троянската война.

Вторият район обхваща приблизително Източните Родопи, водосборния район на реките Арда, Тунджа и Марица с планините Сакар и Странджа. Той е известен с разпространението на мегалитните паметници, които прекъсват живота си към края на VI в. пр.Хр. Археологическите проучвания на долмени и скални гробници, на големи по размери укрепени селища и крепости разкриват, че населението по тези земи и най-вече племенната общност на одрисите има установено икономическо и социално развитие. То познава обществена диференциация, а следователно и държавностроителни традиции.

Третата област на политическата карта се разполага между реките Нестос и Стримон с Централните и Западните Родопи. Оттук произхожда забележителният гробен комплекс край с. Дуванлий, Пловдивско. Той се състои от около петде-

сет могили, най-старите от които датират от края на VI и от началото на V в. пр.Хр. Разкопките разкриват изключително пищен инвентар на богати погребения със златни украшения, със сребърни и бронзови съдове, с изящни вносни предмети на лукса и разкоша. Всички тези материали показват социалните и политическите възможности на тракийската аристокрация от този край.

Обикновено могилният некропол при с. Дуванлий се приписва на бесите. Нормално е и обстоятелството, че техният династически дом остава анонимен, защото малко време след посочените дати той се поглъща от силната Одриска държава и се вписва в границите ѝ. Впрочем предводители на бесите са известни в по-късните времена. Такъв например е Рабокент през I в. пр.Хр. или жрецът Вологез, който ръководи въстанието им през 15 г. пр.Хр. Това съвсем не означава, че династическата линия се очертава едва през римската епоха. Просто бесите, които разпростират властта си по целия Рило-Родопски масив, до този момент не са обект на интерес от древните автори.

Следващата зона покрива територията на двуречието Струма-Вардар. Както вече се знае, тук се скупчват много тракийски племена като пеони, дерони, мигдони, бисалти, едони, одоманти и други със собствени политически организации. Поради оживените контакти с гръцкия свят древните автори просто фиксират обособяването на техни държавни обединения в тези райони на страната.

Обобщеният образ и персонификацията на владетелите им отново най-добре се олицетворява от Резос. Той идва под стените на Троя от долнострумската област, но се появява в поемата „Илиада“ най-вече поради интересите на атиняните към този ареал през VI в. пр.Хр. Някои от предводителите на династическите домове остават анонимни. Други се знаят едва от V и IV в. пр.Хр., но всички те са суверенни носители на политическата и религиозната власт.

С такава характеристика изпъкват царете на пеоните Патрай, Диплай, Авдолеон. Както и при случая с бесите,

този факт не отхвърля възможността за държавностроителна практика и в предходните времена. Тя се доказва пряко от монетосеченето на някои племена от края на VI и от началото на V в. пр.Хр., които експлоатират рудните находища на Пангей. Най-известни са емисиите на дероните, които живеят в земите отвъд р. Стримон, на запад от езерото Прасиада (дн. Бутковско езеро) към планината Дисорон (дн. Круша пл., Гърция). Те се споменават от Тукидид и вероятно подобно на съседите си също оказват съпротива на персите по време на походите им в Гърция.

Анонимна е и династическата линия на бисалтите – отново със собствени монети, които потвърждават военнополитическата им активност. Те са южни съседи на дероните, а на североизток граничат с крестоните. От Херодот се знае, че един техен безименен цар не се съгласява да участва в похода на Ксеркс, забранява това и на шестимата си синове и се оттегля навътре в страната. Понеже те не го послушали и помагали на персите срещу гърците, при завръщането им, след неуспеха на експедицията, той ги ослепява.

Монетосеченето е познато и на едоните, които се намират на юг от бисалтите, по десния бряг на р. Стримон докъм устието ѝ. Някои от емисиите им носят надпис, който гласи: „Гета (Гетас) цар на едоните“. Съществуването на тяхната държавна организация и нейният престиж се потвърждават от участието им в политическите перипетии. Най-напред те оказват отпор на Аристагор – водач на Йонийското въстание, който след неуспешния му край търси убежище в селището им Миркин. След това през 465–464 г. пр.Хр. разбиват атиняните, които се опитват да основат колония на устието на р. Стримон – бъдещия Амфиполис. В битката при тяхното селище Драбеск едоните надделяват над 10 000 колонисти.

От времето на Пелопонеските войни (431–404 г. пр.Хр.) Тукидид съобщава за един сигурен династ на тези траки – Питак. Поради проатинските си настроения той става жертва на дворцов заговор. В него участват жена му Брауро и синовете на аристократа Гоаксий, очевидно с проспартанска ориентация.

Явно едоните са отлични бойци, защото спартанският пълководец Бразидас привиква в армията си техни контингенти от пелтасти и конници. Военната им сила и политическите ходове на династическия дом са най-стабилните аргументи за здравината на държавното обединение.

На север от Стара планина и пак в посока от изток на запад са познати държавните организации на гетите и трибалите. Техните обширни територии се очертаха при локализацията на тракийските племена. Едва за края на IV и за началото на III в. пр.Хр. изворовите данни съобщават за гетския цар Дромихайт. Той успява да победи Лизимах (323–281 г. пр. Хр.) – приемника на Александър III Велики в Тракия, и дори го пленява или според друга версия залавя сина му Агатокъл.

От края на III и от началото на II в. пр.Хр. са известни и гетските владетели Ремакс, Золтекс, Залмодегигос. Интересът на древните автори се засилва отново едва през I в. пр.Хр., когато римляните отправят погледите си към тази зона на античния свят. От това време е известно силното държавно обединение под ръководството на Буребиста, срещу което Юлий Цезар замисля поход малко преди смъртта си. По повод на военните акции на Крас през 29/28 г. пр.Хр. са засвидетелствани гетските вождове Дапикс, Ролес и Зиракс.

Държавностроителната практика обаче действително започва далеч преди да се забележи и да се отрази от древните писатели. Така например в разказа за похода на Дарий I срещу скитите в края на VI в. пр.Хр. Херодот съобщава, че гетите са „най-храбри и най-справедливи от траките". Те единствени оказват съпротива на персийския цар и вярват в безсмъртието си. Следователно през тези времена гетите имат стабилна военна организация и собствено религиозно учение, което според бащата на историята дължат на своя цар, жрец и бог Залмоксис. С други думи, династическото им родословие е пряко засвидетелствано поне от края на VI в. пр.Хр.

Едновременно е необходимо да се отчита и обстоятелството, че поради големината на територията, която заемат, при гетите има поне няколко центъра на държавнообразувателни

процеси, а техните организации могат да се наместят и чрез резултатите от археологическите разкопки. Един от центровете е локализиран от богато мъжко погребение при с. Аджигьол край дн. гр. Тулча (Румъния). Самите обширни предели не предполагат единствен династически дом.

Последният район от политическата карта обхваща землището на трибалите. Положението при тях не е по-различно от това при гетите, а събитията са немислими извън организиран политически строй. Знае се, че през 376/375 г. пр.Хр. трибалският цар Халес предприема поход срещу Абдера. Друг техен владетел се нарича Сирм. Той дава сражение на Александър III Велики по време на дунавския му поход. Малко време преди това, през 339 г. пр.Хр., трибалите водят битка и с Филип II, успяват да го ранят и отнемат плячката му.

Мястото и могъществото на аристокрацията им се разкриват и чрез археологическите материали. Един от техните династически домове сигурно се намира на терена на днешния град Враца поради погребенията в Могиланската могила и скъпия инвентар. Още по-красноречиво в това отношение е съкровището от с. Рогозен, Врачанско, което се състои от 165 скъпоценни съда. На север от р. Истрос през I–II в. сл. Хр. особено силно е държавното обединение на даките начело с техния цар Децебал.

Античната писмена литературна традиция познава и други откъслечни сведения за владетели и предводители на тракийски племена, особено през елинистическата епоха. Такива са например Лангар на агрианите (граоите), Диегиилис и Зибелмий (по-правилно Зиселмис) на кените, Абрупорис на сапеите, Ситас на дентелетите, Косинг на кебрените и на скаибоите, Исант на кробизите. Колкото и фрагментирани да са тези известия, те говорят за военнополитическа сила и наличие на държавни институции у отделните племена или групи от племена в различните области на тракийската диаспора.

Политическите организации, които се развиват през и след края на II хилядолетие пр.Хр. и приемствеността в традициите на държавностроителната практика, се материализират

исторически към средата и втората половина на VI в. пр.Хр. чрез появата на една от най-древните държави в Европа – Одриската. Този е крайният резултат и върховата изява на цялостното вътрешноикономическо, социално и политическо развитие на древна Тракия.

Тракийските крайбрежия се мият от водите на три морета – Егейско, Мраморно и Черно. Те се разпростират от Термейския (дн. Солунски) залив до и на север от устието на р. Истрос – най-голямата река, която пресича земите на траките. Още от средата на II хилядолетие пр.Хр. крайморските селища, които съществуват и в предходните времена, заемат естествено защитените места по върховете на предпланинските масиви и по високите плата. Тази практика на населението е оправдана, за да се контролират бреговите ивици, удобните за пристанища заливи и териториите във вътрешността.

Значението на трите морета за историята на древна Тракия и на траките изпъква най-ясно чрез мегалитната култура. Нейното възникване и разпространение през II хилядолетие пр.Хр. и интензивният ѝ живот през I хилядолетие пр.Хр. се свързва и е дело на крайморските жители, на обитателите на хинтерланда, на егейските острови и на о. Крит.

Тя не е възможна без взаимодействия, в които се включват и миграции на населението от двете страни на Босфора и на Хелеспонта и между него и микенския свят, и принадлежи на всички тези, които образуват относително единния тракомалоазийски етнокултурен комплекс. Именно в тези морета се разгръща най-интензивен трафик и чрез тях се поддържат тесни контакти между племената и народите от целия Средиземноморски басейн.

Нещо повече. Писмените известия за края на II хилядолетие пр.Хр. и особено археологическите данни за I хилядолетие пр.Хр. разкриват, че траките познават корабоплаването и го превръщат в свой поминък. Най-вероятно те осъществяват търговските си комуникации чрез каботажно плаване и живеят от и чрез морето. Според Диодор „след Троянската война морето владеели лиди и меони 92 години, пеласги 85, траки 79“ и т.н.

Преданието за тракийската таласократия (морска хегемония) откъм края на II хилядолетие пр.Хр. съвсем не е случайно и представя траките като мореплаватели, с бит и култура, синхронни с тези на народите от Източното Средиземноморие още от края на бронзовата епоха, когато очевидно те играят и важна политическа роля.

Археологическите открития при подводните проучвания на някои съоръжения в днешните черноморски пристанища (като например тези на Аполония и Месамбрия –дн. гр. Несебър), останките от крепостни стени, намерената керамика от бронзовата епоха, всевъзможните други находки и особено големият брой извадени каменни котви и оловни щокове от различен тип показват, че предимствата на морския транспорт са познати през тези отдалечени времена, че бреговете са кръстосвани от най-различни мореплаватели.

Красноречиви за вносно-износната дейност са две находки (от Каварна и от Бургаско) на бронзови слитъци (единият с примеси на злато) с формата на опъната бича кожа. Именно подобни слитъци са основното монетно средство в Егейска Гърция за II хилядолетие пр.Хр.

Едва ли може да има съмнение, че много преди Великата гръцка колонизация тракийските крайбрежия са познати и се пребродждат от търговци и пътешественици от Източносредиземноморския свят. Това са и египтяни, и асирийци, и хети, и критяни, и троянци, и ахейци, и финикийци, и кари. Те осъществяват презморските си начинания заради местната продукция, особено на руди и метали (мед, желязо, олово, калай, но и злато и сребро), и пристигат по тези места с пълни със стоки кораби, най-вече от Мала Азия.

Особено активни са финикийците. Херодот ги познава преди гърците на о. Тасос, където те основават свои тържища. „Аз посетих (острова) – пише той, – в който намерих храм на Херакъл (несъмнено елински превод-означение на върховното финикийско божество), построен от финикийците.“ И после продължава: „аз самият видях там тези рудници и най-чудни са тези, които са открили финикийците. Те заедно с Тасос

колонизирали този остров, който сега носи името си от този финикиец Тасос".

Локализацията на тракийския владетел и прорицател Финей в областта на Салмидесос (Югоизточна Тракия) е също пряко доказателствена за проникването на финикийците, защото според легендата той е син на Феникс – митичния им родоначалник, или според друга версия на неговия баща Агенор. Има и вариант, който предава, че градът Тороне в Халкидика води името си от Тороне, дъщерята на Протей или на Посейдон от Финике.

Независимо от приказния характер на митологичните данни, тези истории отразяват спомена за пълнокръвната историческа действителност. Не са малко и сведенията за присъствието на малоазийски народи в Черно море преди гърците. Така например името на селището Каронлимен (Карийско пристанище) при днешния нос Шабла може да се свърже според Страбон с карите и с техните плавателни съдове, така отдалечени от Средиземноморския воден басейн.

За Ариан цялата територия наоколо се нарича Кария. За кари споменават и някои други антични автори и ги посочват в Калатис (дн. гр. Мангалия, Румъния) и в Танаис (Южна Русия). Някои пък сравняват името Калатис с това на лидийския град Калатебос – обстоятелство, което поставя нови въпросителни.

В тази обстановка е ясно, че траките са в непрестанни взаимодействия с тези и други партньори, а техните земи са органична част от Източното Средиземноморие и от цялостното му историческо развитие. Впрочем колонизационната дейност на самите гърци започва далеч преди епохата на голямата им вълна през VIII–VI в. пр.Хр.

Едва ли тук е необходимо да се излага всичко около перипетиите, свързани с Троянската война, около експедицията на аргонавтите, които начело с Язон се отправят към далечната Колхида на кавказкия бряг, за да търсят „Златното руно", около мъчнотиите при завръщането на Одисей в Итака. Всички тези, а и много други предания крият достоверна историче-

ска ядка за войни и грабежи, за сражения и пиратство, които се осъществяват към края на II хилядолетие пр.Хр. и малко време след това.

През VIII–VI в. пр.Хр. гръцкият свят е обхванат от силна икономическа, социална и политическа криза, която го преобразява. Един от нейните резултати е широката колонизационна експанзия на елините. Причините за основаването на колонии по тракийските крайбрежия не се различават особено от мотивите, които ги движат в тази дейност вън от пределите на Балканска Гърция и на Западна Мала Азия, по останалите брегове на Средиземноморието. Въпреки че те са от социално-икономическо и политическо естество, все пак древните автори, макар и доста общо, свеждат емиграцията до една основна и я наричат стенохория, т.е. липса на земя.

„Недостигът" на обработваеми парцели, за който говори още Тукидид, е въпреки всичко относителен при тогавашното демографско състояние и не опира до свръхнаселение. Във висша степен той се дължи на неправомерното им разпределение, което поради острото социално разслоение ги концентрира в отделните полиси в ръцете на още силната родова аристокрация, като обрича на мизерия безимотния демос или този, който се обезземлява.

Наред с икономическите причини за осъществяването на колонизацията играят роля и ред политически обстоятелства. Често преселниците имат за ръководители-основатели (ойкисти) представители на обеднялата родова аристокрация, които са повече или по-малко декласирани. Но водачи на експедиции са и политически неудобните, новозамогнали се занаятчии, търговци, корабопритежатели – изявени личности от новата робовладелска аристокрация. Това са все хора, които напускат родината си по различни поводи, засегнати от социалната борба, развихряща се в полисите, от честите междуособици в тях, от кървавите разпри.

При всички случаи тези люде, било те от аристократичната групировка или от средите на демоса, които предпочитат да се спасят през морето, са съпътствани от бедно население, от

търговци, които искат да намерят пласмент на стоките си, от занаятчии, които търсят да се изявят другаде, от всевъзможни авантюристи. Те участват активно в заграбването и разпределянето на нови територии, в откриването на пазари, на места за производство, на суровини и полусуровини, на източници на роби. В този смисъл именно колонизацията извежда Гърция от състоянието на сравнителна изолация, прави обществото подвижно и възприемчиво – дори любопитно, дава широк простор на личната инициатива, на творческите способности на всеки човек.

В стремежа към нови земи, където ще създадат и нови огнища, елините достигат и до тракийските крайбрежия. Отначало спонтанно, след това организирано селищата им постепенно обкичват тези места и са всъщност част от източната гръцка колонизация. През VIII–VI в. пр.Хр. тя се нарича Велика и упражнява въздействие върху хода на историческия процес не само в крайморските области, но също така и във вътрешността на тракийските земи.

Най-напред гърците започват да колонизират непосредствено близките южни брегове на Тракия. През VIII в. пр.Хр. в обсега на тази дейност попада Халкидическият полуостров. В основаването на колонии най-голям дял там има град Халкида от о. Евбея, по който и ареалът получава името си. Предава се, че само на полуостров Ситония (дн. Касандра) полисът създава около 30 „града“, между които най-важен е Тороне. Наред с Халкида в започнатите начинания е активен и друг евбейски град – Еретрия. Тя основава на полуостров Палена – Менде.

Не остава по-назад и Коринт, който установява свои поселници в Потидея – на най-тясното място на провлака, който свързва Палена с континента. Това е най-важният град в района до времето на Пелопонеските войни и една от ябълките на раздора, които ги предизвикват. Важното му икономическо и стратегическо местоположение се потвърждава от факта, че след погрома в бойното напрежение през ранноелинистическата епоха там е основан градът Касандрия. На свой ред

и о. Андрос от Кикладския архипелаг настанява колонисти в Сане и в Акант на полуостров Акте (дн. Атон). В хронологическо отношение това е най-ранният етап на колонизацията на тракийските крайбрежия.

Основаването на селища в зоната между долните течения на реките Стримон и Истрос, а и на север от нея е естествено продължение на тази практика, но започва почти век по-късно. Трябва да се има предвид, че когато се проследява процесът на гръцката колонизация по бреговете на траките, една от нейните характерни черти е борбата за разпределение на сфери на влияние от страна на метрополиите.

Конкуренцията е особено силна между онези центрове, които създават цяла мрежа от колонии и емпории. Освен това по тези краища елинските селища по правило се отличават със скромни размери и със сравнително малък първоначален брой преселници. Разбира се, има и изключения, като например случаите с Бизантион или с Абдера, но съпоставките с колонизационната дейност в западна посока – към Южна Италия и о. Сицилия, потвърждават тези наблюдения.

Особено активен в колонизацията на югозападното тракийско егейско крайбрежие, в междуречието Струма-Места, е о. Тасос, където още през VIII в. пр.Хр. се настаняват преселници от о. Парос. В посочения район се намира планината Пангей с нейните златоносни рудници и там островът разполага с минни периметри. Той слага ръка на сушата, т.нар. тасоска переа (отсрещна земя) и основава на нея Галепсос, Аполония (недалеч от устието на р. Стримон), Ойсиме, Неаполис (дн. гр. Кавала, Гърция), Скапте силе и малко по-навътре Крениди (по-късно Филипи), Аконтисма и Пистриос (Бистриос) – точно на устието на р. Нестос. Още пò на изток се намира неговото селище Стриме, което подчертава завоевателните му намерения да се наложи като фактор и в сектора, включително до долното течение на р. Хеброс.

Ако се съди по имената, повечето от които са тракийски, е видно, че и преди заселването на тасоски, а и на други гръцки колонисти в тази зона тук преобладава местното население.

Освен това значението на континенталните владения за икономиката на о. Тасос е огромно. Херодот съобщава, че в началото на V в. пр.Хр. островът получава ежегодно от отсрещната суша 200 до 300 таланта, като само приходите от златните мини на Скапте силе възлизат всяка година на 80 таланта (1 талант е приблизително равен на 26 кг). В този контекст стремежите на тасосци да разширят своите владения и периметри на влияние на изток са недвусмислени.

Пак в тази посока, до устието на р. Марица, най-важни са колониите Абдера и Маронея. Първата възниква към средата на VI в. пр.Хр. Началото се полага от преселници от Клазомена – йонийски полис на западния бряг на Мала Азия между Смирна и Еритрея, но съществуването ѝ е кратковременно, защото селището рухва под ударите на околните тракийски племена. Едва един век по-късно колонисти от същата зона, но този път от йонийския град Теос, успяват да се настанят стабилно по тези места.

Както изглежда, Абдера владее значителна територия, пристанището ѝ е едно от най-удобните в този ареал и оттук води началото си пътят, който най-пряко свързва крайбрежието с долината на р. Дунав. Колонията се развива и процъфтява благодарение на плодородния хинтерланд, на изобилието от гори и подземни богатства, които крият недрата на южните склонове на Родопите.

Още по-изгодно е местоположението на Маронея. Тя се появява към средата на VII в. пр.Хр. върху тракийското селище Исмар, известно още от Омир. Там здраво стъпват колонисти от о. Хиос. Един от най-прочутите винарски центрове – островът е живо заинтересован да прибави към своя експорт и местното производство. Всъщност враждата на Маронея със Стриме е вследствие на конкуренцията между островите Хиос и Тасос и на надпреварата им кой от тях стабилно да сложи ръка в района до долното течение на р. Хеброс. Пътят натам обаче се оказва преграден.

На изток от Маронея следва зоната на самотракийската переа. През последните годни на VII в. пр.Хр. о. Самос, който

колонизира о. Самотраки, полага усилия и се старае да разшири търговската си дейност в пряко съперничество с о. Тасос. В тези стремления погледите се отправят към отсрещния тракийски бряг. Там изникват селищата Сале, Зоне, Месамбрия, Серион и някои други с по-скромни размери като Темпира и Харакома. За разлика от тасоските колонии и емпории, те са още по-малки и по-малобройни, но имат значение при очертаването на общата картина.

Една от най-важните колонии на тракийското егейско крайбрежие е Енос. Тя се намира при устието на р. Хеброс и е основана от Митилена на о. Лесбос, който също има претенции към тези територии и безспорно е сериозен съперник на останалите конкуренти. Долината на реката – най-широката входна врата към вътрешността на Тракия, предоставя чудесни перспективи за развитието и благоденствието на Енос и на неговата икономика.

Може да се приеме, че предимство по време при колонизацията на Тракийския Херсонес също имат еолийските гърци. Те, преди Милет, заемат някои от най-важните в стратегическо и съобщително отношение пунктове. Сестос, Мадитос и Алопеконесос се появяват вследствие на активната дейност на о. Лесбос и осигуряват контрола от двете страни на полуострова. Имената на първите две селища, а и на редица други тук са тракийски и показват компактността на местното население не само по крайбрежието, а и във вътрешността на страната.

На свой ред Тракийският Херсонес е важен не само поради ключовата си позиция на протоците и изгодното положение на теснините, през които минава и през които се контролира морския път през Дарданелите за Черно море, но и защото той задоволява нуждите от плодородна земя и е богата снабдителна база за зърнени храни и същевременно е изключително удобен комуникационен възел.

Изложените предимства не могат да се пренебрегнат от Милет. Негови колонисти бързо полагат основите на Абидос – на малоазийския бряг, точно срещу Сестос. Закономерна е и последвалата заселническа дейност на самия Тракийски Хер-

сонес – рожба на агресия със стратегическо-търговски цели към Черно море. Писмената литературна традиция приписва на Милет създаването там на 90 колонии – безспорно преувеличено число, но и половината да се вземе за истина показва експанзивната му сила. Най-важни са Лимне и Кардия (точно на шийката на полуострова), при основаването на която вземат участие и преселници от Клазомена.

Атиняните също имат претенции за господство в този район. Техните интереси към тракийското егейско крайбрежие се събуждат още по времето на Солон, когато подхващат борба с Митилена от о. Лесбос за установяване на Сигейон (на устието на Хелеспонта) – пункт, който като място за контрол на трафика през протоците поема ролята не само на по-ранната Троя, а и на по-сетнешния Бизантион. Задморските начинания на Солон успешно продължават при Пизистрат.

Към средата на VI в. пр.Хр. Милтиад Стария, от рода на Филаидите, влиза в контакт с тракийското племе долонки и се настанява стабилно на Тракийския Херсонес. Превръща го във важна база за реализация на претенции не само по бреговете на Егея, на Пропонтида и на Евксинския понт (дн. Черно море), но и в непосредствения тракийски хинтерланд. В резултат от дейността му Атина основава на полуострова селищата Критоте, Пактие, вероятно Елайос, въпреки че и те нямат значителни размери. Тази активност е в абсолютен синхрон с въжделенията на Пизистрат към зоната на Югозападна Тракия, където на брега на Термейския залив той укрепва Райкелос, а има и рудни периметри от златоносните находища на Пангей.

Колкото да са конфронтирани във вътрешно-политическо отношение, толкова родовете на Пизистратидите и Филаидите са съгласувани във външно-политическите си начинания към Тракия. Те слагат ръка на най-невралгичните ѝ точки, обхващат я като люлка. Важен пункт на р. Стримон е Ейон, който през първата половина на V в. пр.Хр. попада в атински ръце, а сетне е използван като изходна база за създаването на най-важната колония – Амфиполис. След няколко неуспешни експедиции,

най-сетне през 437/436 г. пр.Хр. атиняните успяват трайно да се закрепят там, да положат началото на новото си селище и открито да афишират бъдещите се намерения.

Сравнително многобройни, но същевременно малки и със скромни територии, гръцките колонии и емпории по тракийското егейско крайбрежие трудно успяват да запазят автономията си от метрополиите и от други по-силни полиси.

Макар че в стратегически план тракийските крайбрежия на Мраморно море нямат решаваща роля на ключови позиции, в икономическо отношение морето има значение на естествена връзка между източната половина на Средиземноморския басейн и Черно море. Ако се съди по броя на колониите около това вътрешно тракийско „езеро“, по техните размери и относителното им тегло в живота на античния свят, не е трудно да се разбере, че южните брегове на Пропонтида са по-важни за елините, отколкото северните.

Въпреки сравнителното закъсняване във времето, тук първенството и надмощието в колонизационния процес се държат от Мегара. Отрано тя осъзнава огромното значение на Тракийския Босфор и основава на малоазийския му бряг Халкедон, а точно срещу него на европейския – Бизантион, с уникално по рода си местоположение на Тракийския Херсонес и на Хелеспонта, които свързват Черно и Мраморно със Средиземно море. Мегарската колонизация се разпростира и по северното крайбрежие на Пропонтида, където върху предишно тракийско селище (както може да се съди по името му) възниква Селимбрия.

Малко време след Мегара тук стъпват и преселници от о. Самос. Те полагат основите на Перинт – отново местно име, което говори, че областта е гъсто населена с траки, както личи и от изричните сведения на древните автори, и от епиграфските паметници, които също пазят тракийски имена. Островът създава и някои по-малки селища като Тиродиза, Неаполис, Серион тейхос, Бисанте, Дидимо тейхос и Херайон тейхос, които очевидно са зависими от Перинт и попадат под политическото му влияние. Тези средища, които

сонес – рожба на агресия със стратегическо-търговски цели към Черно море. Писмената литературна традиция приписва на Милет създаването там на 90 колонии – безспорно преувеличено число, но и половината да се вземе за истина показва експанзивната му сила. Най-важни са Лимне и Кардия (точно на шийката на полуострова), при основаването на която вземат участие и преселници от Клазомена.

Атиняните също имат претенции за господство в този район. Техните интереси към тракийското егейско крайбрежие се събуждат още по времето на Солон, когато подхващат борба с Митилена от о. Лесбос за установяване на Сигейон (на устието на Хелеспонта) – пункт, който като място за контрол на трафика през протоците поема ролята не само на по-ранншата Троя, а и на по-сетнешния Бизантион. Задморските начинания на Солон успешно продължават при Пизистрат.

Към средата на VI в. пр.Хр. Милтиад Стария, от рода на Филаидите, влиза в контакт с тракийското племе долонки и се настанява стабилно на Тракийския Херсонес. Превръща го във важна база за реализация на претенции не само по бреговете на Егея, на Пропонтида и на Евксинския понт (дн. Черно море), но и в непосредствения тракийски хинтерланд. В резултат от дейността му Атина основава на полуострова селищата Критоте, Пактие, вероятно Елайос, въпреки че и те нямат значителни размери. Тази активност е в абсолютен синхрон с въжделенията на Пизистрат към зоната на Югозападна Тракия, където на брега на Термейския залив той укрепва Райкелос, а има и рудни периметри от златоносните находища на Пангей.

Колкото да са конфронтирани във вътрешно-политическо отношение, толкова родовете на Пизистратидите и Филаидите са съгласувани във външно-политическите си начинания към Тракия. Те слагат ръка на най-невралгичните ѝ точки, обхващат я като люлка. Важен пункт на р. Стримон е Ейон, който през първата половина на V в. пр.Хр. попада в атински ръце, а сетне е използван като изходна база за създаването на най-важната колония – Амфиполис. След няколко неуспешни експедиции,

най-сетне през 437/436 г. пр.Хр. атиняните успяват трайно да се закрепят там, да положат началото на новото си селище и открито да афишират бъдещите се намерения.

Сравнително многобройни, но същевременно малки и със скромни територии, гръцките колонии и емпории по тракийското егейско крайбрежие трудно успяват да запазят автономията си от метрополиите и от други по-силни полиси.

Макар че в стратегически план тракийските крайбрежия на Мраморно море нямат решаваща роля на ключови позиции, в икономическо отношение морето има значение на естествена връзка между източната половина на Средиземноморския басейн и Черно море. Ако се съди по броя на колониите около това вътрешно тракийско „езеро“, по техните размери и относителното им тегло в живота на античния свят, не е трудно да се разбере, че южните брегове на Пропонтида са по-важни за елините, отколкото северните.

Въпреки сравнителното закъсняване във времето, тук първенството и надмощието в колонизационния процес се държат от Мегара. Отрано тя осъзнава огромното значение на Тракийския Босфор и основава на малоазийския му бряг Халкедон, а точно срещу него на европейския – Бизантион, с уникално по рода си местоположение на Тракийския Херсонес и на Хелеспонта, които свързват Черно и Мраморно със Средиземно море. Мегарската колонизация се разпростира и по северното крайбрежие на Пропонтида, където върху предишно тракийско селище (както може да се съди по името му) възниква Селимбрия.

Малко време след Мегара тук стъпват и преселници от о. Самос. Те полагат основите на Перинт – отново местно име, което говори, че областта е гъсто населена с траки, както личи и от изричните сведения на древните автори, и от епиграфските паметници, които също пазят тракийски имена. Островът създава и някои по-малки селища като Тиродиза, Неаполис, Серион тейхос, Бисанте, Дидимо тейхос и Херайон тейхос, които очевидно са зависими от Перинт и попадат под политическото му влияние. Тези средища, които

са по-многобройни от мегарските, проявяват изключителна жизненост. Същевременно Милет запазва периметрите си по южните брегове на Пропонтида. Там почти всички колонии са вследствие на неговата експанзия.

Черно море или Понтът (старогръцкото название на море изобщо) дълго време се нарича от елините „аксейнос", т.е. негостоприемно, неприветливо, недостъпно. Думата е уподобяване на иранското „акшена", което означава тъмносив, черен. Без да разбират същинския смисъл гърците, които вероятно чуват това определение от финикийските си предшественици, му намират еквивалент в собствения си език. В хода на колонизационната дейност, при постепенното запознаване с предимствата и с богатствата на крайбрежните земи, особено с трайното настаняване по тях, елините започват да именоват морето „еуксейнос", т.е. гостоприемно, приветливо, достъпно, и занапред го наричат Евксински понт.

В тази зона от античността предимствата и по време, и по възможности при основаването на колонии са на страната на Милет. Само в малко пунктове по северния бряг на Понта той е изпреварен от съперниците си – отново йонийски центрове в Западна Мала Азия, като Клазомена и островите Хиос и Самос. В повечето случаи това са дребни тържища и сравнително нетрайни търговски представителства. Възникването на тези селища обаче се определя като първи етап на гръцката колонизация по бреговете на Черно море.

Вторият етап е милетската експанзия. Тя датира към средата и към втората половина на VII в. пр.Хр. и протича особено интензивно до средата на VI в. пр.Хр. През този период най-напред Милет възстановява създадените от него селища по южния и северния бряг на Понта. Именно тогава той основава и почти всичките си колонии по западното му крайбрежие. Най-ранни са Аполония и Истрия на делтата на р. Дунав (в дн. Румъния), създадени към края на VII в. пр.Хр.

Аполония се намира на едно от най-удобните места, естествено защитено от природата, притежава две пристанища и е особено важна заради медните и полиметалните руди

на Странджанския планински масив. През V в. пр.Хр. тя се превръща в най-силния западнопонтийски град, с територия, която в южна посока със сигурност достига до нос Инеада. В тази област никнат нейните тържища и емпории, които влизат в състава на политическата ѝ организация. С особено значение е колонията Анхиало (дн. гр. Поморие). Тя затваря в рамките на интересите ѝ търговията на целия днешен Бургаски залив. От солниците на този пункт Аполония си осигурява и значителен дял от приходите.

Истрия пък трябва да осигури контрола над устията на р. Дунав. Мястото на появяването ѝ е предопределено не само от близостта на богатата с риба делта. Най-важно е изобилието от зърнени храни, които изтичат от днешна Добруджа, но също така и от доброкачествения дървен материал от о. Певка и от другите острови по реката, от които заедно с добива на смола се правят прочутите и високо ценени през античността смолисти факли.

Други милетски колонии са още Одесос (дн. гр. Варна), която на свой ред създава Дионисополис (дн. гр. Балчик) с по-старо наименование Круной, т.е. Извори – неин северен пост на Варненския залив, и още Томи (дн. гр. Констанца, Румъния). Кога и как е създадена Бизоне (дн. гр. Каварна) не е ясно.

Третият етап на гръцката колонизация на западното тракийско черноморско крайбрежие е мегарски. Той се осъществява през втората половина и към края на VI в. пр.Хр. Тогава възникват Месамбрия и Калатис (дн. гр. Мангалия, Румъния) – на юг от Томи. Тези селища са дело на дъщерните на Мегара дорийски полиси Бизантион, Халкедон и Хераклея Понтийска. В тази обстановка е естествена борбата за сфери на влияние между йонийските и дорийските градове. Така например Аполония е в непрестанно съперничество с Месамбрия заради владеенето на анхиалските солници, защото през античността солта е рядкост и има на някои места цената на златото.

Обикновено колониите не се създават върху пусти места, а върху заварени тракийски селища с техния хинтерланд. За това говорят много от имената, които гърците запазват, макар

и понякога да ги променят малко. Такива са например Одесос, Салмидесос, Бизантион, Месамбрия, Бизоне, Селимбрия, Полтимбрия (Енос), Маронея и редица други, погълнати естествено от новите градове.

Констатацията се потвърждава и от археологическите данни. На различни места най-долните културни пластове разкриват следи от по-стари тракийски селища. За съжаление повечето от колониите не са основно разкопани и проучени (с изключение на Истрия), защото върху развалините им се издигат съвременни градове.

И все пак, макар и да е доста трудно да се възстанови една сравнително по-пълна картина, както навсякъде, така и по тракийските крайбрежия гръцките колонии имат устройството на своите метрополии (в йонийските решаваща роля имат съветът (булето) и демократичните институции, а в дорийските – олигархичните). Те не се различават от полисите, които ги създават и по архитектурен план. Единствено животът им протича в по-ограничено пространство и се развива върху по-малка площ.

Във вътрешен план всички колонии имат агора, т.е. централен площад и същевременно пазар, която в повечето случаи се намира недалеч от пристанището. На агората или в непосредствена близост до нея се разполагат най-важните обществени сгради като булевтериона (съвета), като архива. Тук се издигат и главните светилища на полисните божества.

Всички тези селища не се строят по канонично-регулярна система, а се съобразяват с локалните топографски дадености, които предоставят и най-изгодни условия. Колонистите пренасят по новите краища писмото и диалекта, на който говорят, навиците и битовите си особености, технологичните и производствените си сръчности, основните религиозни култове, които почитат ревниво, както и всичките си останали духовни потребности.

Първоначално повечето селища имат аграрен (земеделско-занаятчийски и транзитен) характер, но с течение на времето някои от тях се развиват и като важни търговски центрове,

каквито са например Абдера, Енос, Бизантион, Аполония, Месамбрия, Истрия. Несъмнено за вътрешните изменения важна роля често пъти има близостта на селищата до богатите рудни находища на Тракия.

Като се изключат Бизантион, Енос и Абдера, гръцките колонии по тракийските крайбрежия се отличават със скромни размери и с малобройни заселници. Дори в посочените пунктове населението едва ли достига 5000 души, да не говорим за другите по-малки градове, дори за Аполония Понтийска, която по време на своя най-голям разцвет едва ли надхвърля повече от 3000 свободни граждани.

Ето какво предава Ений – автор от IV в. пр.Хр., за жителите на Аполония: „Те устроили градските си врати да се затварят с голям чук и при отварянето и при затварянето им да се вдига толкова силен шум, че да се чува почти по целия град – така големи и обковани с желязо били ключалките.“

От една страна, известието е показателно за малката площ на този град, за късите разстояния в него, за не особено голямата дължина на крепостните му стени. От друга страна, то е категорично, че мерките за сигурност се вземат най-вече срещу траките, които са наоколо. От конфигурацията на терена личи как те опасват колонията с пръстен от крепости, разпрострени по близкото било на Меден рид (Бакаджика), от полуостров Атия до Маслен нос.

Вярно е, разбира се, че в някои случаи колонизацията се осъществява след дълги и ожесточени борби с местното население. Така например при създаването на Тасоската переа особено напрегнати изглеждат стълкновенията с тракийското племе саи. Там поетът Архилох – пряк участник в събитията, при бягството и в страха си дори захвърля своя щит. Той вече не е воин от героичен тип и не идеализира ежедневието си на авантюрист. От най-ранни времена описанието на Салмидесос също вдъхва ужас на моряците и търговците. Черната картина, която рисуват древните автори, се подсилва от проклятието, че който попадне там: „ще се настрада, като яде робски хляб!”

Откритата вражда и упоритата съпротива личат добре и при случая с установяването на Абдера. Особено красноречиви са те при закрепването на атиняните в Амфиполис, когато в първия си неуспешен опит губят 10 000 колонисти, пометени от едоните в битката при Драбеск. Макар че траките никога не се отказват да владеят по един или друг начин градовете, тази неприязън и ненавистта към елините са по-скоро резултат на временни условия.

Много бързо местното население разбира ползата от съжителството си с гърците и всички изгоди, които може да извлече за себе си. Често пъти се налагат своеобразни решения, а мирният път за възникването на колонии и липсата на въоръжени конфликти са типични за западното крайбрежие на Евксинския понт.

За тези краища липсват преки писмени свидетелства и археологически доказателства за сблъсъци с околните племена, а и малобройните заселници едва ли могат да издържат един по-сериозен техен натиск. Докато по Егея, по Пропонтида и по Хелеспонта тракийските династически домове са по-компактно разположени и по-войнствени, поради ключовите и стратегически позиции, то тук взаимната полза определя статуквото на установените отношения.

Но такава е картината и за други райони. Ето как стиховете на Алкей рисуват една мирна – идилична обстановка в околностите на Енос: „Хебре, най-хубавата от реките, ти се вливаш при Енос в пурпурното море, плискайки водите си през коневъдна Тракия. И при теб идват много девойки и с нежните си ръце се обливат с твоята чудна като парфюм вода."

Постепенно взаимодействията се подобряват и в другите области. Процесът се ускорява особено след утвърждаването на Одриската държава от края на VI в. пр.Хр. и времената на нейния разцвет до средата на IV в. пр.Хр. Тя поема контрола над отделните колонии, във всяко отношение регламентира взаимното съжителство и същевременно урежда това положение спрямо своя най-сериозен партньор Атина и ръководения от нея морски съюз.

Контактите се поддържат и укрепват най-вече благодарение на данъците, които колонистите изплащат ежегодно на одриските владетели или на други местни тракийски династи, но също така посредством династически бракове и многобройни подаръци. Откупуването на свободата, на мира и спокойствието с пари не решава обаче въпроса за оставането на траките извън стените на градовете. Обстановката се усложнява поради обстоятелството, че след разпадането на държавата на одрисите отношенията бързо и трайно се изострят.

Тяхното влошаване и постоянната враждебност, изпъстрена с грабежи, чести нападения, понякога с компромиси, но и с непрестанно неизбежен натиск, се дължат на претенциите и агресивната политика на отделните, вече по-малки, но значителни на брой тракийски династически домове и въобще на общата криза, която през тези времена разтърсва елинистическия свят и естествено обхваща древна Тракия и градовете по нейните крайбрежия.

В никакъв случай гръцките колонии не могат да се разглеждат като един свят, напълно отделен и изолиран от света на траките. Контактите и възможността да се осъществява интензивна вносно-износна търговия се предпоставят от богатствата на вътрешността на страната. Взаимодействията на двете начала – на елинското и на тракийското, се осъществяват предимно на територията на градовете и на техните землища. Коекзистирането е изгодно и за двете страни. С течение на времето връзките укрепват, а апогеят им (като синкретизирани традиции и умения – като поведение) е през първите векове на новата ера. Въпреки желанието или нежеланието хората се заплитат във всякакви отношения на живот, които довеждат до постепенното инфилтриране на тракийския етнокултурен елемент в чертите на полисите.

В този процес на проникване на траки от всички обществени слоеве в колониите – нещо, което е сигурно засвидетелствано, най-активна е тракийската аристокрация. Отделни нейни представители привикват с гръцкия лукс, канят при себе си всевъзможни майстори, купуват скъпи изделия. Понякога,

особено през елинистическата епоха, благодарение на богатствата си, но и на своето преклонение към елинския начин на живот и към елинската култура, те заемат високи постове в самите градове, проявяват се дори като техни благодетели и се издигат по обществените върхове. На свой ред масовият археологически материал показва интензивността на заселването на по-ниски социални слоеве в тези селища.

Разкопките на некропола на Аполония Понтийска от втората половина на VI в. пр.Хр. и на укрепеното селище „Малкото кале“ и на неговия некропол на Меден рид разкриват, че практически от момента на основаването на колонията траките присъстват в състава на населението ѝ. Но такава е картината и по останалите места, защото местните хора влизат в градовете, за да търгуват и пазаруват. Неусетно те се настаняват в околностите им, а и в някои техни части.

Има изследователи, които са на мнение, че още през класическата и особено през елинистическата епоха в крайбрежните гръцки полиси има такъв значителен брой траки, че те се обособяват в свои собствени квартали. Хипотезата е доста несигурна и се поддържа поради един пасаж на Ксенофонт, в който се говори как в Бизантион има едно празно място, наречено „Тракийско“, и следователно то може да служи за заселване на траките от околността или за тяхно пазарище.

Работата е там, че мястото се именова по този начин, понеже се намира при Тракийските врати на крепостта – Тракийски врати, които са познати и в Амфиполис. То е незастроено, т.е. не се обитава, а що се отнася до търговското му предназначение, едва ли траките ще продават отделно и ще пропуснат изгодата да изложат стоките си на централния площад. Подобно е положението и с Абдера, където пък има място Дерайнос, с храм на Аполон Дерайнос (Деренос) – отново тракийски квартал. За съжаление нищо не подкрепя това предположение и по-скоро мястото се нарича така чисто и просто според храма.

Процесът е взаимен и още през V–IV в. пр.Хр. гръцки търговци, а впоследствие и занаятчии, строители, живописци,

наемници и военни командири проникват в цяла Тракия. Само разпространението на монетите на колониите до най-отдалечените предели на страната е достатъчно, за да изтъкне оживения търговски обмен. При това обратно проникване на елините е съвсем естествено отделни лица да се установят като посредници между тракийското население и своите сънотечественици или като дребни занаятчии.

От юг на север, нагоре по поречията на реките, навлизат и гръцкият език и гръцката култура и по-късно започват да се задържат в някои селища от вътрешността. Тези взаимодействия влияят на тракийското общество, още повече, че елините започват да създават държавни или други структури със смесено население.

Такъв е примерът с дейността на Милтиад Стария на Тракийския Херсонес и неговите отношения с траките долонки, но най-показателен е случаят с емпориона Пистирос, засвидетелстван чрез надпис. Той се намира в западната част на горнотракийската низина, в плодородните райони по поречието на р. Марица. Разкопките в местността „Аджийска воденица“ в землището на с. Ветрен, Пловдивско, отнасят неговото начало към края на първата половина на V в. пр.Хр. Около средата или към началото на втората половина на същото столетие селището е вече оградено с крепостна стена. Името Пистирос показва, че ядрото на заселниците му е съставено от граждани на едноименния Пистирос (Бистирос) – колония на о. Тасос, която се намира при устието на р. Нестос.

Главната причина за основаването на емпориона е добивът и обработката на метали от околността. Очевидно метрополията изкупува готовия продукт, а може би организира и цялата рударска дейност в западна и северозападна посока. Едновременно се поддържат интензивни търговски връзки не само с градовете на Егейска Тракия – от устието на р. Хеброс, където е Енос, но и с Тракийския Херсонес, та чак до Халкидическия полуостров.

Ако се съди по надписа, около средата на IV в. пр.Хр. в Пистирос живеят освен граждани на о. Тасос и жители от

Марония и Аполония на р. Стримон. Постепенно емпорионът, като малка общност, която съществува чрез обмена с метрополията, се развива в селище със смесено население, съставено от гръцки преселници и от местни хора. Текстът на епиграфския паметник е категоричен, че съществуват и други вътрешни емпории.

Процесът е естествен и показва, че обикновено те възникват по главните пътища – на кръстопътни места или в пограничните райони между отделните тракийски племена. По същество емпориите се създават от търговци и се оформят като традиционни пунктове за обмен с околното население. От надписа проличават още и значителните приходи, които изтичат от тях към съседните тракийски династически домове, в настоящия случай към някои от наследниците на одриския цар Котис I. Той налага този статут, а по-късно приемникът му само го потвърждава.

Гръцката колонизация по тракийските крайбрежия раздвижва, подтиква и обогатява стопанския и политически живот на тракийските племена, стимулира социалното и културното им развитие. Преките взаимодействия улесняват и ускоряват стабилизирането на властта на локалните династи и на техните аристократични обкръжения, увеличават обмена на продукция и натрупването на богатства в ръцете на знатните първенци – най-заинтересовани от връзките с колониите.

Този е пътят, по който се оживява икономиката и се увеличава нейната мощ, усъвършенстват се административният и държавният апарат, военното дело. Постоянните съюзи и кроежи, договори и интриги, които се плетат, водят до натрупването на дипломатически опит, до подобряването и по-голямата гъвкавост на фискалния апарат, до избистрянето на политическите институции. В това се изразява значението на гръцката колонизация за древна Тракия и за траките, при която действителната елинизация фактически се свежда до взаимен обмен на опит и поведение.

Вярно е, че траките изпитват многостранно въздействие чрез градската култура, но те също участват с изкуството и

религията си в нейното създаване. За постепенността на процеса може да се съди от присъствието на тракийски култове в елинските колонии още сравнително рано, но особено от III–II в. пр.Хр. нататък. От Пиндар за Абдера например се знае, че там се появява и почита едно местно тракийско божество под формата Аполон Дерайнос (Деренос), където Аполон е просто гръцки превод-означение на тракийската му същност.

Още през V–IV в. пр.Хр. в Одесос има храм на местния бог Дарзалас – покровител на града. Негова статуя, която явно се е намирала в светилището му, е изобразена върху автономни монети на колонията. Знае се още, че са организирани празници и игри в негова чест, т.нар. Дарзалея. Култът към „великия бог“ на „одеситите“ се разпространява и в други градове по западнопонтийското крайбрежие – Томи, Дионисополис, Истрия.

Малко по-късно пак в Одесос се издига светилище на тракийския херос Карабазмос и на богинята Фосфорос – отново гръцки превод-означение за функционалността на Великата богиня-майка на траките. Всъщност надали може да се оспори въздействието на тракийската религия върху гръцката и върху елините въобще и не е преувеличено да се каже, че никой друг палеобалкански народ не упражнява влияние върху техните представи и вярвания.

Глава трета

ДЪРЖАВНОСТТА

Държавата на одрисите се датира в зависимост от началното ѝ засвидетелстване и намеса на международната сцена. Към края на VI и в началото на V в. пр.Хр. тя е описана за пръв път от древните автори и оттогава често се споменава като фактор в съседските отношения на Балканите. Самата одриска династия в продължение на около век и половина я ръководи в една много усложнена вътрешна и външнополитическа обстановка.

Самото възникване на държавата не е еднократен акт, а продължителен процес, който започва далеч във времето преди същите тези автори окончателно да го фиксират. То изразява политическото осъществяване на държавнотворческите тенденции, въплътени и видни чрез редица същински династически домове и обединения.

Одриската държава се създава в Югоизточна Тракия. Там се сплитат редица благоприятни фактори, сред които изпъкват стратегическите предимства и близостта до удобните морски излази по протоците (Хелеспонта и Босфора) и в басейна на Пропонтида. Тази обширна, но и компактна област е прорязана от реки, от които р. Хеброс е плавателна чак докъм Филипополис (дн. гр. Пловдив), разполага с добра съобщителна и пътна мрежа, с мек климат и е изключително плодородна.

Вярно е, че повечето от тези условия се отнасят и за зоната на Югозападна Тракия, но тази невралгична земя е винаги

обект на натиск и съперничество поради интересите на перси, македони, атиняни и други елини, пък и планинският терен несъмнено стеснява размаха на действията.

Положителна роля за държавностроителната практика играят не само гръцките колонии и въобще процесът на колонизация на тракийските крайбрежия, които насърчават ответната консолидация и стимулират реакция и размах на военните мерки, но най-вече персийското присъствие. Борбите, които персите водят с местното население и с елините, съдействат да се активизира политическият живот, да се постигне военна стабилност и крепкост на държавното обединение. Продължителният, почти четиридесетгодишен, престой на техните гарнизони в крайбрежните ключови места и особено в устията на реките способства да се използва малоазийският и иранският държавен опит.

Точно в този пункт се корени и персийският принос в развитието, а неговият пример продължава да въздейства дори и след като властта на персите в Тракия е премахната. За разлика от полисното устройство, той отговаря на характеристиката на социалния строй у траките, на неговата организация и на структурата му и задоволява преди всичко нуждите на царете и аристокрацията. Тук типологическите прилики и идейната близост с персийската монархия и въобще с обществата от целия Кавказко-Черноморски басейн и с тези в Предна и Мала Азия са налице, за разлика от съпоставките с Елада.

„От държавите в Европа – пише Тукидид, – които се намират между Йонийския залив (дн. Адриатическо море) и Евксинския понт, тракийското царство било най-голямо по размера на своите доходи и по другите си богатства...“ – една красноречива характеристика за най-просперираща държава в Югоизточна Европа през V в. пр.Хр. Изглежда обаче понятието царство или държава, схваната като единна организация, призвана да обедини и да ръководи цялата етносна общност, не съществува за траките. Подобно съзнание е чуждо и на самите елини. В писмената литературна традиция и в епиграфските паметници одриските предводители носят

титлата базилевси, а самата им държава се нарича базилейя, т.е. царство.

Фактически това царство представя личната власт на най-силния династ, който успява да се справи с противници и конкуренти и е в състояние да поведе мнозинството от населението във военни инициативи. За да подхранят действителното самочувствие на управлението и за да наложат волята си на господари във всички краища, владетелите осъществяват ежегодна обиколка на подвластни територии и на поданици. В този обход те задължително са придружени от ударен, конен отряд на аристократичния елит.

Разтълкуваните надписи по редица тракийски съдове показват, от една страна, че те са царски, защото посочват името на лицето, което ги е поръчало, т.е. на собственика на изделието, а от друга страна, дават възможност да се разчетат имената както на временните, така и на укрепените резиденции на династите. Заедно с писмените и епиграфските данни те очертават центъра на одриската държава във времето след управлението на Ситалк докъм 341 г. пр.Хр., когато Керсеблепт (359–341 г. пр.Хр.) слиза от историческата сцена.

Пълният списък на тези места е следният: Кабиле, Мастейра, Дронгилион, Ергиске (Аргиске), Мюртиске, Гейстой (-ай), Беос, Апрос, Кипсела, Ганос, Дориск, Мокарсос, Хиерон орос, Хиерон тейхос, Серион тейхос, Саютаба. Това е териториалното ядро на царството, което включва и Южна Странджа със северния бряг на Пропонтида и областите на Тракийския Херсонес и се разполага по перпендикуляра Тонзос-Хеброс, който съвпада с най-старата и най-важната пътна артерия. Посочените пунктове описват кривата на маршрута на владетелите и в социално-политически план потвърждават върховните им и неограничени права над посетените земи, гарантират законната собственост над тях.

За изпълнението на социалните задачи на държавната организация и за пълното си господство царете разполагат със съответен управленчески и административен апарат, настанен в изредените вече центрове – безспорно и поземле-

ни имения. Поради характера на задължителната принуда и поради голямата територия той е в непрестанно движение, за да осъществява контрол над вътрешността на страната и да събира данъци от подчинените племена и зависимите градове, за да брани границите и да провежда външнополитически акции. Несъмнено подобни обединения изискват непрекъснато наблюдение и превантивни войни.

Ето защо одрисите не познават наличието на постоянен център – на столица. Много по-вероятно е да се мисли, че държави от типа на одриската се управляват от онзи укрепен пункт, в който за момента престоява владетелят. Такова е положението с персийските царе, които разполагат с няколко столици. По същия начин и македонският владетел Александър III Велики ръководи от мястото, където се намира в момента. Освен това самите граници на царството са подвижни за различните времена, за да се търси точно фиксираното му седалище.

Едва ли може да се твърди, че самият цар се смята за всетракийски господар и властва над целокупната общност. Това се дължи както на липсата на компактност от етническо и териториално естество, така и от действителните възможности на отделните племена да отстояват независимостта си. Вече е известно, че трибалите на северозапад никога не са присъединени към държавата, а на югозапад границите са менливи и властта на одрисите там е повече от съмнителна. Съкровищният характер на монетосеченето на царете също утвърждава сторената констатация, защото емисиите не се използват и не циркулират на тракийския вътрешен пазар.

Поради сложната политическа обстановка употребяваната от елините титулатура на владетелите е крайно объркана и непоследователна. В зависимост от обстоятелствата определенията са „цар на траките“, „цар на одрисите“, само „цар“, а в отделни случаи сувереките се обозначават единствено с личните им имена. Това ще рече, че гърците правят разлика между „личната“, монархическата власт, откроена само с титлата „базилевс“ към името, и „общонародностната“, която се

упражнява над даден етнос. Очевидно нюансировката се влияе и е в зависимост от позицията, която се отстоява в отношенията с местните династи и от целите, които се преследват.

Знае се също така, че наследяването на царската власт не се подчинява на принципи и надали съществува някакъв правов ред за регулиране на тази практика. Вярно е, че владетелите се стремят да завещаят престола на някой от синовете си, но не по-малко истина е, че той се превръща в обект на междуособни борби сред аристократичните семейства и често пряката приемственост не може строго да се спази. Тя се компрометира непрестанно от заговори на претенденти, от кървави злодеяния, от горещи амбиции на родственици, на първенци, на довереници.

Държавата на и за племенната аристокрация се персонифицира от фигурата на царя, който обединява законодателната, изпълнителната, съдебната и религиозната власт. Този цар-жрец, който може и да се обожествява, ръководи политическите и духовните дела. Освен това в уредбата на царството Тукидид различава още парадинасти и т.нар. генайой, т.е. „родовити" люде – събирателен термин, включващ хора, които се отличават по род – аристократичните големци изобщо.

Парадинастите или страничните владетели (странични спрямо управляващото семейство) са военноадминистративни функционери, подчинени пряко на царя и на централната власт. Те са негови съуправители и контролират отделните области на страната. В своите имения обаче парадинастите са пълни господари на стопанствата в качеството си на върховни собственици върху средствата за производство и най-вече върху цялата земя. Те се разпореждат с всичко, имат пълна свобода на действие и упражняват властта си благодарение на военнополитическата сила, с която разполагат. Поради тези причини те винаги са склонни към сепаратизъм и въплъщават центробежните тенденции в държавата .

Институцията на парадинастите се долавя ясно и по-късно чрез кратките писмени данни за тракийските стратегии. Подобно административно деление по области е характерно

за древноизточния свят, например за Персия, и се появява тогава, когато централната власт е изправена пред задачата да организира обширна територия. От едно сведение на географа Клавдий Птолемей се знае, че през елинистическата епоха Тракия е поделена на четиринадесет стратегии. Поне засега се приема, че те не покриват териториите на племенните общности. Макар че имената им съвпадат с етнонимите (впрочем един традиционен бюрократичен похват), те са военноадминистративни окръзи, свързани с предходното парадинастическо деление и приблизително го отразяват.

Следователно за времето на разцвета на Одриското царство има окръзи или области начело с наместници-парадинасти, които ръководят делата от името на царя. Констатацията се подкрепя и от споменатите у античните автори траки абазилевти, т.е. без царе. Най-вероятно те са онези племена или обединения, които по една или друга причина в даден момент демонстрират сепаратистичните си стремления, отделят се от владетеля, т.е. от държавата, и признават правото на местния династ (до този момент парадинаст) да ги управлява самостоятелно.

За съжаление за цялата политическа история на траките се знаят малко имена на парадинасти. Такива например със сигурност са Месад и синът му Севт, известен по-късно като Севт II (края на V–387/386 г. пр.Хр.), които владеят областта на племената тини, меландити и транипси, т.е. района на северозапад от т.нар. Тракийска Делта, която започва от басейна на р. Ергене и се простира докъм Бургаския залив. В управлението на държавата се забелязва и известна йерархия, която обхваща „субпарадинастите" от типа на Медосад, дарен от Севт II с поземлена собственост.

Терминът „генайой" е събирателно понятие и включва преди всичко хората, които се отличават с произхода си от останалите. Тук влизат и субпарадинастите – също военноадминистративни функционери. Подчинени първо на владетеля, а на второ място пряко на областните му съуправители – парадинасти, заедно с тях те контролират

отделни райони в държавата. Обозначението „родовити люде" съдържа в себе си и приближените на суверена аристократични семейства, и династическите разклонения, които водят началото си от корените на родословното му дърво.

Това са все хора в преки роднински връзки с управляващия династ, представители на родовата, но същевременно, както се изтъкна, и на служебната аристокрация. Може би терминът посочва и някои висши представители на жречеството, но така общо съобщен, той не дава възможност да се разграничат категорично местата при подреждането на тези първенци по йерархическата стълбица, каквото е положението и с парадинастите.

От средите на всички изброени по-горе лица – представители на върхушката, било тя родова, служебна или жреческа аристокрация, се излъчва царският оперативен, консултативен съвет, в който присъстват и дипломатически агенти и преводачи. Той ръководи държавните дела, чуждоземните мисии, непрестанните задачи от военно естество, вътрешната уредба на страната и всички онези дейности, пряко или косвено свързани с управлението. Този апарат съпровожда всяко действие на върховния династ и всичките му начинания. Това е търсеното общество от довереници, които го придружават и съветват и в мир, и във война.

Знае се, че тези благородници имат собствено наименование и се наричат „зибютидес", т.е. блестящи, сияйни хора. Предположението, че с течение на времето в царския съвет проникват и чужденци, остава хипотетично, защото не се подкрепя с преки свидетелства в изворите. Вероятно то се изгражда по логичната презумпция за важното политическо значение в одриския дом на такива колоритни фигури като елинските наемни командири Ификрат и Харидем.

Династическата линия на одрисите започва с Терес (±540–±448 г. пр.Хр.). Тукидид, който го представя като основател на царството с усет за съзиждане и динамика в държавните дела, пише следното: „Терес, бащата на Ситалк, пръв създал обширното царство на одрисите върху по-значителната част от

останалата Тракия." И малко след това доизяснява: „Той станал първият, който се сдобил с голяма мощ сред одрисите."

Анализът не е труден и показва, че и до Терес племенната общност има свои владетели. Откритият намек за тяхното присъствие и в предходните времена е абсолютно сигурно долавяне на процеса на държавообразуване – нещо, напълно закономерно на фона на общотракийското развитие до този момент. Именно тогава енергичният династ използва благоприятните условия, за да се наложи.

В тази обстановка основаването на Одриското царство не бива да се поставя предимно в зависимост от външен фактор, какъвто се счита оттеглянето на персите от тракийските крайбрежия след пораженията, нанесени им от елините през 480 и 479 г. пр.Хр. при о. Саламин и при Платея. Раждането на държавата е продължителен и самостоятелен, сложен процес, при който точно Терес успява да стабилизира трайно властта и да уголеми границите на подвластните си територии.

Най-ранните свидетелства за външнополитическата дейност на Терес също се отнасят много време преди посочената датировка. Те разкриват взаимодействия със скитите и с техния цар Ариапейт. Към края на VI в. пр.Хр., след неуспешната кампания на Дарий I и оттеглянето на персийската армия от тези предели, се откриват празни пространства за разширяване на границите на траки и на скити съответно на север и на юг. Скитите безпрепятствено се спускат в района на Дунавската делта, а и одрисите реагират бързо и се придвижват на североизток през освободената от неприятелите земя и в удобната област на ниските източни разклонения на Стара планина, през прохода Айтос-Провадия и над него.

До военни стълкновения не се стига. Двамата владетели уреждат териториалните спорове помежду си по дипломатически път и постигат съгласие. Река Истрос е призната за граница на двете царства, превръща се в зона на военен контрол, а договорните отношения се закрепват и чрез династически брак, като Терес дава една от дъщерите си за съпруга на скитския цар. По време на тази акция най-важно е присъединяването на

гетите, които единствени измежду траките понасят персийския удар. От този момент те са винаги верни съюзници на одрисите и осигуряват северния тил на държавата.

През периода на активните действия в края на 90-те и в края на 80-те години на V в. пр.Хр. одрисите не са в състояние да организират решителни операции на юг и югоизток, защото чуждите гарнизони държат здраво всички стратегически места по крайбрежията и при устията на големите реки. Тази възможност се открива едва след 478 г. пр.Хр., когато Ксантип – бащата на Перикъл, прогонва персийските части от Сестос. Тогава Терес се възползва от открилия се свободен терен и се отправя на югоизток към Тракийския Херсонес. Той нахлува в земите на тините, но в битката с тях загубва мнозина от хората и целия си обоз.

След 465 г. пр.Хр. атиняните принуждават персите да се оттеглят от Дориск. Моментът е удобен да се сложи ръка на т.нар. Тракийска Делта, която се простира между Бизантион и Салмидесос, и Терес не закъснява да го стори. Избраното източно направление е първостепенно от икономическа и от стратегическа гледна точка, а военният успех е невъзможен без овладяването на цялата зона от Пропонтида до днешния Бургаски залив, както и на долното течение на р. Хеброс. По този начин одриското обединение при Терес обхваща земите от устието на р. Дунав до водосборната област на реките Тунджа, Арда и Марица и оттам на изток и югоизток до хинтерланда на гръцките колонии.

Терес живее дълго, достига 92 години и умира някъде в началото на 40-те години на V в. пр.Хр. Той оставя трима синове – Спарадок и Ситалк, а третият засега е все още анонимен. Понеже Тукидид не спомена изрично, че Ситалк е приемник на Терес, е допустимо да се мисли, че Спарадок (±464–±444 г. пр.Хр.) царува в годините между двамата независимо от мълчанието на древните автори за управлението му, което впрочем не е аргумент за опровержение.

Владетелското достойнство се вижда от великолепните монети с неговото име. Разбира се, емисиите, които постъп-

ват в царския двор, са изработени в ателиетата на гръцките колонии. Оттам в хазната на одрисите ежегодно се стичат големи парични съкровища. Брутното тегло на благородния метал е материален израз на наложения на елините данък и на политическата им зависимост от траките, чийто натиск не може да се неутрализира.

От запазените списъци за вноските на градовете по Егея, Пропонтида и Хелеспонта в касата на Атинския морски съюз е видно, че средствата, които те изплащат, намаляват значително за сметка на откупа, който отива в ръцете на одрисите. Постъпленията не само се снижават, а дори някои от полисите не се споменават в данъчните регистри. За да не си спечелят нов враг, атиняните се принуждават да се откажат от част от фороса (данъка).

Нещо повече, те осезателно усещат появата на нов и силен съперник от север, който има амбиции и претенции да оспорва владенията и да пробие предмостията им по крайбрежието. Израз на военнополитически компромис, несъмнено тези отношения на двойно подчинение на градовете не може да не се регламентират по дипломатически път.

Явно Спарадок е първият одриски цар, който има официален договор с Атина. Споразумението за изплащания трибут се урежда между двамата партньори в полза на траките. Актът на сключването му датира приблизително към 447 г. пр.Хр. Тогава Перикъл взема мерки да укрепи господството си в Тракийския Херсонес, завежда там колонисти и огражда шийката на полуострова със стена. По същото време в Енос вече е настанен друг атински гарнизон със задачата да го брани от одрисите.

През 446 г. пр.Хр. при преустройството на Атинския морски съюз, когато участниците в него се прегрупират по финансово-данъчни окръзи, изглежда договорът е потвърден. Пак от монетите се разбира, че при Спарадок военнополитическата тежест на държавата се открива в Югоизточна Тракия и по северозападния бряг на Пропонтида. Одрисите заемат плътно и хинтерланда на Егея, малко западно от устието на р. Хеброс.

Всъщност наследникът на Терес не надхвърля контролираната от баща му територия. Той обаче затвърждава постигнатото, укрепва политически държавата, стабилизира я и веднага я превръща в партньор на Атина и на нейния съюз, с който поделя сферите на влияние и установява статукво.

Към средата на 40-те години на V в. пр.Хр. начело на одрисите застава Ситалк (±444–424 г. пр.Хр.) – вторият син на Терес. Най-вероятно възцаряването му е съпроводено от династическа междуособица, породена от естествените стремления към престола. Съперничеството и спечеленото от Ситалк надмощие се долавя от разказа на Херодот за бягството на брат му (чието име не знаем) при скитите.

Древният автор предава, че по същото време и Октамасад, син на Ариапейт от дъщерята на Терес, вдига бунт срещу управлението на брат си Скил. Той пък е принуден да търси убежище при Ситалк. Тези събития възпламеняват старите претенции от териториално естество и двете войски се отправят една срещу друга.

Походът на одриския владетел на североизток, отразен и в трагедията на Еврипид „Резос", е първата самостоятелна външнополитическа инициатива и се отнася към самото начало на царуването му. И този път спорът завършва без бой. Граничното статукво по долното течение на р. Дунав се запазва, а гетите признават върховенството на царя. Дипломатическото уреждане на конфликта се съпровожда от размяна на бегълците. Октамасад „на самото място веднага отрязал главата на Скил" и, макар че нищо конкретно не се съобщава от Херодот, изглежда не по-щастлива е съдбата и на брата на Ситалк.

Според Тукидид владенията на одрисите започват от Абдера при устието на р. Нестос и се разпростират до устието на р. Истрос. Констатацията показва, че те се установяват твърдо в хинтерланда на Егея и разширяват контрола си още пò на запад, до долината на реката. Самият Ситалк е женен за знатна гъркиня от колонията – сестра на атинския проксен (застъпник там на интересите на полиса) Нимфодор. В плановете на

владетеля влиза и намерението да проникне още пò на запад и да овладее териториите в басейна на р. Стримон.

Отново Тукидид съобщава как Ситалк започва предварителни военни операции. В похода срещу пеоните той преминава през планината Керкине (вероятно Огражден), която е необитаема и си проправя път, като изсича гората. По време на тази акция царят слага ръка на Горна Струма и на Софийското поле, като подчинява племената трери и тилатеи.

Събитията следват неотклонно логиката на политическото развитие и обективно предопределят ориентацията на атиняните към траките. Така е, защото Одриската държава се превръща в потенциален враг на Македония. И за да се заплете още по-сложно възелът на конкуренцията в този район, на свой ред тя се стреми да премести границите си на изток от р. Стримон и да се закрепи трайно на Халкидическия полуостров.

През 431 г. пр.Хр., в самото навечерие на Пелопонеските войни, атиняните и Ситалк сключват официален договор. Той потвърждава увеличаването на данъците – факт, който се вижда от систематизираните сведения за промените в плащанията на градовете през 30-те години на V в. пр.Хр. Тези пунктове са Тиродиза, Енос, Селимбрия, Абдера, Дикея, Маронея, Бисанте, Серион тейхос, Дерайон, Сале, Зоне и Дориск. Категорично изразената политика, която превръща Одриската държава в най-сериозен егейски конкурент и съдружник на Атина, е утвърдена от новия договор и следователно е призната в международен мащаб.

Ходът е отлично изпипан и за двете страни. Атиняните усещат силата, която може да им помогне да се справят с неприятностите в Халкидика, особено около Потидея, да неутрализират намесата на македоните там, да респектират чрез натиск неприятелски настроените и проспартански ориентираните градове на полуострова и да осигурят предмостията си. Не случайно сега е времето, когато в Атина започва небивала пропаганда в полза на съюзниците траки. Същевременно

амбициите на Ситалк да разшири границите на държавата в западна посока, да се закрепи в басейна на р. Стримон и евентуално на запад от него към р. Аксиос за сметка на Македония и на нейния владетел Пердика са също недвусмислени.

Одриският цар държи в своя двор Филип – брат на Пердика и претендент за престола, а когато той умира, обявява, че законният суверен на македоните е синът му Аминта – обстоятелство, което доказва претенциите от териториален характер. Мисията на посредник при тези сложни взаимоотношения се поема от абдереца Нимфодор. Той успява да се справи с нея блестящо и не само издейства от Ситалк в помощ войска от пелтасти и конници, но и временно помирява Пердика с атиняните, които благоразумно му връщат Терме. Едновременно с това Нимфодор е дотолкова енергичен, че синът на Ситалк – Садок, придобива атинско гражданство.

Нещата обаче не се развиват според атинския план. Ситалк не потегля тутакси на поход. Той пресметливо претегля преимуществата на воюващите съперници, изчаква най-удобния момент и дори се колебае при отхвърлянето на предложения му от спартанците съюз. Впрочем Одриското царство, както Персия и Македония, никога не играе ролята на вярна сянка на една от враждуващите групировки. То следва собствените си намерения и се стреми да постигне целите си.

Ето защо едва през 429 г. пр.Хр., т.е. две години след сключването на договора, Ситалк започва военна експедиция срещу Македония и срещу халкидците. От атинско гледище кампанията вече е почти безпредметна, защото след превземането на Потидея през същата година всички изгледи да се завладее окончателно Халкидика са на нейна страна. Поради тази причина на мястото на срещата не се изпращат, според уговорката, кораби и войски, а само пратеници с подаръци – акт на вежливост, който има задачата да запази приятелските отношения с траките.

Начело на 150 000 армия, в която влизат почти всички племена от състава на царството и в която една трета е конница, Ситалк нахлува в Македония. Оправданието на действията му

идва от неизпълнените обещания на Пердика, най-вероятно за отстъпване на земи. Събирането на такава огромна войска изисква отлична организация. Към нея се присъединяват, най-вече заради плячката, и контингенти от независимите траки, през или край чиито землища преминава одриската армия.

Ситалк нахлува в Македония през горното течение на р. Хеброс, покрай северните и западните склонове на пл. Рила. Първоначално походът протича успешно. Със сила е превзета Ейдомене, а Гортиния, Аталанта и някои други селища се предават без бой заради приятелството си към Аминта. Сетне войските безуспешно обсаждат Европ, но понеже не владеят обсадното изкуство, не успяват да го превземат, прехвърлят се на запад от Пела и опустошават областите Мигдония, Крестония и Антемунт. Съпротивата на македоните е частична и се проявява само на места, удобни за действия на тяхната тежковъоръжена конница.

С напредването на зимата войната се затяга. В тези нови и по-усложнени условия Ситалк започва преговори с Пердика и се опитва да извлече максимални изгоди за държавата си. В тях активно участва неговият племенник Севт – син на Спарадок. От македонския цар той получава пари и сестра му Старатоника за жена. Това се оказва недостатъчно и едва след даденото потвърждение за териториални компенсации Ситалк склонява да прекрати кампанията и да се върне обратно.

За да излезе с чест от създаденото положение, той изпраща част от войските си против халкидците и ботиеите. Нашествието на армията, която опустошава всичко по пътя си, предизвиква паника сред независимите тракийски племена и между гърците чак до Термопилите. Чудовищна в очите на полисните жители, нейната многолюдност поразява въображението на гърците, а Аристофан я сравнява с „облак скакалци".

След завръщането царят се занимава с различни държавни дела, за които няма сведения, но е сигурно, че продължава да осъществява генералния си план. През 424 г. пр.Хр. той се обръща на северозапад и се насочва към трибалите. За изходна територия използва земите по Горна Струма и Софийското

поле, които вече владее. Но в битката той претърпява неуспех и не успява да закрепи новите западни граници на държавата по естествения перпендикуляр Тимок-Струма. През същата година Ситалк умира, но не се разбира дали загива на бойното поле, или смъртта го настига в резиденцията му.

Подробният разказ на Тукидид откроява Ситалк сред другите одриски владетели, за които данните са частични и накъсани. Въпреки неоспоримите му качества и кипяща енергия, в интерес на истината е да се каже, че избраното направление за външнополитическа дейност, която има за цел да осъществи излаза на държавата на море, не е перспективно. Та нали точно в зоната на югозапад живеят големи и силни, независими тракийски племена, начело със свои династи, та нали именно там се сблъскват яростно интересите на елини и македони.

Не се знае със сигурност колко синове има Ситалк. Реална фигура е единствено Садок, но той не наследява баща си. На престола се възкачва Севт, известен като Севт I (424–407/405 г. пр.Хр.), и това често се обяснява с евентуален дворцов преврат срещу законния приемник или срещу самия Ситалк. Цялата версия не почива на сериозни основания и се аргументира чрез едно писмо (запазено сред съчиненията на Демостен), което се приписва на Филип II.

В него се говори за убийство в одриския двор, а Атина е обвинена, че сключва съюз с убиеца. Самото писмо обаче е с несигурен произход, а авторът му е от IV в. пр.Хр., когато в дипломатическия диалог Атина – Филип II присъстват както резките хули, така и откритите лъжи. Самият Тукидид не споменава нищо за убийство или за заговор в одриския династически дом и подлага на съмнение данните от писмото.

От друга страна, съвсем не е задължително отношенията на Севт със Ситалк да се третират като користни. В еднаква степен те са доказателствени за близките връзки между чичо и племенник, между двама загрижени държавници и не бива непременно да се търси някаква подмолна дейност. Самото стечение на обстоятелствата при похода – зимата, липсата

на храни и фураж, отдалечеността на изходните бази, отсъствието на обещаната от атиняните подкрепа, са достатъчни основания, за да се прекрати кампанията. Дипломатическата мисия на Севт при македонския цар може да се възприеме като умела маневра, за да се оттеглят одрисите с достойнство и с чувството на победители от бойните полета.

Това, което заслужава внимание и напълно съвпада с обстановката при царуването на Севт I, е съюзът, който атиняните подновяват или сключват отново с наследника на Ситалк, като по този начин му дават международно признание. Съглашението трябва да се постави след 424 г. пр.Хр., която е съобщена от Тукидид като начало на забележителното увеличаване на данъците за хазната на одриския цар и която е годината на кампанията на Бразидас в Тракия.

Древният автор предава, че „данъците от всички варварски народи (преките поданици на одрисите) и на гръцките градове, над които одрисите властвали във времето на Севт, който царувал след Ситалк и най-много покачил данъците, достигнали до 400 таланта в пари и се плащали в злато и сребро. Не по-малко злато и сребро се поднасяло и във форма на подаръци, без да смятаме шарените и простите платове и другите вещи".

Увеличаването на бремето, което Диодор определя на обща стойност 1000 таланта (макар че известието е по-невероятно), едва ли би се уредило наистина без нов или без подновен договор. Още тогава започва пропукването на Атинския морски съюз и постепенният му упадък. В същото време мощта на одрисите се демонстрира с цялата си сила. При Севт I нараства монетното обращение в Тракия – един стабилен показател за чувствителното уголемяване на относителната част на стоково-паричните отношения в икономиката.

Нарасналото самочувствие на държавата със сигурност обуславя и външнополитически начинания на по-широк периметър. Макар че данните за Севт I са оскъдни, този одриски цар открива правилната посока на действие на държавата и за трайно овладяване на пристанищните центрове. От един

древен автор се знае, че владетелят събира войска, привлича в нея наемници гети и започва военна операция срещу атиняните на югоизток, в района на Тракийския Херсонес. Той опустошава областта, разбива противниците си и завладява един град, който най-вероятно е Крадия.

Събитието датира към 411 г. пр.Хр., когато от Атинския морски съюз отпадат Абидос, Бизантион, Халкедон, Селимбрия, Перинт и Кизик – всички най-силни полиси от Хелеспонтийския финансово-данъчен окръг. Външнополитическата ориентация на държавата е съобразена с действителните ѝ сили и възможности и се поддържа от всички следващи владетели, които подхващат поредица от начинания все в тази посока чак до средата на IV в. пр.Хр. От този момент нататък обаче сведенията за Севт I се губят в античната писмена литературна традиция.

За съжаление историята, която разкрива битието на народите, разказва главно за войни и стълкновения, докато мирните години остават просто кратки паузи, които се губят между действията. Тази констатация е валидна и по отношение на живота на Одриското царство. В него Терес и Спарадок укрепват държавното обединение, консолидират вътрешните сили и разширяват границите му извън териториалното ядро на одрисите. Това е първият етап от развитието на държавата.

Той е последван от енергичните действия на Ситалк и на Севт I. Управлението на тези владетели е времето на втория етап от съществуването на царството. През този период то застава пред прага на най-големия си разцвет, превръща се в първостепенна военнополитическа сила и заявява недвусмислени претенции по отношение на съседите си. За пръв път държавната организация, която има сравнително солидна организационно-административна структура и военно-финансова база, смело излиза на сцената на заплетените международни отношения на Балканския полуостров.

С новия одриски владетел Медок (±407–±386 г. пр.Хр.), известен още и като Амадок I, започва третият период от развитието на държавата. Първата и основна задача на царството

е да намери верните пътища за действие към морето и за стабилното настаняване в опорните крайбрежни пунктове. Тази е исторически обусловената потребност на цялата страна, лишена от естествените си излази. В това направление се концентрират всички усилия. Втората главна задача на държавата е следствие на първата и се изразява във възможността тя да се наложи със сила и мощ като общобалкански политически фактор.

Обстановката е особено благоприятна през първата половина на IV в. пр.Хр. – в началото на епохата на кризисните тенденции и на упадъка на полисната форма на робовладение. В годините след Пелопонеските войни, когато единството на Гърция остава просто блян поради големите противоречия от всякакъв характер, перспективата е да се намери онази обединяваща тенденция, която да сплоти гърците и да им открие простора на Изток. Решението не се постига лесно, а е резултат на продължителен процес, в който освен Македония Тракия също има свое място. Нещо повече, именно в нея и от нея се проявяват белезите на очертаващите се исторически перспективи, които по-сетне успешно се реализират.

В края на V в. пр.Хр. обаче накъсаните, частични и противоречиви писмени сведения изведнъж се струпват, за да създадат привидната представа и дори да внушат, че в царството на одрисите настъпва някакъв безпрецедентен политически хаос. Подобно впечатление не се изключва от общото състояние на държавата, в която периодите на подем лесно се редуват с онези на упадък.

То се подхранва и от самото ѝ устройство, защото институцията на парадинастите винаги е склонна към сепаратизъм. Тези военноадминистративни функционери използват всяка възможност за отделяне от централната власт и за самостоятелно обособяване, особено във времената, когато тя е слаба или не е в състояние да упражнява контрол, притисната от външно-политически обстоятелства.

Не случайно в изворите все по-често започват да се мяркат инцидентно имената на отделни царе или на династи, които впоследствие се губят. Но възможно е също така картината на

политическия безпорядък да се дължи на оскъдицата от данни, които предоставя античната писмена литературна традиция. Не бива да се изпуска предвид и обстоятелството, че интересът към древна Тракия и към траките и следователно известията за тях се множат единствено тогава, когато те са в преки взаимодействия с елините и играят роля за техните съдбини.

Появата на одриския цар Медок (Амадок I) е засвидетелствана стабилно след 407 г. пр.Хр., но родословието му е неизвестно. Сигурно е, че той е едновластен суверен в държавата и, както се разбира от подробния разказ на Ксенофонт, първоначално покровителства Севт, син на Месад – един от неговите парадинасти. От своя страна Севт, който условно се нарича в науката Севт II (края на V–387/386 г. пр.Хр.) и е правнук на Терес, според собствените му изявления е отгледан в одриския царски двор, защото баща му по неизвестни причини изгубва управлението на областта между Бизантион и Салмидесос, т.е. на Тракийската Делта.

Ето защо, когато отраства, Медок помага на Севт да отвоюва бащините си владения и да възстанови правата си над тракийските племена тини, меландити и транипси, които обитават района на пл. Странджа. При тези начинания е важна подкрепата на Ксенофонт и на ръководените от него наемници. Следователно Севт, както баща си Месад, е също парадинаст на владетеля и се налага в цялата зона от Пропонтида през Странджанския масив до Евксинския понт. Тук е мястото да се каже, че поради липсата на преки данни е излишно да се правят каквито и да са родословни конструкции, които включват споменатите имена.

За изложението е от значение, че през този период тежестта на одриската държава не намалява. Впрочем още във времето 410–408 г. пр.Хр., когато Алкивиад е стратег на Атина, той вероятно установява контакти с Медок и Севт, за да си подготви укрепени убежища в Тракия. Поради приятелските отношения с одрисите, в знак на доброжелателство, Медок го дарява с такива пунктове в района на Пактие, на шийката на Тракийския Херсонес край брега на Пропонтида, а имен-

но – Орни, Бисанте (дн. гр. Родосто) и Неон тейхос. От тези места Алкивиад се оттегля след 407 г. пр.Хр. и, според някои доста смътни свидетелства, води борби с племена, които не се подчиняват на тракийските царе.

На свой ред те съзират в негово лице стабилен и опитен съюзник, който могат да използуват за целите си, и очевидно между 407 и 405 г. пр.Хр. сътрудничеството им се задълбочава. Така е, защото малко време преди решителната битка в Пелопонеските войни при р. Егоспотами през 405 г. пр.Хр. Алкивиад предлага на атиняните помощта на одрисите. Както се изразява един древен автор, тракийските държавници „Медок и Севт му били приятели и обещали да му дадат голяма войска, ако пожелае да воюва с лакедемонците“.

Според Диодор атинските стратези отхвърлят предложението и отказват да приемат така нужната им подкрепа, тъй като откровено се страхуват от интригите на съгражданина си. Тяхното поведение е продиктувано и от обстоятелството, че в случай на поражение дълбоко в Тракийския Херсонес ще се настанят тракийски контингенти, т.е. там, в тази упорито защитавана територия, те ще имат нов и силен противник, чиито стремления съвсем не са трудни за разгадаване.

В историографията съществува спор, че през този период държавата е разделена на две царства – горно и долно, понеже на едно място Ксенофонт говори за Медок като за „горния“ цар. Това ще рече, че той е „вътрешен“ цар и владее сърцевината на страната, докато при това положение Севт ще е „външният“ или „приморският“ цар и ще господства в крайбрежната зона. „Дуалистичният“ характер на властта не може да се докаже, защото в текста Севт е този, който обяснява, че Медок е „цар на Горна Тракия“, т.е. той определя собственото си местоположение спрямо върховния суверен.

Нещо повече, самият Ксенофонт, който е пряк свидетел и участник в събитията и знае нещата по автопсия (лично наблюдение), на други места нарича Медок „сегашния цар“ и „цар на одрисите“. Показателен в това отношение е и фактът, че през 400 г. пр.Хр. пратеничеството на Парион отива

да сключи съюз именно с Медок, защото тогава гръцките центрове са силно притеснени от натиска на персите. Въпреки че делегацията спира в двора на Севт, нейната първоначална цел е да установи контакти с върховния владетел и да осигури подкрепата му.

Друг е въпросът, че Севт никога не остава действителен наместник на царя, а се стреми към еднолична власт в собствените си владения. Сепаратистичните намерения на парадинастите и жаждата им за самостоятелно управление се персонифицират от личността му. Овладяването на бащината земя чрез решителни военни действия през 400 г. пр.Хр. найнапред подхранва самочувствието да се стабилизира наследственото парадинастическо господство. От тази позиция Севт подема някои начинания повече за своя сметка, отколкото заради интересите на Медок.

Той се насочва към Тракийския Херсонес и напълно правилно схваща зоната между Пропонтида с център Перинт, чак до шийката на полуострова, като плацдарм за нападенията си. Но акциите там са по-скоро безуспешни, династът не успява да се закрепи в този район и отново се обръща към вътрешните дела на държавата. Този път Севт слага ръка на отстъпените на Алкивиад укрепени селища и със сигурност ги владее, защото също обещава Бисанте, Неон тейхос, а и Ганос като дар на Ксенофонт.

От своя страна Медок не остава пасивен, а има отношение към работите на Месадовия син в отстъпената му територия. Той наблюдава и контролира действията на своя парадинаст чрез пратеници, които са официално признати в двора на Севт и се намират в най-близкото му обкръжение. През 400/399 г. пр.Хр., след появата на спартанците и на Деркилид в Северозападна Мала Азия и във Витиния за операции срещу персите, които продължават чак до 394 г. пр.Хр., одрисите предприемат по-активни военни инициативи. Те се възползват едновременно от слабостта на Атина по Хелеспонта и от трудностите на лакедемонците да удържат хегемонията си там.

Междувременно Севт установява приятелски отношения с Деркилид, съвместно със спартанците участва в операции във Витиния и се намесва в тамошните дела, макар че действията му не са твърде успешни. Точно този момент използва Медок, за да проникне безпрепятствено в Тракийския Херсонес, който тогава на практика не се брани от никого.

Малко време след това Аристотел съобщава за открит конфликт между Медок и неговия „стратег" Севт, защото последният се опитва да организира заговор срещу своя владетел. Стълкновението може да се датира единствено в отрязъка между 394 г. пр.Хр. и експедицията на атинския военачалник Тразибул в Хелеспонта през 389/388 г. пр.Хр. Именно тогава властта на Севт в отстъпената област е окончателно установена и не се оспорва от никого.

В стремежа да възстанови изгубения контрол над пътя през протоците и с амбицията да възроди морския съюз, Атина натоварва Тразибул със специалната мисия да нормализира отношенията между династите и то, за да спечели на своя страна „градовете на Тракия". Този командир на експедиционен корпус се опитва да посредничи между двамата и да ги помири, при това съвсем не в качеството си на благодетел, защото от вътрешните ежби в държавата Атина би извлякла само полза. Най-важна е задачата да се освободят гръцките полиси по крайбрежието от двойното финансово бреме, което налагат независимо един от друг и Медок, и Севт.

Противоречията между тях, които се изострят и имат своите последствия, се крият точно в този пункт. Несъмнено Севт се настройва срещу своя цар поради искането да има някакъв дял от данъчния откуп, но като не го получава, решава да си го вземе сам. Именно този двоен натиск е необходимо да се неутрализира и след като разпрата се уталожи, старите съюзници ще се почувстват облекчени и благодарни на Атина: следователно ще бъдат лесно спечелени като участници в новоорганизираната лига.

Мисията на Тразибул изцяло отговаря на големия атински план. Той се появява в Хелеспонта със значителни сили

и действа енергично. От текста на Ксенофонт, който е доста телеграфен, се узнава, че стратегът помирява Медок – титулуван базилевс, и Севт – наречен архонт, като ги „направил приятели и съюзници", но едва ли всичко е толкова просто. От един макар и частично запазен епиграфски паметник личи, че най-напред Тразибул установява дипломатически отношения с Медок.

Ориентиран добре в конфликта, той сключва с него договор и по този начин го признава за законен владетел на държавата. Регламентът, който се позовава на старите права на одриските царе да събират данък от крайморските полиси – участници в лигата, на традиционното гражданство, запазено за тях, и на политическото родство на династията с атиняните, предоставя само на него (Медок) тази привилегия, признава върховенството му от международно гледище и го превръща в съюзник, насочен срещу спартанците в Хелеспонта и срещу всички претенденти за хегемония.

Това положение е неизгодно за Севт. Той няма никакви основания да приеме веднага сключеното споразумение и, изглежда, Тразибул така и не успява да уреди отношенията си с него. Непокорството и нежеланието да се признаят условията, които не отговарят на амбициите му, се крепят и на обстоятелството, че по това време върху Севт се оказва само дипломатически, но не и военен натиск. Ето защо той не се отказва да събира данък от колониите.

През 388/387 г. пр.Хр., в навечерието на сключването на Анталкидовия мир, нещата се уреждат от друг атински пълководец – Хабрий, който действа в Егея срещу спартанците, и то с успех. Напълно запазеният надпис, който съдържа имената на Хабрий и на Севт и датира от вече посочената година, подсказва развоя на събитията и явно е договор, който поне признава дипломатическата власт на династа във владяната от него земя, но без правото да контролира данъците от елинските селища и да иззема част от тях. С други думи, договорът има сепаративен характер.

Въпреки вътрешните раздори, при Медок и Севт авторитетът на държавата продължава да е висок. Сътресенията

нямат сериозни последици, нито пък се съпровождат от военнополитически неуспехи или от разделяне на страната. Вярно е, че Медок не предприема големи военни операции, но неговото монетосечене, несъмнено продукция на монетарница в Маронея, показва най-важната царска реалия на епохата и стабилността на стопанството. В много отношения това е по-скоро време за събиране на сили, за ориентация на воли и за подготовка за нов и стремителен подем. Изворовите данни обаче са дотолкова оскъдни, че нищо повече не се знае относно съдбата на двамата династи.

Ясно е, че в листа на владетелите след това идва Хебризелм. В един атински декрет от 386/385 г. пр.Хр. той е титулуван „цар на одрисите" и със сигурност към тази дата е вече на престола. Впрочем този едновластен владетел, който се възцарява при не съвсем ясни обстоятелства, ликвидира сепаратистичните стремления. Тъй като от разказа на очевидеца Ксенофонт се разбира, че в двора на Севт служи преводач на име Хаброзелм – негово доверено и високопоставено лице, някои изследователи предполагат, че новият суверен поема управлението чрез узурпация. Съвпадението на имената изглежда подсказва как един сановник прави опит да овладее трона. Но и това не е сигурно и остава само в сферата на хипотезите. Не се знае също името на бащата на Хебризелм.

За краткия период на царуването на този владетел е достойно да се отбележи, че центърът на държавата видимо се измества на юг и югоизток. Това се вижда от монетните емисии с неговото име, споменато в легендата. Те се секат в монетарницата на Кипсела (по долното течение на р. Хеброс) и носят още емблемата на града – съд за жито с две високи дръжки, който има същото название.

Дори градът да не е задължително една от резиденциите на царя, няма съмнение, че Хебризелм премества изходния си пункт по-близо до Тракийския Херсонес и до Пропонтида с явното намерение да осъществява натиск върху тамошните градове и да се укрепи в хинтерланда на Егея. По този начин през този период владетелят е най-изявеният застъпник на

стратегическия план на одриската външна политика с главна цел – югоизточното направление в търсенето на излаз на морския бряг.

Сторените наблюдения се потвърждават и от споменатия вече атински декрет. От запазените откъслечни редове се вижда, че непосредствено след Анталкидовия мир (387 г. пр.Хр.) Атина се опитва да преодолее политическата си изолация и чрез посредничеството на двама гърци – Тизандър и Лизандър, бърза да установи дипломатически контакти с новия одриски цар. Веднага след като получава от посредниците предложението за преговори, Хебризелм взема инициативата в свои ръце и изпраща в града пратеничество от двама души, единият от които е негов стратег, т.е. военачалник и родственик.

Високият ранг на посещението подсказва далечните му намерения и не се ограничава единствено с традиционното споразумение относно подялбата на данъка от полисите по крайбрежието между Атина и Одриската държава. Безспорно претенциите на Хебризелм са доста големи и поради агресивния характер на външната му политика явно имат териториален характер, и то пак за района на Пропонтида и със сигурност за този, който е по-важен – за ключовия Тракийски Херсонес. Именно поради тази причина атиняните се колебаят да удовлетворят всички тези искания и преди да вземат окончателно становище, решават да изпратят в отговор ответна делегация в одриския двор, където клаузите и подробностите да се разискват отново.

Декретът убедително отразява политическото отстъпление на Атина и офанзивата на Хебризелм. Стъпките са рисковани, защото за спечелването на съюзник срещу спартанците и срещу персите в Хелеспонта трябва да се направят отстъпки от териториално естество. Но в случай, че преговорите останат без резултат, нищо не би могло да попречи на одрисите да преминат в открито настъпление на юг и югоизток и да разширят контролираната от тях земя.

Тази посока е най-перспективна за външнополитическата изява на държавата. От една страна, тя показва приемственост-

та с дейността на предходните владетели и, от друга, трудностите на Атина да установи тотално господство над протоците. Всъщност с управлението на Хебризелм приключва третият етап от развитието на Одриското царство.

Голямото усилие на одрисите да се наложат в политическия живот на Балканите и да осъществят съдбовната за тях експанзия се извършва във времето на Котис I (383–359 г. пр.Хр.), с който започва четвъртият период от живота на държавата. Тази далновидна и изключително динамична личност предугажда и доказва бъдещия развой на събитията с действия, аналогични по съдържание и по цел на македонския владетел Филип II. Според античните автори Котис заема престола най-вероятно в резултат на дворцов преврат и ако версията е вярна, нищо добро не се е случило на Хебризелм, който е премахнат. В тези перипетии активно участва и помага на бъдещия цар атинският наемен пълководец и политически авантюрист Ификрат.

Владетелят влиза в историята като съюзник на Атина и започва кариерата си на държавник като неин поставеник. Той получава дори почетно гражданство и в знак на приятелство златни венци. През 383/382 г. пр.Хр. договорните отношения вероятно се потвърждават, защото Ификрат взема за съпруга една от дъщерите на Котис, а този династичен брак сам по себе си е достатъчно красноречив.

Атмосферата на толерантност е по-скоро привидна и добре изпъква чрез съдържанието на едно афористично известие. Според него щом царят разбира, че атиняните му дават права на съгражданин, заявява: „И аз ще им дам правата на моето племе. Тъй той приравнил Тракия и Атина, та поради размяната на едно такова благоволение да не считат първата за неравна на втората и да не се смята, че неговият произход е по-долен от този на атиняните."

Без съмнение първоначално Котис поема някакви задължения спрямо своя партньор и те не могат да са други, освен да се помага срещу Спарта и да не се атакуват атинските владения по крайбрежията. Естествено, отново се регламентира и

се потвърждава специалното право на одрисите да получават редовно данъка от гръцките селища по Егея и Пропонтида – нещо, което за момента е напълно достатъчно.

В края на 80-те и през 70-те години на IV в. пр.Хр. царят не предприема нищо извън границите на държавата си. Въоръжен с търпение, той предвидливо изчаква промяната на обстановката, която по това време е в полза на Атина. Успехите на полиса се развиват на фона на последователното освобождаване на спартанските неприятели от оковите на Анталкидовия мир и на постепенното възстановяване на атинския морски съюз.

При такова развитие на нещата Котис предпочита да стабилизира вътрешното състояние на държавата. Разбира се, не всичко върви спокойно, но за съжаление оскъдните и смътни сведения, които се дължат на незаинтересоваността на гръцките автори, не дават възможност да се проникне в същността на събитията. Все пак от едно кратко съобщение на Аристотел се разбира, че тракийският суверен трябва да потуши въстанието на някой си Адамас – виден аристократ, който вдига бунт, защото като малък бил скопен от него. Броженията вътре в страната се тълкуват от някои изследователи като отзвук от съперничеството с Хебризелм, но вълнението е локално и е бързо задушено.

Знае се също така, че царят организира в Хиерон орос (Свещената планина) на брега на Пропонтида своята главна твърдина и там премества и пази хазната си. Вижда се, че той предпочита да остане в средището на политическото ядро на Хебризелм и да се укрепи в подстъпите към крайбрежията и протоците. Не е случайно обстоятелството, че сребърните и бронзовите монети, които Котис сече, носят символа на Кипсела.

Любопитно е, че през тези години отношението към Одриската държава в Атина е диаметрално противоположно. Според едното мнение тя трябва да е силна, за да се използва като стабилен съюзник срещу всевъзможни врагове. Преобладава обаче схващането, че царството и въобще Тракия е необходи-

мо да е разпокъсана, за да е слаба, а отделните династически домове да са настръхнали един срещу друг – политика, която намира ясна формулировка у оратора Демостен.

Той анализира двойствеността на най-интензивната и най-сложната политика на одрисите като двуличие и лицемерие на нейния владетел, без да си дава сметка, че това поведение е породено от крещящата нужда на тази страна да има достъп до морето, до големите и оживени пристанища, до удобните заливи, които ще ѝ осигурят действителна финансова и военна мощ.

Котис не се влияе нито от едната, нито от другата позиция, а систематично следва реализацията на генералния си план. Така например през 376/275 г. пр.Хр. той използва масираното нападение на трибалите срещу Абдера и се намесва в операциите със свои контингенти. Царят се опитва да извлече максимална полза от конфликта и суматохата, за да овладее града, но цялата авантюра пропада. В тясно взаимодействие с трибалите той се оправя умело в необичайната обстановка и дори в последния момент успява да се оттегли от бойното поле, като че ли нищо не е било. Акцията е по-скоро опипване на почвата и подготовка за бъдещи инициативи.

Решителни са стъпките на владетеля за сближаване с трибалите и гетите. Той се нуждае от мощната им подкрепа, за да запази тила си от север. Доказателство за тесните връзки помежду им са надписаните съдове от Тракия – красиво изработени скъпоценни фиали, ритони, канички. Те посочват името на Котис и на селищата – укрепени резиденции, които му принадлежат, и очевидно са дарове, изпратени от царя до трибалските и гетските династи. Тези средства за социално общуване се превръщат и във важни политически документи.

След 371 г. пр.Хр., когато Епаминонд разбива спартанците в открит бой, а в цяла Елада цари безпорядък, Котис разбира, че удря часът да наруши статуквото на тракo-атинските отношения в своя полза и да премине в решително настъпление. В желанието да събере войници наемници, с които да замени гарнизоните по своите укрепени места, той иска на заем пари от Перинт. Жителите на града категорично отказват да му

отпуснат необходимите средства. Тогава царят предлага да му изпратят военни контингенти и те веднага се съгласяват, защото си въобразяват, че с бойните си части ще завладеят крепостите на траките.

Без да се двоуми, Котис пленява отредите им и обявява, че ще ги пусне само при положение, че му се изплати исканата сума. Въпреки че получава парите (със сигурност някаква извънредна данъчна вноска, т.е. извън редовното плащане), владетелят плътно блокира града. Перинтийците се принуждават да искат помощ от атинския стратег Тимотей, който им изпраща наемници за охрана. Цялата акция е добре премислена и датира до 365 г. пр.Хр.

След 365/364 г. пр.Хр. натискът на тракийския държавник се превръща в постоянна война. Тогава той захвърля одеждите на атински приятел, смело нахлува в Тракийския Херсонес и обсажда Сестос. Положението в тази зона е доста сложно, защото там започват да действат и отцепилите се от централната персийска власт малоазийски сатрапи. По този начин, със съгласието на Ариобарзан, Тимотей взема Критоте и Сестос, а Атина задържа най-южно разположеното селище Елайос. В невъзможността да устои пред съединените сили на гърци и перси Котис се оттегля от полуострова.

Неуспехът не е фатален, а е задължително проучване за воденето на премислена, продължителна и сложна война. Владетелят не губи време и вероятно под въздействието на Ификрат се отправя на запад. Целта е да се разширят и укрепят границите на „Струмското море“, да се проникне в Халкидическия полуостров, а изгледите за успех не са малки поради разногласията и борбите за македонския престол. Може би пак по внушение на Ификрат Котис избира за свое протеже в македонските дела Павзаний и го поддържа както срещу Птолемей и Пердика, така и по-късно срещу Филип. Срещу военната помощ, която му обещава, той уговаря териториални отстъпки.

Царят нахлува в Халкидическия полуостров, обявява се за съюзник на Олинт и на тамошните градове срещу Атина и

спечелва нов приятел в лицето на Харидем – ученик на Ификрат, който преди това участва в корпуса му и също е наемен командир. С всички средства Тимотей се опитва да установи някакво равновесие на силите и да спечели битката, но задачата му се усложнява заради интригите на Котис и Ификрат.

Въпреки че за тази война не се знаят подробности, действията на одрисите разкриват тяхното конкретно решение да се търси излаз на море и в югозападните предели. Но тази посока на натиск е неперспективна за държавата и това се разбира още от кампанията на Ситалк. Отдалечеността на изходните бази създава допълнителни трудности. Постепенно положението се затяга, без някоя от страните да успее да вземе надмощие, и в крайна сметка Котис е принуден да се върне.

През 362 г. пр.Хр. всички предимства отново са на страната на траките. Те смело навлизат в Тракийския Херсонес и без особени усилия го покоряват. Единствено Сестос, Критоте и Елайос удържат напора на противника и са последните отбранителни пунктове на атиняните там. Това ще рече, че одриският цар овладява Кардия на шийката на полуострова от запад, влиза в Мадитос на източния бряг, в Пактие и в други селища.

Устремът на царя се прекъсва за известно време поради започналото в тила му въстание. То се ръководи от Милтокит – аристократ и ковчежник на владетеля, който се укрепва в Хиерон орос, където се намира хазната, и следователно съумява да се добере до съкровищата. Проатинската ориентация на метежника не буди съмнение, а действията му са насърчени от обещанията на Атина за подкрепа и евентуално за престола в случай, че той успее да отстрани Котис.

Бунтът се разраства, продължава почти през цялата 361 г. пр.Хр. и фактически отваря втори фронт за бойни действия. С неотслабваща енергия Котис се хвърля да воюва срещу въстаниците и срещу Тракийския Херсонес, където офанзивата продължава. Едновременно с това той завързва успешна дипломатическа игра с Атина и не без доза коварство обещава мир при условие, че получи Милтокит.

В този момент отлична работа свършват и подкупите, които царят тайно раздава на пълководците, изпратени срещу него. Слуховете за тях изглеждат достоверни, защото впоследствие някои от тези стратези са дадени под съд. Притеснени, че не оказват навреме помощ на своя подставеник, атиняните са принудени да действат компромисно. При новата ситуация Котис сломява бързо съпротивата на врага, потушава въстанието, възвръща хазната и богатствата си и дори помилва Милтокит.

От декември 361 г. пр.Хр. битката за Тракийския Херсонес навлиза в решителна фаза. Набезите на траките зачестяват, множат се и успехите им. Някъде около това време Ификрат провежда сполучлива морска операция срещу атиняните и прочиства околните крайбрежия. Но точно сега, по неизвестни причини, той напуска одриския владетел, макар да е дарен от него с градчето Дрис от самотракийската переа, а сигурно притежава и някои други селища в този район.

Разбира се, нищо още не е загубено и след умели дипломатически ходове на страната на траките преминава Абидос, разположен на брега на Мала Азия. На свой ред той превзема Сестос и веднага го предава на Котис. Заедно с Кардия фактически вече царят държи ключа към полуострова. Към него се присъединява и Харидем, който на първо време пребивава в Абидос, за да покаже, че не стои на атинска страна, а сетне се прехвърля в Сестос – направо във владенията на одрисите.

Съвместното настъпление предвижда превземането на последните неприятелски твърдини – Критоте и Елайос. Падането им е просто въпрос на време и това добре личи от тревожните писма, изпращани от комендантите на двата града в Атина. Оттук само още едно усилие и Тракийският Херсонес ще стане от край до край тракийска земя.

Паралелно с тези акции Котис не престава да следи династическите борби в Македония и да поддържа своето протеже Павзаний, особено когато в самото начало на 359 г. пр.Хр. Пердика загива в битка с илирите. Междувременно Филип II отстранява всичките си противници, а Павзаний е принуден да търси убежище в одриския царски двор.

По този повод и по същото време датират преговорите между македонския и тракийския владетели. Срещата става през ранната пролет в Мокарсос – една от резиденциите на одрисеца, а договореностите за дипломатическото признаване на Филип за господар на Македония, за уреждането на случая с Павзаний, за териториалните компенсации за държавата на Котис и накрая за съюз срещу Атина са постигнати.

След като регламентира отношенията си с Македония, тракийският владетел се завръща в резиденцията си Хиерос орос и се готви да продължи и окончателно да завърши експанзията си в Тракийския Херсонес. В създадената критична обстановка Атина не може да си позволи да стои със скръстени ръце и реагира светкавично. В очакване на предстоящата катастрофа отчаянието ражда идеята да се премахне одриският цар. Котис е убит от двама братя от Енос – Питон и Хераклид. Ръката, която се вдига, за да нанесе удара, е вдъхновена от атиняните.

Античната писмена литературна традиция славослови делото на двамата братя, обявява ги за избавители. Полисът ги признава за почетни атински граждани и ги дарява със златен венец. Най-сетне в цялата история се намесва и божията промисъл, защото Питон заявява: „Бог извърши това, като използва ръката ми.“ Нравоучителната версия няма нищо общо с историческата действителност, а убийството на царя е обичайна практика за епохата и е чисто атинско дело. Та нали с един замах целта е постигната, а Тракийският Херсонес и контролът над протоците отново имат шанс да се превърнат в атински владения.

Покушението над владетеля дава възможност на Демостен и на неговите съмишленици да тържествуват. Те така и не разбират, че само откритото съперничество между Тракия и Македония ще доведе до неизбежна война, ще е от полза за тях и за полисите по крайбрежията.

Не случайно ораторът заявява в народното събрание: „В интерес на нашите съграждани, които обитават Херсонес, е не да бъде силен някой от тракийските царе, защото техните

разпри и подозрения са най-голямата и най-сигурната защита." В съгласие с принципите си той иска да вижда немощна и Македония, но за негово съжаление това е постигнато само по отношение на Тракия. Именно подобна политика обаче плете примката за главата на цяла Елада, а Филип II не закъснява да я дръпне.

В сведенията на древните автори преднамерено и по политически причини обикновено Котис I е представен тенденциозно – в отрицателна светлина. Той е зъл, капризен, разпуснат, коварен, жесток, пияница и ред други все черни характеристики. В действителност елините ни най-малко не се интересуват какъв е той, стига да не им пречи и да не ги измества от крайбрежията. Предходните одриски царе, които така и не успяват да накърнят значително чуждите интереси и особено на Атина, не са обект на подобни субективни описания.

С други думи, изопаченият с пороци и недостатъци образ на Котис I е фалшификат на доведената до абсурд от политическата обстановка книжнина на епохата. Зад подигравките и страховитите истории, които се разказват за царя, прозира неприятното за атиняните разбиране, че неговата енергична политика разстройва компактността на Втория атински морски съюз. Всъщност това е един от основните фактори, които подготвят и улесняват по-късно победите на Филип II.

След смъртта на Котис I Одриската държава се разделя на три части и никога повече не се обединява. Започва период на политическа децентрализация, на обособяване на нови или на странични царства и организации. Това е време на социална и политическа криза, която обхваща всички територии на древна Тракия. В тази обстановка борбата за първа сила на Балканите се печели от Македония.

И в средата на IV в. пр.Хр. ядрото на политическата територия на Одриската държава остава областта на водосборния район на реките Арда, Тунджа и Марица. От вътрешното развитие личи, че върху картата на разположението на стратегиите, изредени от древния географ Клавдий Птолемей, няма място за една евентуална зона на името на одрисите, т.е.

за стратегията Одрисике, подобна например на Дентелетике, Медике, Бесике и др.

Така е, защото при зараждането и при стабилизирането на военноадминистративното деление на царството неговата сърцевина не е парадинастическа или пък контролирано династическо владение. Това е центърът на политическия живот. Оттук пулсират силата и мощта за настъпателна хегемония, която в зависимост от вътрешните и външните обстоятелства постоянно мени границите на държавата.

След смъртта на Котис I центробежните процеси набират скорост и водят до отслабване на военнополитическия подем. Царството се разцепва и в него се появяват трима владетели – Керсеблепт (359–341 г. пр.Хр.), син и пряк наследник на Котис, Амадок II (359–? г. пр.Хр.), може би син на Медок, и Берисад (359–356 г. пр.Хр.), чието родословие е неизвестно. Обстановката е сложна поради възродените надежди на Атина да владее Тракийския Херсонес и поради вътрешните сътресения и междуособиците в страната.

Най-напред Милтокит отново надига глава и въстава повторно, а атиняните начело със стратега Кефисодот подемат кампания срещу полуострова. Керсеблепт не се стряска от тези акции и последователно отстоява делото на баща си в главното му направление. Той държи да укрепи положението си на изток от р. Хеброс, над Пропонтида и по подстъпите към Тракийския Херсонес и именно очертаната територия е ядрото на държавата му. Това добре личи и от неговите монети, които пак са сечени в монетарницата на Кипсела. Заедно с Харидем, който продължава да е наемен командир при одрисите, владетелят се справя блестящо в създадената ситуация.

През 359 г. пр.Хр. Харидем атакува с конница и пелтасти атинския лагер на Кефисодот при Перинт и избива много от неговите воини. Той привлича за съюзник малоазийския град Лампсак и благодарение на изпратения в подкрепа флот деблокира Алопеконесос от обсадата на атинския стратег – успех, който потвърждава завоеванията на Котис. И не само това, Харидем залавя и Милтокит. Според Демостен,

„понеже у траките няма обичай да се убиват един друг, той не отвел Милтокит при Керсеблепт, а го предал на жителите на Кардия – атинските врагове“. На свой ред те го извеждат с лодка в морето и преди да го удавят, посичат сина му пред неговите очи.

Неблагополучията принуждават Кефисодот да иска примирие и да сключи унизителен договор, според който Тракийският Херсонес, с изключение на Критоте и на Елайос, остава одриско владение. Изглежда, към това време датира и известието за Севт – хипарх на Керсеблепт, който нарежда на селяните да засеят за царя жито. Събраното зърно продава в крайбрежните градове и за кратко време събира много пари. По този начин той просто осигурява така нужните средства за водене на бойни операции.

Въпреки постигнатите успехи и отстояването на предходните позиции, моментът е повече от удобен за подмолната политика на Атина. Веднага след провала на Кефисодот и пак през 359 г. пр.Хр. тя признава Амадок и Берисад и ги насърчава да се съюзят срещу Керсеблепт, който така и не ги приема за равноправни владетели. Всъщност Амадок държи териториите по крайбрежието между Тракийския Херсонес и Маронея, а Берисад управлява в района от Маронея докъм долното течение на р. Стримон. Както се вижда, те властват в естествено обособилите се две парадинастически области.

Претекстът за обединяването и за опълчването срещу Керсеблепт се открива в кървавата разпра с Милтокит, а инициативата се води от атинския наемен командир и емисар Атенодор – зет на Берисад. От името на двамата тракийски противници на законния цар той настъпва в Тракийския Херсонес, а натискът му е дотолкова масивен, че Керсеблепт и Харидем не успяват да окажат сериозен отпор и отстъпват на атиняните полуострова с изключение на Кардия. Нещо повече, наследникът на Котис I е принуден да признае съвладетелски права на двамата си конкуренти. На практика това означава, че разделянето на Тракия придобива международен дипломатически статут.

Но успехът през тези времена е нещо променливо, а ентусиазмът на атиняните в скоро време е охладен. Още през 358 г. пр.Хр., без каквото и да е притеснение, траките нарушават статуквото и с нова жар се втурват в борбата. Техен противник е известният атински стратег Хабрий. Той не удържа позициите и е заставен да иска мир. Както личи от сключения договор – много по-позорен и по-тежък от този на Кефисодот, целият Тракийски Херсонес минава под властта на одрисите, а всички мита и десятъци на сума около тридесет таланта годишно влизат в хазната на Керсеблепт. Този удар, който поставя под контрол и морския трафик, постига заветната цел на външната политика на Котис и е връх на тракийската експанзия.

Обстановката е изключително тежка за атиняните. В този момент дори усърдието на тяхната дипломация не успява да подтикне към действия респектираните от събитията Амадок и Берисад. В полиса гласуват извънредни пълномощия на Харес. Той подема нова кампания, а енергичните му акции са победоносни. Пълководецът превзема Сестос и настанява там клерухии. През 357 г. пр.Хр. войната приключва с договор, който реабилитира Атина. Запазеният декрет признава Керсеблепт, Амадок и Берисад за равноправни тракийски царе, т.е. официалното деление на страната е окончателно фиксирано в международно отношение.

В договора не може да липсва изричната клауза за градовете в Тракийския Херсонес, които от пълна финансова зависимост и военен контрол на одрисите минават на двойно данъчно подчинение. Те вече са свободни и могат да участват в атинския морски съюз – постижение, което довежда до установяването на относителен баланс на силите.

Лелеяната мечта на Демостен да разедини и да отслаби могъщата Одриска държава, вместо да я противопостави на царството на Филип II, най-сетне е постигната. Уви! Следваната линия на атинската външна политика се поддържа от сляпото убеждение, че успоредно с победите срещу Тракия с щастлив край ще приключи и борбата с Македония.

Развоят на събитията също опровергава ползата от така жадуваната цел. Непосредствено след подписването на договора от 357 г. пр.Хр., когато умира Берисад, точно във възела на противоречията започва да се откроява с действията си Филип II. Македонският владетел превзема Амфиполис и Крениди, слага ръка и на златоносните рудници на планината Пангей с хиляда таланта годишен доход. Неговата армия надвисва над тракийската граница и заплашва териториите, които според новия епиграфски паметник от 356 г. пр.Хр. се управляват от наследниците на Берисад – неговите синове, начело с Кетрипор (356–352/351 г. пр.Хр.).

Недвусмислените намерения на македоните предизвикват ответна реакция. С кипяща енергия Кетрипор организира широка коалиция, за да изтласка неприятелите от морето, да ги отхвърли от земите източно от р. Стримон, за да си възвърне Пангей. Най-напред царят развива широка дипломатическа дейност, насочена към съюз с Атина. С такава мисия е натоварен брат му Монуний, доколкото може да се съди за това от неговото присъствие в полиса. След това Кетрипор спечелва на своя страна илирийския цар Граб и пеонския владетел Ликей/Липей и ги посвещава в подготвяния контраудар, който с един замах ще премаже Филип от четири срани.

Явно центърът на събитията видимо се измества на запад от р. Нестос. По същото време, през 356 г. пр.Хр., с активизирането на Филиповите операции се променят и отношенията на Керсеблепт и на Харидем с атиняните. Враждебните настроения са туширани и всички условия за сближаване и постигане на съгласие са налице. Одриският владетел получава потвърждение на атинското гражданство, което има в наследство от баща си.

Той изисква същата чест и за Харидем, който я придобива заедно с почетни венци. Един декрет от Делфи от 355 г. пр.Хр. изтъква привилегии и почести за синовете на Керсеблепт – Йолай, Медиста, Посидоний и Терес. Той потвърждава становището за приятелския характер на отношенията и за зараждането на идеята за обща, трако-гръцка съпротива срещу Филип.

За съжаление антимакедонската коалиция, организирана от Кетрипор и така гръмогласно афиширана, не съумява да предприеме съвместни акции. Както телеграфно констатира Диодор, „докато те още събирали войски, Филип се явил срещу тях, преди да са готови, и като ги сплашил, ги принудил да се помирят с македоните". Владетелят съвсем не се ангажира с окончателния разгром на тези царства, а сключва сепаративни договори с траките, илирите и пеоните. Отстраняването на тези противници и на Атина от конфликтната точка на напрежението насочва вниманието към развоя на започналата Свещена война (356–346 г. пр.Хр.) в самата Гърция. Едва след тези събития на Балканите за пръв път ясно се очертава новият фронт на военните действия между траки и македони.

След 354 г. пр.Хр. и особено с нарастващото темпо на Филиповите кампании Керсеблепт не остава пасивен. Той предприема решителна акция срещу Амадок и наследниците на Берисад. Моментът е отлично избран, а вероятността за успех голяма, тъй като по това време между Кетрипор и братята му се разгаря междуособна борба. Одриският цар подхваща и двойствена дипломатическа игра с Атина, защото с действията си фактически нарушава договора от 357 г. пр.Хр. Пробивът на запад и възродените надежди за евентуално обединяване на Одриската държава подтикват Филип към нова експедиция.

През 352/351 г. пр.Хр. македонският цар преминава през земите на Амадок, но не с мисълта да ги завладее, а за да постигне съгласие с него и да го спечели за съюзник, както впрочем действително става. На негова страна са също Бизантион и Перинт. Те не престават да водят териториални спорове с траките, които все опустошават околностите им. Филип стига лесно до Пропонтида и обсажда одриската крепост Херайон тейхос.

Притиснат от всички страни, без достатъчна помощ от атинска страна, Керсеблепт сключва мир, връща спорните земи на Бизантион и Перинт и като достатъчна гаранция за покорство дава дори един от синовете си за заложник в Пела. След 351 г. пр.Хр. Амадок не се споменава повече в изворите

и на неговото място се появява Терес (втората половина на IV в. пр.Хр.). На международното поле той следва политиката на предшественика си и остава съюзник на Филип.

Поради нахлуване на илирите в Македония и поради някои размирици вътре в страната царят прекратява кампанията, но през 346 г. пр.Хр. отново се връща в Тракия. Филократовият мир, с който приключва Свещената война, открива пред него възможност за окончателно надделяване над одрисите и той няма повече намерение да го отлага или протака. Показателно е, че в клаузите на мирния договор Керсеблепт не фигурира, тъй като в стремежа си да завладее страната Филип отказва да стори това и формално се обосновава, като изтъква, че одрисецът действително е атински „приятел“, но не и „съюзник“.

Македонската армия преминава р. Хеброс, прогонва атинските гарнизони от малките крайбрежни крепости, лесно влиза в Дориск, сетне прониква в Ганос и през месец април превзема основната твърдина Хиерон орос. Удар в гърба нанася на одрисите и Кардия, която подписва съглашение с Филип и така предава в ръцете му ключовата позиция на Тракийския Херсонес. Това не е краят на войната. През 342 г. пр.Хр. Керсеблепт прежалва сина си и заедно с Терес – наследника на Амадок, който очевидно се отмята от македоните, но запазва тракийското си достойнство, се вдигат на атака.

Въпреки смелостта и голямата самоотверженост двамата тракийски владетели не успяват да издържат. В това отношение не помагат и привлечените в борбата довчерашни врагове Бизантион и Перинт – двата най-важни стратегически пункта на полуострова, които впоследствие Филип обсажда безуспешно. Отредите му настъпват към долината на р. Тонзос и с действия на широк фронт завладяват сърцето на тази страна, т.е. триъгълника между средните течения на реките Марица и Тунджа с връх при Одрин.

Няма съмнение, че победата над Одриската държава не става на един дъх. Твърдата и продължителна съпротива на траките е сломена едва след тежки и кървави сблъсъци през периода 342–339 г. пр.Хр. Тук се включват не само операциите

срещу Керсеблепт, но и действията срещу Атина на Тракийския Херсонес, походът срещу скитския цар Атей и последвалите го преговори, съюзът с Котела – владетел на гетите, за чиято дъщеря Филип се жени, получава много подаръци и с негова помощ отблъсква Атей от южнодунавските земи.

При завръщането си той преминава през земите на трибалите, но е спрян от тях най-вероятно в някои от старопланинските проходи, които водят към Софийското поле, т.е. по прекия път към Македония. В последвалото сражение падат много бойци, затрита е цялата плячка, конят на царя е убит, а той самият ранен в бедрото.

Макар че нахлуването на Филип в Тракия бележи дълбоката граница между два исторически периода, завладяването на страната често се надценява в историографията. Вярно е, че македонецът преустройва някои стари тракийски селища в градове от елинистически тип и им дава името си, например на Крениди – Филипи, и на Пулпудева – Филипополис. Вярно е също така, че, за да утвърди придобивките си, той настанява македонски гарнизони на редица места в тракийските земи, като например в Кабиле, Дронгилион, Мастейра и установява на етапи колонии.

Най-ранната, от 359 г. пр.Хр., е Филипи, а сетне и няколко града в среднострумската област като Калиполис, Ортополис и др. След окончателното покоряване на Тракия най-важна от всички е Филипополис, а сетне Кабиле (дн. с. Извор, на няколко километра от гр. Ямбол). В тях Филип поселва разнородно население, чиято преобладаваща част съставят македоните.

Не по-малко истина е обаче, че македонското присъствие в Тракия не успява да установи цялостна система, която да контролира страната, а се ограничава с посочените и с някои други стратегически пунктове. Самите македони никога не се чувстват сигурни сред тракийското обкръжение. Военният им надзор не е достатъчно ефикасен и още по-малко е повсеместен. Изглежда, той не тежи особено на местното население, за което свидетелства и честото му непокорство.

Положението в Тракия не се променя съществено и по времето на Александър III Велики. Веднага след утвърждаването си на престола синът на Филип се отправя на поход срещу северните тракийски племена – гети и трибали. Сблъсъците с тях през 335 г. пр.Хр. и не особената им ефективност показват, че македонският цар не толкова цели уголемяване на предходните териториални завоевания, колкото чрез демонстрация на сила набляга, че е в състояние да поддържа утвърденото състояние в страната и същевременно се стреми да стабилизира северния тил с граница на р. Истрос преди грандиозните си начинания на Изток.

Макар че мненията в историографията и занапред ще се множат, най-вероятно Александър навлиза в Тракия по стария маршрут на Филип. Той се движи по егейското крайбрежие и от р. Хеброс при Енос на север към Кабиле, откъдето през някои от ниските проходи на Източна Стара планина прониква в земите на трибалите и в сражението си с тях ги разпръсква.

Тези траки, начело със своя цар Сирм, му дават достоен отпор и македоните не успяват да ги разбият. За да компенсира поне отчасти неуспеха си, Александър се насочва срещу гетите, но въпреки че ги преследва дори отвъд левия бряг на р. Истрос, не удържа решителна победа. От военно гледище е ясно, че тези действия не оказват някакво съществено смущение във вътрешнополитическото развитие на тези племена.

Според елинистическата практика македонският владетел назначава свои заместници в Тракия, които се наричат стратези. Първият стратег на Тракия е Александър, син на Аероп, който управлява след 336 г. пр.Хр., но за съжаление данните за него се губят. Всъщност тези македонски управители са просто наместници на ограничена територия и не разполагат с големи военни и административни възможности. Властта им е формална и често се подлага на изпитания заради непрестанните конфликти с отделните тракийски държавни организации и с крайбрежните градове.

През 331 г. пр.Хр. стратег на Тракия е Мемнон. В стремежа да се отдели от централната власт той търси разбирателство с

траките. Поради тази причина и Антипатър воюва с него поне докато не започва неразборията в Пелопонес, подклаждана от Агис. Мемнон е засвидетелстван и в един атински декрет от 330 г. пр.Хр., който споменава още „Ребулас, син на Севт, брат на Котис".

Епиграфският паметник е красноречиво доказателство за жизнеността на одриския династически дом и въобще за тракийския държавен живот, който продължава да пулсира извън местата с македонски гарнизони. Самата обстановка извежда на преден план нов и силен владетел – Севт III (±330–302/301 или 297 г. пр.Хр.) и неговите синове, от които Ребулас получава атинско гражданство. Традиционните одриско-атински отношения се поддържат от сближаването на интересите им в противовес на Македония и продължават да се засилват към края на IV в. пр.Хр.

През 329/328 г. пр.Хр. за нов стратег на Тракия е назначен Зопирион. Цялостното поведение на този човек разкрива реалните македонски интереси, а именно да се контролира добре само крайбрежието и непосредствения му хинтерланд. Неговите действия срещу гетите, походът през земите им към Олбия, която обсажда, и накрая смъртта му в битка срещу скитите, някъде в „гетската пустиня", също показват, че държавостроителната практика продължава интензивното си развитие. Макар и в непрестанна бойна готовност и твърде агресивни, стратезите не са в състояние да неутрализират политическата активност на траките.

Идеята за самостоятелност най-добре се откроява при одрисите. Севт III умело използва неуспеха на Зопирион, за да укрепи държавата и усили мощта ѝ. Той има голяма войска, създава бази, централната от които е Севтополис на р. Тонзос, подновява взаимодействията си с Атина и търси ново направление на външнополитическа дейност, основана на връзките с малоазийските градове. Добро доказателство за близките контакти на одриската династия с хелеспонтийските малоазийски полиси е Панагюрското съкровище – изящен златен сервиз, най-вероятно изработен в Лампсак и внесен в Тракия.

Владетелят по нищо не се различава от своите съвременници със същия ранг. Той дава името си на основната резиденция – Севтополис, пръв от тракийските царе поставя образа си, увенчан с диадема от лаврови листа, върху бронзови монети, които сече, и подготвя дипломатически противодействието срещу македоните, като се жени повторно за Береника – македонска, малоазийска принцеса от кръга на Антигон Едноокия, най-важния противник на Лизимах.

След смъртта на Александър III Велики през 323 г. пр.Хр. и подялбата на империята му Тракия се пада на пълководеца Лизимах. Още с идването си на власт той трябва да я отвоюва в битка със Севт, който излиза насреща му с войска от 20 000 пехотинци и 8000 конници. Сражението, което става някъде по стария Дариев път от Бизантион към Одесос, е с неясен изход. Според известията на древните автори победата остава „поделена“ или „съмнителна“, а в някои по-късни версии се говори дори за мнимата смърт на Лизимах в боя.

След тези събития нему предстои да се справи с още цяла редица трудности. Въпреки че пълководецът настанява гарнизони в черноморските градове и може би наистина крие хазната си на нос Тиризис, положението му в страната не е сигурно и с право може да се твърди, че ако до 314 г. пр.Хр. той не взема активно участие в борбите между диадохите, то това се дължи именно на тези обстоятелства.

През 313 г. пр.Хр. обстановката се влошава още повече, защото черноморските градове се вдигат на въстание. Начело с Калатис, чиито жители изгонват македоните, освобождават Истрия и другите съседни полиси, те образуват съюз за война срещу Лизимах. Към него се присъединяват и „съседните траки и скити“. В бунта вземат участие още Одесос, а изглежда и Аполония, и Месамбрия. Заплашен със загуба на северозападния си тил и притиснат от всички страни, Лизимах действа енергично. Първо той обсажда Одесос и го принуждава да сложи оръжие, после разбива скитите в открит бой, поставя ръка и на Истрия, подкупва траките да минат на негова страна и започва обсада на Калатис.

В същото време Антигон, наследникът на Александър в Азия, изпраща в подкрепа на въстаниците военни контингенти начело със стратега Павзаний. Лизимах разделя армията си, защото трябва да се върне на юг и да пресрещне новия противник. Когато преминава Балкана през някои от старопланинските проходи, той отново се сблъсква със Севт и след мъчителна схватка едва си пробива път. Краят на перипетиите идва след победата над Павзаний и последвалата я капитулация на Калатис. От този момент данните за одриския цар Севт III изчезват от изворите.

Потушаването на въстанието и стабилизирането на положението преди решителните сблъсъци между диадохите не са краят на неприятностите за Лизимах в Тракия. Новият противник е владетелят на гетите Дрохимайт. Траките надделяват в битката, пленяват Лизимах заедно със синовете му (а според друга версия залавят само сина му Агатокъл) и ги отвеждат в своята укрепена резиденция Хелис – засега с неустановено местоположение. Впрочем, след поучителен морален урок, те ги пускат.

Всички тези събития разкриват нестабилната позиция на Лизимах в Тракия. Той така не успява да се наложи и затвърди дори с цената на огромни усилия и военни действия и няма достатъчно сили да участва в голямата игра на времето. През 281 г. пр.Хр. в сражението при Куропедион между диадохите Лизимах загива, а смъртта му е истинско освобождение за тракийските земи. Без да се надценява значението на македонското присъствие, няма съмнение, че то спомага за включването на Тракия в системата на елинистическия свят, за още по-тясното взаимопроникване между тракийската и гръцката култура и за ускоряването на този процес. Едновременно то способства за усилването на кризисните явления в тази страна.

Военнополитическата, социално-икономическата и културната криза, която разтърсва елинистическия свят след смъртта на Александър III Велики, обхваща и Тракия. Тук процесите се разгръщат с голяма сила, защото тази зона от древността, заедно с другите балкански земи, с елинските

полиси и с Македония включително, изведнъж се оказва в периферията на мощните елинистически центрове в Египет, в Предна и Мала Азия, по островите.

Икономическият упадък е налице и е засвидетелстван чрез археологическия материал. След първите десетилетия на III в. пр.Хр. той силно обеднява, а майсторството при изработката на произведения на изкуството изгубва оригиналността си и се унифицира. Значителни са промените и в стабилно установената селищна система. През тези времена голяма част от населението на укрепените селища и на високопланинските крепости се спуска към равнините, за да се настани в района на старите или на новоиздигнатите средища да е в близост до производителните центрове.

Въпреки че одриската династия все още продължава да се крепи в ядрото на политическата територия по перпендикуляра на реките Тонзос и Хеброс, обхватът на хегемонията и силата на военните и на дипломатическите ѝ ходове постепенно намаляват. Нарастващата слабост се обуславя от децентрализацията на страната, центробежните тенденции се развихрят, а броят на династическите домове и на местните царства с цяла поредица от имена на вождове се увеличава. Затова, когато от северозападния ъгъл на Балканския полуостров започва придвижването на келтски етнически маси, кризата е толкова дълбока, че тези племена и техните движения са просто катализаторът, който ускорява нейното развитие.

Първоначалният тласък на келтите (галите), който предизвиква някои племенни раздвижвания на Балканите, придобива сериозен характер с много последици след 280 г. пр.Хр. Полибий нарича нашествието им „напаст“ – определение, което става „общо място“ (locus communis) за почти всички древни автори след него. През 279 г. пр.Хр. келтските пълчища под водачеството на Брен опустошават Пеония и Дардания.

Тук една част от около 20 000 души, начело с по-малките племенни вождове Леонорий и Лутарий, се отделя и преминава през земите на трибалите и на другите траки в източна посока. Основната маса като отприщен поток залива Гърция,

стига чак до Делфи, без да успее да го плячкоса, а на връщане подлага на страшни опустошения Македония. Повечето келтски отреди остават там и върлуват, но групи от тях се движат през Тракия.

По пътя към Азия именно те, заедно с рояците на Леонорий и Лутарий, успяват да се установят в югоизточните райони на страната, по-точно в хинтерланда на Бизантион, и към 278 г. пр.Хр. основават по тези места царство със „столица“ Тиле. Очевидно то има временен характер и просъществува малко повече от половин век, защото целта не е трайно настаняване в областта, а осигуряване на прехвърлянето през протоците. Притокът на техни съплеменници е много по-малък от оттичането им по долината на р. Хеброс и оттам през Босфора и през Хелеспонта към Мала Азия. Те се настаняват в централната ѝ част, в онези райони, които преди това се наричат Фригия и Кападокия, а от този момент за векове наред ще носят името Галатия.

При така стеклите се обстоятелства е естествен натискът на келтите към Бизантион и наложеното му задължение да плаща ежегоден данък. Те непрекъснато тормозят околностите на града с набези и се стремят да влязат в търговски и политически отношения със съседните тракийски племена. Установено е, че последният им известен цар Кавар сече монетите си в Кабиле, което ще рече, че той контролира цялата зона на Югоизточна Тракия.

Въпреки мощта си владетелят се стреми само да поддържа статуквото на отношенията както с Бизантион, така и с околните траки. Слаби по море и в обсадното изкуство, келтите не са в състояние да превземат нито един от гръцките полиси по брега на Черно море. Когато например заплашват Аполония, те не могат да попречат на флота на Истрия да ѝ се притече на помощ. Не успяват да предотвратят и войната, която избухва към средата на III в. пр.Хр. между Калатис и Бизантион за монопола в Томи.

Присъствието на келтите в Тракия е краткотрайно и не променя съществено обичайния ход на живота. Те не установ-

вяват някаква особена политическа власт в западна и северна посока отвъд Балкана, а също и в ядрото на образуванието си в Югоизточна Тракия. Тяхната слабост и преходност проличават и от обстоятелството, че към 212/211 г. пр.Хр. царството им е лесно унищожено от надигналите се траки. Да се преувеличава значението им означава да се затварят очите пред фактите от историческата действителност. Всъщност държавата на келтите се вписва отлично в нея и подчертава кризисните тенденции. Тя се появява и изчезва по същия начин, както мимолетно се появяват и изчезват и редица други, местни тракийски обединения.

Впрочем одриската династическа линия продължава да се проследява в изворите. Един делфийски декрет от 270 или 269 г. пр.Хр. споменава „Котис, син на Райздос, цар на траките“ и потвърждава отколешните връзки на одрисите със светилището. За съжаление не може да се каже къде точно управлява този владетел. От края на III в. пр.Хр. са известни бронзови монети на Севт, наречен Севт IV (края на III–началото на II в. пр.Хр.), върху които също стои името на царя. Нестабилността на келтите в Тракия личи и от факта, че в съседство със „столицата“ Тиле съществуват и няколко независими тракийски царства начело с местни династи.

Тази картина е ясна още по времето на Севт III, тъй като в рамките на управляваната от него територия възникват самостоятелни владения. Според надписа от Севтополис в Кабиле резидира Спарток. Той явно е отделен от царя и има собствени прерогативи. От периода на управлението на Лизимах датират пък монетите на тракийските династи Сройос и Скосток. Те поставят лика си върху отсечените емисии и по този начин подчертават личната си независима власт.

Един надпис от Несебър от III в. пр.Хр. представя цяла владетелска линия. Мопсиестий, Тарутин, Медиста и Котис са предци на сегашния господар Садала, който е споменат последен. Той сключва договор с колонията и получава от нея привилегии. Важно е, че поредицата суверени преди него, които живеят през втората половина на IV и през първата

половина на III в. пр.Хр., със сигурност държат зоната, която е стара одриска парадинастическа област. Същевременно надписът е и стабилно доказателство за политическата криза в Тракия, когато черноморските градове се бранят от династите в хинтерланда или с войска, или с отстъпки.

Макар и откъслечни, писмените данни за тези времена разкриват дейността и на други къде по-силни, къде по-слаби местни базилевси във всички краища на тракийските земи. Техният брой изведнъж се умножава. Понякога те са анонимни, друг път династическата им линия е потвърдена само от едно-две имена, но всички имат горещи амбиции, а честолюбието им довежда до непрестанни сблъсъци, междуособици, до стремежа всеки да господства самостоятелно, непрестанно да се утвърждава и да извлича полза от другите.

Политическата децентрализация и сепаратизмът се развихрят навсякъде за целия период до края на III в. пр.Хр. Не е случайно възклицанието на един гръцки оратор, че „Тракия сменява много царе“. Контекстът на казаното още веднъж идва да потвърди, че келтското присъствие е само част от общия процес и не предизвиква някакви съществени изменения, нито оставя стабилни следи от организиран и продължителен диктат.

През III в. пр.Хр. тракийските земи се превръщат и в предмет на спор и военни стълкновения между елинистическите държави на Птолемеите, Селевкидите и Антигонидите. Техните владетели никога не се отказват да ползват мощта на оръжието, а политическият хаос улеснява агресивните им намерения. Опитите на Селевкидите да стъпят здраво на някои пунктове, разположени по брега на черноморските теснини и на Тракийския Херсонес, не се увенчават с траен успех. Те срещат противодействието на египетските владетели, които до края на столетието държат областите на Енос и Марония и райони още пò на запад, а наместниците им превръщат Тракийския Херсонес в царски домен.

Поради непрестанните конфликти с Македония западните граници на тракийските племена са твърде подвижни. Подобно

на другите елинистически царства и Антигонидите се стремят да уголемят властта се в Егейска Тракия и към протоците. Това е времето, когато македонският владетел Филип V (221–179 г. пр.Хр.) започва продължителни, но не особено перспективни и успешни военни операции на изток.

През 211 г. пр.Хр. е първото му стълкновение с тракийското племе меди, които имат дързостта да разширят териториите си за сметка на царството му и на запад към Пеония. Филип превзема основната им крепост Ямфорина, но бойните действия не приключват с окончателна победа и той прекратява похода.

В същото време римляните зорко следят политическото развитие на елинистическите центрове и събития на Балканския полуостров. През 229 г. пр.Хр. те стъпват на брега на Илирия и предвещават сериозна опасност за балканските страни. От особено значение в тази част на света са тракийските предели, защото тяхното евентуално покоряване създава в плановете на Рим предмостия за завоевания на север в Дакия, на югоизток в Черноморския басейн и оттам към Азия и Двуречието. От този момент нататък предстоят решителни битки на траките с римската военна машина.

Глава четвърта

СЪПРОТИВАТА

Към края на III в. пр.Хр. за Рим е вече ясно, че елинистическите държави не са в състояние да преодолеят дълбоките противоречия, които ги разкъсват. С установяването на свои опорни бази на брега на Илирия Вечният град предвещава сериозна опасност за всички държави на Балканския полуостров, а тежката му сянка, подобно на полета на граблива птица, започва последователно да покрива територии.

Първоначално най-сериозна е опасността за Македония. След смъртта на египетския владетел Птолемей IV Филопатор (221–203 г. пр.Хр.), по време на малолетния още Птолемей V Епифан (203–181 г. пр.Хр.), Филип V се съюзява с държавата на Селевкидите и през 203–202 г. пр.Хр. сключва таен договор с Антиох III (223–187 г. пр.Хр.) с цел да подели с него извънегипетските владения на Птолемеите, главно Егейска Тракия, към протоците и към Тракийския Херсонес.

Намеренията на този амбициозен владетел са недвусмислени и той започва да ги осъществява последователно и системно. В стремежа да се наложи в цялата крайбрежна област с елинските полиси, а и в зоната на Пропонтида македонският цар пленява някакъв одриски династ Амадок, а на друг от същия район – Терес, дава една от дъщерите си за жена.

Нещата са така объркани и не само изглеждат на война на всички против всички, но и е така, при което кой каквото и да прави, в крайна сметка все излиза в полза на Рим. От своя

страна той търпеливо изчаква удобния повод за активна намеса в балканските дела, дава ултиматум на Македония да се откаже от всичките си завоевания по егейския бряг на Тракия и веднага след отказа ѝ, подкрепян от организираната срещу нея коалиция, в която влизат почувствалите се застрашени Пергам, Родос и Атина, нахлува през Илирия в земите ѝ. В хода на Втората македонска война (200–197 г. пр.Хр.) Филип V понася решително поражение, принуден е да сложи оръжие и да се лиши от всичко постигнато.

Маршът на легионите не успява да спре и могъщата държава на Селевкидите, ръководена от Антиох III Велики. Тя също има претенции за извънегипетските владения на Птолемеите по тракийския бряг, в стратегическата зона на протоците и на Тракийския Херсонес, а и по крайбрежието на Евксинския понт и на хинтерланда му, където вече насочва погледа си и Понтийското царство (на южния бряг на Черно море) начело с Фарнак I (±185 – ±175 г. пр.Хр.).

През 196 г. пр.Хр. Антиох III започва успешни военни действия и в кратко време прониква доста навътре в Тракия. Операциите са опасни не само за интересите на Рим, но и за Филип V, а войната става неизбежна. През 191 г. пр.Хр. армията на Селевкидите е сразена при Термопилите. През 190 г. пр.Хр. след поражението в битката при Магнезия (Мала Азия) Антиох III е напълно и окончателно разгромен, а експанзията му в Тракия спряна.

След победата, при завръщането си през Хелеспонта, за да поемат пътя през Южна Тракия към Италия, през 188 г. пр.Хр. римските войски влизат за пръв път в пряк контакт с тракийските племена. Защитата на собствената територия съединява силите на асти, кени, мадуатени и корпили (в един от кодексите корели) за общо нападение. Те дават успешно сражение на армията, предвождана от Гней Манлий Вулзон, която излиза на стария път покрай течението на р. Хеброс и поема на север, при Кипсела, и при устието на реката ѝ нанасят сериозно поражение – един опит да се преодолее през тази епоха сепаратизмът в името на общия интерес.

Впрочем вътрешно-политическият живот в тракийските земи не престава да има собствена логика на развитие. Отделните династически домове продължават да се изявяват, макар и да са вече слаби и да са настръхнали един срещу друг. За съжаление за тях и сведенията в изворите са разпокъсани и недостатъчни, за да позволят сравнително стабилна реконструкция на една политическа линия и на една военна съпротива, поддържана въпреки всичко в продължение на повече от две столетия.

Най-напред това е държавната организация на медите в Струмската област. Понякога сами, понякога с други тракийски племена те нападат и опустошават самата Македония, а по-късно не щадят и римската провинция. Сетне идва Одриското царство начело с Котис, стар приятел и съюзник на Филип V и по-късно на сина му Персей. В Югоизточна Тракия сравнително стабилно стои династическият дом на астите, чиято „столица" се намира в сърцето на Странджанския масив – в Бизия (дн. гр. Виза, европейска Турция).

Набелязаната картина е валидна и по отношение на гетските предели, където на североизток, по западния бряг на Евксинския понт и в неговия хинтерланд, са засвидетелствани няколко средища на държавно-политически живот. В един почетен декрет от Истрия, който датира около 200 г. пр.Хр., е съобщен владетелят Залмодегигос. Неговите земи са в близост до града и по-точно около делтата на р. Истрос. Привилегиите и отстъпките, които той прави на колонистите, а именно да прибират свободно реколтата, търговците им да имат достъп и закрила в посочените територии, а също разрешение за риболов и корабоплаване се постигат за сметка на значителни суми за откупуването на 60 заложници, които гарантират стриктното спазване на споразумението.

Вероятен наследник на Залмодегигос от около 180 г. пр.Хр. е династът на гетите Золтес – известен от почетен декрет в чест на истрийския гражданин Агатокъл, син на Антифил, с владения в пространството между Истрия и Бизоне. Понеже тракийските отреди често безпокоят колонията и опустошават

околностите ѝ, в качеството си на дипломатически пратеник Агатокъл преговаря безуспешно със Золтес да не напада града. Тук не помага и откупът от 600 златни статера, а колонистите се обръщат за помощ към близкия и влиятелен гетски владетел Ремакс, споменат в същия епиграфски паметник.

Срещу традиционния годишен данък той изпраща на Истрия 1000 конници, като впоследствие към тях се присъединява и синът му с още 600 конници – войска, която успява да се справи с нападенията на Золтес. Силата на Ремакс се подчертава и от териториите, които той управлява по двата бряга на р. Истрос, като на север те достигат до долните течения на реките Серет и Прут. Но подобно е политическото развитие и в останалите тракийски области и едва ли тук е необходимо да се изредят всички примери.

Непосредствено след войната с Антиох III Рим далновидно проявява известна толерантност спрямо териториалното разширение на Македония, но не и по отношение на егейския бряг на Тракия и по посока на проливите. Макар и римляните да обсаждат и превземат такъв град като Лизимахия (предишната Кардия, точно на шийката на Тракийския Херсонес – единствената твърдина на селевкидския владетел по тези места) с помощта на Филип V, за голяма негова изненада те поверяват нея и целия полуостров не нему, а на своите верни съюзници Аталидите (тогава начело с цар Евмен) – управници на Пергам. Недоволен от това, македонският владетел се отмята от тях, а честолюбивите му и амбициозни намерения намират отдушник в непрестанни действия срещу траките.

През 184/183 г. пр.Хр. неутолимата жажда за териториално разширение и придобивки се задоволява чрез предприетия голям поход срещу одриси, беси и дентелети във вътрешността на страната. Македоните успяват да превземат дори Филипополис, но успехът им е нетраен и малко време след това траките отново си възвръщат важния град.

През 181 г. пр.Хр. военните действия са възобновени – този път срещу постоянните им неприятели медите. Филип V потегля от Стоби, нахлува в земите им и ги избива, като този

път превзема друг важен техен център – град Петра, който според някои изследователи се намира в днешната местност „Кожух“, недалеч от Петрич, а според други все още не може да се локализира.

По време на тази акция става и прочутото изкачване на царя (както той мисли) „на най-високия връх на Хемус“, особено колоритно описано от Тит Ливий. Мненията в историографията се разделят в предпочитания към планината Витоша или към някои от върховете на Рила, някъде в Благоевградско, откъдето зависи и местоположението на Петра.

От това място можело да се съзре не само р. Дунав, но дори и Италия – нещо естествено за тогавашните представи на хората, според които по долината на реката е най-краткият път на Запад. Въпреки всичко походът отново не блести с резултатите си, успехите на македоните остават съмнителни и само оттеглянето на армията им е достатъчно за възстановяване на първоначалното статукво.

След смъртта на Филип V престолът се заема от сина му Персей (179–168 г. пр.Хр.). Той подготвя управлението си с братоубийство и е принуден да води война срещу римляните – война, която завършва с катастрофа за Македония. И този път едни от траките са на негова страна, какъвто е например случаят с Котис – верния поддръжник на баща му, а други като сапейския цар Абрупорис се съюзяват с противника. Този династ, както го нарича Полибий, напада Пангейската област, успява дори да завладее златоносните мини, но след като Персей го изгонва оттам, римляните вече имат необходимия повод за настъпление.

Що се отнася до Котис, одрисецът има блестяща характеристика в античната писмена литературна традиция. Той е забележителен и по осанка, и по военни способности, а по характер и по всичко друго не прилича на тракиец, защото има мек нрав, необикновено благородство и чувство за отговорност в приятелството. Неговите отношения с Персей не разкриват някаква зависимост, а наблягат на взаимодействието в загрижеността на тези владетели съседи.

Наред с пеонския предводител Дидас Котис е другият тракийски съюзник на Персей. През 171 г. пр.Хр. той участва на негова страна в голямото сражение в Беотия заедно с хиляда елитни конници и с още толкова пеши воини. В битката дори предвожда лявото крило, а голямото умение и изключителната храброст, с която воюват траките, поразяват римските пълководци.

В хода на Третата македонска война (171–168 г. пр.Хр.) римляните успяват да изолират този опасен поддръжник на македоните. По внушение на тяхната дипломация срещу него е насъскан тракийският династ А(у)тлезбис. Той нахлува в земите му заедно с Коррагос – префект на пергамския цар, съюзник на Рим, и ангажира силите му в тази борба. На Персей не успяват да помогнат и гетите, които пристигат в неговия стан, предвождани от Клелий, и броят 10 000 конници и още толкова пехотинци, защото царят или се бои от големия брой чужденци в своята армия, или не разполага с обещаните пари, за да ги възмезди за помощта им. Логиката следва необратимия си процес и след като не получава златото, Клелий се оттегля на север от р. Истрос.

През 168 г. пр.Хр., заграден отвсякъде, подпомаган само от 3000 траки синти и откъснат от основните сили на траките, Персей е жестоко разбит при Пидна от Луций Емилий Павел. Все пак и в този сюблимен момент одрисите начело с Битюс – син на Котис, успяват да се притекат в подкрепа. Но в сражението тракийският военачалник е пленен и е отведен като заложник в Рим.

В този момент и Македония загубва своята независимост. Победителите я разделят на четири напълно независими и самостоятелни една от друга области с главни градове Амфиполис, Тесалоника, Пела и Хераклея Линкестийска. Заедно с това победата е и сериозна стъпка към окончателното ликвидиране на илюзорната автономност на елинските полиси.

Същевременно Котис веднага предприема кампания за спасението на сина си и изпраща делегация в Рим. След една реч пред сената, който има търпението да я изслуша, и след

изнесеното оправдание, прието благосклонно, посланиците измолват опрощение за Битюс и връщането на заложниците и пленниците. Сега за пръв път се установяват дипломатически отношения между двете страни, а и самата държавна организация на одрисите и Котис – единствени между съюзниците на Персей, запазват властта си след покоряването на Македония.

Именно тогава се постига и съгласие между Рим и Одриското царство за допирните територии – всъщност по границата между Първа македонска област, която обхваща двуречието Стримон-Нестос и егейското крайбрежие до устието на р. Хеброс (без елинските полиси Абдера, Маронея и Енос – обявени от римляните за свободни) и местоположението на одрисите.

Но за съжаление нито тракийските държавни организации, нито елинските полиси по крайбрежието успяват да разберат надвисналата над целия полуостров опасност. Та нали точно тези градове все някой ги освобождава и като не знаят на кой господар да служат, за да се запазят, те провъзгласяват всеки нов победител за „благодетел“. Същевременно одриската държава остава единствената свободна в централните и източните части на Балканите.

Принципът „разделяй и владей“, на който почива римската политика, не сепва отделните тракийски династически домове. Той даже подклажда племенния сепаратизъм и заслепява мнозина предводители, които не предусещат намеренията на главния си противник. Такова е състоянието на познанията ни за въстанието на Андриск, който се представя за син на Персей и е известен като Псевдо (Лъже) Филип. През 149 г. пр.Хр., когато Рим продължава келтиберийската война в Испания, когато в Африка започва Третата пуническа война, а недоволството на елинските полиси предполага незабавен бунт, Македония си поема за последен път дъх.

Новият узурпатор спечелва за начинанието си южните траки и отива най-напред при Терес – този, който е женен за дъщерята на Филип V. От своя страна той го увенчава с царска

диадема и му помага да премине по-нататък при тракийския династ Барсабас, който пък го придружава по пътя за Македония. През 148 г. пр.Хр. обаче, след разгрома на въстанието, за да запазят дадената в Рим пред сената клетва, одрисите сами предават Андриск на победителите (става дума за един от техните династи или парадинасти – Бюзас). Проримската им политика има вече и своята логика.

Последствията са естествени и Македония е превърната в римска провинция – изходна база за походи към тракийските области, мост към Мала Азия с много важно стратегическо и икономическо значение, тъй като преграждa и пътя за „варварски" нашествия към Гърция. През 146 г. пр.Хр. съпротивата на елинските градове е също окончателно сломена (само Атина и Спарта остават формално признати за самостоятелни), а през 133 г. пр.Хр. и Пергамското царство е присъединено към Римската република. Следователно Тракийският Херсонес и част от крайбрежието преминават към провинция Македония.

От този момент в продължение на десетилетия зачестяват ожесточените военни сблъсъци по границата, а редица писмени сведения свидетелстват за чести и опустошителни нападения на траките от Средно и Горнострумските области в новите римски територии. Особено активни са медите и дентелетите – племенни състави, чиито владетели сега излизат на военнополитическата сцена.

Така например през 119 г. пр.Хр. медите се възползват от едно нахлуване на скордиските (келтско племе) в Македония и заедно с тях под ръководството на династа им Типас разбиват в сражение войските на претора Секст Помпей, който загива в битката. Един надпис от светилището на Аполон в Делфи известява, че през 107 г. пр.Хр. римските войски под командването на проконсула Марк Минуций нанасят поражение на бесите, на други тракийски племена (най-вероятно отново меди) и на скордиските, които достигат чак до Средна Гърция.

В много извори присъстват данни и за други стълкновения на римляните срещу траки и скордиски. Особено красноречиво е едно съобщение на Аний Флор, което се отнася за края на

II или за началото на I в. пр.Хр., защото главата, наречена от него „Тракийска война“, се разполага между бойните действия срещу кимври, тевтони и тигурини, които приключват към 101 г. пр.Хр. и Първата Митридатова война (89–84 г. пр.Хр). Тогава траките „не се задоволили да нахлуят само в най-близките провинции Тесалия и Далмация, но стигнали чак до Адриатическо море“.

Към края на II в. пр.Хр. и по-точно през 101/100 г. пр.Хр. римляните надделяват над тракийската държавна организация на кените. Доскоро тя отстоява в непрестанни борби своята независимост в съюз с витинските царе в Западна Мала Азия срещу претенциите и апетитите на Аталидите. Не случайно на двамата съобщени кенийски царе – Диегилис и Зибелмий (по-правилно Зиселмис), античната писмена литературна традиция приписва най-жестоки и нечовешки злодеяния.

Това е така най-вече защото те укрепват династическия дом, постигат известно териториално разширение за сметка на съседните корпили и изглеждат с достатъчно силен боен потенциал. В крайна сметка Т. (М?) Дидий подчинява Кенийския Херсонес, т.е. вътрешните земи на полуострова. По този начин римляните стабилно контролират егейското крайбрежие и държат двата най-важни, невралгични пункта на по-сетната Виа Егнация – устието на р. Стримон и Тракийския Херсонес, където поддържат значителни военни сили.

През целия I в. пр.Хр. траките създават неприятности за римляните, но работата става действително сериозна по време на Митридат VI Евпатор (120–63 г. пр.Хр.) – владетел на Понтийското царство. В битките си срещу Рим той успява да привлече за съюзници и редица тракийски племена. В коалицията, чиято задача е да спре римската експанзия към Мала Азия, участват също почти всички елински колонии по Западното Черноморие. През Първата Митридатова война траките постоянно връхлитат върху римските владения в Македония. Те стигат дори до Епир и разграбват прочутото светилище на Зевс в Додона, а медите се отправят към Делфи и го оплячкосват.

Най-сетне през 87 г. пр.Хр. римските войски под командването на Луций Корнелий Сула успяват да навлязат по долината на р. Стримон, вземат връх над медите и отвеждат в робство голям брой мъже и младежи, годни да носят оръжие. В един декрет от Херонея от същата година се отдава почит на тракиеца Амадок, син на Терес, който идва на помощ на Сула начело на конница, изпратен от цар Садала. Този Садала I принадлежи на одриската династическа линия или към някакъв одриско-астейски клон и стабилно я засвидетелства през I в. пр.Хр. Той може би е син на един Котис (Котис I), за когото говорят изворите, макар че това не е никак сигурно.

Предполага се, че по време на тези бойни действия попада в плен и е отведен в Италия Спартак – безсмъртният гладиатор, вождът на най-голямото робско въстание през античността (74–71 г. пр.Хр.). Хипотезата, че Спартак е от медите, се дължи на прочита на един Плутархов кодекс за биографията на Крас, който е твърде съмнителен или поне е спорен, защото зоната на действие на Митридат е в района на Югоизточна Тракия и Мала Азия, където най-вероятно одрисите са естествените му съюзници. Освен това името на знаменития пълководец принадлежи на кръга на одриските и на боспоранските (тракийски по произход) царе.

За Рим единствената алтернатива е да отслаби и да сплаши непокорните тракийски племена. Ето защо през 78–76 г. пр.Хр. наместникът на Македония Апий Клавдий Плухер подема ред операции, но без особени резултати отново срещу медите и срещу планинските траки, които живеят в Родопите. По време на тази първа голяма военна офанзива във вътрешността на страната той е убит.

Неговият приемник Гай Скрибоний Курион, който идва от Дирахий и се движи по Виа Егнация, започва т.нар. Дарданска война, която трае до 73 г. пр.Хр. В нейния ход войските напредват на север и навлизат в територията на племена, които са известни в изворите като мизи, но в действителност просто така по-късно се нарича населението на провинция Мизия. С други думи, това е първият римски пълководец, който достига до р. Дунав.

Действията срещу траките добиват решителен характер едва по време на Третата Митридатова война (74–65 г. пр.Хр.). С изпълнението на план за контраофанзива срещу енергичния понтийски владетел римският сенат натоварва Марк Теренций Варон Лукул. През 72 г. пр.Хр. в качеството си на проконсул на Македония той настъпва по Виа Егнация, сетне продължава похода си на север, по теченията на реките Хеброс и Тонзос, и като следва трасето на военните кампании на Филип II и Александър III Велики, се разправя с непокорните беси. След едно голямо сражение превзема Филипополис, сетне Ускудама (Адрианопол, дн. гр. Одрин) и Кабиле и за пръв път извежда римляните на Черноморското крайбрежие.

Лукул превръща своята експедиция и във война срещу елинските колонии по Понта. Един след друг в ръцете му падат съюзените с Митридат градове – Аполония, Месамбрия, Дионисополис, Бизоне, Калатис, Томи и Истрия. Те губят своята независимост, а Аполония, която се опитва да му се противопостави, е безмилостно разрушена, опожарена и разграбена. Оттук пълководецът отнася в Рим прочутата бронзова статуя на Аполон-Лечител, творение на големия гръцки скулптор от V в. пр.Хр. – Каламис, висока 13 м и със стойност 50 таланта, една огромна за времето сума.

Наистина целта е постигната, защото базите на Митридат в Европа са ликвидирани. Независимо от оставените в някои градове гарнизони, римляните не успяват да наложат трайно волята си над траките, които не признават никаква власт и са колкото многоброен, толкова и гъвкав и опасен противник. Победите им не донасят очаквания политически ефект. През 62/61 г. пр.Хр. новият управител на провинция Македония – Гай Антоний Хибрида, повтаря движението на Лукул, но край Истрия, при устието на р. Дунав, понася сериозно поражение от съюзените сили на дардани и гети, едва се спасява с бягство, а знамената на някои легиони попадат у противниците му.

Положението идва да оправя неговият приемник Гай Октавий, баща на бъдещия император Октавиан Август. През 59 г. пр.Хр. той търси реванш този път срещу бесите, но въпреки

сериозно замислената кампания и дори достигането до прочутото светилище на Дионис, където получава прорицание за блестящото бъдеще на сина си, пълководецът не постига стабилен военен резултат и териториално разширение.

През 57–55 г. пр.Хр. отношенията се изострят още по-драстично, защото понякога и римляните не знаят какво правят. Така например наместникът на провинция Македония Луций Калпурний Пизон, тъст на Гай Юлий Цезар, по време на поход срещу медите напада и вече верните на Рим дентелети. Реакцията е мигновена и обединените тракийски войски на меди, дентелети и дардани нахлуват и опустошават провинцията, нарушават редовния трафик по Вия Егнация, насмалко да превземат и Тесалоника (дн. гр. Солун), чийто акропол става нужда да се укрепва отново. От Цицерон – голям противник на Пизон, и от речта му срещу него се разбира, че нападението е отхвърлено с големи усилия и с участието на допълнителни военни части.

Знае се още, че същият този Пизон съзнателно насъсква тракийските племена едни срещу други. Подкупен от одриския цар Котис II (син на споменатия вече Садала I, който през 87 г. пр.Хр. изпраща в подкрепа на Сула конници) с триста таланта, той отказва съюз на беския династ Рабокент, посича го със секира заедно с други първенци на бесите и изпраща главите им на владетеля на одрисите.

По същото време, някъде около 55 г. пр.Хр., в Североизточна Тракия изниква обширното и мощно държавно обединение на Буребиста. Този енергичен владетел успява да сплоти севернотракийските племена и по думите на Страбон може да събере под егидата си една 200 000 армия. Нещо повече, дори след смъртта му, когато са разединени, гетите имат 40 000 войска – безспорно доста силен и опасен противник.

Под предводителството на Буребиста обединените сили действат в освободения (след похода на Хибрида) от временното присъствие на римляните район. Те владеят не само безбрежните територии на север от р. Истрос (включително

до долното течение на р. Днепър), но се установяват и южно от реката, в Добруджа и покрай понтийското крайбрежие.

Властта на мощния съсед – този „пръв и най-велик от царете на Тракия“, както той е наречен в един надпис от Дионисополис, признават и елинските колонии от Олбия до Месамбрия, контролирани чрез постоянни военнополитически операции. Наистина на юг Буребиста достига до Месамбрия, но не я превзема. Не е ясно как точно завършва живота си гетския владетел, но е сигурно, че между 44 и 42 г. пр.Хр. той е свален от метежници, без да създаде обединена тракийска коалиция срещу Рим. От този момент гетската държава започва да отслабва и по времето на Октавиан Август вече е разделена на пет части.

Събитията са драматични, защото съдбата на Римската република се решава на Балканите. Тук, при Фарсала (в Северна Гърция), през 48 г. пр.Хр. става прочутото сражение между Цезар и Помпей. Въпреки че генеалогическата линия, последователността и продължителността на управлението на съобщените в изворите тракийски царе не може да се установи с абсолютна сигурност, се знае, че за него владетелят на одрисите Котис II, който умира през същата година, изпраща в помощ на Помпей 500 конници под командата на своя син и наследник Садала II, известен и от един почетен декрет от Одесос. Други 200 конници довежда в лагера му Раскупорис, споменат от Цезар и впоследствие помилван от него. Той е бъдещият Раскупорис I от сапейския царски двор, който е смятан за основател на династията.

До благоволението на Помпей се домогва и Буребиста чрез посредничеството на своя съветник и емисар Акорнион, засвидетелстван в един декрет от Дионисополис от същата година. Могъщият тракийски владетел дори подготвя дружини и ги изпраща на юг, но те така и не успяват да се намесят в събитията, тъй като междувременно Помпей е победен. След битката Цезар, който не иска да увеличава противниците си на Балканите, пощадява тракийските съюзници на своя враг. Той е проникнат от идеята да продължи на север, да се справи

с Буребиста и да установи стабилно границата на Републикат по р. Дунав. Но за тези начинания и за уреждане на положе нието в тракийските земи той не разполага с време, защото убит през 44 г. пр.Хр.

Второто решително за Републиката сражение, през 42 г пр.Хр. при Филипи, е арена за нови дипломатически и военн интриги. Към тази дата балканските римски владения се оказ ват в ръцете на убийците на Цезар начело с Брут и Касий. В защита на интересите на одрисите Брут дори провежда поход срещу бесите. Понеже през същата година Садала II умира той приема в стана си неговата вдовица Полемократия, която бяга там заедно със съкровищата на династическия дом и с детето си.

Римлянинът прибира скъпоценностите, насича ги на монети, укрепва по този начин своята база в Тракия, а синът на Полемократия, който е по-скоро анонимен, макар и някои съвременни изследователи да го наричат доста лековерно Котис, изпраща в Кизик, за да бъде отгледан и възпитан, докато порасне и заеме престола на баща си, чието царство, с главна твърдина в Бизия, е вече под разпореждането на убиеца или на убийците му.

Разбира се, различните мнения в историографията се дължат на хипотетично изградените генеалогични схеми, не винаги намират достатъчни подкрепи в изворовите данни, а предпазливостта е повече от задължителна Всъщност такова е състоянието на познанията ни не само за одрисите, но и спрямо сапейските династи, които първоначално владеят приблизително зоната на хинтерланда Абдера-Маронея. Първият засега известен техен владетел е Котис (Котис I), съобщен от Диодор и в надпис от Абдера. Вероятно негови синове са Раскос и Раскупорис (Раскупорис I), познат вече с участието си в битката при Фарсала, въпреки че и тези предположения са съмнителни и не стоят достатъчно стабилно.

Независимо че след смъртта на Котис I, те според Ариан „владеят една и съща област“, историческите събития изтъкват на преден план по-скоро Раскупорис I. Интересно е поведе-

нието на двамата братя в навечерието на стълкновението при Филипи. В неведението си за изхода на сражението, като предвождат почти равни военни части от около 3000 конници, по взаимно съгласие Раскупорис преминава на страната на Брут и Касий, а брат му подпомага цезарианците начело с Марк Антоний и Октавиан. След поражението на републиканците Раскос, който успява да спаси от обкръжение съюзниците си, завзема Корпилския и Сапейския проход, пленява голяма част от неприятелите и като награда за направената услуга спасява живота на брат си от победителите.

Понеже нито Октавиан, нито Антоний имат време да се занимават с тях, а се заемат с уреждането на други проблеми, Раскупорис I използва създаденото положение. След смъртта на „одрисеца" Садала II той завладява и установява резиденцията си в Бизия (старото средище на астите и крепост – „столица" на одриските владетели), поставя началото на сапейската династия и успешно ръководи държавната организация вече като цар, който атиняните почитат с надпис – очевидно след 42 г. пр.Хр. Знае се още, че е наследен от сина си Котис II, който заздравява властта. За самия Раскос в изворите не се споменава нищо повече.

През 31 г. пр.Хр. разприте между Антоний и Октавиан пак се решават на Балканите в битката при нос Акциум (в Албания). Тъй като до това време полуостровът влиза във владенията на Антоний, на негова страна застават значителни тракийски военни контингенти. Между съюзниците древните автори споменават гетския династ Дикомес и някой си Садала, „цар на Тракия", за когото Плутарх не съобщава кой е.

Най-допустимо е той да се свърже с одриското или с одриско-астейското семейство, както показва и името му, и следователно може да бъде определен като Садала III, който след убийството на Садала II временно заграбва властта. При всички положения той е приемник на починалия през 42 г. пр.Хр. владетел на одрисите и след поражението преминава на страната на Октавиан.

Възможно е също да се мисли, че синът на Садала II и Полемократия, който действително се казва Котис (III), се връща в Тракия и заема, без да се знае как, бащиния престол. В хода на перипетиите не е изключена помощта на сапееца Котис II, защото „одрисецът“ е женен за негова дъщеря. Ето как чрез този брак сапейската династия си осигурява подкрепата на одрисите и на астите, а двата владетелски дома уреждат по някакъв начин съвместното си управление.

Съюзник на Антоний е и „царят на траките“ Реметалк I от сапейската династия – син на Котис II, който също се отмята от него и толкова надменно се хвали с това, че Октавиан заявява: „Обичам предателството, но не похвалвам предателите“. Известен е още и неговият брат Раскупорис II. За съжаление в земите на траките не настъпва спокойствие дори когато цялата страна преминава под едноличната власт на Октавиан Август (27 г. пр.Хр.–14 г. сл.Хр.). Балканите продължават да са ябълката на раздора и все повече привличат вниманието на Рим, още повече, че той се стреми да превърне р. Дунав до устието ѝ в своя северна граница, а и тракийското царство е почти единствено в европейските земи източно от р. Рейн, което все още се ползва с някаква самостоятелност.

Наистина след битката при Акциум напрежението в тракийските предели продължава да расте, а същинската съпротива да се изразява чрез по-чести и по-решителни действия. Още през зимата на 29 г. пр.Хр. бастарните, които се бунтуват, преминават замръзналата р. Истрос и заедно с даки и гети нахлуват в земите на племената, наречени в латинските извори мизи, а също и в тези на трибалите и дарданите.

Като се движат заедно със семействата си, подобно на лавина те опустошават и разоряват територии, а в югозападна посока пресичат землищата на сердите в днешното Софийско поле и навлизат в областта на дентелетите при бъдещата римска Пауталия, Кюстендилско. Тъй като дентелетите са стари съюзници на римляните, предлогът да им се помогне се оказва достатъчен за организирането на поход.

По-скоро за да защити провинцията, управителят на Македония Марк Лициний Крас (внук на едноименния победител на Спартак) се отправя срещу нападателите с голяма сила и ги преследва чак до р. Дунав – до устието на дн. р. Цибрица. Той разгромява бастарните в битките, избива по-голямата част от тях и лично убива царя им Делдо. В тези начинания на страната на римляните участва гетският династ (цар?) Ролес, провъзгласен за „приятел и съюзник на римския народ".

С помощта му Крас превзема много гетски укрепени места, воюва успешно и срещу Зиракс – предводител на част от гетите, в чиито владения се намира силната крепост Генукла на брега на р. Истрос, където се пазят и няколко римски орли, загубени от Хибрида. Най-сетне твърдината пада, а Зиракс, който по това време е при скитите, за да сключи съюз с тях, не успява да се върне навреме. С голяма жестокост е сломена и съпротивата на т.нар. мизи и на трибалите. При завръщането си римската войска е последователно нападната от сердите и медите.

Ето защо на следващата 28 г. пр.Хр. Крас повтаря контраофанзивата си още повече, че бастарните отново навлизат в териториите на дентелетите, които смятат виновни за нещастията си. Този път пълководецът ги гони дори отвъд р. Истрос и сключва договор с тях да не преминават повече реката. Той провежда и някои допълнителни операции срещу тамошните гетски племена. Така например, извикан на помощ от Ролес, Крас воюва успешно срещу Дапикс.

Той разбива отредите му, превзема чрез предателство и крепостта, в която се укрива, за да продължи съпротивата, а самият династ и мнозина от воините му, за да не попаднат в плен, завършват живота си със самоубийство. По този начин е направена решителна стъпка за завладяване на цялата област. При обратния път войната срещу серди и меди пламва отново, но в скоро време тяхното непокорство е решително подчинено. Като предупреждение за онези, които дръзнат да вдигнат глава срещу Рим, е отрязана едната ръка на всички пленници.

Начинът на действие на този енергичен римлянин разкрива всички трудности при завладяването на тракийските земи. Той предприема наказателни експедиции и в Южна България със задача да сплаши останалите траки и да пречупи самочувствието им. Атаката е главно срещу бесите, чието древно и прославено светилище на Дионис е отнето и предадено на одрисите. Целта е прозрачна, защото, от една страна, така се спазва верността към споразумението с тях – към тракийското царство, както отсега до края ще го наричам, което е васално на Рим на Балканите, а от друга страна, се настройват едни срещу други отделни тракийски племена и не може да се поддържа вътрешният ред – нещо, което вече никой не е в състояние да стори.

Всъщност клиентните, или както е по-коректно да се наричат съюзните владетели, на които Рим дава правото на царска титла, управляват зависими и все още не напълно подчинени на Вечния град народи. При сериозни заплахи от антиримски брожения или от освободителни въстания те са подпомагани от редовна римска армия и са един вид военно-административни функционери в предоставените им територии.

Точно такъв например е гетският династ Ролес или пък предводителите на одрисите. С помощта на подобни съюзници Крас подчинява още непокорните племена по пл. Хемус, а останалите, включително и елинските градове по Евксинския понт, му се покоряват доброволно. Този път действията на пълководеца надхвърлят предишните му жестокости. Освен хилядите избити и безмилостното задушаване на каквато и да е съпротива той заповядва да бъдат зазидани живи в пещера мъже, жени и деца, за да всее страх и ужас сред останалите свободни.

В крайна сметка Крас създава всички условия за превръщането на земите между р. Истрос и пл. Хемус в римска провинция. Предпоставките са налице, тъй като завладените области се управляват от местни, верни на Рим владетели и същевременно се намират под военния контрол на наместниците на провинция Македония. Към нея спадат и гръцките

колонии по черноморското крайбрежие, а източните предели принадлежат на тракийското царство. Ето как вследствие на походите на Крас започва нов етап в историческото развитие на тези територии.

През 12 г. сл.Хр. Гай Помпей Сабин е назначен за императорски наместник на Мизия, а през 15 г. пр.Хр. са му поверени и провинциите Македония и Ахея. Вероятно през същата година, в началото на управлението на император Тиберий (14–37 г. сл.Хр.), става и учредяването на провинция Мизия. Заедно с другите две тя образува една нова административна единица.

Противоречивата обстановка, създадена вследствие от действията на Крас, увеличава напрежението и в териториите на юг от Стара планина. Така например в писмената литературна традиция остава неизяснена войната, която през 24/23 г. пр.Хр. води срещу одрисите неговият приемник Марк Прим. Вероятно тези събития са предизвикани от династически борби за тракийския престол, в които римляните се намесват, за да ги изострят. Умишлено продължава да се подклажда и враждата с бесите.

При тези обстоятелства спонтанните въстания на бесите не са за учудване. Първото е по-скоро опипване на почвата и увертюра към онова, което ще последва. То няма широк обхват и в скоро време бунтът е задушен от войските на Марк Лолий – тогавашния проконсул (?) на Македония. Второто наподобява по своята сила природна стихия и се предвожда от жреца на Дионис – Вологез. Поради подкрепата на римляните бунтовниците не успяват да си върнат прочутото светилище. Ето защо през 15 (13?) г. пр.Хр. те с размах започват борба и намират упование в религиозния си ентусиазъм. Въстанието продължава до 11 г. пр.Хр., обхваща съседните територии и има отзвук и сред други местни племена.

Тогава начело на тракийското царство е Реметалк I. Междувременно от женитбата на „одрисеца“ Котис III с дъщерята на сапееца Котис II се раждат деца, най-голямото от които пак носи името на Раскупорис (Раскупорис III), наречен така на

дядо си по майчина линия. След смъртта на баща му, малко преди 16 г. пр.Хр., негов настойник става Реметалк I. С навършването на пълнолетие обаче Раскупорис III започва да управлява заедно с вуйчо си и участва също в акциите срещу бесите.

Нещата така и не се развиват в полза на тези съюзници на римляните. В преките сражения с тях Раскупорис III е убит, а Реметалк I е гонен чак до Тракийския Херсонес, където намира убежище при покровителите си. Със смъртта на Раскупорис III завършва последната одриска или одриско-астейска династия и господар остава само сапеецът.

Поради разрастването на въстанието и поради пълното опустошаване на страната управителят на Македония Луций Калпурний Пизон е принуден да изчака военна помощ от Памфилия (Мала Азия). Постепенно той взема надмощие и въпреки упоритите и напрегнати сблъсъци стяга обръча около бунтовниците. Накрая успява да ги смаже и да потопи всичко в кръв и огън. Бесите повече не се появяват на военно-политическата сцена. Част от племето е заробена и продадена, а друга – изселена, вероятно в Добруджа, където по надписи от ранната императорска епоха се появява етносното име (от този момент нарицателно за траките въобще).

След въстанието политическата власт в Тракия преминава изцяло в ръцете на династия от Бизия, условно наречена сапейско-одриска, но от този момент, оглавена от Реметалк, тя е назовавана само сапейска. Властта на този владетел несъмнено се крепи на неговите римски сюзерени. Самият той сече собствени монети. На лицевата страна на тези емисии се вижда главата на владетеля с легенда на старогръцки език „базилевс Реметалк“, а на обратната им страна, заедно с лика личи и името на покровителя му „Цезар Август“.

Политическото приятелство е скрепено и чрез подареното римско гражданство, както може да се отсъди от пълното му название Гай Юлий Реметалк. Тази тракийска династия и царството, което просъществува от 11 г. пр.Хр. до 45 г. сл.Хр., управлява значителна територия. Тя напълно обхваща източ-

ните области на Балканския полуостров между Пропонтида и р. Хеброс и съответно р. Истрос, и между Евксинския понт (без елинските колонии) и р. Стримон, т.е. царството почти достига размерите от времето на могъществото на одриската държава при Ситалк.

Когато около 14 г. сл.Хр. Реметалк I умира, Рим отново се намесва в уреждането на наследствените права във властта и династическите сметки. Неговата дипломация търси усложняване на отношенията с прозрачната цел – окончателно завладяване на тракийските земи. За римляните това е само въпрос на време, с каквото те умеят да разполагат, и на търпение, което те винаги имат. Последователен в идеите си, Август разделя царството между сина на Реметалк I – Котис III, и брата на починалия цар – Раскупорис II.

Котис III, който има престижа на високообразована личност и на познавач на съвременната литература, получава „по наследство" хубавите и богати територии на юг от Балкана, а неговият чичо „необитаемите и диви места и близките до неприятеля области", т.е. тези на север от него. Освен това на Раскупорис е поверена и охраната на т.нар. Рипа Трацие, т.е. Тракийския бряг – зона, която отговаря приблизително на пространството, включено между Евксинския понт, долното течение на р. Истрос, пл. Хемус и земите на изток от трибалите, т.нар. Требалия, приблизително до селището Димум (дн. гр. Белене).

Разделянето на царството е в дъното на враждата между династите и на разпрата, която избухва между тях. Раскупорис II систематично започва да напада владенията на племенника си, да изпраща на юг от Стара планина въоръжени отреди, които Тацит нарича „разбойнически шайки", и явно има намерение да овладее южнотракийските области. Той е опасен не само за Котис III, а и въобще за римската власт в Тракия, защото под предлог, че трябва да защитава границите от нахлувания на скити и бастарни, събира значителна войска.

Дипломатическите интриги продължават и Раскупорис II изпраща до Тиберий послание, в което уверява, че чрез сво-

ите акции е предотвратил голямо съзаклятие срещу него. Императорът отговаря с рескрипт, в който го съветва „да се оневини от ненавистта и обвиненията в престъпление" и заедно с племенника си да се яви в Рим.

Но „Раскупорис, след като се колебал между страх и гняв, предпочел по-скоро да бъде обвинен в едно извършено докрай, отколкото в едно неначенато престъпление". Най-после при среща уж за помирение, по време на пиршество, той коварно задържа наивния Котис, сетне нарежда да убият този опасен свидетел, обсебва царството му и представя нещата така, като че ли племенникът му сам е сложил край на живота си и е „предпочел доброволно смъртта".

Умело направляваният конфликт изпълнява своята задача. Илюзията за възможна война обаче не се осъществява, защото Рим по никакъв начин не иска да има размирици и не рискува да предизвика всеобщо въстание на тракийските племена. Ходовете са вероломни, а Тиберий изпраща при Раскупорис II наместника на Мизия Помпоний Флак – стар негов приятел. Той успява да го склони да замине за Рим и тракиецът се появява там под почетен съпровод от трибуни и центуриони, но е арестуван и е изправен на съд пред сената, за да отговаря за деянията си.

По време на процеса главната му обвинителка е вдовицата на Котис III – Антония Трюфайна, дъщеря на понтийския владетел Полемон I и на царица Питодорида Старата (последна внучка по майчина линия на Марк Антоний), за която го жени баща му Реметалк I, за да поднови старите си връзки с боспоранската династия. Съдебното разследване завършва с осъждането на Раскупорис II и с изпращането му в изгнание в Александрия (Египет), където под предлог, че се опитва да избяга, е убит.

Тиберий, който следва идейно политическото завещание на Август, не възстановява тракийското царство в предишните му размери. Той отново го разделя на две части и предоставя на децата на Котис III южните територии, а на сина на убиеца му, който се казва като чичо си Реметалк, районите на север

от Стара планина. За да сложи край на разприте между двата рода, този Реметалк II се жени за дъщерята на погубения владетел – Питодорида Младата.

Тъй като децата на Котис III са малолетни, те са изпратени на обучение в Рим, а за техен настойник и управител на земите им е назначен един бивш римски претор – Тит Требелен Руф. Неусетно целта е постигната. Тракийската държава не само се намира под опеката на Рим, но и половината, която принадлежи на наследниците на предишния господар, е вече формално под негово управление – една значителна крачка към окончателното подчиняване на всички тракийски земи.

Поради мекушавостта на Реметалк II, който също сече монети с образа на Тиберий и със своя лик, поради извънредното му раболепие спрямо римляните и поради безцеремонното управление на Требелен Руф и различните тежки повинности, които той налага, негодуванието на траките прелива чашата на търпението. През 21 г. сл.Хр. то се излива в открито въстание, в което участват обединените сили на племената одриси, дии и койлалети – известно още като „койлалетска война".

Размирниците обсаждат Филипополис, където намира спасение Реметалк II. Те увличат в инициативата си дори и племената отвъд пл. Хемус. В отговор управителят на Мизия Публий Велий се притича на помощ на градския център с цял легион, пробива обръча на обсадата, разгромява траките и удавя въстанието им. Събитията са показателни относно възможностите на войнственото местно население, способно да предизвика макар и ограничени вътрешни междуособици.

През 26 г. сл.Хр. се вдига второ въстание, за което Тацит оставя драматичен разказ, пълен с героизъм и отчаяние и толкова по-ужасен с това, че на страната на римляните застава с войската си Реметалк II. То избухва у „тракийските племена, които водели по височините на планините суров живот и затова били много упорити. Освен нравът им, причина за въстанието била и отказът да допускат да бъдат събирани за римската войска най-здравите им синове. Те били свикнали да се покоряват дори и на царете си само по желание". Наборната

служба за тракийските младежи, които трябвало да участват в помощните войски, и то извън родните си предели, вдъхновява героизма на траките против завоевателя и неговите васали.

При това траките на Реметалк II, които се чувстват сигурни, опустошават, горят и плячкосват, а след края на деня се отдават на пиянство. Една такава нощ размирниците ги нападат и избиват голяма част от тях „с толкова по-голямо ожесточение, колкото повече ги обвинявали като бегълци и предатели, които са вдигнали оръжие, за да поробят и себе си, и отечеството“.

Тацит не скрива своето възхищение към свободолюбието и беззаветната смелост на тези мъже и съобщава имената на предводителите им – Тарзас, Турезис и Динис, които накрая се самоубиват с мечове в гърдите. Междувременно изглежда, че извънредно активните и от двете страни действия не довеждат до окончателен резултат, след като се знае, че когато някои от тракийските планински крепости попадат в ръцете на неприятеля, защитниците се оттеглят навътре в пл. Хемус. Най-сетне римляните успяват да се наложат, а Помпей Сабин, който ръководи цялата операция, получава от сената право на триумф. В Тракия настъпва кървав мир.

От този момент следите на Реметалк II се губят в писмените извори и като цар най-после се появява синът на убития Котис III – Реметалк III. Според римската практика той е възпитан във Вечния град в подходящо обкръжение, сред което личат бъдещият император Калигула (37–41 г.) и юдейският цар Ирод. Наистина след смъртта на Тиберий Калигула веднага се заема да осигури властта си в съюзните царства чрез свои приятели и използва политическите решения, за да довърши делото на предшествениците си.

Така например, за да е подготвен за царската власт, през 37/38 г. Реметалк III получава архонтска длъжност в Атина. Сетне императорът, който му дава римско гражданско право, го поставя на трона като редовен владетел и премахва своето настойничество в Тракия. По същия начин Калигула определя

за владетели на Армения другите синове на Котис и братя на Реметалк III – Полемон, и Котис IV.

Не е тайна раболепието и на този тракийски монарх, който също сече монети със собствения си образ, заедно с този на императора. Макар че сведенията за последните години от самостоятелността на държавата се губят, все пак е известно, че през 44 г. има нов опит да се отхвърли зависимостта на римляните. Откъслечните известия за въстанието съобщават, че по време на брожението Реметалк III е убит – става жертва на дворцов заговор, в който участва и царицата, а в Тракия навлизат допълнителни военни части.

ОДРИСКА (ОДРИСКО-АСТЕЙСКА) ДИНАСТИЯ

САПЕЙСКА (ОДРИСКО-САПЕЙСКА) ДИНАСТИЯ

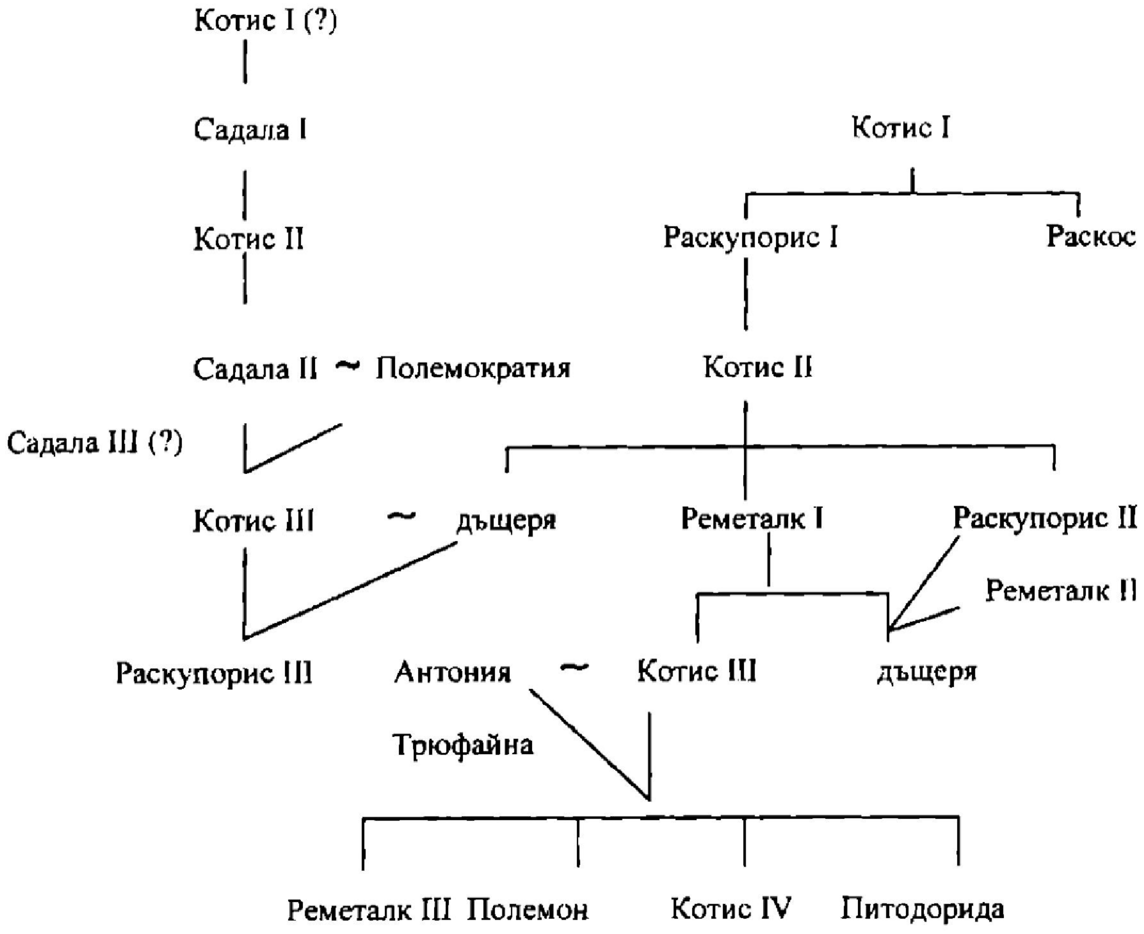

През 45 г. новият император Клавдий (41–54 г.) окончателно премахва самостоятелността на тракийското царство и го превръща в провинция Тракия. Този акт е причина за следващо въстание, което е не по-малко значително от предходните, но и то е безуспешно, а за съжаление е и последно. Точно след анексията на ликвидираната обезглавена държава създаденият през 15 г. своеобразен протекторат от Мизия, Македония и Ахея (образуван именно като база срещу тракийското царство) сега е разформирован.

Мизия е отделена като императорска провинция начело с управител с консулски ранг, Македония и Ахея са върнати на сената, защото вече не са гранични, а новата провинция Тракия е провъзгласена за прокураторска и към нея е придадена цяла Южна Тракия по егейското крайбрежие до р. Нестос. От този момент тракийските земи, независимо къде се намират и независимо от различния статут на отделните провинции, започват нов живот.

След разпадането на гетското царство на Буребиста новото обединяване на севернотракийските племена и най-вече на тези отвъд р. Истрос се осъществява през втората половина на I в. под ръководството на владетеля на даките Децебал. Впрочем даките никога не престават да преминават на юг от реката. През 12 и 10 г. пр.Хр. Октавиан Август изпраща срещу тях легиони, побеждава ги отвъд водната преграда и като охранителна мярка настанява нови гарнизони по протежението ѝ.

Около 4 г. консулът Елий Кат ги отблъсква отново и, за да избегне в бъдеще нови проблеми на този фронт, преселва от север на юг от р. Истрос 50 000 гети. Така е и между 52/53 г., когато управителят на Мизия Плавт Силван Елиан предприема поход срещу сарматите и след победа налага римската власт върху град Тирас, на устието на р. Днестър. Той също прехвърля повече от 100 000 души отсам р. Дунав, но нахлуванията така и не престават.

Още през 68 г. роксолани и даки нападат крайдунавските лагери на помощните войски, но са отблъснати. През зимата

69–70 г. този път сармати и даки извършват нова, опустошителна атака в териториите на днешна Североизточна България. Набезите зачестяват, а над цялата провинция Мизия надвисва сериозна опасност. Събитията са особено драматични през 85/86 г., когато по замръзналата река Истрос, вероятно между Ескус и Нове, даките проникват с още по-голяма сила. Мощта на тяхната държавна организация не оставя място за съмнение, а целостта на римските владения по долното течение на реката е застрашена и тревогата основателна.

Според Дион Касий самият Децебал „беше компетентен по военните въпроси и умел в действията, знаеше кога трябва да напредва или да се оттегля, майстор в надбягването, смел в боя, вещ в извличането на полза от една победа или в отдръпването без щети при поражение; причина, поради която дълго време той беше неприятел, от който римляните се страхуваха“.

В тази обстановка император Домициан (81–96 г.) е принуден лично да потегли на поход срещу даките със задачата да разгроми тяхното царство със столица Сармизегетуза. През 87 г. неговият преториански префект Корнелий Фуск го изпреварва, а излишното му самочувствие, което е лош съветник, води до тоталното поражение на римляните и до неговата гибел в боя. Започват дори да се правят сравнения с разгрома на Квинтилий Вар в Тевтобурската гора.

Въпреки че Домициан реагира незабавно, през 88 г. и той е сполетян от същата участ и с големи усилия новият управител Тетий Юлиан успява донякъде да заличи срама. Тези унизителни поражения, а и усложнената международна обстановка принуждават императора да сключи позорен мирен договор. Според него даките се задължават да не нарушават целостта на римските граници (нещо, което те никога не правят), а Рим трябва да им изплаща ежегодна парична контрибуция. Домициан предоставя и ред привилегии на Децебал, между които му дава на разположение голям брой опитни техници, строителни работници, майстори-оръжейници и др. Очевидно споразумението е капитулация пред силата на Дакийската държава.

След насилствената смърт на Домициан през 96 г. нещата по тези места се заема да оправя император Траян (98–117 г.). За да възстанови авторитета на римското оръжие, още през първите месеци на своето управление той замисля и подготвя голяма агресивна политика и с нестихваща енергия се заема със защитата на териториите на Империята, които най-осезателно страдат от външните нахлувания на племена.

През 101 г. след грижлива и сериозна подготовка на изходните бази Траян преминава р. Истрос и се насочва към твърдината на даките Сармизегетуза. Въпреки храбрата и упорита защита Децебал е принуден да капитулира и сключва мир при условия, продиктувани от императора. Между 105 и 107 г. военните действия са възобновени и завършват с погрома на даките, със самоубийството на техния цар, който не успява да понесе поражението, с присъединяването на цялата страна към Рим и с превръщането ѝ в римска провинция.

В чест на победата организираните във Вечния град тържества с борби на гладиатори и на диви зверове продължават 123 дни. През 113 г. е открита и Траяновата колона, а на мястото, където става битката през Първата дакийска война, е издигнат Тропеум Траяни, посветен на бога Марс.

След покоряването на Дакийското царство политическата обстановка на Балканите се изменя и предизвиква ново администриране. Река Дунав вече престава да бележи гранична зона, а самата граница с „варварския“ свят се измества далеч на север.

След завоеванията на римляните тракийските земи влизат в състава на четири провинции: Македония, Мизия, Тракия и Дакия. През 45 г., когато Империята окончателно покорява тракийското царство, се налага ново администриране. Македония е лишена от цяла Южна Тракия, която е придадена към новата провинция Тракия, и е превърната в сенатска провинция с главен град Тесалоника.

В нея влизат всички тракийски племена в беломорската област западно от р. Нестос, долината на р. Стримон в средното и долното ѝ течение, Халкидическият полуостров и

най-общо долината на р. Аксиос, както и областите Тесалия и отчасти Епир. Както се разбира, Македония не е етническо, тя е административно понятие, а самата провинция включва различни етноси, и то предимно от тракийската среда.

Идентично е положението и с провинция Мизия, която (както вече се знае) получава името си по пропагандни и политически причини. Организирана в началото на управлението на император Тиберий (около 15 г.), тя едва ли се нарича така според най-силното и най-известното там тракийско племе мизи – надвито от римляните. В историографията е показано, че то просто не може да се локализира в тази зона, а от анализа на изследователите често се изплъзват две много важни известия за етногеографската характеристика на областта.

Първото принадлежи на перото на Дион Касий и гласи, че „тези, които живеят отсам реката и до земите на трибалите, се числят към провинция Мизия и се наричат мизи от всички освен от местните жители". Второто е схолион на Сервий към „Енеида" на Вергилий, направен според историята на Салустий, и твърди, че „гетите и от предците си били смятани за диво племе. Те самите са мизи, които според Салустий били подчинени от Лукул".

Очевидно в подобен контекст общовъзприетото обяснение за името на провинция Мизия едва ли ще издържи на критика. Та нали там живеят различни тракийски племена. Това са и трибали, и най-вече гети, а по-късно, когато към нея се включват други територии и друго население, като например в Добруджа и скити, и сармати, тя все така продължава да се нарича Мизия. Следователно, както и при случая с провинция Македония, наименованието не е на етнически, а е на административен принцип. Същото положение е валидно и не бива да се забравя и по отношение на провинциите Тракия и Дакия.

Отделена като императорска провинция, отначало Мизия обхваща териториите от долината на р. Морава до реките Лом и Цибрица, т.е. днешна Сърбия, Северозападна България и Дунавската равнина, след което следва тясна ивица по брега на р. Истрос за връзка с черноморските колонии, които

също са придадени към нея. Останалата част от Дунавската равнина най-напред влиза в тракийското царство, а след 45 г. в провинция Тракия заедно с пл. Хемус и прилежащите ѝ северни области.

В нея се включва всичко между по-късно основаните от император Траян градове Никополис ад Иструм (дн. с. Никюп, Великотърновско) и Марцианопол (дн. гр. Девня) заедно с обширните им землища. Със стабилизирането на римската власт по течението на р. Дунав през I в. постепенно границите на провинцията се разширяват на изток, първо до р. Янтра, а после поемат и цяла Добруджа чак до дунавската делта. По същото време пространството на изток от горното и средното течение на р. Янтра до териториите на Одесос и Дионисополис спадат към провинция Тракия.

През 86 г. поради нахлуванията на даките и главно поради административни и стратегически съображения Мизия е разделена на Горна, с главен град Сингудунум (дн. гр. Белград), и на Долна, с главен град Томи, като границата между двете минава по течението на р. Цибрица. Малко след средата на II в. западната граница на провинция Долна Мизия се премества на запад до кастела Алмус (дн. гр. Лом), а южната до предпланините на Стара планина. С течение на десетилетията южните предели все повече се приближават към нея, за да се установят към края на II в. (193 г.) по билото ѝ, което вече я отделя от Тракия. Именно тогава, между 187–193 г., Никополис ад Иструм и Марцианополис преминават със своите градски територии от провинция Тракия в провинция Долна Мизия.

Понеже е гранична, още със създаването си провинция Мизия е организирана като защитна област с военни лагери и гарнизони. Тя се намира под наредбите на наместник с консулски ранг, т.е. управителите са бивши консули, които принадлежат към сенатското съсловие и са назначавани лично от императора. Именно те са главнокомандващи провинциалната армия. Под прякото им подчинение са легионите и помощните войски. На тях се пада и върховната власт над цивилното ръководене на градовете.

В балканските провинции военните части се концентрират предимно в Горна и Долна Мизия, докато в Македония и Тракия, които са вътрешно сенатски, броят им е твърде ограничен, дори незначителен. Мизийската армия се състои от легиони, към които са придадени различен по вид и по брой помощни войски (ауксилии), които са конни (али), пехотни (кохорти) и смесени. В нея намират място още нумери и дунавската флотилия. Легионите са настанени по десния бряг на долното течение на р. Дунав. Най-ранното военно присъствие от края на първото десетилетие на I в. е засвидетелствано за IV Скитски легион, който след 57 г. е преместен в Мала Азия, и за V Македонски легион с постоянен лагер в Ескус (дн. с. Гиген).

През 45 г. в Нове (дн. м. Стъклен при гр. Свищов) се намира VIII Августов легион. През 69 г. той е заменен от I Италийски легион, който остава там до късната античност. Части на VII Клавдиев и от IV Флавиев легион резидират в Рациария (дн. с. Арчар). По време на първата дакийска война V Македонски легион напуска Ескус и се настанява в Трезмис (дн. с. Иглица).

Опразненият лагер временно се поддържа с поделения на новопристигналия XI Клавдиев легион. След Втората дакийска война той се премества окончателно в Дуросторум (дн. гр. Силистра). След 271 г., когато р. Истрос отново става граница на Империята, V Македонски легион се завръща завинаги в Ескус, а в Рациария лагерува XIII легион близнак. Течението на реката контролира мизийската флотилия с пристанища в Новиодунум (дн. гр. Исакча, Румъния), Рациария, Сексагинта Приста (дн. гр. Русе) и на други места.

Цялостното устройство на защитената граница се означава в историческата наука с термина Долнодунавски лимес. Част от северната граница на Римската империя, той се простира от двете страни на реката и на територията на днешна България има дължина от около 530 км – от кастела Дортикум (дн. с. Връв, Видинско) до Дуросторум. Задачата да се охраняват подстъпите към териториите на юг е съпътствана от изграждането на стабилна фортификационна система от различни съоръжения.

Освен лагерите на легионите (кастра) в пунктовете между тях се разполага цял низ по-малки укрепления (кастели) на помощните войски, като например в Бонония (дн. гр. Видин), Алмус, Августе (дн. с. Хърлец, Оряховско), Утус (до дн. р. Вит), Ятрус (при с. Кривина, Русенско), Сексагинта Приста и по други места. Следват редица наблюдателни – бойни и сигнални кули (турес), като например тази при с. Батин, Русенско.

Покрай лагерите на легионите и на помощните войски възникват цивилни селища – викуси и канабе. В тях живеят семействата на легионерите, също така ветерани, дребни търговци, занаятчии и служители, които придружават войската и откликват на нейните нужди. По Долнодунавския лимес има и значителни средища и големи градове като Рациария, Ескус, Дуросторум. Първата военна колония на мизийска земя найвероятно е организирана от император Домициан на освободената територия от VII Клавдиев легион, който той прехвърля от Скупи (дн. гр. Скопие, Македония) във Виминациум (дн. гр. Костолац, Сърбия).

При император Траян в Горна Мизия може би по същия начин възниква и колонията Рациария. Това става след изтеглянето на IV Флавиев легион на мястото на развилото се крайлагерно старо селище. По този начин след изпращането на V Македонски легион в Трезмис в Долна Мизия се полагат основите на колонията Ескус. По-късно в същата провинция се създават и няколко муниципии като Нове (?), Дуросторум, Трезмис. Останалите селища имат ранга и статута на викуси.

Образувана през 45 г., провинция Тракия наследява земите на тракийското царство и първоначално се управлява от прокуратор с коннически ранг. Тогава от Македония към нея преминава цяла Южна Тракия. В границите ѝ влизат планините Витоша, Рила, Пирин, Родопите, Стара планина и равнините между тях и Черно, Мраморно и Егейско море. На север те започват от р. Цибрица и включват северните предпланини на Балкана и териториите на основаните по време на император Траян градове Никополис ад Иструм и Марцианополис.

След дакийските войни статутът на провинцията е променен и тя се превръща във вътрешна сенатска начело със сенатски легат. Главният ѝ град е Перинт (по-късно Хераклея, дн. гр. Ергели, Турция) на Мраморно море, където е седалището на римската администрация с канцелариите на управителя и на финансовия прокуратор. Най-важният и значителен градски център във вътрешността е Филипополис. Извън провинцията остава Тракийският Херсонес, който има самостоятелно управление, защото още от края на I в. пр.Хр. е превърнат в императорски домен, т.е. в лично имение – собственост на римските императори. Останалата земя в очертаните по-горе територии е обявена за агер публикус, т.е. за държавна.

През 193 г. северните предели на провинцията вече вървят по билото на Балкана, а градовете Никополис ад Иструм и Марцианополис заедно със землищата си преминават в Долна Мизия. В Тракия остават гръцките колонии на юг от пл. Хемус. Както се вижда, за разлика от Мизия, провинция Тракия не опира никъде по границите си до непосредствено застрашени от нашествия земи. Ето защо в нея има много малко войска – колкото за поддържане на реда. Минималният гарнизон от помощни войски включва няколко кохорти, които контролират важни стратегически пътища, проходи, области с компактно население. Поради факта, че бреговете ѝ се мият от водите на три морета, е налице и флотилия с център Перинт, натоварена най-вече със стратегически задачи.

Първата мярка за провинциализирането на Тракия веднага след завладяването ѝ е основаването от император Клавдий на военната колония Апри. Стратегическото ѝ предназначение в опасната за Виа Егнация зона край Кенийския Херсонес едва ли подлежи на съмнение. Друга военна колония е Деултум (дн. с. Дебелт) в района на Бургаския залив. Тя израства по време на управлението на Флавиите с настаняването там на ветерани от VIII Августов и VII Клавдиев легион.

От значение за развитието на провинцията е и обстоятелството, че докато в Долна Мизия поради липсата на местни урбанистични традиции селищата (както се видя) са с ранг на

колонии, муниципии и на викуси, в Тракия се запазва старото деление. Основната териториална единици остава селото (коме), а няколко села се обединяват и оформят състава на община (комархия).

На свой ред населението в градовете се организира по фили (градски общини, обединени също на териториален принцип). Много често към териториите на градските фили се включват и близките села. Най-изразителен е примерът с Филипополис с най-голям брой – девет, засвидетелствани досега фили. Някои от техните имена като Кендрисеида, Хебреида, Родопеида, Евмолпеида, Орфеида са неоспоримо доказателство за присъствието на многобройно тракийско население в града и на неговата територия. Освен това разделянето на фили има значение предимно за определянето и събирането на данъци и за местните военни набори. Очевидна е тенденцията за постепенното стопяване на селските землища в териториите на оформящите се градове, а с течение на времето селата просто са придадени към близкия център.

След създаването на провинция Тракия римската власт съхранява (особено там, където градският живот е по-слабо развит) предходната административна система на стратегии – организация, заварена у тракийските царе. Макар че за стратегии в Тракия от този предишен период липсват конкретни данни, в историографията е изказано предположението, че тази институция е въведена в тракийската част на държавата на Лизимах и във владенията на Севт III по подражание на елинистическите монархии. Според друга хипотеза стратегиите са продължение на областите, управлявани от тракийските парадинасти още през V в. пр.Хр. За това административно деление тогава изключително спомага и се използва опитът на персийската държава.

Конкретният епиграфски материал показва, че стратегиите съществуват със сигурност от първата половина на I в. пр.Хр. През I в. начело на тях обикновено стоят римски граждани от тракийски произход, в чиито семейни отношения често много ясно се проследява приемствеността между бащи и синове,

т.е. административният континюитет в ръководството на тези военно-административни обединения. С цел да се предоставят повече постове на тракийската аристокрация, започва процес на увеличаване броя на стратегиите чрез разделянето на по-големите, а цифрата, която отбелязва за тях Плиний Стари, е петдесет. Безспорно тази уредба е здраво свързана с местното население и е много жизнена.

Впрочем запазването на стратегиите се дължи най-вече на първоначалната липса на градове с големи територии, със стабилна управа и с развит бюрократичен апарат. И в тракийските земи, както и в другите римски провинции, се налага в продължение на две-три поколения да се създадат условия за муниципализирането на тракийските селища чрез установяването на една проримска прослойка сред коренните хора, която да участва активно и ангажирано в структурите на обществото и на администрацията.

Именно с утвърждаването на римското господство и с развитието на градски живот броят на стратегиите постепенно намалява. Епиграфският материал показва, че промяната започва още при император Веспасиан (69–79 г.) и продължава активно след систематичното прокарване на урбанизацията от император Траян. Процесът се засилва към началото на II в., за да отбележи Клавдий Птолемей наличието вече само на четиринадесет стратегии.

Те или техни части просто се поглъщат от основаващите се градове и от техните землища, а в други случаи намаляват размерите си или се сливат. Следователно не става дума за прокарана изведнъж реформа, а за процес, съобразен с условията. През 136 г. при император Хадриан (117–138 г.) тези военно-административни обединения са официално премахнати, а градовете получават големи територии.

По този начин точно урбанизацията е с най-големи последствия за преустройството на обществото на антична основа. С нея се ликвидира значението на съсловната тракийска аристокрация, укрепена чрез института на стратезите. Прекъсват се и връзките на зависимост между нея и общината, която сега

преминава под разпоредбите на римската администрация, опосредствана чрез градските управи. Още по-просто казано, както тракийската аристокрация, така и местните общинници са изравнени като свободно население на Империята. Тук завършва дългият период на раннокласови и се създават предпоставки за процъфтяване на робовладелски отношения.

Наистина новооснованите градове са преди всичко носители на новите обществени тенденции за траките. Те възникват по различни пътища, например чрез обявяването на колонии на укрепнали крайлагерни селища (канабе) като Рациария и Ескус, чрез организирането на градски общини от елински тип в по-стари тракийски селища като Сердика (дн. гр. София), Пауталия (дн. гр. Кюстендил), Августа Траяна (дн. гр. Стара Загора) и други или чрез основаването на нови градски центрове като Никополис ад Иструм, Марцианополис, Никополис ад Нестум (при дн. с. Гърмен, Гоцеделчевско) и други. Тези градски управления се превръщат в същински трансмисии на стремленията на централната власт, осъществявана в провинциите от управителите им.

През II в., с разрастването на икономическия живот и на стоково-паричните отношения, функциите на градски селища поемат и реорганизирани емпории, т.е. тържища, които се развиват край пътните станции по големите съобщителни артерии. Този форма на селищен живот, създадена от и за нуждите на градовете, е добре засвидетелствана чрез емпориона Пизос (при дн. с. Димитриево, Старозагорско).

Императорският едикт за основаването му от 202 г. го показва не само като търговско селище. Неговият земеделски характер не буди съмнение, още повече, че заселниците му са освободени от ред задължения към близката Августа Траяна. Целта е да се намалят противоречията между града и селячеството в прилежащите му територии. Други подобни емпории са например Дискудуратера на землището на Никополис ад Иструм или пък Пирентезиум (при дн. с. Бутово край Павликени).

Тъкмо по това време започва и успешното строителство на пътна мрежа. С най-висока интензивност се движат хора, стоки и войски по Виа Егнация, по Черноморския и Крайдунавския път и най-вече по Диагоналния път от Сингидунум през Найсос (дн. гр. Ниш, Сърбия) и Сердика-Филипополис към Бизантион – основната пътна артерия от Средна Европа към Азия. Перпендикулярните връзки с посока север–юг са също добре оформени и изглежда, че измежду тези трасета най-оживеното е от Ескус през Софийското поле и по течението на р. Стримон до Тесалоника.

От 107 г. и Дакия става провинция на Римската империя. Нейната западна граница минава по р. Тиса, източната по р. Олт, северната по Карпатите, а южната по р. Дунав. Поради отдалечеността на север и поради непосредствената близост с варварските племена тя има важно стратегическо значение. Още при император Траян, през 118–119 г., Дакия е разделена на три провинции – Долна, Горна и Поролисензис. Предишните племенни центрове са превърнати в римски градове с обичайното за тях императорско самоуправление. Най-значителните са столицата Сармизегетуза, Дробета, Напока, Апулум, Поролисум, Тибискум, Диерна, Амперум.

Дакия поддържа оживени търговски отношения с дунавските провинции и със Северна Италия. Усилено се строят пътища с военно и гражданско предназначение, а по границата израства солидна укрепителна система, подложена на непрестанни удари на околните племена. През 168–169 г. на мястото на Горна и Долна Дакия император Марк Аврелий (161–180 г.) създава две нови провинции – Дакия Алупензис, която обхваща Трансилвания, Олтения и източната част на Банат, и Дакия Малвензис, в чиито предели влиза западната част на Банат.

Поради постоянните нашествия и поради невъзможността за отбрана и за отстояване на Долнодунавския лимес през 271 г. император Аврелиан (270–275 г.) изтегля римските гарнизони и войски на десния бряг на р. Истрос заедно с по-голямата част от тамошното романизирано гражданско население. След

изоставянето на отвъддунавска Дакия той създава нова провинция Дакия – на юг от реката на територията на земи, взети от тогавашните провинции Горна и Долна Мизия и Тракия. Скоро след това, за да запази своя престиж, държавата разделя Аврелианова Дакия на две нови провинции – Крайбрежна (Рипензис) и Вътрешна (Медитеранеа) Дакия.

Първата обхваща днешна Северозападна България между р. Вит, Стара планина и р. Дунав, както и част от Източна Сърбия, приблизително до Железни врати (между Сърбия и Румъния). Като гранична провинция в нея са съсредоточени части от V Македонски и XIII легион близнак. Главният град на провинцията е Рациария, втори по значение е Ескус, а други по-важни центрове са Бонония, Кастра Мартис (дн. гр. Кула, Видинско) и Акве (дн. гр. Видровац край Неготин, Сърбия).

Втората покрива територията на градовете Сердика, Пауталия, Германия (дн. гр. Сапарева баня), Найсос и Ремесиана (дн. гр. Бела паланка, Сърбия). Основното средище на провинцията е Сердика. На изток от р. Вит до Черно море и южно от провинция Малка Скития, с главен град Марцианополис, се създава провинция Втора Мизия.

След установяването на тракийските римски провинции в тях настъпва сравнително спокоен живот, нарушен едва към края на II в. На север от границата са засвидетелствани различни варварски племена, които настъпват напористо и с непрестанни удари нарушават целостта на Империята. Особено разрушително е нахлуването на костобоките през 170 г. Те прехвърлят р. Истрос някъде около Дуросторум, минават по черноморското крайбрежие, засягат Аполония и достигат до района на дн. гр. Малко Търново.

Други техни отреди опустошават околностите на Абритус (дн. гр. Разград) и през областта на Никополис ад Иструм, по пътя Ескус-Сердика, пресичат Стара планина. Оттук те се спускат в южна посока чак до Ахея. Последиците от нашествието са сравнително бързо преодолени и до края на управлението на Северите (238 г.) тракийските земи достигат своя най-голям разцвет за епохата. Стабилното икономическо развитие

разгръща стопанския живот, утвърждава напълно робовладелските отношения, води до културен просперитет, разбира се, дотолкова, доколкото в тези времена това е възможно.

Така е, защото началото на по-масови и опустошителни набези от север съвпада с периода на остра и напреднала социално-икономическа и политическа криза, в която се намира Римската империя. След 238 г. отбраната на Долнодунавския лимес се пропуква, а карпи и сармати периодично нападат балканските земи. Най-тежкият удар е през 250 г., когато многочислени готски племенни състави обсаждат Нове и Никополис ад Иструм в Долна Мизия и Филипополис в Тракия.

Решителността на император Деций (249–251 г.) е навременна и при Никополис ад Иструм нашествениците са спрени, а в сражението загиват 30 000 от тях. При Берое (дн. гр. Стара Загора) обаче готите надделяват, сетне превземат и разграбват Филипополис, а в битката при Абритус – по време на оттеглянето си, дори погубват самия император.

Нападенията не прекъсват и през следващите години, но най-сериозното започва през 269 г., когато готите увличат със себе си още херули, гепиди, бастарни и певки, чиято численост, според древните автори, достига 300 000 души и се движи като вълна с цялото си имущество с цел да търси нови селища и по-плодородни земи. С изключително напрежение на силите тази маса е пресрещната при Найсос и е разгромена от римляните. Точно при събитията от 269 г. за пръв път писмените извори разграничават западния клон на готите – вестготите, от източния – остготите. Именно по това време приключват и големите варварски опустошения през III в.

В продължение на тридесет години те довеждат до сериозни икономически, социални, политически, етнически и културни промени. Най-осезателно е разстроено стопанското развитие. В етническо отношение, особено в Северна България и в Добруджа, селското население оредява чувствително. Същевременно оцелялото градско население на север започва да се преселва и да търси нов живот в по-сигурните предели на Империята.

Вследствие на варварските набези (и това вече се знае) именно към 272 г. Рим изоставя отвъддунавските си владения и изтегля от границите на тези територии гарнизоните си, естествено последвани от населението по тези краища. Заедно с това за пръв път част от победените готи, които не успяват да се оттеглят или да се включат в спомагателните римски войски, са настанени в обезлюдените северобалкански земи в качеството си на колони.

През 284 г., с идването на престола на император Диоклетиан (284–305 г.), старата форма на управление – принципатът, е ликвидирана и се поставят основите на последния период от развитието на Римската империя – домината, съпътствани от провеждането на реформи и от реорганизация на военно-административната система. Тя започва отново от долнодунавската област, а провинциите Тракия и Долна Мизия образуват диоцеза Тракия като част от Източната префектура.

Още по-точно той обхваща земите между р. Истрос, от устието на Утус (дн. р. Вит) до дунавската делта, черноморския бряг и Бизантион (без самия град) по бреговете на Пропонтида и Егейско море до устието на р. Нестос и оттук вероятно по нейното течение на север. От западната граница са известни два сигурни пункта – р. Утус и проходът Суки (дн. Траянови врати).

Териториите на диоцеза са разделени между шест провинции: същинска Тракия с главен град Филипополис, Европа с главен град Евдоксиополис (старата тракийска Селимбрия), Родопа с главен град Енос, Хемимонт с главен град Адрианополис, Долна Мизия с главен град Марцианополис и Скития с главен град Томи. Западната половина на Балканския полуостров е включена в диоцеза Мизия с десет провинции. Впоследствие, към 357 г., този диоцез е разделен на два нови – Македония и Дакия, които заедно с Панония образуват префектурата Илирик.

Диоцезът Тракия се ръководи от викарий, чието средище се намира в Константинопол (стария Бизантион). Под неговите разпоредби са ведомствата на провинциалната власт, която вече няма предишното значение. Самият той не разполага с

прерогативите на управителите през I–III в. За да се предотвратят опитите за отцепване на отделните провинциални наместници, военната власт се разграничава от гражданската, а армията се разделя на погранични и вътрешни войски.

След реформите на Диоклетиан, а и тези на император Константин (306–337 г.), с постепенното изчезване на градската автономия се заличава и разликата между отделните категории градове (муниципии, колонии и др.), независимо от техния първоначален произход. Този процес започва още през 212 г., когато всички поданици на Империята получават римско гражданско право. Разбира се, градовете (обозначавани вече с едни и същи термини) и техните територии запазват своето икономическо, политическо и административно значение и включват в границите си по-малките селища – села и крепости.

С извънредно важно значение за развитието на южнодунавските земи и на населението по тях е преместването на столицата от Рим в Константинопол през 330 г. По този начин центърът на тежестта в античния средиземноморски свят просто се измества от запад на изток. Новото средище се превръща в естествен мост между Изтока и Запада, а неговият хинтерланд – дотогава земи с периферно значение, вече се оказва решаващ за бъдещото му развитие. Особено силен тласък в това отношение дава самият Константин, който в последните години от живота си прави всичко възможно, за да подготви нова военна кампания и да си върне Дакия от времето на Траян.

Заедно с това през 332 г. императорът сключва договор с вестготите и успява да накара значителна част от тях да приемат християнството. Логичната последица от този акт е през 348 г., когато държавата се съгласява да приеме и да посели покръстилите се вестготи – ариани, начело с Улфила (Вулфила, известния преводач на Библията на готски език) в района на Никополис ад Иструм, най-вероятно в селището Момина крепост и Царевец, където те остават да живеят и дочакват края на античната епоха.

И все пак готската опасност остава големият военно-политически проблем и на IV в. През Първата готска война (366–369 г.) военните действия, които се водят на север от р. Дунав, са без сериозен успех. Император Валент (364–378 г.), който взема участие в тях, подписва на един кораб сред реката нетраен мирен договор с вожда на вестготите Атанарих. Поради сериозната опасност, надвиснала над границата, която не престава да я грози, той превръща Марцианополис в своя резиденция – временна столица, и разгръща широко фортификационно строителство.

През лятото на 376 г. под натиска на хуните голяма част от вестготите искат разрешение, прехвърлят се на юг от р. Истрос и се заселват в Долна Мизия и в Скития. Постепенно новонастанените на пустеещите земи десетки хиляди хора попадат под жестоката зависимост и произвол на военните управители. Вълненията не закъсняват, още повече, че поради агресивността на хуните нови вълни, този път от остготи, също започват да преминават реката. Положението става сериозно особено след опита за покушение срещу главния вестготски вожд Фритигерн. Напрежението прелива чашата на търпението и на 9. VIII. 378 г. става прочутата битка при Адрианополис.

Обединените въстаници затриват две трети от римската армия, погубват много видни пълководци, но не успяват да овладеят града. Сетне те напредват чак до Хераклея и до Константинопол, който също неуспешно се опитват да превземат. На връщане, в транса на опиянението от плячката, вестготите унищожават всичко в Дакия и Панония. Самият император Валент изгаря жив в крайградската си вила, където намира сетно убежище. Въпреки това ордите са принудени да се оттеглят през северните провинции към подножието на Алпите.

През 80-те години на IV в. движенията на готите не престават, а настаняването им като федерати на много места в Империята не донася очаквания мир и въобще не успокоява обстановката. Все пак през 381 г. император Теодосий (379–395 г.) донякъде успява да се справи с опасността от тях.

Той тържествено приема в Константинопол най-влиятелния вестготски конунг (вожд) Атанарих (съперник на Фритигерн), който умира там само след няколко месеца. На следващата година е сключен мирен договор и с Фритигерн, комуто са отстъпени земи на север от пл. Хемус.

През 395 г., която е пределна за разделянето на Римската империя на Източна и Западна и която бележи кончината на Теодосий, става ясно, че вестготите успяват да проникнат във военното и гражданското управление, във всички имперски служби, да се намесват в държавните работи и в дворцовите преврати. Така например през същата година един от най-изявените военачалници на вестготите-федерати – Аларих, стига почти до стените на Константинопол, после разорава цяла Гърция, превзема дори Атина и заплашва да продължи, докато не му признават титлата главнокомандващ за Илирик.

Опасни са и действията на Гайна (вестготски командир на служба при Теодосий), който вместо да потуши въстанието на Тригибалд – вожд на готските федерати в Мала Азия, се присъединява към него, после се връща в Константинопол като победител, налага волята си над император Аркадий (395–408 г.) и фактически започва да управлява Източната римска империя. Само надигането на населението и на висшите сановници в столицата спасява положението, за да се стигне до постепенното отстраняване на готите от управлението.

През първите десетилетия на V в. голямата заплаха идва от нашествията на хуните, чиято мощ добива големи размери. Те принадлежат към тюркско-алтайската етническа общност, а натискът им става особено силен след 439 г. През 441 г. ордите им начело с Атила превземат някои крепости по Средния Дунав, между Виминациум и Сингидунум, а след това още две – Констанция (с неустановено местоположение) и Сирмиум (дн. гр. Сремска Митровица, Сърбия) – един сериозен пробив в дунавския лимес.

Военните действия продължават през 443 г., когато хуните достигат Рациария, опустошават Найсос, разрушават част от Сердика и като се движат по Диагоналния път през

Тракия, достигат до Филипополис, който също понася щети. Нашествениците продължават да безчинстват и срещат съпротива едва при Адрианополис и при Хераклея, което не им пречи да сложат ръка на Аркадиополис (дн. гр. Люле Бургас, Турция).

Най-страшно и зловещо е нападението на хуните през 447 г. Този път те се спускат към дунавските устия и използват обстановката, че някои от крепостите там са разрушени от земетресение. Въпреки че дават много жертви, пълчищата им надделяват в сражението при р. Утус. Веднага след това се насочват към Марцианополис и опустошават територията му. После се спускат на всички страни и разграбват Илирик, Тракия, двете Дакии, Мизия и Скития, а на юг стигат чак до Термопилите. От едно житие на анонимен автор се знае, че тогава сто града (вероятно броят е преувеличен) попадат в ръцете им.

Когато през 448 г. мирът е възстановен, границата между хуните и Империята достига до Нове в Долна Мизия. Атила упорито настоява византийската страна да се оттегли от земите край р. Истрос от Панония до Нове и да престанат те да се обработват, защото са негови. В исканията му се включва и преместването на тържището от брега на реката в разорения Найсос. През 451 г. Атила, този „бич божий", губи сражението при Каталунските поля (Средна Франция), а след смъртта му през 453 г. хунският съюз – тази неустойчива смес от племена, бързо се разпада.

След разлагането на хунското обединение, начело с рода на Амалите, остготите добиват политическа самостоятелност. След 470 г. тракийските земи се превръщат в обект на опустошение от тяхна страна, а ордите им се водят от Теодорих Амал и от Теодорих Страбон, син на Триарий. През 471 г. остготите на Амал превземат Найсос, а тези на Страбон Аркадиополис. През 476 г. първите са настанени временно в провинция Долна Мизия, но веднага след това оплячкосват Родопската област и нахлуват в Македония.

През 483 г. Теодорих Амал отново прониква в Македония и Тесалия, а император Зенон (474–491 г.) се принуждава да

го назначи за „началник на войските при двора“ и му предоставя част от Крайбрежна Дакия и от Долна Мизия, вероятно по дунавското крайбрежие около Нове. През 487 г. Теодорих Амал достига дори до Константинопол, като опожарява редица селища. За да се освободи от опасното присъствие, Зенон успява да внуши на вожда да изтегли войските си към Италия, където те образуват Остготското кралство, което просъществува до средата на VI в.

В края на V–началото на VI в. писмените извори за пръв път съобщават за нападения на българи, чиито дружини се заселват на север от р. Дунав. Любопитно е да се знае, че един латински писател от началото на VI в. ги нарича „страшните за целия свят българи“. През същото столетие започват и по-масовите нахлувания на славяните, които имат сериозни последици за етническия облик на балканските земи.

От гледна точка на римската история установената в тракийските земи провинциална, административна и поземлена уредба е традиционна и без големи особености. Тя е известна, защото регламентира статута на различните градове в провинциите и определя техните територии след изчезването на елинистическото деление по стратегии. Още през I–III в. населението на Долна Мизия е смесено в канабните селища, в гарнизоните и в малкото градове на провинцията. Там се заселват римляни, италийци, бивши военни от други области на Империята, но най-вече пришълци от Мала Азия – най-много сирийци.

Нещо повече, официалният характер на латинския език по тези места не е доказателство за т.нар. романизация на многобройните етнически състави, които общуват помежду си на собствена реч и слабо познават латинската, освен военнослужещите – войнишкия жаргон. Подобен процес на приобщаване към римската култура не може да се забележи и не се носи от местното население. Траките упорито съхраняват език, религия, бит и обичаи дори и извън родните си предели.

По отношение на провинция Тракия коренното население е много по-гъсто в полетата, по долините на реките, в затво-

рените котловини на планините, а и в далечните планински селища. В градовете обаче хората са с различен произход. Естествено, тук се включват и местни жители – траки, но значителният брой, особено занаятчии и търговци, идва от Изток и пак най-вече от Мала Азия.

По тези краища още по-малко може да се говори за романизация, но за нейна сметка в науката е въведен терминът елинизация и то отново поради официалността на гръцкия език, който след IV в. се свързва и с настъпващото християнство, понеже го пропагандира. Но подобна елинизация в широкия смисъл на приобщаване към гръцката култура също не може да се аргументира. Точно за Тракия на юг от Стара планина тракийският език има формообразуваща сила чак до VI в., а свидетелствата за съпротивата на местните жители срещу християнството са категорични и говорят за неговото адаптиране в тракийския паганизъм.

Въпреки новите условия масата на тракийското население – селяните, живеят и работят в териториалната си община. Противоречието, което е присъщо на тази обществена структура, се видоизменя след римското нашествие и приема формата на конфликт между индивидуалния и колективния владелец (селянина и селото) и действителния собственик – провинциалния фиск. Както и преди, така и сега общинното ядро не допуска робски труд в големи размери, а робите в тракийските римски провинции са в стопанствата на градовете, в крайградските вили на аристократите и в императорските домени. Тук полага труд още полузависимо и зависимо население в известните форми, разпространени в цялата Империя, включително и в колоната.

Този способ на принуда по отношение на свободните селяни – общинници, или на освободените роби се осъществява чрез наемане на участък земя от собственика (държавата, императора или друго частно лице) срещу заплащане в натура или в пари и срещу ангарийни задължения. Колоните изпълняват понякога и повинности към градовете, на чиято територия се намират арендуваните земи. Тяхното наличие ос-

вобождава от опасностите, свързани с концентрацията на роби в именията, и от нуждата от надзор. Когато римската власт се установява в тракийските земи, колонатът вече се прилага и е развит в селското стопанство. Той заменя дотогавашната извъникономическа принуда с близката ѝ по характеристика икономическа.

Старата тракийска аристокрация, която се долавя чрез данните за последните представители на династическите семейства и за тракийските стратези, постепенно изменя социалния си статут в градските центрове и в имения край тях. Тя се приобщава към съсловието на едрите поземлени владелци и към собствениците на „отстъпени" земи, но ревностно пази етническата си принадлежност. Не е случайно обстоятелството, че и през римската епоха продължават да се строят гробници, някои дори куполни, и се възражда практиката в могилите да се жертват конете с колесницата, които придружават покойника в отвъдното.

През римската епоха траките се запазват като етнокултурна общност независимо от очевидната отрицателна демографска тенденция. И докато в градовете етнически чисто население не може да се запази, тъй като там промените сред жителите са много динамични, селата, изглежда, не накърняват целостта си, въпреки че в една и съща област се появяват различни етнически групи, съсредоточени в общини.

Поради непрестанните варварски нашествия писмената литературна традиция представя северните тракийски предели между р. Дунав и Стара планина за обезлюдени и за територия на постоянно заселващи се варвари още от началото на римското владичество. Но и това е относително, защото именно по тези места някои селища показват сигурна приемственост между IV–VI в. и следващите първи векове на средновековието. Най-стабилното доказателство в това отношение са дълбоките следи на тракийската в българската традиционна народна култура.

ЧАСТ ВТОРА

КУЛТУРА

ВЪВЕДЕНИЕ

Културата на траките процъфтява на териториите на различните местни държавни организации и на отделните династически домове, въпреки че в същия ареал понякога се наблюдават и чужди етнически съставки. Такива са гърците, които остават повече или по-малко затворени в колониите си по крайбрежията, такива са скитите, персите, македоните и келтите, чието присъствие тук е по-скоро мимолетно, и накрая римляните, когато културата се унифицира и се превръща в международно явление.

Всъщност за тракийска култура може да се говори със сигурност едва от края на бронзовата епоха – XVI–XII в. пр.Хр., когато за обширната географска зона постепенно започват да се налагат термините „Тракия“ и „траки“, засвидетелствани най-рано от Омир в района на протоците. Разбира се, тя е в непрестанно взаимодействие с изредените вече съседи, както и с други, а взаимната размяна на ценности и опит е непрекъснат процес.

Настоящето изложение приема убедително защитената постановка, според която културата се схваща като поведение, а цивилизацията като достигнат резултат, защото именно активното поведение спрямо обществото и природата създава една устойчива система от комуникационни, познавателни, естетически и нравствени ориентири. При това положение самата култура натрупва, съхранява и предава елементите на тези системни отношения. В безкнижовните общества (как-

вото безспорно е тракийското), в които идеите преливат и се превъплъщават, тя е средство за възпитание на установени и на трайни – на вечни ценности.

В тази обстановка първият проблемно-тематичен изследователски кръг се отнася до всекидневието на траките, техния начин на живот, до бита им, т.е. до тяхното място, роля и значение за индоевропейската общност въобще и за Европейския Югоизток в частност.

Вторият кръг от проблеми е в пряка връзка с първия и обхваща сферата на митологията и религията – въобще на идеологията. Не бива да се забравя фактът, че писаната документация е предимно гръцка и римска и не е останало нищо пряко от самите траки. Нещо повече, от устния фолклор не може да се долови ясно какво точно гърците вземат от тях и какво добавят от себе си или изтълкуват поради рационализма си по свой начин.

Не по-маловажен е въпросът какъв е начинът, за да се отдели старото от новото в елинската традиция, защото както култовете, така и митовете се обогатяват с течение на годините и на вековете, допълват се откъм мотиви и идеи, развиват се, усложняват се смислово или иконографски. В този смисъл задължителната интегралност на тракийската религия с елинската, където собствената изява е силно заличена, явно е априорна и методологически погрешна констатация, която не може да се приеме. Сега проблемът не е за търсенето на еталони или на модели за сравнение, за възклицания през изкуствено обявени за „чудеса" феномени, а за прецизен анализ на наличната информация.

Естествено, съпоставките между двете общности ще се правят и занапред, но те ще са по-скоро диахронни, отколкото синхронни, и ще се извършват в обхвата на понятието тракопеласгийска етнокултурна общност. По този начин много вярвания и безименни персонификации, които проникват в Източното Средиземноморие, ще се преосмислят в атмосферата на тази общност, а впоследствие ще се наследят от елините, за да изградят те своя подреден и неанонимен пантеон, кодифициран едва през V в. пр.Хр. Фактът, че религиозните

реалности принадлежат и се вписват в една или в друга социално-икономическа, държавно-политическа или етнокултурна среда показва, че те не престават да са исторически, винаги са във връзка с историята, а самото им изследване се свежда в крайна сметка до изучаването на религиозните и на митологичните факти в техните исторически отношения.

Третият тематичен кръг обхваща проблематиката на тракийското изкуство, на единствения, поне за момента, автентичен „тракийски език" и по-точно на смисловия прочит на съдържанието на социално-политическите му внушения. Поради безписмеността и безкнижовността на траките този път на преден план изпъкват теоретичните постановки за анализа и интерпретациите, на които и да са образи, сцени и композиции като принципно отражение на местния светоглед.

Първата позиция сега е как да се разгадае тяхната сложна семантична натовареност, където често няма нито размерено повествование, нито възможност за разгърнато митологично или епично действие. Изглежда най-вярното решение се крие в присъщото на епохата митопоетично мислене като универсален подход за претворяването на цялостната картина за света, към общия модел за хармонизирания Космос.

При него целта на майстора е не дословното копиране и възпроизвеждане на образите на обекта такива, каквито ги виждат очите, а търсенето и пресъздаването на идеята за тях. Далеч от всичко частно и индивидуално, то не е абстрактно-логично или понятийно. Неговият език е метафоричен и има задачата да провокира ред асоциации у зрителите. Понякога поливалентността на неговата натовареност се усложнява поради синкретизма и полисемантизма на образите, които участват в отделните сцени.

Втората позиция е, че в дългия процес на взаимодействията в Тракия се усвоява не толкова митологичното, а символичното съдържание на изображенията. При това синкретизмът при трактовките съвсем не е равен на преките заимствания. Напротив, възприема се само и единствено това, което отговаря и характеризира собствените идеологически концепции, а и то самото

веднага се подлага на реинтерпретация в същия дух. За текста на тази система е важна устойчивостта на отделните елементи в съчетание при изграждането на композициите, където те фиксират ритмичното налагане на формули със собствено смислово съдържание, което има широк диапазон на значенията.

Четвъртият тематичен кръг е обвързан с първите три и обхваща проучването на античното – на тракийското езическо наследство в българската култура. Той е още по-важен днес, когато е ясно, че историята на културата е по-стара от историята на държавата. Този път на преден план изпъква направлението историческа етнология и цялата сложност на проблематиката, която произтича при срещата между нелитературната и литературната действителност, при сблъсъка между безкнижовните общества и въздействието на една книжовна среда.

Точно изследователското направление историческа етнология търси следите на тракийската старина по пътя на приемствеността между античността и средновековието, между късноантичната и българската средновековна култура. В редица случаи тези езически следи са остатъци от синкретизъм на белези, на отлики и на предимства на повече от един културен кръг. В Югоизточна Европа тяхното пресичане се извършва между безписмени общности, каквито са тракийската, славянската и българската, и писмени култури като старогръцката, латинската, византийската.

Тук работата с изворовия материал е много деликатна, защото белезите на паганизма могат да са не само от тракийски, но преди всичко от славянски и български произход. Ето защо например не толкова на отделните атрибути или действия при изповядването на култа или на празника, колкото по съвкупността на характерните им черти в обичайно-обредната практика следва да се съди за тяхната принадлежност.

Изредените проблемно-тематични изследователски кръгове, които взаимообвързват всекидневието, религията, изкуството и наследството на траките, съставят тетрадата, която е в основата на активното поведение на местното население, и следователно са същината на тракийската култура.

Глава пета

ВСЕКИДНЕВИЕТО

Битът на траките и тяхната душевност се оформят в продължение на столетия. През отделните епохи и с измененията в историко-културната обстановка те неизбежно се променят кога по-бавно, кога по-бързо, различно в съответните краища на страната. И след като тракийските племена са така многобройни, е ясно, че както и у всеки народ, така и тук са налице локални особености и едновременно с това се откроява и един обобщен образ, налага се една обособена физиономия, която характеризира траките като отделен етнически компонент.

Да се изведат на преден план всички тези специфични черти е изключително трудно, защото всяка култура съществува, развива се и е във взаимодействие с културите на народите, които я заобикалят, с етноси, от които тя взема, но на които тя и дава повече или по-малко. Мъчнотиите са още по-големи, понеже данните от всякакво естество, с които науката разполага, не са равностойни като информация за всяка географска зона, за всеки исторически период, нито пък имат еднаква стойност и точност. В този смисъл възстановяването на обобщената картина на всекидневието на траките, като тяхна специфична културна характеристика, са оказва сложна задача.

Панорамата на селищния живот от края на II и главно през I хилядолетие пр.Хр. разкрива система, в която се открояват две основни групи селища – първите открити или незащитени, вторите укрепени. Действително в началото на

I хилядолетие пр.Хр. селищните могили са изоставени и се появяват първите крепости в планините и обитаемите места в равнините и низините, в които живее по-голямата част от населението. Тук те са разположени на удобните речни тераси или по ниските полегати склонове на предпланините, често са заобиколени от дълбоки долове или от самите реки, които осигуряват естествената им защита, но не са укрепени със стени, не са оградени с валове, ровове или палисади.

Селища от този вид се срещат из цяла Тракия. Най-добра, но сравнително бегла представа за тях се получава от разказа на Ксенофонт. В самия край на V в. пр.Хр. той пристига в двора на одриския династ Севт II, подпомага го с наемниците си да отвоюва бащината си земя в борба със съседните тини, а неговите хора разграбват едно тяхно село.

В това сравнително скромно убежище на част от племето всяко семейство има свое дворно място, „оградено заради овцете с големи колове", които макар и трудно можели да се прескочат, и явно цялата отбрана се състои и осланя на тези високи стобори, обикновено дървени и в редки случаи от неиздялани камъни. Къщите вътре са построени от греди и са измазани с глина – плет и кал или кирпич. Понякога те имат каменна основа, а по планинските места са изцяло от камък. Встрани се намират помещенията за добитъка, складовете за продоволствия, другите селскостопански сгради. Това е ядрото на селото и няколко, вероятно десетина-петнадесет, подобни жилищни комплекса го образуват.

Показателни в това отношение са две неукрепени селища от V–IV в. пр.Хр., открити и частично проучени при спасителни разкопки в района на с. Виница, Шуменско, и на с. Брестак, Варненско. Те са разположени на невисоки, равни тераси, в съседство с които са намерени ями за зърнени храни. Жилищата са наземни, със стени, изградени от преплетени пръти, измазани с глина. Наред със следите от развито селско стопанство, в тях се наблюдават и наченки на занаятчийска дейност.

Археологическите разкопки свидетелстват, че в древна Тракия са познати още землянките на „троглодитите" по долното

течение на р. Истрос, но те не са типични за местните обитатели. Така стои този въпрос и с наколните селища по езерата, особено в югозападните области, където се намира Прасиада (дн. Бутковско езеро), за което разказва Херодот. Още по-малко това се отнася за известните на Страбон „бедни колиби" по планината Хемус или дори за живота на траките към края на I хилядолетие пр.Хр. в пещери, вдълбани сред варовиковите образувания на Придунавието, и очевидно съобщеното от Павлин Ноланcки е чиста реминисценция от предходните епохи.

През V в. пр.Хр. за незащитени села съобщава Тукидид и ги обозначава с гръцката дума – „коме", т.е. село. Тракийският термин за същите места вероятно е „пара". Той се среща като съставен елемент на множество локални имена, като например Бесапара, Скаптопара и др., и първоначално означава „ограда", „ограден двор". Независимо от това тези селища бързо се развиват икономически поради плодородните земеделско-животновъдни или богатите металодобивни области, в които се срещат, а някои от тях се оформят и като големи племенни центрове.

За разлика от „коме"-то за укрепените селища на траките в античната писмена литературна традиция се използват различни определения. Много от тях се означават с думата „хорион" – укрепено място, каквито са Трерос, Мокарсос, Тиниада и др. Когато разказват за нашествието на римляните на Балканския полуостров и за овладяването на Тракия, латинските писатели наричат тези защитни пунктове „кастелум" или „опидум". Други автори използват за обозначение на простите укрепления и на стражевите крепости, които са широко разпространени особено в хинтерланда на Пропонтида и на Егея, термина „тейхос".

Широко се употребява и наименованието „полис", но то съвсем не покрива съдържанието, което се влага в елинските градове-държави, и идва да подскаже как всички тези квалификации се избират произволно и служат единствено за общо указание, което да подчертае разликата между незащитеното, откритото и укрепеното селище въобще.

Укрепените места не са еднотипни. Те се различават по произход, по функционално и социално предназначение. Вероятно не голяма част от тях са обитавани постоянно или по-скоро временно от планинското население, което се занимава с животновъдство или от рудокопачи. Повечето възникват като крепости-убежища по високите, труднодостъпни върхове и масиви, по естествено защитените стръмни склонове.

Техните размери не са особено големи, обикновено обхващат от 5 до 25 декара, и имат елипсовидна или почти кръгла форма, която следва очертанията на терена. Стените им са изградени от ломени, необработени камъни без спойка, като на места оформят един или няколко входове, но кули и потерни (тайни проходи в съоръженията) почти винаги липсват. Те се срещат по цялата територия и служат не толкова за уседнал живот, а в тях околното население намира закрила по време на опасности.

Други крепости изникват по военностратегически съображения. Те охраняват пътища, проходи, гранични места, удобни за десант морски брегове. Като че ли за тях най-подходящо изглежда наименованието „диза“, което също влиза като съставка на много локални имена и обозначава просто по-малка крепост, седалище на гарнизон. Тези укрепени места нямат икономическо значение, защото са далеч от селищата и побират временните или постоянно пребиваващите в тях бойни части.

През V–IV в. пр.Хр. са вече налице и укрепени селища с по-големи размери и по-сложен план. В подножието на защитения масив или по склоновете му постепенно се вдигат постройки с обществен или с частен характер. С течение на годините те се включват в нов пояс от стени, като крепостта на върха запазва значението си на цитадела. Гръцката дума за тези крепости-селища, които се появяват и в равнините и са типични за тракийските земи, е „тюрсис“, чието значение на български език е „кула“.

Това е присъщата на династите резиденция, която израства върху удобни тераси, високи плата и изолирани хълмове,

като например Кабиле при гр. Ямбол или селището на хълма Кракра при гр. Перник. Тя е добре защитена чрез стража и гарнизон, но обикновено подобни пунктове първоначално се строят извън населените места.

Характерен пример в това отношение дава одриският цар Котис I, който през IV в. пр.Хр. издига във владенията си редица такива временни резиденции. Ето какво пише Теопомп: „На третия ден Филип (II Македонски) пристигнал в Мокарсос, място в Тракия с голяма гора, хубаво подредено и приятно за пребиваване особено през лятото. То било едно от предпочитаните от Котис... Той обхождал страната си и където виждал места сенчести и с дървета и богати с води, построявал зали за пиршества".

Фактически „тюрсиси"-те са база и изходен пункт за военнополитически начинания и набези, за организирането на походи, нападения и засади от постоянно живеещите в тях гарнизони, за воденето на преговори със съседите, било те приятели или врагове, и същевременно за контролирането на околните земи и за упражняването на административно-съдебен надзор. Значението им нараства, защото в тях са съсредоточени не само семействата на местните царе, но и тези на представителите на аристократичния елит, с които те се обграждат. Тук са и наемните командири и повиканите отреди, за да участват в подготвяните кампании, отвред дрънчи оръжие, а в хазната се трупа заграбената плячка.

Именно „тюрсиси"-те, които обединяват както двореца и мястото, откъдето се ръководи държавата, така и светилището, откъдето владетелите – върховни жреци, проповядват тайнствата на вярата, стоят в основата на възникването на типичния тракийски град. Неусетно те се превръщат в притегателни центрове за околното население – отначало в търсенето на закрила и помощ, а впоследствие и като заселници със собствени домове, складове, работилници. С одобрението на династите тези средища укрепват, планът им включва и външни стени, които опасват всички квартали, а старата кула се издига в някой ъгъл на селището и остава самостоятелна крепост.

Такъв тип градове, които произлизат и чието развитие е стимулирано от цитаделата на господаря, са познати още от Македония и Илирия. За Тракия са достатъчни примерите с Даусдава при с. Свещари, Исперихско, Мастейра при с. Младиново, Хасковско, Кабиле при гр. Ямбол, Севтополис при гр. Казанлък, Виза и Градището при гр. Малко Търново. Всички те са защитени от сериозни фортификационни съоръжения – крепостни стени с кули и бастиони, чието трасе, наложено от конфигурацията на терена, очертава плана на града – неправилен многоъгълник при гр. Перник, петоъгълник при Севтополис, трапец при Тиризис.

Единственият тракийски термин, който подхожда на тези крепости – племенни центрове, е „брия". Както личи от запазените топоними – Месамбрия, Селимбрия, Полтимбрия (в който влиза съставката), първоначално тя означава населено място изобщо. Страбон е първият древен автор, който превежда думата като „град". Разбира се, сравнението е свободно, тъй като в действителност това не е градът от полисен тип. По-скоро той е укрепено селище и най-развит в стопанско отношение комплекс. Точно сливането на двата вида агломерации – на „тюрсиси"-а и на „брия"-та, през IV в. пр.Хр. затвърждава облика на собствено тракийския град.

Засега най-добре проученият подобен двусъставен тракийски град е Севтополис на левия бряг на р. Тонзос край гр. Казанлък (днес под водите на язовир Копринка). Той е основан от одриския владетел Севт III, който по подобие на другите елинистически царе му дава името си. Център на обширна територия, Севтополис е средище на селскостопанско производство, на занаятчийство, на строителство, на вносно-износна търговия и пазарни отношения, на религиозен и културен живот. Особено важен в политически и идеологически план е укрепеният квартал в града, т.е. вътрешната крепост-цитадела – кулата-резиденция на Севт.

Резиденцията на династа е ядрото, около което се оформя селището с подчертан градски облик. Поради непрестанните вътрешни борби и междуособици, поради разпокъсаността на

страната и честите войни такива подобни средища не успяват да прераснат и да се превърнат в градски центрове от полисен тип. Ето защо, макар и условно, според терминологията на Аристотел, те се наричат „царски“, а и икономиката им носи същото наименование и остава ограничена за разлика от „полисната“.

За времето си траките са едри хора, руси и червенокоси, с прави коси, синеоки. В едно известие на философа Ксенофан от V в. пр.Хр., как различните народи си представят божествата по свой образ и подобие, се казва: „Етиопците твърдят, че боговете им са чипоноси и черни, а траките – синеоки и рижи“. Според римския лекар Гален кожата на последните е студена и влажна, както на северните народи – келти, германи и скити.

Най-популярният оригинален портрет на тракиец е главата на одриския цар Севт III от IV в. пр.Хр., изобразена върху монетите му – хубав възрастен мъж с гъста, заоблена брада и мустаци и с буйна, подстригана коса. В стенописите на Казанлъшката гробница от IV в. пр.Хр. покойният династ, войниците, прислужниците и колесничарите са бръснати, а косите им са повече или по-малко подстригани. Те обаче са представени в по-тъмен цвят – по-светло или по-тъмно кестеняви, кафявочервени и кафяви, които достигат до черно.

Когато древните автори държат да наблегнат върху „варварския“ вид, тонът се обръща. За Овидий, който през I в. сл.Хр. описва гетите, „никога ръка не е докосвала косите им, нито е бръснала техните бради“. Но каквото и да се пише, тези хора полагат грижи за себе си. Те се водят по своята мода, чиято специфика рядко се отчита. Така например дългата коса у даките е признак на благородство, откъдето идва и наименованието „комети“, т.е. дългокоси. Такива са и „чорлавите мъже маслоядци“ в обкръжението на одриския цар Котис I, още повече, че маслото е рядък за времето лукс, достъпен единствено за трапезата на представителите на аристокрацията.

Траките се славят с дълголетието си и съобразно данните на Помпоний Мела от I в. сл.Хр. животът им е с половина

по-дълъг от този на жителите в другите земи. Както твърди Теопомп през IV в. пр.Хр., първият мощен цар на одрисите Терес I достига до 92-годишна възраст. През II в. сл.Хр. Флегон от Тралес изброява между столетниците и траки.

Младите траки израстват като войни и ловци, добиват и сръчности, свързани със занаяти и изкуства. Тези хора съзряват в непрекъснати борби помежду си или с нашественици, ходят на лов и като тракийския бог-конник, с когото се сливат след смъртта си, преследват диви животни. Особено интересен е ловът на птици със соколи в Беломорска Тракия. Подплашени от соколите, птиците се крият из тръстиките и в храстите, където хората ги избиват с тояги. Според Аристотел част от хванатото се дава на помощниците.

За грамотност обаче в истинския смисъл на думата и като масова практика съвсем не може да се говори. В края на II–началото на III в. сл.Хр. Елиан пише: „Казват, че у старите траки никой не познава буквите. Но и всички живеещи в Европа варвари са мислили, че е извънредно срамно да си служат с букви". Наблюдението се потвърждава и от едно сведение на Аристотел, който с пълно пренебрежение съобщава: „Само едно тракийско племе брои до четири, понеже хората му като деца не могат да помнят повече, нито се нуждаят от много неща".

За сметка на това тези здрави и силни, калени в битки мъже – храбри и неустрашими, превръщат войната в същински занаят и са ценени като наемници в гръцките армии, а римляните ги използват като бойци за флота и войската. Те са и най-страшните гладиатори, между които емблематично остава името на Спартак.

Това, което не отрича нито един от античните автори, е смелостта, самоотвержеността и себеотрицанието на траките в боя, особено когато нещата опират до отстояване на свободата им. Още Тукидид съобщава, че „тракийският народ... е много наклонен да пролива кръв, подобно на най-кръвожадните варварски племена". По време на похода на одриския цар Ситалк към Македония през 429 г. пр.Хр. към неговата войска се присъединяват доброволно и на драго сърце заради

грабеж и мнозина от независимите траки, през землищата на които се минава.

Обстановката е такава, че разбойничеството не се счита престъпно за времето и често не се различава от целите на истинските сражения. Та нали и в единия, и в другия случай пада плячка, а стръвта да се убива мигновено се заменя с лакомията да се граби. Ето как Страбон описва през I в. пр.Хр. – I в. сл.Хр. племената около Стара планина: „Всички те са много разбойнически; особено бесите, които заемат по-голямата част от Хемус, се наричат разбойници от самите разбойници".

Заточеният през 9 г. сл.Хр. в Томи Овидий на свой ред е достатъчно красноречив с разказа си: „Неприятелите (т.е. гетите) обикалят свирепо край градските стени на своите разпенени коне. Те носят лъкове и стрели, напоени с отрова... Гласът им е див, изражението на лицето – свирепо, сякаш имаш пред себе си самия Марс... Те са по-диви и по-свирепи от вълците. Те не се боят от законите, но дават преднина на силата пред справедливостта: правото лежи повалено от техния войнствен меч". За Херодот същите тези гети са „най-храбри и справедливи от траките".

Опитността на траките във военното дело и тяхната смелост е видна в ред сражения. Така например след битката срещу македонския цар Персей при Пидна през 168 г. пр.Хр. римският пълководец Публий Емилий Назика признава, че най-много се уплашил от настъпващите траки. При триумфа на проконсула на Македония Луций Калпурний Пизон за победата над бесите в края на I в. пр.Хр. се празнува не нещо друго, а „оковаването на бесния Арес", а племето не се появява повече на военнополитическата сцена. За Тукидид най-войнствени в армията на Ситалк са независимите родопски дии – махайрофори, т.е. мечоносци (според археологическите разкопки махайрата е извит като ятаган меч), които между другото са и най-колоритни. Според Аристофан тази чест се пада на одомантите, а за Ксенофонт същата слава носят и тините.

По отношение на бойния ред и военното изкуство на траките данните представят два основни рода войска – пехота и

конница. При описанието на грандиозната кампания на Ситалк Тукидид освен всичко останало съобщава, че в армията му, която брои 150 000 души, една трета е конница, попълвана най-вече от одрисите, а сетне и от гетите. Обикновено пехотинци са селяните общинници, въоръжени с леко защитно и нападателно въоръжение. В равнините те попълват и състава на леката конница. Практиката е характерна за гетите и е засвидетелствана от същия автор, който нарича тези отреди „конни стрелци", понеже изпращат смърт по време на неудържимото си препускане.

Ударната сила на тракийската армия, за разлика например от полисното опълчение, съставено предимно от хоплити, е тежката конница. Тя се комплектува от средите на аристокрацията, снабдена е с различни видове шлемове, ризници, щитове, наколенници, с копия и мечове, с които напада, и всички се съобразяват с нея. Воините от тежката конница първи захващат сражението, към тях са отправени и надеждите.

Единственото свидетелство за тракийския боен ред принадлежи на перото на Ариан. От неговия разказ за битката на трибалите с Александър III Велики през IV в. пр.Хр. нейде към р. Истрос, в която македоните отхвърлят противника си, се узнава, че траките излизат насреща им с център и две крила. Едва ли обаче употребените термини важат и за тяхната войска, защото в нея не личи подобна организация. Същото се отнася и за последвалото сражение на македонския цар с гетите отвъд реката, които пък веднага побягват.

Очевидно описанията са повлияни от македонската и от елинската военна подредба, но стига да се приеме, че и траките я възприемат, може да се мисли, че в центъра се намира леката пехота, а по фланговете се разполага конницата. Аналогиите и практиката дават възможност да се предположи, че тежката кавалерия заема дясното крило и че тя единствена е в състояние да приеме по-продължително сражение.

Още по-несигурно е съобщението на Йоан Стобей, че трибалите се нареждат „в четири редици: първата от слабите, втората от най-силните, третата от конниците, последната

от жените, които възпират с хули тези, които бягат". Този път се следва традиционната схема на римския боен ред, защото поставянето на конниците в дълбочина, на трета позиция, не само ги изолира за дълго време от боя, но и ги принуждава, а това е абсурдно, да атакуват през собствената си пехота. Достоверно изглежда само присъствието на жените, които възпират страхливите и малодушните и насърчават храбрите – практика, позната и у съседните народи.

Явно друго е типично за траките – за тези „богове на сражението", както ги нарича още през VI в. пр.Хр. Архилох. Според Херодот при походи те носят на главите си шапки от лисича кожа, на тялото си хитони, отгоре наметнати с шарени ямурлуци („зейри" – една от малко запазените тракийски глоси), на краката си ботуши от еленска кожа. Ксенофонт потвърждава, че през зимата на 400/399 г. пр.Хр. те имат „лисичи шапки, които им покриват ушите, дълги до коленете хитони и зейри до стъпалата". За суровите месеци Овидий предава, че в Добруджа „жителите се предпазват от свирепия студ с кожуси и шити гащи, та от тялото им се вижда само лицето".

Освен това всички са въоръжени с копия за хвърляне, леки щитове с лунарна форма – пелти, и къси мечове. Точно чрез пелтастите (думата „пелта/пелте" е от тракийски произход – още една от съхранените глоси) траките имат принос във военното дело през древността. Още от края на V в. пр.Хр. тактиката им се възприема и се усъвършенства в гръцките армии. Елините съзират предимствата на това въоръжение и на маневреността и гъвкавостта на тези части при неприятелските си сблъсъци със своите северни съседи и сетне ги използват, и то твърде успешно.

Траките се защитават по хълмове и планински ридове, в крепостите си. Използват тактиката на изненади, устройват засади в проходите и нападат изневиделица, правят внезапни излази и извършват обходни маневри, но никога не устояват дълго време и дори при незначителен неуспех или пред по-голяма сила веднага се пръскат. Те разчитат на нощни маршове и нападения, свързват се чрез сигнали и пароли, а когато са

на стан, запалват настрани от него огньове, като стражите се отдръпват зад тях в сянката, за да наблюдават в светлината им кой идва. Всички предпочитат да изтощават противника, да го увличат навътре в страната и да го пресрещат по високите теснини и клисури, да връхлитат върху снабдителните му отреди и обоза и в тъмнината да палят селищата, които му предлагат подслон.

Бойният им ред възниква спонтанно, лишен е от тясно взаимодействие между съставките си и не може да издържи редовна битка. На равно място той не е в състояние да организира и отбранителен бой. Действително войската се разгъва в тънък фронт, но отделните части нямат и не изпълняват специални задачи в общата идея за сражението. Едничкото правило, което е в сила, е напред и само напред и на всяка цена цялата сила е съсредоточена в атаката – един подчертан нападателен стил, присъщ на неустойчивата тактическа постройка.

В случай, че няма успех, следва още по-бързо отдръпване или както пише Тукидид: „Спускали се напред и пак се събирали по домашния си начин и така загубили малцина“. При оттеглянето премятат щитовете си на гърбовете, за да се запазят. Този специфичен начин на воюване, при който се разчита на силния натиск, на вдъхновения устрем и на светкавичното прегрупиране при бягството, има своите безспорни предимства пред войската, съставена единствено от тежко въоръжени хоплити, които така и не успяват да реагират пред тази напаст. В противен случай тракийските пелтасти и конници едва ли щяха да се търсят като безценни наемници от гърците и после в елинистическите армии.

Тяхната стихия е атаката, а постоянното и мигновеното редуване на нападения с отстъпления превръща всяка кампания в игра на криеница, при която войната нито е обявявана, а още по-малко завършвана. Тракийският боен ред скоро се разпръсква, но и още по-бързо се събира наново. Бойците се попиляват из полето и по ливадите, крият се в храстите и в близките горички, застиват зад естествените височини, потъват в деретата, сливат се с всичко околно, отиват къде ли

не, но само малко време по-късно отново се появяват, за да се втурнат стремително и за да не оставят дъх у изтощените врагове.

Преди битките траките се настройват със страшни викове и крясъци, вдигат невъобразим шум с думкането по въоръжението си. По-буйните скачат с песни и в такт по обичая на своя народ, после предизвикват с ругатни и присмех противниците си, но никога не дочакват първия им удар, а неудържими и страховити се хвърлят срещу тях. Стига обаче неприятелят да запази хладнокръвие, да не се поддаде на паниката и да приеме ръкопашния бой, те лесно се стъписват и хаотично удрят на бяг.

Атмосферата, която Тукидид пресъздава за 423 г. пр.Хр. чрез речта на спартанския пълководец Бразидас и думите, които влага в устата му, са показателни за това как той внушава и подклажда чувството за превъзходство у своите воини над всички други:

„За неопитните варварите (траките) са нещо ужасяващо само в момента, когато се готвят да нападнат. Те са страшни за погледа с множеството си и непоносими с мощния си боен вик, но напразното им размахване на оръжията прави само външно впечатление. Ала когато завържат сражение с хора, които устояват на тези неща, то те вече не правят предишното впечатление. Те не познават никакъв боен ред и затова не се срамуват да изоставят някое място, щом бъдат поставени на тясно. Бягството и устремът напред се смятат у тях за еднакво славни, поради което не може да се установи храбростта им“.

Независимо че посланието е отправено единствено към фалангата от хоплити, „тракийският Арес“ е такъв кошмар за врага, че не един пълководец изпитва ужаса на тези светкавични приливи и отливи и нито един не може със сигурност да твърди, че надделява над траките.

За разлика от мъжете, жените имат друг статут в обществото. Още отрано момичетата се приучват на труд и свикват с къщната работа. Според изричното известие на Платон от

IV в. пр.Хр. „траките, пък и много други племена, използват жените си, за да им обработват земите, за да им пазят и отглеждат добитъка и всякак да им слугуват, като че ли са им роби". Ако се следва наблюдението на Херодот, на ранна възраст режимът е сравнително свободен, защото „девойките не ги пазят, ами ги оставят да се сношават с мъжете по свой избор. Напротив, омъжените пазят най-строго".

Въобще момичетата са ценно имущество и отново Херодот съобщава, че „траките си купуват жените от родителите им срещу много пари". През I в. сл.Хр. Помпоний Мела твърди, че „добрите и хубавите са на цена, а останалите търсят мъже чрез заплащане". Най-подробен е Солин от III в. сл.Хр., който пише: „Жените, които смятат да се омъжват, отиват при съпрузите си не по волята на родителите си. Тези от тях, които надминават останалите с хубостта си, искат да бъдат представени на публично наддаване и като бъде допусната свободата на преценяването, се омъжват не заради нравите на мъжа, а заради дадената от него цена. А жените, които измъчва грозната им външност, купуват със зестрите си тези мъже, с които искат да се свържат".

През IV в. пр.Хр. Аристотел предава подробности и за многоженство: „Всеки тракиец има по три-четири жени, а пък някои дори тридесет, които използват като прислужници... Когато умре мъжът, наследниците му получават между другото и жените му". Пак от това време комедиографът Менандър влага следните думи в устата на един от героите си: „Всички траки, а най-вече ние гетите, не сме много въздържани, защото никой не взема по-малко от десет, единадесет, дванадесет жени, някои дори повече. Ако умре някой, който е имал само четири-пет жени, той се нарича у нас безбрачен, нещастен, неженен".

Явно цената е достатъчно висока, а воденето на повече жени е в зависимост от социалното и икономическото положение и само по себе си е признак на благосъстояние. Ето защо Солин заключава: „Мъжете се хвалят с броя на жените си и многобройният брак им осигурява почит".

Разбира се, има разлика между положението на обикновените жени и тези на благородниците. Последните са „изнежени и носят златни украшения". На почит са и, естествено, не се занимават с домакинството, но имат грижата да го ръководят. Жените приготвят храната и облеклото от вълна или коноп. Дрехите са в естествения цвят на материята, но са украсени с везба и са бродирани, и тъкани в различни багри – шарени, пъстри, изключително колоритни. За получаването на боите са използвани естествени багрилни вещества.

Най-много впечатляват писаните ямурлуци – зейри. Тези връхни дрехи са орнаментирани с хоризонтални ивици и както личи от изображенията на траки върху гръцки вази, там те се редуват било единично, било двойни с единични, като някои имат начупена форма, а други са декорирани с пъпки, като долу дрехата завършва с широк бордюр. Облеклото е оживено с украшения.

И жени, и мъже носят пръстени, обеци, гривни – всички с най-различна форма и изработка – някои местно производство, други внесени. Понякога тялото е татуирано, понеже според Херодот „да бъдеш нашарен с белези се смята за благородно, а липсата на такива белези – за неблагородно". Той е недвусмислен с констатацията си, че отличителните знаци са емблеми за принадлежност към знатната прослойка и демонстративно наблягат на нейните възможности.

Тази привилегия за аристокрацията се подчертава и от Артемидор, който съобщава, че в Тракия се бележат децата на богатите. Други древни автори потвърждават, че траките се татуират като япигите и илирите, а трайните дамги са също обичайни за даки и сармати. Колкото повече и шарени знаци има върху телата, толкова повече са ценени тези, които ги носят, и по-благородни са семействата, откъдето произхождат. Техниката на изпълнение се прави с игли в син цвят.

Във всичко обаче хората трябва да се подчиняват на своите локални владетели. За да подхранват действителното самочувствие на управлението си, те осъществяват ежегодно обредна обиколка на подвластната им територия и на пода-

ниците си. Традицията е ясно засвидетелствана от Теопомп по отношение на одриския владетел Котис I, който „обхождал страната си“ и „построявал зали за пиршества“, т.е. временни резиденции. В социален план свещеният обход на царя проследява пътя на неговата еволюция заедно с еволюцията на обществото.

Предприетото пътешествие обединява в едно цяло вселената, обозначава четирите посоки на света и неговата хоризонтална структура, защото точно територията на държавата се възприема като ритуално изображение на вселената и се отъждествява с посетените места. Именно те – укрепените резиденциални пунктове, описват кривата на ежегодния обреден маршрут на владетелите.

Периодично осъществяваната обиколка потвърждава в социално-политически план върховните и неограничените права над посетените земи, гарантира законната собственост над тях. Обходената територия има и чисто сакрален характер, защото линията на движението и нейното затваряне я отделят от всичко външно и като я освещават, я предпазват от неподредения хаос. По този начин династите възпроизвеждат възраждането на природата, както и собственото си възраждане. Те стимулират движението на природните сили, смяната на годишните времена, раждането на сезоните. Същевременно това е и една от формите на обновяването на царската власт и на нейното постоянно подмладяване.

Поради липсата на постоянен център – на столица, целият държавно-политически и религиозно-идеологически живот е съсредоточен във временните резиденции на владетелите – в техните „царски“ градове, в които те престояват и откъдето управляват за момента. Там се стичат данъците и се носят подаръците, там идват чуждите посолства и всички, които имат работа с господаря или с неговите приближени.

Безмерни са събраните по един или друг начин и притежавани от тези хора богатства и съкровища. Тракийският цар Резос, който пристига под стените на Троя, е описан от Омир в „Илиада“ „с коне, по-бели от сняг, като вихъра бързи“, с колес-

ница, „цяла в украса от злато и сребро“, със страховити доспехи, които „прилича да носят некратковечни мъже“, а безсмъртните богове. В „Одисея“ пък легендарният цар-жрец на киконите Марон е известен с щедростта си към Одисей и другарите му – разточителност, почерпана от препълнената хазна.

За тези времена е достатъчно да се припомни преданието за владетеля на траките бриги Мидас, който според известието на Конон „достигнал до голямо богатство, като намерил съкровище“. Още по-популярна е версията, според която той превръща в злато всичко, до което се докосне, а името му става нарицателно за притежание на огромно богатство.

Убедителни са и текстовете от епохата на писаната история. В разказите си древните автори са многословни при предаване на блясъка, присъщ на аристократичното всекидневие. Особено подробно е описанието на Ксенофонт в самото начало на IV в. пр.Хр. за пищния обяд, устроен в негова чест от тракийския династ Севт II. За Котис I, който управлява до средата на IV в. пр.Хр., Теопомп е категоричен, че „от всички тракийски царе той най-много се отдавал на удоволствия и разкош“. Впечатлен от сватбата на дъщерята му, Анаксандрид, макар и неправдоподобно, заявява, че по този повод „били постлани на градския площад пурпурни килими, които достигали чак до Северния полюс“.

В подкрепа идва известието на Диодор за срещата между Лизимах и Дромихайт. След победата над македоните гетският владетел отвежда царя им в „столицата“ си Хелис и устройва в тяхна чест тържествен прием. На гостите „наливал вино в златни и сребърни чаши, за тях приготвил специални дивани“, а „най-избраните ястия сервирал на сребърна маса“. Явно гетите също се славят с разточителност, а и самият Лизимах е известен в литературата като продължител на помпозността на местните управници. Важно е и съобщението на Филарх в десета книга на „Тракийска история“, че „цар на така наречените кробизи бил станал Исант, който по разкош надминавал всички свои съвременници. Той бил богат и красив“.

Най-категоричен от всички древни е и най-сигурният между тях – Тукидид. Той твърди, че през втората половина на V в. пр. Хр., по времето на Севт I, данъците, които одриската държава получава от елинските градове по крайбрежието и от покорените тракийски племена, достигат до внушителните 400 таланта в пари, които се плащат в злато и сребро. „Не по-малко злато и сребро – продължава историкът – се поднасяло и във форма на подаръци“. За да се добие по-точна представа за огромната сума, ще кажа само, че тя се равнява на 2 400 000 атически драхми и съответно на 3 600 000 атически тетраболи. Цифрата е внушителна и удостоверява констатацията за безмерните имущества на повелителите и на аристокрацията.

Тези свидетелства за богатствата на траките, както и редица други, бледнеят при съпоставка с находките от археологическите разкопки. Те възсъздават средата, която заобикаля представителите на елита на обществото, илюстрират всекидневните им аксесоари и допълват протоколно-церемониалния списък от предмети и атрибути, които липсват в писмените извори. В това направление най-добър е примерът със знаменитото съкровище от Панагюрище от края на IV и началото на III в. пр.Хр., което по пресмятанията, взето само като тегло на метала, би било достатъчно за заплатата на една войска от 762 бойци в продължение на една година.

В подобен контекст може да се интерпретира и съкровището от с. Рогозен, Врачанско, което датира най-общо от края на VI до втората половина на IV в. пр.Хр. То се състои от 165 сребърни съда, като много от скъпоценните предмети са позлатени, а самото то удвои броя на изделията на торевтиката от пределинистическата епоха. Разбира се, подобни открития са голяма рядкост, но този факт не намалява представата за аристократичния разкош и богатства. Те съпътстват живота на царете и на обкръженията им и на едно първо равнище придобиват значение на социално отличие.

Обикновено и най-често богатствата и съкровищата се получават и натрупват вследствие на непрестанни военни инициативи, на грабителски набези и експедиции, т.е. те се

придобиват по пътя на извъникономическата принуда. Плячката се превръща във важно средство за утвърждаването на авторитета на династите и на техните приближени. Оттук произтича и рязкото отрицателно отношение на властващите към труда.

Още през V в. пр.Хр. Херодот твърди, че за знатните и благородните траки „бездействието е най-хубаво, а обработването на земята най-безчестно. Да живееш от война и грабежи е най-хубаво". Същата максима, но и норма на отношение и на поведение в обществото споделя и одриският цар Терес I, бащата на Ситалк, който казвал, че „когато бездейства и не воюва, струвало му се, че по нищо не се различава от конярите си".

Подобни разбирания и постъпки са естествени за целия античен свят, където трудът не се счита за човешка добродетел, не се разглежда през призмата и високото достойнство на неговата нравствена ценност или на физическото му извисяване. Той е считан за своеобразно отклонение от нормалния начин на живот, който се свежда до непрестанни войни, състезания, лов, бойни подвизи, покрити със слава, постоянни развлечения и пиршества. В такава обстановка трудът се обезсмисля, губи се неговата вътрешна красота. Той дори се превръща в нещо противоестествено за аристократичния бит.

Представите се подхранват от многобройните богатства, придобити в резултат на агресивни операции, битки, походи, засади. Тяхното притежание е достатъчна гаранция за социално положение и ранг. Те са с още по-голямо значение за собствениците си, защото ценността им не се измерва само с потребителната им стойност. При определени случаи за тях е неприложима икономическата гледна точка. Не ги засяга търговската цена, спекулата на размяната. Те имат дълбоко идейно съдържание и важен сакрален смисъл.

В тази връзка са интересни и откритите в тракийските земи значителен брой съкровища. Проблематиката е сложна, ако се има предвид, че някои от тях не са намерени в гробове или в гробни съоръжения, а са заровени направо в земята, т.е. те не

са предназначени да обезпечат следващия живот на покойника в един свят, който е непосредствено продължение на земния му път. В светлината на материалите нестабилно започна да стои предположението, че причините да се крият съкровища и ценни предмети са задължително внезапни нападения, страх от погром пред силата на неприятеля, непредвидими бедствия, където в припряността и паниката при бягството остава надеждата имането да се възвърне непосредствено след като бурята отмине.

Без да изключват подобна възможност, тези съкровища носят и символичен смисъл, т.е. те могат да се разбират и като акт на даряване на Великата богиня-майка – на земята, от династа, което означава, че той се е оженил и съединил с нея. Знае се още и тракийската глоса за съкровище – „питюе", което означава „нещо скрито, покрито, закрито, потопено". Тя подсказва прехода от едно състояние към друго, т.е. от скритото към видимото, от спотаеното към явното и е добър аргумент за обреда на обновяването на царската власт и за неговото разпространение, защото точно владетелят е този, който потулва скъпоценностите, за които никой не бива да знае, но и само той е онзи, комуто принадлежи привилегията да ги намери (открие) и по такъв начин да докаже периодичното възраждане на свещеното си господство.

Не бива да се пропуска и обстоятелството, че богатствата и съкровищата, както и препълнената хазна и натрупаното лично състояние, крият огромна сила, понеже олицетворяват личните качества на притежателите си, съхраняват и въплъщават щастието и успеха им. Добре пазеното имане, поставените в земята изящни сервизи и съдове (в определени случаи дори колективни монетни находки) е възможно да се интерпретират с натовареността как именно те осигуряват и пазят бъдещето на стопаните си.

На практика да се лишиш от тях означава да се разделиш с важни качества, да подложиш на изпитания личното си благополучие. В този контекст обясненията на Тукидид за внушителните данъчни вноски в дома на одрисите са уместни

и точно на мястото си. На свой ред те показват, че богатствата и съкровищата не се натрупват само по пътя на извъникономическата принуда.

Като материален израз на изплащания данък, монетите на одриските царе се секат в гръцките колонии по тракийските крайбрежия и отговарят на елинските стандарти. Полисите по Егея и по Пропонтида се принуждават да откупуват свободата си чрез ежегодни постъпления. В това отношение най-убедителни са данъчните списъци на Атинско-Делоския морски съюз, понеже колкото повече укрепва и увеличава мощта си тяхната държава, толкова повече нарастват и претенциите им и се утежняват паричните задължения на участниците в лигата по тези места, увеличава се бремето на двойната им зависимост.

Редовните изплащания и спазването на договора означават, че в дворцовата каса се натрупва, а и всяка следваща година се увеличава количеството благороден метал. Неизбежното му трезориране показва, че владетелите се интересуват не само от типологията на емисиите, от емблемите върху аверса и реверса, но и от общото тегло, което постъпва. Точно поради тази причина съкровищният характер на монетосеченето при първите династи е силно подчертан, дори съзнателно изтъкван като белег за достойнство. Всъщност да разпилееш хазната означава да подложиш на изпитания собствената си съдба, да се разделиш с вече придобити важни качества, включително да изгубиш социалния си престиж.

Но ако отделните богатства и съкровища старателно се пазят, трябва да се има предвид, че едновременно с това е необходимо те да се използват в живота поради силното въздействие, което оказват, поради нуждата да се регулира динамиката на вътрешно-социалните връзки под форма на обмяна на дарове. Пословично е пищното облекло на траките, разкошната украса на дрехите, луксът на въоръжението, изобилстващата с блясъка си конска амуниция, тежестта от сервизи и съдове на трапезата. Подобна декорация и натруфеност е типична и за скити, перси, за източните народи въобще. Те

предизвикват насмешки и подигравки у елините, които често се присмиват на накичените „варвари".

В такава атмосфера икономическите и естетическите критерии отстъпват място на светогледната натовареност. Показността и демонстрирането на инсигнии и атрибути преследват целта да изтъкнат общественото положение и ранг. Те не само открояват аристокрацията от обикновеното население, но съзнателното им представяне се превръща дори във въпрос на лично достойнство. Утилитарното предназначение на предметите неусетно отстъпва мястото си на тяхното идейно съдържание, което може да се превърне в истинска светиня за съзнанието на самите траки.

Скъпоценните изделия изобилстват най-вече по време на пиршества и угощения. От Диодор вече се знае, че знатните гости на Дромихайт пият от златни и сребърни чаши, хранят се на сребърна маса. Според Теопомп пеоните имат обичай да посребряват и позлатяват роговите си чаши. Дакийският цар Децебал също пие от позлатен рог. Археологическите разкопки разкриват една рядка сбирка от съдове, накити, апликации и т.н. Находките държат и на внушението, че покойниците ще имат в отвъдния свят всичко онова, което ги е окръжавало и приживе, но заедно с това са и емблеми, чрез които да бъдат разпознати там.

Красотата и виртуозността на изработката, богатата украса, високата цена правят изящните предмети достъпни единствено за първенците. У Хезихий даже е запазена тракийската глоса (дума) за тези благородници – „зибютидес". Нейното разшифроване насочва към значението „блестящи", „сияйни" хора, за да подчертае високото им място в йерархическата стълбица, добито не без помощта на показност на дрехи, въоръжение, бижута и т.н. или, още по-просто казано, чрез въздействието на притежаваните богатства и съкровища.

Знае се още, че висшите благородници – най-вероятно представители на жреческото съсловие и на върховния клир, се именоват от даките „тарабостесийци", докато други от върхушката с по-нисък ранг носят на главите си като отличителен

знак плъстени, високи шапки със заострени върхове – пилоси, откъдето и названието „пилофори“ или „пилеати“, т.е. с пилоси, каквото е положението и при гетите.

Богатствата и съкровищата в тракийското общество са не само важно средство за утвърждаване на авторитета на стопаните си, но и трябва да се изразходват чрез разнообразни раздавания. Те зависят пряко от щедростта на стопаните си – качество, не по-малко съществено от което и да е друго. Именно то е признак за благородство, сигурна емблема за доблест, чест и достойнство, гаранция за обществена слава, която може да се запази и умножи по пътя на великодушието. В противен случай тя е застрашена, съществуването ѝ е съмнително, както са несигурни щастието и успехът на нейните носители.

Най-ранните сведения за дарове и взаимната им обмяна при траките се отнасят до легендарните царе като Марон и Орфей, чиято датировка най-общо възхожда към края на II хилядолетие пр.Хр. или към времето на късната бронзова епоха. Когато описва приключението си на брега на киконите, Одисей обяснява за Марон: „... даде ми седем таланта от красиво изработено злато, даде ми също един кратер от сребро, както и дванадесет амфори сладко, несмесено вино, божествено питие“. Според Страбон пък Орфей бил „човек магесник, който се занимавал с музика и пророкуване и извършвал оргиастичните церемонии при освещаванията и по този начин събирал дарове“.

Във времето на писаната история особено колоритен с подробностите си е разказът на Ксенофонт за одриския династ Севт II и за тържествения обяд, който той организира за пристигналите при него елински наемници. Текстът се отнася към самия край на V в. пр.Хр. и е с висока стойност, тъй като всичко е предадено по лични наблюдения.

„Още преди угощението – пише древният автор, – когато били на вратите, през които щели да минат, за да отидат да обядват, някой си Хераклид от Маронея се доближил до всекиго от тези, които по негово мнение могли да поднесат

на Севт някакъв дар... защото имало обичай, щото всеки път, когато Севт канел на обед, поканените да му поднасят дарове... По такъв начин той просил дарове от всекиго, до когото се приближавал... А когато продължило пиенето, дошъл един тракиец, който водел със себе си един бял кон, взел рог, напълнен с вино, и рекъл: „Пия наздравица за тебе, Севте, и ти подарявам този кон; с него преследвай когото си искаш и ти ще го догониш, а отстъпваш ли, не бива да се боиш от неприятеля си". Друг тракиец подарил по същия начин на царя млад роб, като преди това пил наздравица с него. Донесли дрехи за съпругата му. Елинът Тимасион пък му поднесъл сребърна чаша и килим, който струвал десет мини. А Ксенофонт взел рога и казал: „Аз пък, Севте, ти подарявам в дар себе си и тези свои другари".

Неподправеното описание доказва популярността на даряването при траките. Широката му застъпеност, която е в пряко съотношение с притежаваните богатства и щедростта на собствениците, бележи динамиката на връзките в обществото и заедно с това ги регулира. Всички по-съществени прояви на живота са съпътствани от обмяната на дарове. Тя предполага взаимност при сключване на договори, посещения на гости, преговори, търговски операции, дипломатически контакти, но и инициации, сватби, погребения и т.н. Преди всичко размяната на блага е външен израз на вежливост и празничност. Тяхната циркулация характеризира многообразието на смисловото им значение и определя отношенията вътре в самия социум.

Поднасянето на дарове при траките може да се сравни със забележителната сцена, която представя този обичай в Ападана в Персеполис. Релефът е от края на VI или от началото на V в. пр.Хр., а композицията изобразява дарове, които се носят на персийските владетели. Както и при Севт II, и тук са налице кон, амфора, фиали и много други животни и вещи. Огромната разлика не е във формата и в символичното съдържание на ритуала, а в мащабите. В Тракия той има много по-незначителни и скромни размери.

Всичко е дотолкова типично за местната среда, че още през V в. пр.Хр. Тукидид твърди, че тук „нищо не могло да се извърши без подаръци“. Освен огромния данък, „не по-малко злато и сребро (т.е. още около 400 таланта) се поднасяло под формата на подаръци, без да смятаме шарените и простите платове и другите вещи. Подаръци се поднасяли не само на царя, но и на управителите и на благородните одриси“.

Не е неоснователно да се мисли, че подобна система на раздавания съответства на древна форма на договор. Ако се следва това мнение, може да се предположи, че древният автор разграничава данъка от подчинените елински градове по крайбрежието и от местните тракийски племена, над които одрисите властват, на средствата, които постъпват в хазната вследствие на колективните договори на държавата с чужденци, полиси и т.н. и съпътстващите ги дарове.

Независимо от всичко, Ксенофонт е категоричен за широкото разпространение и застъпеност на обичая, защото на друго място в „Анабазис“ предава, че в желанието си да получи дарове за Севт II Хераклид се обръща към пратениците от Парион, които отиват да „сключат съюз с Медок, царя на одрисите, и носели дарове за него и съпругата му“. Известието потвърждава казаното от Тукидид, че и парадинастите, и представителите на аристократичния елит също получават подаръци, но по всяка вероятност те не са в толкова големи размери, както за владетеля.

Отново от Тукидид се научава, че ако взаимообменът е в сила изобщо у траките, най-популярен е той при одрисите, понеже те „се ползвали повече от него поради мощността си“. Преведено на политически език, изявлението означава активните икономически и дипломатически взаимодействия, които се поддържат със съседите. През 429 г. пр.Хр., по време на Пелопонеските войни, когато договорните отношения между траките и Атина се компрометират окончателно във връзка с кампанията на Ситалк, атиняните изпращат на уговорената среща вместо флот и войска, пратеници и подаръци. Несъмнено мярката е продиктувана от тяхното желание да запазят

политическото статукво. Такива намерения има и царят на трибалите Сирм, който по време на похода на македонския владетел Александър III Велики през 335 г. пр.Хр. „му пратил дарове и сързал приятелство". Същото свидетелство добавя, че след победите му и гетите го дарили.

Този начин на договаряне се отличава с това, че почти всички размени включват маса компенсации от всякакъв вид под формата на дарения. При това получаващият непременно се задължава да отговори не дори равностойно, а с нещо по-голямо. Фактически всеки подарък притежава лична и опасна духовна сила. Той предполага взаимност и дори задължава. Да откажеш да вземеш, както и да дадеш, е равносилно да се откажеш от отношенията в общността и поради тази причина всеки нов собственик не толкова се старае да задържи даровете за себе си, а на свой ред се стреми да ги предостави другиму.

Взаимната размяна, стига тя да се осъществява между равностойни партньори, е далеч от едностранното дарение и в действителност се свежда до обмен между същности. Чрез нея се регулират взаимодействията между хората, уреждат се международните контакти, търговските и всякакви други релации и т.н. Изведнъж обаче Тукидид оборва тази представа, тъй като заявява, че траките „следвали обичай, противоположен на онзи в персийската държава: именно повече да вземат, отколкото да дават".

Мнението на древния автор се компрометира от само себе си, щом се проектира на фона на епохата. Ксенофонт е категоричен, че на траките е чужда тази идея. Той откровено разказва, че Хераклид го увещава да зачете Севт II с най-големи дарове, „защото зная добре, че колкото по-големи дарове му поднесеш, толкова по-големи ще получиш". Атинянинът Гнесип, който присъства на банкета, заявява, „че е твърде похвален обичаят заможните да дават на царя дарове в знак на почит, а царят да дава на незаможните, за да мога и аз – казал той на Севт – да те почета с дарове". Още преди да сключи договор с Ксенофонт, тракийският династ се опитва да спечели

наемната войска на елините, като преговаря с пълководците Клеанор и Фриних – „на единия дал кон, а на другия жена".

Трябва да се има предвид, че в индоевропейските езици понятията „давам" и „вземам" се обозначават първоначално от една и съща дума, а едното или другото значение се подразбира в зависимост от граматическата конструкция, в която се употребява глаголът. В основата на взаимното даряване се крие увереността, че заедно с даденото у получаващия преминават определени части от успеха и щастието на дарителя – извършва се приобщение към личността му.

Именно това положение обяснява дълбокото идеологическо значение на целия обред. Ето защо всички се стремят да получат от владетеля и точно неговите раздавания са сигурен залог за преданост, отплата за вярност. По този начин наградените стават повече или по-малко съпричастни на неговата сила и достойнства, на изключителните му възможности. В този контекст е видно, че даровете не са само средства за икономическо и политическо общуване, за регулиране на отношенията вътре в обществото и за тяхното подреждане и съотнасяне с околия свят. Те са пропити от същността и от качествата на притежателите си и най-добре подчертават могъществото на държавата чрез особата на повелителя и неговите действия и дела.

Според Плутарх одриският цар Котис I „подарил от своя страна лъв на едного, който му подарил пантера", и очевидно случаят се отнася до сравнително равностоен междудинастически обмен, но все пак превесът е на страната на тракиеца, понеже лъвът е господарят на животните. Същата символика е подчертано заявена в едно афористично известие на Валерий Максим. Щом Котис научил, че атиняните му дали правата на съгражданин, казал: „И аз ще им дам правата на моето племе". Тъй той приравнил Тракия и Атина.

Пак Плутарх на същото място свидетелства, че когато веднъж същият управник получил прекрасен сервиз „от лесно чупливи и нежни глинени съдове, но находчиво разкрасени с някакви резби и гравирания, дал на госта си дарове", които,

изглежда, са отговаряли на върховните му достойнства. Ксенофонт продължава да обогатява картината и твърди, че Севт II неколкократно обещава да му предаде укрепените места около морето и по-точно Бисанте, Ганос и Неон тейхос.

Тези пунктове са предмет на дарение малко време преди това и за племенника на Перикъл – Алкивиад, в сложната политическа обстановка и в дипломатическата игра в края на Пелопонеските войни. Компенсациите са внушителни и отговарят на царските прерогативи. Севт II предлага на елинския пълководец дори дъщеря си за жена и заявява, че ако и той има дъщеря, „ще я купя по тракийски обичай".

Династическите бракове също могат да се разглеждат като начин на взаимно даряване. Гръцкият наемен командир Ификрат взема за жена дъщерята на Котис I и получава като дарове „две стада бели коне, едно стадо кози, един златен щит, една плоска чаша за пиене, един охльовиден пахар, един съд за снежна вода, една делва просо, един дълъг дванайсет лакти подземен склад от лук и една многокрака хекатомба". Зестрата напълно отговаря на неговите възможности, на разбиранията за състоятелност.

Явно при отношенията между равни най-същественото е това, че ако получилият не отвърне равностойно, той остава под зависимост на подарилия. Така е, защото обменът между същностите се реализира само в една посока. С други думи, създава се опасност за личните качества на приелия, застрашени са неговата неприкосновеност и свободата му. В случай, че липсва компенсация, обвързаността може да доведе до пълна гибел и дори до смърт поради постепенната загуба на персонални ценности.

От приведената поредица от данни е видно, че обичаят на траките да се взема повече, отколкото се дава, съобщен от Тукидид, не отговаря на вложената религиозна семантика или поне изглежда твърде съмнителен. Най-вероятно поради непрестанното увеличаване на данъчното бреме спрямо Атина и нейните съюзници от страна на одрисите той съвсем тенденциозно обръща нещата. Неговите думи са в разрез и с

цялостната същностна характеристика на ритуала сред сродните етнокултурни общности.

Древният автор обаче е прав в друго отношение. Той съзнателно и напълно правилно противопоставя средствата от данъците на приходите от подаръците. Разликата не се отразява от Диодор, който съобщава, че в средата и към втората половина на V в. пр.Хр. в хазната се стичат повече от 1000 таланта. Огромното постъпление може да се възприеме или като преувеличение, или, което е по-допустимо, в смисъл, че той обединява двата вида суми.

Съпоставката, направена от Тукидид, е с точно значение и насоченост. От една страна, той загатва навика да се събират и натрупват огромни богатства, като монетните приходи в държавната каса постепенно придобиват съкровищен характер и точно трезорирането им гарантира щастието и успеха на техните притежатели. Не случайно, както се знае от Страбон, тя се намира и се пази ревниво на Свещената планина (Хиерон орос).

От друга страна, притокът на богатства под формата на подаръци, постоянното им увеличаване, но и техният непрестанен взаимообмен и неспирен оборот са в зависимост от задължителното великодушие на царете – качество, което е не по-малко важно от бойните подвизи и слава. Те са израз на възможностите на управлението и доказват свещените привилегии на неговите ръководители.

Даряването е в основата и на побратимяването при траките. Най-често това става по време на тържествени пиршества и угощения, където се достига дори до своеобразни състезания по щедрост. Показателно в това отношение е как Ксенофонт и Севт II пият взаимни наздравици от рогове, пълни с вино, а останалото изливат върху себе си. Амфората-ритон от Панагюрското съкровище, от която двама души могат да пият едновременно от двете ѝ страни, на свой ред показва как по друг начин се осъществява обредът.

Археологическите разкопки на тракийските могили разкриват една рядка сбирка от съдове, накити, въоръжение,

апликации, всевъзможни предмети. Всички тези погребални дарове едва ли могат да се тълкуват по-различно от тези, които циркулират в действителния живот. Тяхното поднасяне се наблюдава и демонстративно е показано чрез фреските в гробницата от с. Свещари, Исперихско, от III в. пр.Хр. и централната сцена на Казанлъшката гробница от IV в. пр.Хр.

Именно даровете са необходими на притежателите им в отвъдния свят и благодарение на тях те ще имат там същите привилегии и качества, които са им присъщи до момента на смъртта. Те са гаранцията за тяхното безсмъртие, за обновяването и възстановяването на престижните им позиции, с каквито са натоварени и приживе.

В един живот, пълен с бойни подвизи, покрити със слава, съперничество и постоянни развлечения, всичко е в зависимост от представителите на аристокрацията и най-вече на царете, чието поведение определя протичането на нещата. На угощението, организирано от Севт II в чест на Ксенофонт, последният непрекъснато подчертава факта, че са следвани древни тракийски обичаи и сам предполага стабилен традиционализъм при реализирането на ритуалната практика и стриктна консервативност на завещаното обредно наследство.

„Когато (гръцките наемници) дошли наблизо до Севт – пише авторът, – той заповядал да влезе при него Ксенофонт с двама други, които сам си избере. А като влезли, най-напред се прегърнали по тракийски обичай и като взели рогове, напълнени с вино, пили взаимно наздравица... След това останалите гърци яли под палатки, разпределени по роти, а пълководците и стотниците били поканени от Севт на обяд в едно близко село... Като се събрали най-знатните от присъстващите траки и военачалниците, и стотниците на гърците, и пратеници на градовете, колкото имало, насядали в кръг, за да обядват".

Наред с битовите моменти съобщението е важно поради семантиката, с която е натоварено. В изначалния идеен фонд яденето и пиенето, най-грубо казано, имат произхода и обяснението си в религиозните дела. Тази зависимост ги бележи традиционно, защото от най-древни времена храната и

напитката играят първостепенна роля, а вярата, са свещени и че са изпълнени с част от божественото, им придава високата стойност на извор на сила и мощ. Те не само са един вид филтри към щастливото следсъществуване, тъй като гарантират здраве, щастие, успех, благоденствие, а дори при определени случаи могат да осигурят самото безсмъртие.

Като се оставят настрана частно-битовите пиршества и угощения, ограничени в кръга на семейното благополучие, профанната застиналост на личния живот се определя от индивидуалната заможност и неподвижното всекидневие. Строго домашните гуляи винаги остават откъснати от действителността и обществото, от борбата на човека със света, който го заобикаля.

Ето как на едно първо равнище колективната консумация потвърждава разбирането за светостта на общото ядене и пиене. Събирането на трапезата свързва участниците в единен духовен колектив. Съвместният пир и споделянето на алиментите създават връзки между присъстващите, постигат солидарност в мисленето, допълнително укрепват и утвърждават отношенията.

От тази гледна точка изхожда Севт II, за да организира банкета за Ксенофонт и водените от него бойци, които са необходими и търсени съюзници за уреждането на собствените му вътрешнополитически проблеми. Гостоприемството, честта, доверието са по същия начин свещени, както храните и напитките. В този смисъл е абсолютно невъзможно да се яде и да се пие с неприятел. Общата маса изключва каквато и да е умисъл за вредителство. Тя гарантира другарство и закрила на поканените. Присъстващите са достатъчен залог за доброто разположение един към друг. Връзката между тях е едновременно тайнство и клетва за взаимна помощ и поддръжка. Създава се един вид повече или по-малко тържествен съюз, а в рамките на общността се установяват договорни отношения.

Още с първите си действия и постъпки Севт II се стреми да покаже лоялност и доброжелателство, но и да получи доказателства за необходимата му помощ. Зачитането, оказано на

поканените, е със стремеж към съюзни отношения, а съвместният пир е най-подходящата форма за утвърждаването им.

Царят постъпва по същия начин малко време след това, когато договорните споразумения с гръцките наемници на Ксенофонт се компрометират окончателно. Достатъчна е появата на спартанското пратеничество, за да се освободи одрисецът от неудобните и ненужните вече помощници. „Той – както пише древният автор – заявил, че им предава войската и желае да им бъде приятел и съюзник“. Именно по тези причини династът кани лакедемонските емисари Хармин и Полиник „на угощение и ги нагостил великолепно“. По всичко личи, че то не ще да се е различавало съществено от вече описаното.

Известията в античната писмена литературна традиция са достатъчно изобилни и представят пиршествената практика в действие. Подобни са свидетелствата за легендарните тракийски царе като Орфей, Марон, Залмоксис, както и за владетелите от времето на писаната история като Севт II, Котис I, Дромихайт, Диегилис и т.н. При всички положения пиршествата и угощенията демонстрират своята неотделимост от живата социално-политическа действителност, но едновременно с това недвусмислено държат на религиозно-идеологическите си внушения.

При описанията на древните автори, които хронологически отвеждат към различно време, правят впечатление сходствата в организирането и развитието им. Най-напред вероятно всички те се придържат към определен дворцов церемониал. Той се осъществява последователно при строг ред и в повечето случаи подробностите на протокола съвпадат. По всичко изглежда, че предварителният сценарий строго се спазва. Със сигурност се знае, че празничното угощение започва с тържествено пиене, за което има различни правила.

При срещата си Севт II и Ксенофонт вдигат наздравици с рогове, пълни с вино. Допустимо е да се мисли, че взаимната размяна на тостове продължава и, ако се следва текстът, остатъците от питието се разливат върху дрехите. Създадени

са всички необходими условия и нагласа за побратимяване, за което вече стана дума, между присъстващите. Сведението се потвърждава и от Платон, който пък предава, че траките и скитите, когато пият вино, „пръскат с него дрехите си и считат това за хубав обичай".

Според изричните свидетелства траките се славят като здрави и издръжливи пиячи, но, общо взето, тяхното вино е много по-леко от гъстите и тежки елински вина и затова не го разреждат с вода. Те обичат да изпразват чашите си на един дъх – на екс. По думите на Омир, когато Одисей спира на тракийския бряг на киконите, получава между другото в дар от Марон „дванадесет амфори сладко несмесено вино, божествено питие". „Когато искаха да пият от това червено вино, сладко като мед, той напълваше една чаша от него и приятно, божествено благоухание се разнасяше от съда."

Според Атеней „Тракия и изобщо съседните ѝ земи са смятани с право за страни със сладко вино". Пък и как да не се пие от това хубаво тракийско вино, прославяно от древните. Разбира се, има и други напитки като ечемиченото „вино" – „брютон" (както гласи наименованието му на тракийски език), един вид силна бира, която се приготвя в делви, където отгоре плуват ечемичените зърна и затова я пият със сламки. За траките пеони се знае, че пият още „парабйя" от просо, т.е. боза, и „куниза", т.е. някаква ароматна напитка, която се приготвя от горски оман, чиито корени се употребяват в народната медицина, а зашити в дрехите, се носят като талисмани против уроки.

Известна е и употребата на опиати. През III в. сл.Хр. Солин, който следва Помпоний Мела, съобщава, че „някои от траките, които не познават виното, когато пируват, и двата пола сядат около огнището и хвърлят в огъня семена на треви, които растат в Тракия. Зашеметени от техния дим, смятат за веселие да подражават на пияните, като при това чувствата им добиват болезнен характер". От Псевдо-Плутарх се научава, че по течението на р. Хеброс може да се намери растението, което предизвиква опиянението. То много прилича на ориган. „На това растение траките откъсват върховете, хвърлят ги в

огъня... и като вдишват издигащите се пари, омайват се и се унасят в дълбок сън". Авторът уточнява, че обикновено тези действия се извършват след предварителен пир, и предполага връзката му с опиатите.

Доброволните интоксикации също имат ефекта и символиката на алкохолните напитки. Поемането им освобождава пред страха от неизвестното, омайва и отпуска, прогонва грижите на всекидневието, доближава се до търсената психонагласа, при която човекът се усеща способен на всичко. Още миг, и той ще се докосне и ще черпи от божествените сили и енергия, ще се слее с божеството.

Празненствата са съпроводени от песни, музика и танци. Ксенофонт подробно излага как в разгара на обяда, точно в момента на взаимното пиене с царя, „влезли хора, които им пригласяли с един вид гайда в такта на магадида. И сам Севт – продължава той – се дигнал и заскачал ловко, като че ли се пазел от удара на стрела. Влезли и шегобийци". Както се вижда, обредното съпиене, което открехва вратите към побратимяването, става под съпровод на музика и песни. Цялата атмосфера акцентира върху значението на момента, а действието се оживява с мимически танци, в които главната, централната роля е отредена за владетеля.

Зрелищното, като атрактивност, има място в сценария и древният автор го подсказва с шегобийците, които присъстват. Безспорно любопитното и екзотичното са съществени елементи, а в комедията си „Протесилай" Анаксандрид пише, че на приема, организиран от Котис I, по повод на женитбата на дъщеря му с Ификрат, се свири на флейта и на китара, пеят се песни. По време на сватбен пир Диегилис, царят на тракийското племе кени от средата на II в. пр.Хр., също е възхваляван от присъстващите с пеан за похватността му.

Пресъздадената от древните автори празнична атмосфера е изключително приповдигната. Това не е случайно, ако не се изпуска предвид обстоятелството, че у всички народи участието в пиршествата и угощенията се смята винаги като акт на оказване на голяма почит и на чест за поканения.

Самият Севт II е отгледан като сирак от одриския владетел Медок I, понеже в качеството си на парадинаст баща му Месад губи териториите си в сраженията с племената меландити, тини и транипси. Поради тази причина той споделя с Ксенофонт: „Аз не можех да живея повече с поглед, отправен към чужда трапеза".

Точно притежаването на трапезата е доказателство за личните достойнства на онзи, който организира празненството и кани избраните от него да вземат участие в общото ѝ ползване. В нея се съсредоточава символиката за щастието и успеха, за възможностите, с които разполага стопанинът в качеството си на разпоредител със собствените богатства, както и с изявения стремеж към показност на щедрост под формата на най-разнообразни дарения. Ето как пиршествата и угощенията се превръщат в основно средство за пряко общуване и за контакт с царя – връзки, които най-демонстративно са от непосредствено личен характер.

Може би колкото човек е по-близо до него, толкова честта, която му се оказва, е по-голяма. Именно по този начин самият Севт II успява да измоли от Медок I войска, с чиято помощ да отвоюва загубените бащини земи. По собствените му думи това става, „когато седях до него (до Медок) на трапезата". В този смисъл е допустимо да се мисли, че и самите места, заемани от поканените, са строго определени, за да съответстват на ранга и достойнствата им.

Не случайно в такива моменти владетелите са винаги обкръжени от „най-знатните" си съплеменници, от „най-близките си хора измежду траките", от доверените си „сановници", които имат служебни постове или пък са техни роднини, от собствените „другари" и най-верни „люде", които оформят тесния кръг от благородници и съставят аристократичния консултативен съвет, чрез който се ръководи държавата.

В тази обстановка с първостепенно значение са ролята и функциите на царя, тъй като именно той се намира в центъра на пиршествата, а неговите постъпки определят протичането им. Изтъкнатото му положение на съвместните гощавки се

осмисля чрез представата за божествения произход на способностите му и от самото му обожествяване, а неговата фигура винаги е на преден план по отношение на общността.

Ксенофонт описва с детайли действията на Севт II по време на обяда: „След това били внесени за всички гости триножни маси, около двадесет на брой. Те били пълни с парчета месо, на които били забодени големи пити от подквасен хляб. Но ястията били слагани най-напред пред гостите, защото имало такъв обичай; и Севт най-напред постъпил според него, като взел хлебните пити, които били пред него, разчупил ги на парчета и ги подхвърлял между гостите, както му било угодно. И с месото тъй също постъпвал и си оставял само колкото да се нахрани".

Основната и най-важната фигура, от която зависи ходът на обяда, е личността на господаря. Той разпределя хляба и месото между сътрапезниците – пръв, както се видя по-горе, започва ритуалните танци. Всяко от действията му е в зависимост от високото социално положение и от притежанието на върховната политическа власт. В качеството си на разпоредител с яденето и пиенето династът поема и функцията на благодетел на всички присъстващи, а оттук по аналогия на хранител на хората – на цялото население.

Царят символизира бленуваното благоденствие и освен това е източникът на плодородието. От него зависи изобилието, щастието и успехът на доверените му приближени, защото точно той разполага с благата и поделя алиментите. Както се намира в центъра на угощението, по същия начин тракийският повелител олицетворява ядрото на своето племе и на държавата и от него зависи всичко. Личността му се схваща като център на света, а божествените сили и възможности се концентрират в нея. Редът и правилният ход на нещата се интегрират към собствената му деятелност, защото владетелят раздава живот, както прави с храната и напитката, но той и отнема живот.

Функционалното значение на тракийските царе изпъква и чрез данни на други древни автори. Особено любопитен е епи-

зодът у Омир за посещението на Одисей при киконите. Героят разказва, че виното, което му подарява царя-жрец на траките Марон, никой от слугите или слугините му вкъщи не знаел „освен той, любимата му жена и една-единствена ключарка". „Ала когато искаха да пият от това червено вино, сладко като мед – продължава поетът, – той напълваше чаша". Семантиката на обреда е идентична и едва ли подлежи на съмнение. Та нали не друг, а Марон сипва в чашите божественото питие и по този начин демонстрира могъществото и властта си над благосъстоянието, което само волята му може да направи достояние на другите.

Но такава е картината и от епохата на писаната история. По време на бляскавия прием, организиран за женитбата на дъщеря му, Котис I „сам се бил запретнал и поднасял чорба в златен съд и вкусвайки от виното в кратерите, се упоил по-напред от тези, които черпел". Независимо от хумористичния тон и от карикатурните щрихи, пасажът пази неподправената атмосфера на местната действителност. Отново царят в ролята на благодетел на народа сам раздава храната и виното. Всичките му действия са предназначени да стимулират плодородието и изобилието.

Ако се следва Диодор, се разбира, че и Дромихайт „сам наливал виното в сребърни и златни чаши, а на своите хора в чаши от рог и дърво, както бил обичаят у гетите". Личността на династа пак навежда на идеята за покровителя, за онзи, който може да обезпечи сигурността на сънародници и на управлявана територия. Освен другото авторът подчертава, че това е дълбоко вкоренен и древен обред при гетите и така държи на традицията.

Приведените известия впечатляват още с това, че в повечето случаи владетелят е този, който непосредствено преди пиршествата и угощенията в качеството си на върховен жрец извършва жертвоприношение, за да осъществи непосредствения контакт с бога чрез възможностите си за посредничество между земния и божествения свят. Така постъпват и Котис I, и Дромихайт, и Диегилис във временните си резиденции. Нада-

рени със способностите да разполагат със съдбините над страна и народ, същински благодетели и хранители на поданици и държава, те сами придобиват божествени прерогативи.

Жертвоприношенията, излиянията, раздаванията, даровете, преките взаимодействия на едноличните управници с бога и самите действия на върховните династи са достатъчен залог за сигурна и богата реколта. Нали точно чрез тези актове може да се въздейства върху хода на космическото време, върху вечния кръговрат в природата. Именно по този начин личността на царя въплъщава идеята за щастието и успеха на всички и точно в този смисъл пиршествата и угощенията в тракийското общество са и своеобразна форма на обмяна на дарове. Едновременно с това те разкриват тържеството на живота над силите на смъртта.

Непосредственият акт на ядене и пиене символизира срещата на човека със света и заедно с това борбата му със заобикалящата го действителност. В тази схватка победата печели човекът. Той поглъща и пие, поема света, носи го във и със себе си. Ето защо не може да има тъжно угощение. То е несъвместимо със скръбта, защото е и обновяване, и завършек на един основен момент в живота на обществото, на природата и на хората.

Дори и погребалният пир обозначава ново начало, а и самата смърт носи в себе си новото раждане, постоянното обновление. Поради тези причини пиршествата и угощенията са освободени от чувството за предопределеност на съдбата, от страх пред неизвестното. Всички те са устремени към бъдещето. В борбата и в антагонизма, между убиващото и между раждащото се, с края и с началото на изпитанията и на прехода между минало, настояще и бъдеще те са вечно утвърждаващи и оптимистични, пълни с възраждане.

Резултатите от разкопките на археолозите показват, че както богато живеят благородните траки, така и пищно те са погребвани, и то не само мъжете, но и жените. За V в. пр.Хр. Херодот констатира, че „богатите се погребват така: държат трупа изложен три дни наред, колят разни жертвени животни

и се угощават, като по-напред оплакват умрелия. След това го погребват, като го изгарят или просто заравят в земята. После издигат могила и устройват различни състезателни игри, при това най-големите награди се определят за единоборството според значението му".

След смъртта тялото е измивано и обличано в представителни одежди, украсявано е с накити и е излагано за публично поклонение. Някои източници отбелязват като обичайно оплакването на мъртвите. Според други антични автори, като се започне с Херодот, погребалните церемонии са изпълнени с радост и веселие поради представите за вечно щастлив живот в отвъдното. Гробовете на особено почитаните се превръщат в хероони, като са регистрирани и двата основни начина на погребване – чрез изгаряне или чрез полагане на тялото.

Надгробните могили, които осейват тракийските земи, и тяхното насипване и досега правят силно впечатление, макар че през всички епохи се срещат и плоски (безмогилни) гробове и некрополи. Могилите от камъни или пръст имат различни размери – от най-малките и едва различимите, до единични случаи с височина 10–20 м и диаметър 80–100 м. Освен личните вещи на покойника всички погребения съдържат и погребални дарове – съдове с храни и напитки и различни предмети, предназначени да му служат в другия свят.

След заравянето или кремацията се провеждат и състезания. Освен съперничеството при единоборството, най-вероятно това е надбягването с коне. Ксенофонт е свидетел, че след като се сбогуват със своите другари, които падат в сражение, траките организират в тяхна памет подобно надпрепускване. В сцената от купола на Казанлъшката гробница може да се види надпреварата на три двуколни колесници, запрегнати с по два коня.

От края на VI в. пр.Хр. се появяват и каменните гробници – куполните и тези с правоъгълен план – плод на развитието на мегалитната архитектура на траките. За нея са характерни долмените и скалните гробници, които са открити главно в планините Странджа и Сакар и са отнесени откъм края на

II–началото на I хилядолетие пр.Хр. докъм VI в. пр.Хр. Те израстват на фона на крепостите от ранната желязна епоха и на свързаните с тях надгробни могили. В своя най-опростен вид долмените са съоръжения, оформени от огромни каменни блокове, забити в земята, които затварят четвъртито пространство, покрито отгоре с една или няколко също големи каменни плочи.

Формите на тези мегалити следват и тракийските куполни гробници, които през класическата епоха вече имат съвсем друго устройство и са два типа. Първият е с гробна камера с четвъртита форма, с фалшив свод или купол, като пред нея има преддверие, към което води коридор (дромос). Вторият тип са гробниците с кръгла камера, при които тя добива формата на стар кошер. Въобще куполните съоръжения в могилните насипи поразително приличат на микенските от втората половина на II хилядолетие пр.Хр. Такава например е гробницата при с. Мезек, Хасковско, от втората половина на IV в. пр.Хр., която поразява със своята грандиозност, или вече многократно споменатата Казанлъшка гробница.

Подобни паметници могат да се открият в Тесалия, където до VIII в. пр.Хр. се строят кръгли гробници, и в Мала Азия от VII до IV в. пр.Хр. Всичко показва, че тракийските гробници от V–III в. пр.Хр. са във взаимодействие с малоазийските, като и в двата ареала причината за изграждането им са намеренията на владетелите или на висшите благородници, които и в тази област на съществуването изтъкват своята мощ.

Най-много въздействат гробниците от т.нар. долина на тракийските царе, Казанлъшко. Според археолозите разкопвачи някои от тях са планирани и използвани като хероони, които посредством коридори или поради разположението си в периферията на могилите и с откритите си фасади са достъпни за посещения, поклонения, извършване на мистерии, допълнителни погребения и други обредни действия. Входовете на тези изключителни архитектурни паметници са затваряни с еднокрили и двукрили врати.

В три случая са използвани куполни камери, при други три покритието е от полуцилиндричен свод, а останалите са двускатни или с дъговидна извивка и заострен връх. Съоръженията предлагат и данни за многократно влизане в тях, като например изтрити прагове, следи от преустройства, опушване и др. Над всички обаче блести гробницата от с. Старосел, близо да гр. Хисаря – най-забележителното откритие през последните години.

С разбирането за живота и смъртта е свързан и разказът как траките поставят в една урна камъчета с различен цвят според това, какво са изпитвали всеки ден – добро или лошо, броят ги поотделно в деня на смъртта и така се произнасят за живота на всеки. Все пак най-важна остава тяхната вяра и учение за безсмъртието, за да възкликне Солин със словата на пърхащата надежда: „Те презират смъртта поради някакво естествено внушение на мъдростта".

Траките говорят език, дял от голямото индоевропейско семейство. За съжаление те не оставят писменост и тяхната история и култура остават безмълвни. Всичко, което се узнава за тях, се научава от чуждите наблюдатели – предимно гръцки и римски автори. Те пречупват местната действителност през своята светогледна призма и съобразно областите и епохите, през които живеят. В древните писатели са запазени малък брой съществителни имена – глоси, на тракийски език. Макар че не винаги са предадени точно, те са важни, защото се знае значението им, което разкрива възможност за по-сполучливо етимологизуване чрез сравнения с други езици.

Известни са и няколко кратки надписа, за които се предполага, че са на тракийски език. Такива са надписът върху златен пръстен от с. Езерово, Първомайско, този върху каменна плоча от с. Кьолмен, Преславско, фрагментираните надписи от светилището на Великите богове на о. Самотраки и някои други. Всички текстове са написани с гръцки букви, без разделяне на думите. И за да се увеличат трудностите, в тях не е открита нито една тракийска дума, която е известна от другаде. Все пак грамадният езиков материал, с който работят лингвисти-

те, се състои от множество имена на места, реки, планини (топоними), на племена (етноними), на божества (теоними) и стотици лични имена (антропоними).

Ономастиката в цялата обширна зона от Карпатите до Егея не създава впечатление за различия и за въвеждането, според някои, макар и на условните термини „дако-мизийски" и „тракийски" език. Ако това деление се приеме, то по необходимост се налага, че „дако-мизите" и „траките" са два отделни народа, а това вече не е само лингвистичен проблем.

Напротив, тракийското езиково единство, което се осъществява от общите черти на многобройните диалекти и на диалекталните групи, едва ли може да се оспори. Още Страбон твърди, че мизите, гетите и даките не са по-малко добри траки, отколкото останалите. „Гърците смятали гетите за траки; те живеели по двата бряга на р. Истрос, както и мизите, които са също траки", и продължава: „Гетите са едноезичен народ с траките" и „даките са едноезични с гетите".

Както се вижда, разграничаването на „дако-мизийски" от „тракийски" противоречи на писмените и археологическите сведения, че езикът на населението на север и юг от р. Дунав е един и същ. Те показват относителното единство на целия племенен състав от Карпатите до Бяло море, което е изразено в общите закономерности на вътрешното му обществено-икономическо, политическо и културно развитие. След VI в. за тракийски език не се говори повече и трябва да се приеме, че той отмира с постепенното претапяне на траките в славянското население на българската държава.

Може би е вярно, че тракийската история и култура не ще се прочетат и занапред чрез собствените слова, но не по-малко истина е, че безписмено внушаваната вяра има своето звучене. Там, където думите не стигат, идва музиката. През цялата античност траките се славят със силно развитите си музикални способности. Преданията в писмената литературна традиция гравитират най-вече около личността на Орфей. Във връзка с него изрично е отбелязано, че музиката при траки и македони е на особена почит.

Самият той е най-прочутият поет и певец, живял някога. Със своята лира, получена в дар от Аполон, ученикът на музите очарова всички и всичко – и хора, и диви животни, и дори дърветата и скалите го слушат в захлас. Все в някакво отношение с него са и другите прославени легендарни тракийски музиканти. Такъв е вълшебният Тамирис, който дръзва да се състезава със самите музи, но понеже не успява да ги победи, те го ослепяват. Такъв е Линос, когото Аполон убива от завист – според една от версиите брат на Орфей, защото е следвана тенденцията всички стари, т.е. първи по време, поети да имат тракийски произход.

Такива са още широко известните Филамон и Евмолп, комуто се приписва основаването на мистериите в Елевзина в чест на богините Деметра и Персефона и чието име означава „Хубаво пеещ“. Накрая идва Музей, обикновено считан за ученик или за учител на Орфей, а понякога и за негов син, който се преселва заедно с траките от родната си Пиерия – тракийска област, където живеят и музите, в Беотия при планината Хеликон, като по този начин пренася орфическото учение в Средна Гърция и особено в Атина. Там и умира той, погребан на „Хълма на музите“.

Страбон е категоричен, че „поради мелодията, ритъма и инструментите цялата музика е считана за тракийска и азиатска“, и после продължава: „А и тези, които радеели за старата музика, се смятали за траки“. Не случайно Тракия е прочута и като страна, от която произхождат редица музикални инструменти. Според преданието едноцевният сиринкс, правен от тръстика – овчарската свирка (най-вероятно това е кавалът), е дело на Севт и Ронак от племето меди.

Магадидата пък (триъгълен инструмент с 20 струни, които застъпват 10 тона с техните октави, като лявата ръка засяга по-ниските, а дясната по-високите звуци) е изобретение на Магадид, който ѝ дава името си. Известни са също барбитът, наблата, самбиката – разновидности на лирата и китарата. Освен тях се свири още на гайда, флейта, удрят се тимпани и чинели, а Атеней споменава, че по време на обредите на тра-

кийските царе особено популярен е фойниксът, наречен така, защото уж е измислен от финикийците.

Ето една такава мелодекламативност предполага за древна Тракия и за траките безписмеността и безкнижовността, но и съществуването на устно, местно творчество, което, макар и незаписано, може и трябва да се изпее в бъдеще.

Глава шеста

РЕЛИГИЯТА

През цялото си развитие, от края на II хилядолетие пр.Хр. включително и след създаването на римските провинции Македония, Мизия, Тракия и Дакия, тракийската култура е пронизана от учението, което се бележи в науката с термина тракийски орфизъм. Резултат на широки културни взаимодействия и на синтез на разпространената в Източното Средиземноморие и в Египет вяра в Слънцето-бог, той е устна, аристократична доктрина, която дава идейни корени и на гръцкия орфизъм, но принципно се различава и съвсем не съвпада с него. В основата на тази светогледна система заляга идеята за самоусъвършенстването и за безсмъртието (обезсмъртяването).

Съобразно двусъставната социална структура на тракийското общество, тя се реализира най-малко на две равнища. Първото е чисто аристократично – езотерично, т.е. тайно, и принадлежи на посветените в свещеното знание. Второто е народностно – екзотерично, т.е. явно, и е присъщо на онези, които знаят за учението, но остават сравнително непосветени в него или са просто негови привърженици.

Така е, защото два са и пътищата за сливането с бога. В тракийската религия най-общо те са персонифицирани от Орфей и Дионис и са обозначени чрез ентусиазма, т.е. чрез индивидуалната мистериалност, при която участникът въвежда бога в себе си, и чрез екстаза – характерен за колективната изповед, защото всички се опитват да стигнат до бога.

Космогоничният модел на тракийския орфизъм предполага уреждането на света на степени. По отношение на основната фигура – на Великата богиня-майка (= Земята), е виден един четирифазен цикъл в развитието ѝ. Отначало тя сама произвежда природата чрез самооплождане, което ще рече, че светът се самозарежда. Втората степен е появата на божественото дете или на собствения ѝ син – Слънцето.

Мъжкото начало е абсолютно необходимо, за да се осъществи балансът в природата, периодичността на нейното възраждане, пълният кръговрат на сезоните. При възмъжаването на сина идеята достига до смисловото значение на върховния бог и отговаря на третата фаза в развитието. Четвъртата е правото на свещен брак с богинята сътворителка, за да се положи началото на следващото възпроизводство чрез раждането на новия син.

При него самооплождането отпада и очевидно следват само още три степени, за да се получи седем- и после десетстепенен цикъл, който организира подредбата и хармонията в света и вселената – вечното обновяване и новото раждане – възраждането (= на безсмъртието въобще). За разлика от гръцкия, този модел е асиметричен и се основава на цикличното, а не на линейното време. В него е вложено и внушението за нравствено извисяване.

Доктрината съчетава изповядването на култ към Слънцето и на култ към Земята и в този смисъл образът на Орфей в Тракия е отличен пример за представата, че е син на Слънцето и на Великата богиня-майка. Тук той се появява и под други имена-прозвища, най-популярното от които е Залмоксис. Типологията на двете идентификации показва, че едната е хипостаза на другата, и обратното, защото те са две взаимосвързани култови изяви на балансираното единство. Точно персонификации като Орфей и Залмоксис, които носят и посреднически функции между соларното и хтоничното, олицетворяват равновесието между небето и земята, примиряват борбата между основните стихии и ритмизират Космоса.

При това положение тракийският орфизъм, който се разпространява в безкнижовна среда чрез мелодекламативното рецитиране и внушенията на символен свещен език, несъмнено е в основата на елинския, оформен като мистична философска и донякъде спекулативна школа, с космогония и теогония, с учение за създаването на човека и за неговата душа. От тази гледна точка той оказва влияние върху питагорейството и неоплатонизма, а някои негови елементи влизат и в християнството.

За тракийската религия е знаменито известието на Херодот за божествата на траките. През V в. пр.Хр. той твърди, че населението почита „само тези богове: Арес, Дионис и Артемида, а царете им отделно от другите сънародници почитат от боговете най-много Хермес, кълнат се в него и казват, че те самите са произлезли от Хермес".

Древният автор не само изрежда за яснота на елинските си читатели имената на тракийските божества с приблизителните им гръцки съответствия, т.е. съобщава техните преводи-означения, но и предава разликата между религиозните вярвания на владетелите, или по-общо казано – на аристокрацията, и на масата от населението – на общинниците. Това съвсем не означава, че царете не почитат Арес, Дионис и Артемида, нито пък, че „другите сънародници" не вярват в Хермес, и явно проблемът опира до различните равнища в изповядването на едни и същи култове.

Това, което е сигурно, е, че при политико-религиозната антитеза между разбиранията на благородниците и на обикновените хора Херодот влага и внушението за божествения характер на царската власт при траките. Идеологическото оправдание за господство намира естествена подкрепа в логиката на божественото начало на владетелските достойнства, за техните привилегии, протекции, санкции.

Именно противопоставянето на „царския" култ на Хермес на останалите изредени божества бележи два пласта в тракийската религия. От края на VI и особено през V–IV в.

пр.Хр. със стабилизирането на държавните организации доктриналната идеология постепенно започва да отстъпва в социалната практика за сметка на търсенето и реализирането на едно пряко потисничество. Тя задължително има своето обществено-народностно равнище редом с доктринално-аристократичното.

В такъв случай като носител на царските орфически белези Хермес в пасажа на Херодот няма допирни черти с гръцкия психопомпос (водач на душите) и не олицетворява по негово подобие вярата в безсмъртието на душата. Той демонстрира на всички идеята за митичния родоначалник „първи човек" и „първи цар" едновременно, след като тракийските владетели започват генеалогията си с него, и именно него обикновеното население обожествява и почита като бог в лицето на действителния си господар. Думата е за различни смислови нива на разбиране, които са и доктринално степенувани, но и са социално адресирани.

Но обожествяването на владетелите при траките, вярата в царя-бог е опосредствена смислово от някои междинни стъпала в процеса на изграждането си по същия начин както и при случая с Великата богиня-майка. В античната писмена традиция заедно или поотделно с характеристиката бог-династите понякога носят определенията херои или антроподемони. Еврипид например твърди чрез думите на музата, която оплаква злощастния край на сина си Резос, че „той не ще отиде под черната земя", т.е. не ще сподели баналната съдба на всеки смъртен, „но затворен в пещерата на богатата със сребро земя (планината Пангей), ще стане антроподемон".

Според Херодот Залмоксис също познава прехода от владетеля към бога. Наистина древният автор на два пъти го нарича демон – даймон, но тази характеристика не бива да смущава, защото е сравнително вярно гръцко тълкуване на наблюдател, който не е в състояние да вникне в учението на тракийския орфизъм и е повлиян от категориите на питагорейците.

Но Залмоксис е представен в изворите и с определението херой. Ако се следва Порфирий, се разбира, че гетският

реформатор се почита от „варварите“, т.е. от траките, като Херакъл, за да се направи алюзия със същността на най-типичния измежду гръцките херои. На свой ред Филострат говори направо, че тракийският цар Резос е херой, който отблъсква чумата от планината Родопи. Там той дори има светилище, където дивите животни доброволно се принасят в жертва пред олтара.

Хероони и светилища са известни и от други антични автори. Конон предава как след кървавото престъпление, което жените извършват с Орфей, страната е обхваната от глад, докато според предсказанието те не намират главата на певеца и не я погребват „под една голяма могила, която оградили със свещен двор. Известно време това било хероон, а по-късно се наложило като светилище“. Разказът на Павзаний за гроба на чародея отново разкрива представата за хероон. Този път погребението е изложено на обществено поклонение, защото останките на Орфей са сложени в урна, поставена върху висока колона. Вечното му жилище не е нито на земята, нито на небето, достъпно е за посещение и обединява соларното и хтоничното в синкретично единство.

Консервативността в традициите и устойчивостта при съхранението на идеите се поддържат стабилно и от ред археологически паметници като гробници, подмогилни съоръжения и др., за които стана дума в предходната глава. Явно, че подобно на определението антроподемон степента херой играе междинна роля в изграждането на пълната същностна характеристика на тракийските царе. Тя е свързващото звено в стремежа към извисяването до бога и в превръщането на владетеля в бог.

Солиден аргумент в подкрепа се открива в коренно противоположните схващания за героизацията в гръцката и в тракийската действителност. Така например за елините боговете и героите са два свята, които, и да не са пряко противопоставени, са независими един от друг по своята природа. Разликите съществуват и в морален смисъл, защото боговете са „добри“, а героите са „лоши“ и запазват мрачния си вид

дори само поради факта, че не водят приятно забавното всекидневие на божествата. Обикновено те живеят в самота като нощни птици, но лошият им нрав може да се умилостиви и да се спечели, защото да имаш тялото и гроба на героя означава да притежаваш силата и мощта на протекциите му.

Тези разбирания на гърците съвсем не се споделят от траките. За тях героизацията е първото стъпало от пълния цикъл в развитието на човека. Той се изминава на различни равнища, тъй като това е пътят към съвършенството, а именно тя е най-близка до схващането като безсмъртие въобще. От тази гледна точка всеки може да бъде герой.

Следващата степен с елементи на обожествяване е антроподемонът, точно такъв, какъвто го описва Еврипид чрез Резос. Третата и последна е богът, който е не само безсмъртен, но е и съвършен, понеже олицетворява пълната хармония в баланса земя-небе, между хтоничното и соларното. В този смисъл царете на траките сами се превръщат в богове.

Осъществяването на описаната практика личи най-добре от примера със Залмоксис. Според Херодот след оттеглянето в подземното жилище или в пещерата той се появява отново пред съплеменниците си едва след четири години, за да ги убеди във възможностите на учението. Този път обаче Залмоксис е с характеристиката бог. Той е преминал през фазата на героя и на антроподемона и е добил истинската качествена определеност бог.

В неразбирането на тази политико-религиозна доктрина древните автори квалифицират тракийските царе като герои, антроподемони, богове и най-обикновени хора. При това междинните позиции от простия смъртен до божеството са в сила за династите не само по време на действителното им управление, а особено след тяхната смърт – без представата да се смесва, както се видя, с елинските схващания за героизацията.

Пътят на самоусъвършенстването кулминира в идеята за безсмъртието. Когато разказва за скитския поход на персите към края на VI в. пр.Хр., Херодот предава следното: „Преди

да достигнат до Истрос, той (Дарий I) покорил най-напред гетите, които обезсмъртяват" – те, които са „най-храбри и справедливи измежду траките", а после излага преданието за Залмоксис.

Прави впечатление, че употребеният глагол „атанатидзо" не се използва, за да се обозначи с него вярата в безсмъртието на душата – типична за гърците. Неговият смисъл е обезсмъртявам (безсмъртствам) и ще рече, че гетите не толкова мислят, че са безсмъртни, колкото се правят безсмъртни и практикуват обредите на безсмъртието. Да се говори, че траките-гети изповядват безсмъртието на душата, фактически означава, че модерното възприемане логично съпоставя учението им с принципите на сложните канони за разбиранията за душата във философско-религиозните схващания на елините и преди всичко с теорията за метемпсихозата (прераждането) – типична за Питагор и неговите последователи.

Противоречивите интерпретации не биха изобилствали, ако се отчиташе обстоятелството, че Залмоксис не може да проповядва метемпсихозата дори само поради факта, че той не се явява пред съплеменниците си след четиригодишното отсъствие в подземното си жилище или в пещерата под друга форма. Самият процес на метемпсихоза прави невъзможно завръщането на една вече позната личност. В този смисъл не би могло и да се гостува на Залмоксис, както посочва Страбон, а неговата поява съвсем не е метемпсихозна, нито пък е метемсоматозна, след като той не приема друг образ или форма.

Най-голямото смущение в елинското мислене внася неразделността между душата и тялото в тракийското възприятие. За гърците те винаги остават нещо отделно и докато душата е безсмъртна, тялото е наказание за душата – то е неин гроб, и се обладава от смъртта. За разлика от тях в диалога „Хармид" Платон говори за един от тракийските лекари (жреци?!) на Залмоксис със следните думи:

„От подобно естество, Хармиде, е и въздействието на баенето. Научих го там във войската от един тракийски лекар, от учениците на Залмоксис, за които се говори, че можели

да направят човека безсмъртен (да обезсмъртят)... А Залмоксис – рече ми той, – нашият цар, който е божество, говори, че както не бива да се заемаме с лечението на очите отделно от главата, тъй не бива да се заемаме с лечението на тялото отделно от душата".

Единството на тялото и душата, тяхната неразривност и същевременно отношенията част–цяло и причина–следствие доказват за траките тоталния психосоматичен способ за безсмъртието, който включва идеята да се лекува цялото = на всичкото, а не неговите отделни части. Именно този подход в Залмоксисовата медицина е преамбюлът към тоталния сотериологичен метод.

Ако се изходи от същността на разказа на Херодот за Залмоксис, се вижда, че той отчетливо разграничава две версии за божеството в зависимост от различните източници, от които черпи информацията си. Според него на едно първо равнище гетите „мислят, че не умират, а че починалият отива при бога Залмоксис", без да уточнява къде точно се отива. На второ място древният автор съобщава, че същият този Залмоксис, след като си построява андреон (зала само за мъже), приема в него само първите измежду гражданите и проповядва и внушава, че „нито той, нито сътрапезниците му, нито потомците им ще умрат някога, но ще отидат на едно такова място, където ще живеят вечно и ще имат всички блага".

Безспорно Херодот разкрива най-общо два метода за постигане на вечен живот, засвидетелства ги самостоятелно в двете версии на изложената от него легенда за Залмоксис и не оставя съмнение, че ги разграничава. Първият покрива идеята за социалната адресираност на доктрината, валиден е за всеки – за масата от населението, където упражнява въздействието си и се свежда до постигането на вярата във възможността за безсмъртие.

Вторият отговаря на чисто аристократичната концепция за учението, достъпно само за посветените в свещеното знание, след като Залмоксис обучава в андреона единствено елита на обществото. Точно той достига до съвършенство в чистотата

на религиозно обоснованите принципи на доктрината. Те кулминират в идеята за обезсмъртяването сред тесните, затворени кръгове от отличени сподвижници, където царят, в качеството си на върховен жрец и бог, пряко проповядва мистериалните тайнства и посвещава.

Данните са в отличен паралелизъм с текст у Хеланик – почти от същото време. В съчинението си „Варварски обичаи" той не само употребява глагола обезсмъртявам, но подобно на предшественика си е последователен при разкриването на двата начина да се постигне следсъществуване. Точно по отношение на тях са споделени и съществени подробности. Първата е, че и теризите и кробизите – родствени племена, които влизат в състава на гетската етнокултурна общност, обезсмъртяват.

Сетне самият глагол при него идва да подскаже, че на едно първо стъпало това е вярата, че „умрелите отиват при Залмоксис и пак ще се върнат". С други думи, този автор пръв набляга на обстоятелството, че пребиваването при бога не е окончателно. „И винаги смятат, че това е истина – продължава той и обяснява, – затова принасят жертви и устройват угощения, понеже покойникът щял да се върне." За съжаление не се уточнява къде при Залмоксис отиват мъртвите.

На едно второ ниво идва самата доктрина на Залмоксис, а именно, че „нито той сам щял да умре, нито тези, които са с него, а ще имат всички добрини". На практика това означава, че вярващите въобще не умират. Нещо повече, вторият способ за постигане на безсмъртие и занапред остава неизвестен, а споменатите от Хеланик „телетай", т.е. мистерии, показват, че един от пътищата към обезсмъртяването може да се извърви само ако се премине през инициациите на сакралните обреди. Това е задължително условие при самоусъвършенстването, присъщо на аристократичното разбиране на учението.

Макар и с много наслоения двата метода са засвидетелствани и в текстове на сравнително късни автори. През I в. сл.Хр. римският географ Помпоний Мела пише следното:

„Траките носят различни имена и имат различни обичаи. Някои от тях са диви и посрещат охотно смъртта, особено гетите. Това се дължи на различните вярвания: едни вярват, че душите на умрелите ще се върнат, други – че душите не загиват, ако и да не се възвръщат, но преминават в по-щастлив живот, пък трети – че душите умират и така е по-добре, отколкото да живеят по-нататък".

Като се изключат душите и вярата в тяхното безсмъртие, авторът е твърде показателен със споделеното. На първо място той счита, че „душите на умрелите ще се възвърнат", и потвърждава единия подход, изразен в отиването при Залмоксис и в завръщането след престоя там. Но къде се отива и откъде се завръщат умрелите и този път не се съобщава.

Вторият начин за постигане на безсмъртие се обяснява в смисъл, че душите не загиват, но не се възвръщат, а преминават в някакъв по-щастлив живот в същия аспект, в който Херодот и Хеланик разкриват, че учението се свежда до това, че те никога не ще умрат, но ще отидат някъде, където ще се радват на пълно блаженство. Бленуваното място за по-щастлив живот отново не се уточнява.

За сметка на това Помпоней Мела включва в известието си едно трето разбиране на визираните от него траки и по-точно, че душите умират. Версията не е неоснователна за един автор от I в. сл.Хр., силно повлиян от идеите за цикличното прераждане на душите в елинския орфически и питагорейски смисъл, доведен поради теченията на индивидуализма и на фатализъм до краен песимизъм, и със сигурност тази е причината вариантът с умирането на душите логично да намери място в текста.

Той не се среща и се пропуска от Солин, който през III в. сл.Хр. споделя следното: „Всички траки зачитат единодушно доброволната смърт, като едни от тях вярват, че душите на умрелите отново се възвръщат на горния свят, а други – че душите след смъртта не загиват, а стават по-щастливи, отколкото са били приживе".

Древният автор предава една изключително важна подробност по отношение на първия метод да се стане безсмъртен. Той е категоричен, че душите на умрелите се възвръщат отново на горния свят. Анализът не е труден и показва, че мястото, където отиват умрелите, е долният, подземният свят. Там е техният Залмоксис, и то за тези от тях, които вярват, че отиват при него и пак ще се завърнат, и съвсем не за онези, които никога не ще умрат, но ще живеят вечно и ще се ползват от всички добрини в някакъв безсмъртен рай, който не се ограничава чрез конкретизиране на мястото или чрез посочване на формата му.

Въобще по отношение на траките липсват данни за окончателното оформяне на идеята за един свят на смъртта от типа на този, в който властва Хадес, или пък като острова на блажените, където само благочестивите са белязани да избегнат смъртта, чудотворно пренесени в далечни приказни страни, където продължават живота си, като земята на хиперборeите, като елисейските полета. Тук въпросът не опира до щастливото следсъществуване в един друг мир, който не принадлежи на профанната география, нито пък култът е центриран върху есхатологичен опит с цел постигането на вечен живот от райски тип в отвъдното.

Ако се следва първият метод за постигане на безсмъртие, най-общо той се изразява до отиването в подземното царство, където се намира Залмоксис. Вероятно той е валиден за цялото население или поне за по-голямата част от него, след като всички умрели могат да посетят бога. Конкретната връзка между човешкото и божественото е демонстративно подчертана, защото след пребиваването там отново всички могат да се завърнат, т.е. да се възродят след смъртта си за вечен живот под светлината на слънцето.

В този смисъл Залмоксис напълно отговаря на същностната характеристика на един бог на мъртвите и това е чисто народностното осмисляне на учението му. Нещо повече, сигурното е, че точно на социално равнище следсъществуването започва за непосветените именно със смъртта. Може би поради тази причина у лексикона Суда от X в. сл.Хр. се обяснява, че

който дефинира безсмъртието като липса на смърт, допуска грешка, защото то се проявява в държането, в поведението и предразположението на хората. Това ще рече, че то е израз на вяра, която се свързва с обредната практика.

Същевременно вторият начин за постигане на безсмъртие се оказва привилегия само за тесния, затворен кръг от мъже благородници, за аристократичния елит от посветени начело с владетеля. Не случайно и според сведенията на Страбон достъпът до Залмоксис е забранен за външни лица с изключение на царя и приближените му. Сега идва неговият ред като бог на мистериите и като основател на инициационен култ, от който зависи онтологичният режим на блаженото безсмъртстване.

И след като първият случай опира до слизането в подземния, в долния свят, има основания да се предположи, че този бленуван рай се намира някъде в урано-соларните селения, в светлинните пространства, където ще се възродят всички, които имат щастието да преминат през посветителната смърт. Там те ще получат в изобилие блага и добрини и там ще е местоживелището, в което ще отидат след заника си. В това се изразява същността на доктринално-идеологическото, на чисто аристократичното осмисляне на учението.

Славната, блажената страна, която очаква посветените, не бива да се бърка с подземния свят, където се събират мъртвите. Несъмнено нещата опират до коренно различни географски есхатологии и задължително трябва да се разграничат. При това положение е ясно, че едно е да имаш надеждата в безсмъртието, а съвсем друго да постигнеш обезсмъртяване. Антитезата между религиозната изповед на обикновеното население и на аристократичния елит, на непосветените и на посветените, е подчертано заявена. Поради тази причина като идеи безсмъртието и обезсмъртяването в тракийската религия, макар и условно, трябва да се разграничат.

Практиките на безсмъртието и на обезсмъртяването традиционно и консервативно просъществуват през епохите. Представите са живи и са засвидетелствани чрез редица паметници от римската епоха. Макар че те са по-скоро реминис-

ценция и носталгия по една вече отминала епоха, присъствието им в тракийските земи разкрива приемствеността в духовното наследство на местното население. Най-интересни са надгробните стели и саркофази, върху които са представени релефни изображения на тракийския херой-конник.

Много често той има индивидуални черти и разкрива характерните белези на починалия. Това ще рече, че вярването, според което мъртвите са тъждествени на бога-конник, е широко разпространено в тракийските предели до късна епоха. Към тази група свидетелства принадлежат и онези, и то многобройни паметници, върху които липсва изображението на хероя, но покойникът се нарича херос, при това нов, млад, добротворен херос или херос ловец.

Голямата трудност идва от общия момент в смисловото значение на елинските погребални епиграми и на изображенията с подобен характер. При тях вярата в безсмъртието на душата не бива да се смесва с вярата в безсмъртието въобще, защото често умрелият се нарича херос и се представя като тракийския конник, но в действителност не е той, а е безсмъртната му душа. Тя намира място между останалите хероизирани мъртъвци, докато в същото време смъртните тела почиват в земята. Тази е чисто гръцката интерпретация на хероизацията. В много случаи тя намира място в Тракия, но често е нюансирана. Що се отнася до определени паметници, тя е и съвсем неприложима, тъй като в тях е застъпена чисто тракийската идея за безсмъртието.

Думата е за някои надписи от II–III в. сл.Хр., които ако не споменаваха изрично погребания, не би могло да се направи разлика от посвещението, предназначено за тракийския херой. Върху една стела от Гоцеделчевско се чете: „На своя другар хероса Салос (постави) Аполодор, син на Пир". Върху друга – от Пловдив, текстът гласи: „(Това е) херосът Харитон, син на Лонгин". Особено красноречива е епиграмата от с. Белоградец, Търговищко. „Тук Динис, син на Рескупорис – съобщава тя, – който преживя детето си, постави на хероса оброк, като отправи молба и на нимфите; (синът ми) стана прочут, безсмъртен херос".

Не тук е мястото да се изредят всички примери, но те изобилстват и не може да има съмнение, че мъртвите са идентифицирани с тракийския херой-конник. Определенията прочут, велик, безсмъртен херос са достатъчни, за да се види съхраняването на идеите за безсмъртието като основна концепция на учението и през римската епоха. Въпреки многобройните наслоения, тези реликти на вярата са показателни за неподправената чистота на първичната представа.

Що се отнася до пътищата на разпространението на тракийския орфизъм и на религиозните идеи, свързани с безсмъртието и с обезсмъртяването, отлична работа върши едно друго известие на Херодот. Той е категоричен, че траките „имат приблизително еднакви обичаи... с изключение на гетите, както и на травсите и на тези, които живеят над крестоните". Това означава, че още през V в. пр.Хр. древният автор констатира отлики в религиозните вярвания на различните тракийски племена – сериозни и недвусмислени промени, а в следващото си изложение ги описва подробно.

Впечатлява например, че травсите, които постъпват във всичко като останалите траки, имат различни схващания за отвъдния свят, също както и гетите, за които се сподели достатъчно. За тях е обичайно да оплакват новороденото дете заради нещастията и злочестините, които му предстоят, а смъртта да посрещат с радост и веселие поради пълното блаженство и щастието, които очакват този, който си е отишъл.

Преведено на религиозен език, сведението набляга върху съхранението сред тях и след V в. пр.Хр. на разбиранията за безсмъртието като основен компонент в учението. В същия контекст трябва да се интерпретира и съобщеното за обичая, валиден за онези, които живеят над крестоните, и по-точно за спора между жените на починалия и за съперничеството им коя от тях е най-достойна да го последва в последното му пътешествие. Това означава обаче, че към VI–V в. пр.Хр. останалите траки имат различни религиозни вярвания и видоизменено мислене в сравнение с вече посочените, разбира се, не без въздействието на съседните цивилизации и култури.

Предаденото от Херодот е с първостепенна стойност най-напред защото споменатите племенни състави и тяхното разположение очертават големия диагонал от крайния североизток – басейна на реките Прут-Днестър, към и до крайния югозапад – басейна на реките Вардар-Струма, т. нар. хиперборейски диагонал. Те бележат зоните на най-ясно доловимите държавнообразувателни процеси и на религиозно-идеологическа активност за времето от края на II и през първата половина на I хилядолетие пр.Хр.

Очертаната територия огражда и областта на разпространение на мегалитната култура с изход към Мала Азия и към островите. Тя съвпада с артерията на движението на тракийския орфизъм и показва местата на неговата жизненост. Нещо повече, крайните точки на локализацията на въпросните племенни състави бележат и върховите прояви при съзряването на учението, обозначено от идейно равнозначните системи, персонифицирани от Залмоксис и Орфей.

В тази обстановка на преден план в тракийската религия изпъкват фигурите на Великата богиня-майка, на Върховния урано-соларен и хтоничен бог и на тракийските царе като общо негово олицетворение. Всъщност идеята за плодородието и многообразието на света, въплътена в женския образ, е видна от най-ранна епоха – още от времето на неолита около VI хилядолетие пр.Хр. Тогава богинята се появява в голям брой култови статуетки и шества върху огромен географски ареал, който включва целия Европейски Югоизток и въобще района на Източното Средиземноморие.

Присъствието ѝ по-късно, от края на бронзовата епоха XVI–XII в. пр.Хр., когато вече за местното население се налага наименованието траки, е закономерно явление. Тук тя е господарка над всичко и всички – всеобемна и всемогъща сила, която определя ритъма на живота, цялата пъстроцветна мозайка на действителността. Първоначално тя не е разчленена функционално, а като системообразуващо начало е просто Великата майка на траките и нея те честват в обредните си свещенодействия, при тържествените церемонии и празненства, при мистериите.

Макар и анонимна, богинята има многобройни лица. Това е естествено състояние за една религия, развита в безкнижовна и в мистериална среда, а ликът на върховната сътворителка се появява върху предмети на лукса и разкоша, присъства в ред украшения, в сервизи, следи ни с всезнаещите си очи от обеци и ритони, от фиали и апликации. Персонифицираните възможности, които произтичат от задачите, поставени пред женското начало, ѝ придават една многофункционалност и покриват всички сфери на дейност както в природата, така и в обществото.

Участието на висшата повелителка е заложено в зачатието на нещата и се чувства навсякъде. Тя е силата, от която зависи вечния кръговрат на възраждането и умирането, на новото пролетно обновяване на потенцията на земните недра. Всичко, което се ражда в природата, произлиза от нея и тя е тази, която стимулира растежа.

Върху една фиала от с. Луковит, Ловешко, от IV в. пр.Хр., ликът ѝ обвива тялото на съда с два концентрични реда от женски глави, които се редуват с растителни орнаменти. Сходна е украсата и върху сребърния скифос от гр. Стрелча и върху плитката фиала от съкровището от с. Рогозен, Врачанско, пак от същото време, където между женските глави са разположени палмети – означения на дървото на живота. Показателни са и кариатидите от гробницата при с. Свещари, Исперихско, от III в. пр.Хр., чиято долна част нарочно подчертава формата на лотосов цвят – отново най-точния символ на дървото на живота.

Но Великата майка е и вариант на „потния терон" или тя е стопанката на животните. Като закрилница на зверовете и разпоредителка в царството им богинята може да се види върху една от каничките на Рогозенското съкровище, където възсяда лъвица, а и върху други предмети на тракийското изкуство, където образът ѝ се следва от ред животински изображения.

Най-разностранна е тя върху наколенника от гр. Враца, заобиколена от разярени лъвове, от крилати дракони, от змии и спускащи се орли. Цялата украса има изключително прецизна

и симетрична композиционна структура. Тя подчертава идеята за трите части във вертикалния строеж на Космоса в съотношението небе – земя – подземен свят и докато присъствието на орлите и драконите обозначава горната сфера, лъвовете и змиите подчертават останалите две.

От тракийското изкуство и от иконографията са известни и многообразни варианти на нейни появи и прояви. Такъв например и ликът на вкаменяващата с погледа си горгона Медуза от Башова могила при с. Дуванлий, Пловдивско, от V в. пр.Хр. (друго нейно въплъщение), или пък богинята от нагръдника при с. Опълченец, Пловдивско, от IV в. пр.Хр., които са натоварени със задачата да пазят своя носител от всички зли сили в света, да го съхранят и защитят от опасностите, които го грозят. Това ще рече, че в Тракия тя има и апотропейни (защитни) функции. Втренченият ѝ поглед от Врачанския наколенник преследва целта да отстрани всяко препятствие по пътя, да улесни действията и постъпките на своя притежател.

Способностите на Великата богиня-майка не се изчерпват с господството над вегетацията, над животинския свят и лова. В Тракия тя е покровителка на хората и на човешкия род, бди над плодовитостта и плодородието, пазителка е на домашното огнище, закриля жените-майки и стопанки, но и девиците, на които предстои да се омъжат, хранителка е на обредите, с които избраниците се посвещават във вярата към нея, създателка е и на онези, с които се извършва посвещението, свещеното предаване на властта и въвеждането в божествен владетелски сан. В този смисъл древното мислене наистина схваща цялата вселена като рожба на женското начало, което се идентифицира със земята.

Когато античните автори говорят за нейното почитане от траките, те винаги се стремят да предадат името ѝ с аналогични гръцки или латински съответствия – преводи-означение, за да са ясни за сънародниците си. По този начин за Полиен тя е Хера – господарка на тракийските племена кебрени и скайбои (скаи), и властва на Рескинтйската, т.е. на Царската планина.

По думите на Херодот тя е Артемида-царица на тракийските и пеонските жени от зоната на Югозападна Тракия, които обвиват даровете си в нейна чест в пшенична слама, за да стимулират плодородието. За Теопомп тя е дори Атина, закрилницата на едноименния полис, за която одриския цар Котис I от IV в. пр.Хр. пожелава да се ожени и да я направи своя съпруга, за да демонстрира по този начин политическото си могъщество над атиняните в района на протоците. Диодор твърди, че е Хестия, която пази дома и живия свещен огън в къщното огнище, и я посочва като съответствие на Залмоксис.

Независимо от наименованията – преводи-означения, които носи, те всичките обозначават най-вярната същностна характеристика на една Велика богиня-майка. Безименна – анонимна, тя присъства и върху множество изделия на тракийското изкуство, макар и да има свои локални тракийски имена-прозвища като Бендида, Котито, Брауро, Зеринтия, Хипта, Миза и т.н., та дори и неопределеното, но красноречиво „Великата богиня“ (мегале теа). При всички положения те изправят пред качествената определеност на една и съща висша сила, която през различните епохи и съобразно отделните географски ареали остава почти еднаква и се доуточнява във функционално отношение чрез имената, които носи.

Зеринтия например е известна на Ликофрон, който я споменава като Хеката и Афродита Зеринтия в Тракия и поточно от областта на Пангейското крайбрежие. Пак под тези преводи-означения тя е позната на късните лексикографи и на о. Самотраки, където има и пещера със същото име – Зеринтийска, в която ѝ се принасят в жертва кучета. Там в нейна чест се празнуват и мистерии с оргиастичен характер.

За същността на богинята са показателни и бележките на схолиаста към Ликофрон, който ѝ дава името на майката на боговете Рея. Зеринтия е същата, която често се отъждествява с Кибела, участва в тайнствата на Кабирите и заедно с Афродита и Хеката спада към кръга на Великите анатолийски богини. Очевидно на острова Афродита и Хеката се сливат с една тракийска богиня, която се почита там преди тях, при-

тежава характеристиката на всемогъщата повелителка и се нарича Зеринтия.

Случаят е подобен и с Котито. Най-ранното ѝ споменаване е у Есхил в трагедията „Едони" – обстоятелство, което предполага, че култът ѝ е особено популярен сред това тракийско племе от зоната на Югозападна Тракия. В същия текст се говори и за „музикалните инструменти, свързани с нея." Според Страбон Котитиите, т.е. празниците в нейна чест, и Бендидиите, от които водят началото си и орфическите чествания, приличат на малоазийските оргиастически тържества – церемонии, явно потопени в тайна, за да заяви изрично поетът „почитащите мистериите на Котито".

Цялата обстановка при реализацията им, оргиите, възбуждащата музика, инструментите, ритуалните викове и ревове, разюзданите движения, танците, мимансите и т.н., всичко това отговаря на атмосферата на култовите практики в чест на малоазийската майка на боговете Кибела и на Сабазий. По този начин се подчертава както същностната характеристика на Котито като Велика богиня и вероятната възможност за асоциирането ѝ с Дионис, така и връзката ѝ с малоазийската действителност.

Култът към Котито е разпространен и в гръцкия свят най-вече по политически причини по време на Пелопонеските войни. Тя е позната и е почитана не само в Атина, но и в Коринт, и на о. Сицилия – съюзници на Спарта, т.е. в дорийския свят, поради стремежа на враждуващите групировки да се домогнат до помощта на силни поддръжници, какъвто е и династическият дом на траките едони.

Най-подробни са данните за нея от запазените фрагменти от комедията на Евполис „Бапти", т.е. „Гмурци". Тя е поставена в Атина през 415 г. пр.Хр., не много време преди сицилийската авантюра на Алкивиад, и осмива племенника на Перикъл като адепт на оргиастичния култ на богинята. Той устройва свещенодействията и практикува мистериите ѝ тайно в средата на затворен кръг от почитатели. Авторът го обвинява в скандално поведение поради въвеждането в мода

на чужди и развратни обичаи и поради пренебрежението към полисните традиции.

Наименованието на комедията разкрива във връзка с Котито възможността за практикуването на някакъв инициационен обред на пречистване с вода – един вид кръщение, свързано с ритуален скок и посвещение, които отвеждат към пълното прераждане на собствената природа и към откровенията за безсмъртието. Церемонията натрупва колорит чрез травестиите и чрез хомоеротичния характер на танците, понеже „баптите" са считани за „изнежени", „женствени" мъже, които демонстративно имитират жени – още един аргумент за истинската ѝ същност.

Що се отнася до Бауро, тя е добре познатата в античната писмена литературна традиция трако-пеласгийска богиня Артемида Браурония (по-добре Брауро) поради наименованието на местността Баурон в Източна Атика, където се провеждат и празниците Браурония в нейна чест. Идентификацията ѝ с Великата майка не буди съмнение, а означението Артемида е гръцки превод и обяснение на смисловата ѝ натовареност.

През VI в. пр.Хр. култът се приема официално от атинската държава и дори заема място на акропола, където също се издига неин храм. Сигурно е, че честването е организирано на четири години, без да се знае кога точно. То е съпроводено от ритуални танци, при които млади, девствени момичета, на които предстои да встъпят в брак, имитират, както съобщава Аристофан в „Лизистрата", мечки – свещеното животно на богинята. Поради неговото убийство тя наказва местните жители, като изпраща чумна епидемия. За да се спасят от бедствието, хората ѝ посвещават момичетата си, т.нар. мечки, които фиктивно ѝ принасят в жертва като кози, облечени в дрехите на своите дъщери.

Целият обред е безспорна инсценировка на човешко жертвоприношение и отвежда към о. Лемнос. Точно той е едно от средищата на почитта към върховната царица на траките, която там се нарича Бендида или Великата богиня (мегале теа), или просто Лемнос – ново натрупване на персо-

нификации-въплъщения, за да не остане съмнение в нейната идентификация.

Не може да се пропусне и името на жената на Питак – цар на едоните, Брауро, не само поради възможността да се обясни конкретния повод за превръщането на тракийската богиня Бендида в държавно атинско божество чрез едонския династически дом, но и поради личностното ѝ отъждествяване с висшата покровителка от района на Югозападна Тракия – нещо типично за тракийската среда. По този начин богинята, почитана в областта Браурон, не е гръцката Артемида, а Великата майка на траките, която носи името-прозвище Брауро.

В цялата тази поредица най-колоритна е фигурата на Бендида, за която има най-много изворови данни от всякакво естество. Още през VI в. пр.Хр. поетът Хипонакс говори за нея като за Кибела, а Хезихий, който го повтаря, твърди, че тя е схваната като друг образ на Кибела. Във фрагменти от недостигналата до нас комедия на Аристофан „Лемноски“ авторът направо я нарича „мегале теа“, т.е. Великата богиня, която по всяка вероятност отговаря на едноименната закрилница на острова – Лемнос, и сама предполага качествената си определеност.

Страбон затвърждава представата, защото когато разказва за празниците на Бендида, за Бендидиите, той не само ги сравнява с тези на Котито, с Котитиите, но и с малоазийските тържества и с фригийските свещенодействия в чест на майката на боговете. Във фрагмент от комедията „Тракийки“ Кратин я определя като двукопийна, т.е. носителка на две копия, „понеже ѝ е отредено по жребий два вида почит, небесна и земна“, или понеже има две светлини, собствената си, т.е. тази на луната и тази на слънцето.

По този начин авторът набляга на двойствената ѝ соларно-хтонична природа и на произтичащите от това функционални възможности. В античната писмена литературна традиция Бендида се разбира още като Артемида, като Селена, Хеката, Персефона. Най-често е сравнението с Артемида и традиционно се приема, че е по-добре да се говори за смесеното им единство Артемида-Бендида, съответно Диана-Бендида.

Тази инерция в мисленето се преодоля поради факта, че древните автори, макар и да съпоставят двете богини, държат винаги да изтъкнат и различията помежду им, а не да ги премахнат. Сходствата с гръцката Артемида са възможни само дотолкова, доколкото се взема за аналогия смисловото ѝ значение на владетелка на природата и на животинския свят, или фактически Артемида е уточнен елински превод-означение на истинското съдържание на Бендида.

Култът към тракийската богиня е особено популярен сред витините, които са част от компактното тракийско население в Мала Азия. Те дори имат в календара си месец, който носи изразителното наименование Бендидейос, когато тя е чествана с пищни празници. Преклонението пред нея е дотолкова голямо, че даже изображението ѝ стои върху монети на витинските царе, като например емисиите на Никомед I от III в. пр.Хр.

През 430–429 г. пр.Хр. култът към Бендида е приет за държавен в Атина. Изглежда, проникването му в полиса започва много време преди това, по-точно още през VI в. пр.Хр., когато датират стабилните интереси на атиняните към областта на Югозападна Тракия. Декретът за вписването на тракийката в редицата на атинските божества е издаден от оракула в Додона в обстановката на започващите Пелопонески войни, когато делфийските среди са приятелски настроени към Спарта и е излишно да се търсят арбитражът и помощта на светилището.

Именно в напрежението на първите години на войните, в търсенето на стабилни съюзници, противниците плетат политиката си и чрез компромиси в сферата на религията. Тази е нишката, по която Бендида се превръща в държавна атинска богиня, най-вероятно в стремежа да се спечели династическия дом на траките едони начело с Питак и жена му Брауро – както се видя, друго олицетворение на Великата майка, която се доближава същностно до Бендида.

Организираните празненства – Бендидиите, се провеждат в Пирея на 19 Таргелион (месец май-юни), а тържествата са описани с подробности от Платон в „Държавата“. От текста

се разбира, че церемонията е чужда и необичайна за елините, които само наблюдават и коментират, но не правят и най-малък опит да се включат в нея. В чест на богинята се провеждат и процесии към светилището ѝ в Пирея, като участниците в тях водят между редиците си жертвеното ѝ животно – свинята, пак символ на плодовитостта и изобилието.

Поклонниците в Атина, където по-късно също се издига храм на Бендида, тръгват от Пританеона (държавния съвет) и следователно той също взема официално участие в празника. По думите на Платон той продължава и вечерта, когато се организира „факелно надбягване на коне", при което ездачите си подават един на друг запалените главни. Но с тази чисто тракийска летяща на коне кавалкада от Атина до Пирея не приключва честването. Следва нощен пир, който вероятно има оргиастичен характер и включва еротични моменти.

Любопитно е, че култът към Бендида е познат дори в Египет, където в делтата на р. Нил е локализиран неин храм. Може би богинята добива популярност в този район едва през елинистическата епоха, когато траките участват като наемници в елинистическите армии и достигат дотам.

Още през първите десетилетия на V в. пр.Хр. тя е почитана и в Южна Италия и на о. Сицилия, и то предимно сред дорийските колонии, като например Тарент – обстоятелство, което отвежда към политическите причини за отстъпки в областта на религиозния живот в навечерието на Пелопонеските войни. Множество нейни теракотови статуетки са известни от областта Санта Мария д'Англона в Южна Италия. Те произхождат от светилище на Деметра – факт, който за сетен път потвърждава разбирането ѝ като Велика богиня.

Анонимността на всемогъщата владетелка, която познава своите локални имена-прозвища, се разчупва решително едва през римската епоха. Тогава съвместното съжителство на тракийските с елинските и римските култове довежда до неизбежни взаимодействия. Върховната повелителка на траките постепенно се елинизира и романизира, приема образите на ред гръцки или римски богини, но никой не би се усъмнил, че

под чуждата иконография местното население почита своята обична майка.

През римската епоха богинята е и Кибела, и Хера, и Афродита, и Хеката, и всички онези все още неустановени жени, които се изправят пред фигурата на тракийския бог-конник. По това време в Тракия проникват и някои източни, преди всичко малоазийски култове, сякаш за да покажат за сетен път духовната близост на балканско-егейско-малоазийския ареал. Именно сега към преводите-означения на всеобемната покровителка на траките се прибавя и Изида.

Като пластично религиозен израз на съкровеното чувство на хората към природата, всички тези богини (а всъщност само една единствена, системообразуваща и трансфункционална) властват над горите и водите, владеят силите, които произвеждат растежа и изобилието на растителното и животинското царство и на човешкия род.

В тракийската религия корелат на Великата богиня-майка е нейният собствен син – Слънцето. Според системата на тракийския орфизъм при възмъжаването си той се издига до ранга на Върховния бог и дори добива правото на свещен брак с нея. Проблемът е, че и той също се споменава в античната писмена литературна традиция с други имена-прозвища и с не по-малко преводи-означения. Най-релефният пример в това отношение е случаят със Залмоксис.

Не може да не впечатлява, че още Херодот го нарича Гебелейзис. За други древни автори той е Кронос или по-точно и по-пълно по този начин те превеждат неговото име и означават типичните белези на наблюдаваната отстрани религия. За трети същият този Залмоксис е Херакъл или пък Астрей и още Марс (Арес). Но имената-прозвища и преводите-означения съвсем не изчерпват богатството на изучаваната реалия, а са подходящ ключ за нейното по-сполучливо проучване. Наистина Залмоксис ли се казва богът? Кога и от кои се нарича той Гебелейзис? Защо го отъждествяват с Кронос или съзират в него персонификацията на Херакъл? Откъде да се тръгне, за да се види в него Астрей или Марс (Арес)?

Формулирането на нова работна хипотеза действително е мъчителен изследователски процес, още повече, че въпросният бог не само е аниконичен, но всички тези имена-прозвища и преводи-означения, които му се приписват, навеждат на идеята за неговата анонимност. Анонимността и аконичността обаче не са упрек, а са достойнство в древните безкнижовни общества, каквото генетически и типологически е и тракийското.

Един от важните проблеми произлиза от отношението Залмоксис-Гебелейзис и от възможността как те да се разбират. Независимо че името Гебелейзис се среща само у Херодот, лингвистите са, общо взето, единни в крайните си заключения при извеждането на етимологията му и достигат до един и същ резултат, а именно до неговото езиково значение на бог на бурята – Гръмовержец, с урано-соларна същност. За съжаление констатацията не може да пресъздаде нито структурата, нито функциите на божеството, нито пък неговия култ или обичайно-обредната му система, от която е познат само един ритуал и по-точно стрелбата с лък към небето.

Сега е нужно да се има предвид, и това е принципът, че самият бог на бурята – Гръмовержецът, е вторична трансформация на първоначалния висш господар на сияещото небе – бог-баща, бог-небе, чиято качествена определеност се реактуализира чрез него и добива по-акцентиран смисъл. Следващата модификация е също честа и последователно и постепенно включва и преплита тези свойства с функциите на едно слънчево божество на плодородието. Последните два момента са почти паралелни и вървят заедно във времето, но, за да има по-голяма яснота и прегледност, грубата схема на развитието на идеята изглежда по този начин: върховен небесен бог – бог на бурята (Гръмовержец) – соларен бог на плодородието.

Трябва да се знае още, че макар и името Гебелейзис да е хапакс, съвсем не е задължително да се мисли за неговото окончателно и за действителното му изчезване от култа. Възможно е от този момент нататък той да се синкретизира с друго божество, а не е изключено да присъства и като преживелица под друго или други названия на божества. Наблюде-

нията показват, че такива имена-прозвища, които убедително наблягат на бога на бурята, присъстват в Тракия по линия на ред следващи негови идентификации.

Добър пример в това отношение е тракийският бог Збелсурд. Освен известието на Цицерон, което се отнася за I в. пр.Хр., за неговото най-старо и най-тачено от траките светилище, документацията е сравнително бедна и се допълва донякъде от изображенията му върху каменните релефи с посветителни надписи. Върху тях Збелсурд заема позата на Зевс Гръмовержец, който с издигнатата си дясна ръка държи светкавица или се готви да я хвърли, а понякога встрани от него се намира орел с разперени криле – негова персонификация и едновременно олицетворение на мълнията.

Всичко в представянето говори за отъждествяването с един „Гръмовержец", „мълниеносец", „светкавицодържец". Този път е необходимо да се отчита, че макар и да заимства буквално гръцката и римската иконография, този тракийски бог не е нито Зевс на елините, нито Юпитер на римляните. Самата тя е донякъде обяснение на неговата същност и в никакъв случай не би могло да се каже доколко тракийското и гръко-римското божество се покриват.

Все пак е за предпочитане то да не се сравнява и да не се търсят негови съответствия в чуждите пантеони. Очевидно думата е за висшия тракийски повелител със собствена характеристика, а изображенията му просто донякъде навеждат на мисълта, отчасти въвеждат, малко обясняват или подсказват някои аспекти от неговия действителен облик, но съвсем не съвпадат с него.

Самата етимология на името Збелсурд отвежда към значението на „този, който държи, който хваща, обладава мълнията и светкавицата" и при повод я „мята, стоварва, сгромолясва, за да повали, за да събори" с нея – едно недвусмислено означение за властелина на небето и едновременно с това достатъчно избистрена представа за бога на бурята, който тътне с гръмотевиците си, но и от тази позиция обладава слънчева светлина и топлина – самият той Слънце.

Най-интересен е приписаният му в един от надписите епитет „прогоникос", т.е. „родов, който принадлежи на рода". Епиграфският паметник е посвещение на Збелсурд – на бога господар, повелител, суверен, който принадлежи, който се отнася до предците и е наследен от тях или, ако се изразя по-свободно, до бога създател, прародител, родоначалник.

По този начин текстът набляга категорично на приемствеността при почитането на върховния владетел, чиято популярност не заглъхва, и заедно с това е стабилно доказателство за истинността на думите на Цицерон по отношение на светилището на Збелсурд. За траките то не само е най-древно, но е и тяхна национална светиня. И за да не остане сянка на съмнение в неговата идентификация, е крайно време да се каже, че самият Цицерон го нарича Юпитер, а в надписите той е определен или обяснен като Зевс – най-убедителни негови преводи-означения, и същевременно достатъчни квалификации.

Сходна е картината и по отношение на тракийския бог Сурегетес, известен чрез надписи. В един от тях той е синкретизиран с Арес, и то с „кюриос" (господаря) Арес. Ако се изходи от етимологията, името включва семантичната натовареност на „мощен, храбър, силен, могъщ, герой", който „бие", който „убива", който притежава „геройски удар" и едновременно има своя прототип във ведийския бог Суриа – буквално „слънце", за да е напълно прозрачно смисловото значение, което носи. Замяната в надписите на обръщението теос – бог, с херос – херой, не бива да смущава, защото е честа практика в тракийската религия и, както вече се показа, бележи междинните степени по пътя към обожествяването.

Името на този тракийски небесен соларен бог се среща върху надписи във Витиния (Мала Азия) винаги във връзка със Зевс, и то като Зевс Сургастес или като Зевс Сургастейос. В този контекст точно Зевс обяснява, превежда, улеснява разбирането на божеското тракийско име, а не обратното, по същия начин както и господарят Арес е отлична негова атестация, която съдържа представата за приоритетност. Но Сурегетес има не само соларна натовареност. Той е и герой-херос, който

„бие, убива“, който нанася „юначни удари“, както и богът на бурята – Гръмовержецът. По друг начин казано, както Гебелейзис, така и Збелсурд, и Сурегетес са просто други имена-прозвища на всемогъщото небесно божество на траките.

По същия начин стои този въпрос и с епитетите на тракийския херос, на бога-конник – Перко(у)с, Перконис, познати от два надписа от околностите на гр. Варна от II в. пр.Хр.–I в. сл.Хр. В посочените случаи става дума за идентификацията на един бог на гръмотевицата, на мълнията, на светкавицата, който има пряко отношение към дъба, който поразява, но и живее в дъб, респективно в дъбрава. Самата гръмотевица – мълнията, се възприема като бога, който бързо слиза от небето и разцепва с пламтящ трясък дървото, върху което стоварва силата на удара си – върху дъба. Ето как именно той се превръща в зримо обиталище на разфучалия се бог-небе, който нанася бляскави, огнени удари.

Пълнокръвният образ на всесилния повелител на небето, който е и бог на бурята – Гръмовержец, не буди съмнение. Именно той предизвиква дъжда на плодородието и чрез обладаването на гръмотевиците и на мълниите, на които е носител, стимулира растежа и изобилната реколта за добро и щастие на своите поданици, и за ужас и страх на враговете си. Още една крачка, и този бог ще придобие соларна натовареност и ще носи всички характеристики на слънцето.

Дори само приведените примери показват, че такива имена-прозвища, които категорично наблягат на мъжкото божество, се откриват в Тракия по линия на неговите идентификации-означения Гебелейзис, Збелсурд, Сурегетес, Перко(у)с, Перконис. Посочените форми и всички техни варианти, които са смислово равнозначни, са просто квалификации на висшия ураничен бог, бог–Гръмовержец и съответно слънчев бог на плодородието.

Проблемът е дали наистина Залмоксис е името на бога, или пък той също трябва да се схваща като едно от многобройните определения на главното божество? Ако се изходи от Херодот, се вижда, че той е категоричен, че „същите тези

траки стрелят с лък, нагоре към небето, срещу гръмотевицата и светкавицата, с което заплашват небето, като смятат, че няма друг бог освен техния“. От една страна, това означава, че древният автор запазва анонимността на централното божество, а от друга, че той разграничава този основен бог-теос от демона-даймона Залмоксис – даймона, който само някои от гетите наричат също и Гебелейзис.

При това положение едва ли вече може да има място за съмнение, че формите Гебелейзис, Збелсурд, Сурегетес, Перко(у)с, Перконис са епитети, прякори, имена-прозвища на Залмоксис и съответно Залмоксис точно като тях е една от многобройните квалификации, идентификации, означения, определения на анонимното върховно божество, която отвежда към друг аспект при цялостното изграждане на качествения му облик.

Явно богът, чието име така или иначе винаги ще ни се изплъзва, е най-велик за траките. Той обединява множество и различни характеристики на различни божества, които са повече или по-малко недостатъчно или лошо дефинирани. Неговото име и неговият образ винаги ще са табуирани и вечно ще останат в тайна в зависимост от действащата в Тракия аристократична доктрина за безсмъртието.

Поради необходимостта учението да се сведе и в социалната практика, за да изпълнява идеологическите си функции, особено в периода след VI в. пр.Хр., тайнствеността се разчупва и изгубва донякъде, а определени аспекти от същностната характеристика на безименното божество господар стават достъпни и се разпространяват и сред масата от населението – сред непосветените, чрез огласени названия, но както се разбра, единствено като епитети, прякори, прозвища.

Дори само тези наблюдения убеждават, че непосветените, т.е. обикновените хора, не използват едно и също наименование за определена страна от цялостното съдържание на сюпремния повелител. На свой ред елините, а и римляните още по-малко биха могли да знаят съкровеното му име и поради тази причина го превеждат със собствени съответствия

като споменатите вече за Залмоксис – Кронос, Херакъл, Марс (Арес), Астрей, които приблизително най-точно отговарят на представата им за владичество.

Така например Кронос е типичният случай за елински превод-означение и максимално приближаване до семантичната натовареност на една такава същност. При това идеята за превъплъщението на Залмоксис в него въобще не се корени в приликата между двамата, а просто свързването става, за да се отграничи този тракийски бог от олимпийския Зевс и за да се подчертае, че той предшества по време неговата поява и тоталното му възцаряване като единствен властелин на небето над Елада, но едва след гибелта на баща му Кронос, който до този момент управлява тези селения.

Отъждествяването пък с Херакъл също е логично, защото според ранните митологични версии Хера е не само най-властната между божествата на Олимп и тяхната царица, но и ражда най-знаменития гръцки герой. Още по-любопитно е, че в лексикона Суда като вариант на Залмоксис е посочена Хера. Това показва как неговата елинска идентификация – Херакъл, взема името на майка си (в тракийските представи на Великата богиня) и по този начин подчертава, че носителят му е неин син.

У Йордан същият механизъм намира съответствие на Залмоксис в Марс (Арес) – божеството на „прославените гети“, техният прародител, родоначалник, комуто се отдават почести, а примерът на сливането на Сурегетес с господаря Арес е повече от показателен. Що се отнася до Астрей – в буквален превод „звездното небе“, той сам по себе си е достатъчен, за да подчертае убедително идеята за първенство и приоритетност.

В подобен контекст е ясно, че заедно с урано-соларното начало върховното божество има и хтонична характеристика, а представата опира до изложените вече две равнища за постигане на безсмъртие. Това положение е висш синтез и крайно достижение в религиозното мислене на траките и фактически не търпи по-нататъшно развитие. По този начин в един но-

сител се съчетават и двете начала – и небесно-слънчевото, и земното-подземното, но не в чистия им вид, а в смесеното им единство. Случаят със Залмоксис-Гебелейзис е типичната синкретична негова персонификация, въплътена в главния бог, известен под различни и много имена-прозвища и преводи-означения – персонификация, неотделима от историческата практика на епохата.

Нещо повече, името на този най-могъщ и вездесъщ бог никога не ще се узнае най-вече поради присъщите му мистериални практики, които не допускат неговото споменаване. Това би било равносилно на кощунство и въобще се изключва в езотеричните доктрини, каквато безспорно е и тази с учението за безсмъртието. За сметка на това знанието ни за божеството съвсем не е малко, след като може да се изредят и характеризират, и то с подробности, редица негови лица.

Идентично е положението и с Орфей, и с Дионис – съответно Загрей-Сабазий, други идентификации на всевластния господар на траките. Именно като религиозен реформатор Орфей е в основата на синтеза между соларното и хтоничното начало. Особено показателни са версиите за локализацията на царската династия, от която произхожда, защото до голяма степен те съвпадат със зоните на разпространението на култа към Залмоксис едновременно с диагонала на движението на доктрината на тракийския орфизъм и с разположението на племенните състави, съобщени от Херодот, които се отличават в религиозните си разбирания от останалите траки.

От друга страна, същността на Дионис и нейните различни аспекти са валидни за целия огромен ареал на Източносредиземноморския свят, където за всички места е типично едно божество на постоянното умиране и на новото раждане (възраждане). Като носител на идеята за вечното обновление, Дионис е свързан със силите на земните недра и има пряко отношение с подземния свят и със задгробния живот. Преданието му приписва слизането в мрачното царство на смъртта, за да изведе майка си Семела на горния свят. Ако се следва тази линия, може да се открие прекият му паралелизъм с Ор-

фей, който също се опитва да спаси съпругата си Евридика от злощастното обиталище на сенките, а оттук и със Залмоксис, тъй като и той като тях се оттегля за четири години от света на живите в подземното си жилище (в пещерата).

Под повърхността на обобщения образ на Дионис добре прозират и ред други съставки, които са свързани с тракийския Загрей и с трако-фригийското божество Сабазий. Самият Загрей има общокосмически характер и изпъква не само като господар на природата, на вегетацията, но и като повелител на стихиите, който ритмизира вселената и урежда хармонията на възпроизводството.

Най-ранното му споменаване е от края на VI–началото на V в. пр.Хр., когато се налага като главно божество – наследник на Зевс, в гръцката орфическа теогония. Централният обред в негова чест е пресъздаването на разкъсването на самото божие тяло и на неговото разхвърляне, за да се събере то отново и да гарантира възраждането и безсмъртието по същия начин, както стои този въпрос и спрямо човешките жертвоприношения на Залмоксис.

По отношение на Сабазий – име, с което траките наричат Дионис, се знае, че това е Великият бог на фригите. Макар и не винаги идентични, неговата природа и ритуалите му са близки до тези на Дионис, което довежда до сливането му с почитания от гърците едноименен бог, и то още доста рано – през V в. пр.Хр. Сабазий е идентифициран и със Зевс, което е документирано и чрез паметници от тракийските земи от римската епоха – Зевс-Дионис, Зевс-Сабазий, неоспорими означения на най-важното божество. По подобен начин е възможно да се интерпретира и синкретизирането му с тракийския бог-конник.

Точно в Тракия човекът, обладан от бога, е неспокоен в нетърпението си да се отдаде на природата, за да се превърне в част от нея. И то не за да се опита да я разбере, а за да я носи в себе си – да я чувства. Именно сливането с природата и с бога – абсолютен принцип за получаване на безсмъртие, противостои на основния метод на познание у елините, който

е съзерцанието. Съзерцанието, което през V–IV в. пр.Хр. постига идеала за пълната симетрия, за абсолютната хармония, за еталон на доблест и добродетели. Светогледните системи са различни, а и полисната организация не отговаря на местната действителност.

При това положение е ясно, че тракийското небе съвсем не се обитава от същите божества, с които е населена планината Олимп, а приносът на траките в духовното развитие на цялото Източно Средиземноморие е значителен. Нещо повече, именно тракийските култове и митове са усвоени по-късно от елините, преработени са от тях и са превърнати в органична част от религията и митологията им.

Впрочем разчленението на космогония, митология и религия е непознато за древнотракийските предели. В тях мисленето и представите за света са единни и обединяват на различни равнища тези модели на вселената. Към тях се прибавя и социалният, защото именно в този план владетелят-херой-жрец – син на Слънцето и на Великата богиня-майка, единствен може да стане бог.

И за да се върнем към Върховния бог, тук е мястото да се припомни съобщението на Херодот за траките, които стрелят с лък нагоре срещу гръмотевицата и светкавицата, с което заплашват небето, като смятат, че няма друг повелител освен техния. По всичко изглежда, че именно чрез изпращането на стрели, които са преки подражания на мълниите, се преследва задачата да се отстранят демоничните сили, въплътени в облаците, да се отдалечат те от лицето на животворното слънце. Целият обред е положителен култов акт, защото по този начин се имитира и макар и непряко се помага на бога на бурята (на буреносното небе), на Гръмовержеца в битката му с демоните на мрака и тъмнината, които се противопоставят на слънчевата, въобще на небесната светлина.

Обективно погледнато, описанието на Херодот е ритуално-мимическо възпроизвеждане на схватката между героя=царя и дракона-облак (в най-общ план персонификация на злите сили, на злото въобще), чийто благоприятен изход осигурява

дъжд, слънце, плодородие. По принцип възстановката на този фрагмент от основния разказ, свързан с бога на бурята, с Гръмовержеца, не е труден, защото стои в центъра на индоевропейската митология. Безспорното му ядро е борбата с противник, който е същество със змейска природа.

И докато Гръмовержецът винаги се намира на върха – на небе, планина, скала, на дърво – най-вече дъб (в дъбрава), неговият неприятел заема позицията долу – под планината, под скалата, под дървото, във водата. Той владее хаоса, страха, мрака, тъмнината. Има мощ и богатство, които увеличава непрестанно поради това, че поглъща или затваря космическите елементи, краде небесните води, лишава всичко и всички от дъжд и светлина.

Схватката между двамата е неизбежна и започва с преследване, при което богът на бурята – Змееборец, гони похитителя на плодородието по небето, по планината, по скалата, настига го с трясъка на огнената си колесница или на огнения си кон и като хвърля по него пламтящите си стрели – мълнии, го предизвиква на бой с грохота на гръмотевиците. Кулминационният момент на единоборството е бурята, във водовъртежа на която при срещата на оръжията блестят искри – светкавици, гръм и тътен се носи навсякъде, а ужасът е пълен.

Най-сетне Гръмовержецът печели победата. Гъстите облаци, мъглите, затъмненията бягат със заглъхващо ръмжене от лицето на небосвода. Плодоносният дъжд, който се излива, не само пречиства земята от мръсотиите на хаоса, но и носи висш подем на вегетацията, мъжество, успех, възвръщане и нарастване на богатството – с една дума, възраждане. Убийството на змея освобождава космическите води, възстановява нормалния ход на небесните тела, привежда в равновесие природните стихии, осигурява необходимата за живота влага и плодородие.

Ето как богът на бурята – Гръмовержецът, се превръща в творец на светлината, в победител на мрака и тъмнината, в създател на слънцето, което къпе с животворните си лъчи земя и хора. В този смисъл борбата с демоничните сили, идентифи-

цирани с облаците, хвърлянето срещу тях на стрели, подобни на мълнии и светкавици, са фактически пряка имитация на действията на Върховния бог. Всички ритуални постъпки и цялата атмосфера на обичайно-обредната практика, които не само помагат, но и подражават във всичко на Змеебореца, имат предназначението да осигурят или по-скоро да възстановят пряката връзка с него – безусловен принцип за получаване на безсмъртие.

Тази постановка произтича най-напред от обстоятелството, че в тракийското религиозно мислене единствено царят, владетелят, династът може да се счита за земна персонификация на сина на върховния бог – самият той Слънце. Така е, понеже, ако Великата богиня-майка създава света, след брака си с Гръмовержеца (всевластното божество баща), техният син и съответно човешкото му въплъщение – царят, е призван да го пресъздаде и да регламентира отношенията между двете начала.

В същия контекст владетелят отправя стрелите си към небето именно за да участва пряко в схватката със змея-дракон и с този акт демонстративно имитира действията на небесния владетел. Директният контакт с него не само му осигурява безсмъртие. Победата, и по-точно преминаването на ценностното изпитание, увеличава способностите и мощта му, запазва властта, престола и достойнствата на управлението. В целия им блясък са възобновени свещените прерогативи на династа-Слънце, необходими за спасението на народ, държава и въобще на света. Възраждат се неговата младост, красота, изобилие, благополучие. Този е начинът, по който царят действително въвежда бога в себе си и освещава собственото си безсмъртие.

Сходна е обаче смисловата натовареност и на тракийския бог-конник, който често има качествената определеност на местните династи и персонифицира техните достойнства. Върху оброчните паметници, най-вече от римската епоха (II–III в.), обръщението към това загадъчно божество е и херос, и господ (господар), и бог херос, и господ бог и само бог, обикновено

придружено от тракийски, а понякога и от гръцки епитет. През тези времена то е най-популярно и само броят на откритите до днес плочки с негови изображения надхвърля 3000. Нямало е място, дори и в най-затънтените краища, където той да не е почитан.

Ако се изходи от общия иконографски образ, е ясно, че по своята същност това е едно божество на природата, на вегетацията, на животинския свят, на плодородието, което черпи сили и от подземния свят – един всебог. Най-интересно е обстоятелството, че тракийският конник не носи определено и постоянно име. Той също е анонимно божество, наричано някъде с едно прозвище, другаде с друго.

В светилището при с. Глава Панега, Луковитско, той е назован Салдокеленския херос или Салдокеленския бог. В светилището при с. Баткун, Пазарджишко, той е Зюлмидренският бог, в с. Лозен, Харманлийско, е Гейкетиенският бог, в Пловдив носи прозвището Кендрисенски и т.н. Има и прякори, които са познати от няколко места, като например Пюрумерула, което вероятно го свързва с посевите (ако, разбира се, на тракийски език „пюрос“ е „жито“, както е на гръцки).

Както у този, който поръчва плочката с изображението, така и у онзи, който я прави, съществува идеята за вечната борба в природата, в Космоса въобще. В нея тракийският конник е винаги побеждаващото, положителното начало. Доброто обаче има и своята антитеза – макар и рядко върху оброчните релефи се появява и един малък ездач, който е двойник на големия. За разлика от него, представян винаги в ход надясно, този е обърнат наляво. Въобще върху тези паметници е отразено виждането за изконния сблъсък между противоположните стихии – една схватка, при която силата на доброто категорично налага властта си над силата на злото.

Глава седма

ИЗКУСТВОТО

Изследването на безкнижовното или на нелитературното общество (каквото безспорно е и тракийското) е една непрекъсната проблематизация и репроблематизация на веществените многосмислови домашни и на косвените писмени извори. Трудностите са изключително големи, защото проучваната устна, безписмена култура винаги е във връзка с друга писмена и литературно обработена, а партньорите при тези взаимодействия могат да са и повече.

Наистина траките нямат и не са оставили своя собствена писменост. Тази е тъжната прелест на тяхното битие, което нивга не ще сподели съкровените си тайни, сякаш омагьосано в страстния порив на желанието си всичко, до което се докосваме в този свят, да покаже и да разкаже. Въпреки това то затваря вратите си пред нас, но и отново е пак тай близко, като магнетично видение, като достъпен мираж, но и като блян, който трябва да се изстрада, като дълъг и нелек – продължителен път, който е необходимо да се извърви. Често той ще се губи или ще е разбит, ще е осеян с препятствия и ще прекъсва, но и отново ще се появява, ще е без ясно обозначена посока, а и ще се разклонява, но винаги ще продължава напред.

Липсата на писменост обаче не бива да тревожи, защото самите траки не изпитват нужда от нея. Техният религиозно-идеологически светоглед я изключва. Така е, ако се има предвид общият процес на етнокултурно и на народностно

самосъзнание и на държавно строителство, който никога не ще се осъществи докрай в тракийските земи и който никога, ако се отправим към класическата епоха, не ще извика нуждата от правна кодификация, норми, институции, закони, морал и т.н., присъщи на гръцкия светоглед.

Силата на тракийското идейно-религиозно мислене се крие в догматично внушаваната безписмена вяра. При това положение е ясно, че местната история и култура не ще се прочетат и занапред. Те завинаги ще останат устни и ще се проповядват като пряко внушение, без дори да почувстват желанието за превод на някакво писмо, например на елинското. А и как да се запишат мимическите ритуални движения, скритият смисъл на обредните танци, викове, ревове, екотът на чинелите, биенето на барабаните, тишината на мистериите, пророчествата, жестовете, магиите? Нима всички тези неща имат нужда от запис, а и кой запис би ги възпроизвел точно такива, каквито са били в действителност?!

Възражения могат да се потърсят по линия на редица надписи с гръцки букви на т.нар. тракийски език, които се срещат върху каменни стели, керамични съдове, керемиди, ритони, фиали, пръстени и др. От културно-историческа гледна точка тези епиграфски паметници (освен в случаите, когато съдържат лични имена или епитети), изглежда, и занапред не ще бъдат дешифрирани.

Всички опити на лингвистите за уверен прочит и достоверно тълкуване на тези писмена най-малко са лишени от основания, след като отправната точка при техния анализ са преките сведения и паралелите със старогръцкия език и със старогръцките реалии. Независимо дали езикът е тракийски, или спада към някакъв вариант на трако-пеласгийската общност, неговите съпоставки с елинския никога не ще доведат до успех, тъй като двата свята – тракийският и гръцкият, са несъпоставими в социално-икономическо, в държавно-политическо и в религиозно-идеологическо отношение. Простичко казано, сравненията с елинския модел противостоят на общоисторическата ситуация.

Ако се вземат например фрагментираните и силно повредени надписи от о. Самотраки, тук дори не се отчита обстоятелството, че повечето от тях са намерени в т.нар. зала за оброчните дарове в светилището на върховните божества. Това показва, че те съдържат единствено заклинателни, сакрални формули. Ето защо езикът, който принадлежи на свещената тайна на мистериите, не ще бъде разбран. Същото е положението и с останалите надписи. Те аналогично имат ролята на сакрални оброци, носят белезите на царски инсигнии, на жречески оракули, на секретни послания. Те никога не ще се разгадаят поради тайната, която крият, поради аристократичната адресираност на учението, което внушават.

Безписмеността и безкнижовността на тракийската история и култура наистина ги лишава от възможността да бъдат разчетени. Въпреки всичко те продължават да живеят чрез стотиците селищни и хилядите надгробни могили, осеяли безбрежната земя между Карпатите и Егея, с цялото всекидневие на тези хора, скрито в дълбините им, чрез изящните паметници, заключени в тях, чрез крепостите, селищата, некрополите – неми свидетели на бурната, пъстра и превратна действителност, чрез миналото величие, но и тъгата на долмените и на гробниците – последни убежища на тракийските първенци, чрез вечната гатанка за възвишеното и безкрайното, за тънката нишка на съдбата и щастието.

Именно тракийската история и култура продължават да ни докосват с хилядите ръце на владетелските атрибути, да провокират любопитството под грохота на конските копита и на колесниците, които пребродят страната, да ни изненадват и често да спират дъха ни с отблясъците и светлосенките на спотаените ревниво съкровища, да ни предизвикват с безбройните си въпроси, на които очакват със слаба, но и с винаги оправдана надежда отговори.

Така е най-малкото, защото безписмената действителност все пак може да се разбере донякъде чрез алегоричния език на знаци, формули, на инсигнии, чрез символиката на обредното общуване. Та нали всяко произведение на човешката ръка има

свой глас поради смисловата информация, която се съдържа във формата, в орнаментацията, в цветовата гама, в украсата на изделията, на архитектурните паметници и особено поради семантичната натовареност на сцените и на сюжетите и въобще на изображенията върху предметите на тракийското изкуство. Какво обаче разказват те?

Най-изразителният паметник от късната бронзова епоха, който датира с известни разлики от XVI–XV до XIII–XII в. пр.Хр., е Вълчитрънското съкровище, изработено от 12,5 кг чисто злато. Още тогава майсторите проявяват големи умения, а самият ритуален сервиз разкрива не само отличното владеене на коването и леенето, но и склонността към геометрична украса. Тя е с успоредици в калъпите за изливане на скиптри, открити край гр. Разград, от същата епоха, и е изразена в сребърните орнаменти върху двата големи похлупака, образувани не от прави линии, а от дъги.

Тенденциите към подобни форми се засилват към XI и се запазват и по-късно чак до VI в. пр.Хр. Те са типични за много и различни произведения, които местните занаятчии правят, и предполагат приемствеността с ранната желязна епоха. Нещо повече, преживелиците от това изкуство са използвани и по-късно – през V и IV в. пр.Хр. Някои предмети от всекидневния живот са наситени с геометризъм, какъвто е например случаят с токите за колани или с апликациите към конска амуниция. Украсата включва кръгчета с означен център, спирали, триъгълници, ромбчета, точки, полукръгчета, зигзаги, но и меандри и вълнообразни линии.

Очевидно геометризацията е ранна, характерна черта, свързана с традициите в тракийските земи, и е в пряко взаимодействие с т.нар. протогеометрично и геометрично изкуство, типично за повечето народи на Егеида. То обхваща всички области на Елада, макар и по-слабо се чувства в Тесалия и в Македония, познато е във Фригия, в Северозападна и Северна Мала Азия и опира до това, че на животните и растенията се дават геометрични форми и орнаментите са сведени до геометрични фигури. В Тракия обаче това изкуство не е проведено

до крайност и с тази си особеност то се доближава повече до ориенталското.

От края на бронзовата епоха се появява и животинската декорация – общо явление за ирано-кавказко-малоазийския свят. Това показва, че съществуват връзки между геометризма и репертоара, който принадлежи към т.нар. зверинен стил. Тук е необходимо уточнението, че по отношение на тракийското изкуство термините „зверинен“, а по-късно „антропоморфен“ стил и стил на тракийската торевтика, които са създадени по силата на същата логика, просто не отговарят на действителността, защото те смесват стил и сюжет. Така е, тъй като сюжетът или сюжетният разказ и отделните сюжетни елементи се осмислят идейно чрез стила, който създава цялата интерпретационна система. В този смисъл геометризацията е основният стилов похват и при изобразяването на животинската декорация.

Отначало зооморфната украса се осъществява като направа на целия предмет или на част от него като фигура на животно. През късната бронзова епоха най-често е използван образът на водната птица, а понякога се среща и този на овен. Тенденцията се усилва през ранната желязна епоха, където сюжетите са вдъхновени от фауната, взета от средата, която заобикаля майсторите. Най-вече са представени домашни животни – бик, овен, козел, кон, птица, а също и елен, и още техните глави.

Геометрично предадената зоодекорация личи особено добре при култовите брадви, амулетите и начелниците, оформени с фигурите им. Така например петите на бронзовите брадви от VIII–VI в. пр.Хр. са украсени с техните глави. Обикновено те нямат отвор за поставяне на дръжка, а са отлети наведнъж и вероятно са запоявани към по-дълга желязна пръчка, за да се получи къс жезъл – символ на династическата власт.

По този начин е видно как едно функционално изделие се превръща в инсигния – обстоятелство, което подсказва идеологическата нужда от такива емблеми за подчертаване на мощ, сила, господство. Този интерес към животинските фигури и от-

делните им части е стимулиран и от усилените взаимодействия с изкуствата на Северното Черноморие, на Кавказ и Иран, при които се създават и условията геометризацията да се съчетае с другия основен стилов похват – схематизацията.

Макар че промените са безспорни, тези тенденции са основно застъпени и през следващия период от развитието на тракийското изкуство. Той обхваща времето от края на VI до началото на III в. пр.Хр. и съвпада с неговия разцвет. Още в началото на V в. пр.Хр. настъпва пълна промяна на предметния, декоративния и иконографския репертоар. Най-типичният пример за преходен паметник между двете епохи е бронзовата матрица от с. Гърчиново, Шуменско, която служи за изковаването на украсата на гобелета (чаши). Вярно е, че в нея местният майстор възпроизвежда стари мотиви, но той вече решително изоставя предходната скована неподвижност, а ред декоративни средства не се вземат наготово, те се претворяват.

Сега е характерна появата на съвсем нови представители на животинския свят и на нови сюжети. Старите домашни животни постепенно са изместени от диви зверове – лъв, вълк, мечка, пантера, змия, орел. Има изображения и на фантастични чудовища – грифон, лъв-грифон, дракон, сфинкс, змия с глава на лъв или на грифон, а позите им се оживяват и раздвижват. Най-често мирното шествие на животните е заменено от конфликтни ситуации и от жестоката борба между тях. В сцените хищниците нападат тревопасните, които заемат позицията на плячка и жертва. Всичко показва, че се променя характерът на композицията и че се драматизира сюжетът.

Вниманието на занаятчиите е привлечено по-скоро от детайлите, отколкото от правилната конструкция на фигурите. Те опростяват формите и свеждат движенията им до красноречиви жестове. При предаването на позите липсва стремежът да се постигне илюзорна триизмерност. Изображенията и пластичните орнаменти отпреди са релефни, проектирани са на една плоскост и не са изработени геометрично.

Самите геометрични форми вече се срещат с други, които са съвсем нови – животинско тяло без глава и крайници,

рамо с два крака, тяло с глава без крайници. Винаги в релеф продължава представянето и на цели животни, но разликата е, че предходните им замръзнали, спокойни пози са раздвижени, често пъти с глава, извърната назад, с четири видими крака, поставени в различни положения.

Освен това фигурите са деформирани в пропорциите и в съотношението им към другите елементи на общото изображение. Това се прави, защото целта е да се извлекат от конкретния и от въображаемия свят живи същества и мъртви неща или части от тях и да се натоварят те със силно смислово внушение – следователно да се преподчертаят. Такава задача изисква и налага изопачаването на естествените мащаби и съответно води до максимално опростяване.

Именно по повод на т.нар. зверинен стил бе наложено схващането, че тракийското изкуство е напълно подобно на скитското в Южна Русия. Мнозина изследователи предполагат, че местните паметници са работени от преселници скити. Други са склонни да видят майстори траки под силното влияние на скитското изкуство. Към днешна дата обаче не остава съмнение, че в много случаи тракийските паметници са по-близки до похватите на занаятчиите от ахеменидска Персия, а сходствата между едните и другите изработки се дължат на прякото въздействие, което упражнява върху тези два народа персийската култура.

Не може да се отрече, че тракийското изкуство има и своя вътрешна еволюция. В него новите елементи се развиват от по-стари, докато в други случаи идват от Мала Азия и Южна Русия. По този начин в Тракия се очертават два пътя за ориенталско въздействие – единият пряк, през Босфора и Дарданелите, другият – по-дълъг, през Кавказ и Южна Русия. В тази обстановки е ясно, че на свой ред траките предават много азиатски форми на скитите. Ето как през IV в. пр.Хр. двете изкуства се сближават дотолкова, че дори може да се говори за едно тtрако-скитско койне (общност), макар че през VII–VI в. пр.Хр. те са коренно различни едно от друго.

От края на VI в. пр.Хр. животинските образи и сцени се превръщат в средство за изява на религиозно-идеологически представи. Постепенно нараства необходимостта от уточняването на тези идеи и от по-сложни повествования с конкретно съдържание. Всичко това води до появата на човешките изображения в тракийските предели, а местните производители най-често комбинират антропоморфни със зооморфни персонажи в различни ситуации.

Процесът е естествен поради развитието на държавнообразувателните процеси, укрепването на отделните династически домове и увеличаването на мощта на тракийските царе. Те засилват тенденцията към антропоморфизация, която съответства на нуждата да се обоснове властта чрез прякото онагледяване с по-определени образи, чрез изтъкването на престижни знаци, чрез подчертаването на действията и атрибутите на участниците в изобразителния текст. Точно такива са и нещата, изработвани през този период: украшения към конска амуниция, ризници, шлемове, нагръдници, наколенници и др., направени най-често от сребро, злато и бронз. Тук спадат и различните нови видове съдове, които украсяват трапезата, като фиали, ритони, канички, чаши.

Преди всичко промените засягат материала, с който се работи. Сега широко разпространение и употреба добиват среброто и златото, а торевтиката (техника за обработка на скъпоценен метал или бронз чрез матрица или щамповане и още чрез цизелиране) се превръща в основна изразна форма на тракийското изкуство. Увеличаването на количеството на изработваните предмети отговаря на потребностите на местните владетели и на окръжаващия ги аристократичен елит. Та нали те трябва да демонстрират престижни позиции, за да обосноват правото си на господство и на постоянно нарастващо социално значение.

Именно династите държат монопола върху произведенията на торевтиката. Работилниците, в които те се раждат, се намират под преките им разпоредби. В тях редовно постъпва определено количество от скъпия метал, от който майсторите

сътворяват делата си. Готовите изделия се съхраняват ревниво в царските хазни, където постъпват и всички данъци, даровете и военната плячка. Този е пътят, по който тракийското изкуство задължително придобива аристократичен – придворен характер. То обслужва първенците в обществото. При това украсяването на предметите с орнаментални и фигурални изображения повишава тяхната идеологическа стойност и уточнява смисловата им роля.

При продължителния процес на заимстване и осмисляне на чуждия иконографски и стилов опит освен със Скития и с Иран траките са в непрестанни контакти и с Елада. За разлика от гръцкия класически стил обаче сюжетът или сюжетите в тракийското изкуство третират баланса между човека и природата в противовес на елините, чиито принципи съпоставят отношенията между човека и човека или отношенията между човека и божествата. По този начин отново се обозначават две съвсем отделни светогледни системи, които предполагат и коренно различни символни структури.

За цялостна интерпретационна позиция на местното изкуство изобразяването на реални и фантастични животни в произволни пропорции и съотношения, нерядко с разменяне на части от телата на едните и другите, и въобще животинският свят е най-подходящ, защото той е пълен с борба и жажда за живот. Тук похватите са винаги едни и същи и затова са разбираеми като идея. Освен това появата на човека е абсолютно задължителна, за да се обозначи неговото участие в пълния цикъл на възраждането на природата, както и поради етапите на самоусъвършенстването чрез ценностни изпитания, през които минават тракийските династи в стремежа си към безсмъртие.

При това положение тракийските майстори не изпитват необходимостта да търсят естествената завършеност на животинските или на човешките фигури, нито се интересуват от точното предаване на движенията или от взаимоотношенията на персонажите. За тях всичко – всеки образ, всеки жест, има предварително определено значение: те са знаци на дадени представи.

Същевременно още от края на VI в. пр.Хр. Гърция се превръща в основен износител на предмети на лукса за древния свят – за Персия, Мала Азия, Скития, Тракия. В тези страни попадат редица елински произведения на изкуството, а и самите занаятчии се нагаждат към изискванията на околните пазари и към вкусовете на клиентите си. Те налагат своите предпочитания и претенции.

Траките например се ориентират най-вече към персийската традиция, защото именно тя е религиозно-политически най-близка до техните разбирания. Не може да се отрече приносът на ахеменидското изкуство при предаването на животинските изображения, при представянето на човешката фигура – винаги свръхоблечена, при главата и краката в профил, при гърдите във фас или също в профил, при построяването на композициите.

Поради високата степен на културен обмен гръцките майстори съзнателно променят характера на творчеството си и възприемат един източен вкус, а и стилът им често е ахеменидски. Условният термин „гръко-варварско“ изкуство поставя проблема дали неговите образци са работени в елински ателиета, чиято продукция е предназначена за износ в тракийския свят, или тракийските майстори заимстват сюжети и някои стилови похвати от гърците. Дискусията е излишна, тъй като най-вероятно и в двете решения има много истина, макар че когато местните торевти навлизат в нови за тях територии, официалният художествен език тогава е елинският и точно елинските майстори обслужват нуждите на тракийската аристокрация.

Поради изричната потребност смисловият акцент да е наситен с идейно-религиозно съдържание, тук сюжетите не могат да са битови, за разлика например от Скития, където гръцките ателиета разработват локални митологични предания. Елинският внос в Тракия включва само сцени от древногръцката религия и митология, някои от които са известни и близки до мисленето на господстващия елит, а други се подлагат на тракийска интерпретация, т.е. покриват се със собствено съдържание.

От втората половина на IV в. пр.Хр., с цялостната промяна в обществото, усложнените и обогатени представи подтикват тракийските майстори да пренебрегнат стилизираното изкуство на Изтока. Твърде наивно и пригодно за украшение с декоративна цел, то повече не може да ги задоволи. Ето как в тракийската действителност постепенно навлиза изкуството, разпространено по цялото Средиземноморие от гърците и затвърдено и унифицирано главно през елинистическата епоха.

Най-съвършеният пример за този преход е знаменитото Панагюрско съкровище от края на IV–началото на III в. пр.Хр., изработено в малоазийски град Лампсак по поръчка на тракийски аристократ – притежател на сервиза. Съдовете са с ирански (ахеменидски) форми, а украсата върху тях съдържа наред с източните и гръцки орнаменти и мотиви.

Не трябва да се пропуска, че никога не се пренебрегват древните местни традиции. Така например Севтополис, който израства около „тюрзиса" на одриския цар Севт III, е богато съчетание от наследието на тракийския архитектурен гений и от елементите на елинистическата култура. Заедно със стенописите от Казанлъшката гробница от края на IV в. пр.Хр., свързана с града и по време, и по място, те са изключително важни източници за генезиса на елинистическата култура въобще.

Завладяването на Персия и на Изтока от гръко-македоните, на Южна Русия от сарматите и нашествието на келтите през 280 г. пр.Хр. в Тракия по пътя им към Мала Азия прекъсва разцвета на тракийското изкуство и на културата, която просперира в династическите домове. Кризата, вътрешната децентрализация на страната и слабостта на отделните държавни организации ги обрича на бърз упадък, а находките от това време рязко намаляват.

Едва към края на II–I в. пр.Хр. отново се забелязва известно съживяване в изкуството. Показателни в това отношение са съкровищата от с. Якимово, Монтанско, от с. Галиче, Оряховско, от с. Херъстрау – Румъния, и др., които се състоят от съдове и от апликации към конска амуниция.

Като предметни форми и стил те са местен вариант на едно широко унифицирано явление, което се разпространява на територията от Испания до Афганистан. В тази атмосфера е явно, че тракийското изкуство се развива по подражание на този стил, създаден в гръцките ателиета. Разбира се, той има своите специфики в зависимост от традициите на културната среда, в която попада.

През римската епоха животът протича в различни от предходния период условия. Приобщаването на древна Тракия към римската култура неусетно налага на вкуса на местните майстори все по-малко и по-малко оригиналност и намира своето отражение и в изкуството, което вече с основание се нарича трако-римско. Има само една област от живота на населението от това време, в която продължава да се проявява техният дух – религията. Това личи добре от многобройните светилища. По традиция те се правят на отдалечени, скрити, затънтени места, по високите планини, по бреговете на реки, до някой вир или скала, край различни топли или студени извори. В тях са поднасяни дарове на божествата, между които се срещат малък брой бронзови статуетки и огромно число оброчни релефи с различни изображения и най-вече на тракийския бог-конник.

Още през елинистическата епоха, в усложнената културно-историческа обстановка в Югоизточна Европа, постепенно се посяга върху изповедта на траките в безсмъртието. Тогава се появява иконографският образ на бога-ездач в елинската му интерпретация на гръцки херос. И все пак чистотата на вярата продължава да се пази. В новите времена най-популярното божество живее и действа в един собствен микробожествен свят, в който всяко от действащите лица си има мястото (и то не само докато е част от него) и който до голяма степен отговаря на всекидневието на предишните локални династи.

Богът е представен като обикновен тракиец, който може да е гол или пък облечен с къс хитон, късо наметало, панталони и ботуши. Върху една част от релефите той е в спокоен ход надясно, като държи поводите на коня или пък има в ръката си

фиала, с която се готви да приеме поднесеното му излияние, или в качеството си на покровител поздравява и благославя. Понякога сцената е допълнена от олтар, върху който дори гори огън.

Най-много са паметниците, където конникът е показан като ловец, който преследва дивеч или пък се връща с него. Най-често се гони глиган, но животното може да е също бик, елен, сърна, коза, заек. В това си начинание ездачът е подпомаган от куче и по-рядко от лъв, като кучетата в отделни случаи са две или три и отново са заменими с лъвове. В издигнатата си над главата ръка той винаги държи копие, с което се готви да прониже плячката, която бяга към жертвеника, следвана или захапана от кучето, или пък се показва иззад олтара и е пресрещната от него.

Целият стремеж е да се изтъкне божеската дейност и той е така силно прокаран, че докато животните при другите божества само характеризират функциите им и ги придружават или следват при тракийския конник, те са винаги в действие и участват в една неспирна борба, която се води от него, защото именно той е повелителят на цялата действителност и неизменно поразява злото.

Самият лов често се разиграва пред олтара на бога, разположен някъде сред природата, над която властва. Тя пък е представена чрез едно дърво, около което понякога се увива змия. Освен означение на смъртта и на подземното царство, тя символизира също възраждането на вегетативните сили чрез непрекъснатото си скриване под земята и излизането от своето скривалище под слънчевите лъчи, за да подчертае идването на пролетта и събуждането от зимния сън – равнозначен на смъртта.

При сцената завръщане от лов някои от релефите на тракийския конник, макар и в изключително редки случаи, са допълнени и чрез мотива на една катурната пред олтара урна, от която тече вода, за да го свърже с напояването на земята, с изворите и реките, с водите въобще и оттук по принцип с божествата на плодородието. Този господар на дивата природа

живее сред своя кръг от персонажи, грижи се за ежегодното събуждане на растежа, за избуяването на живота, за лова и за баланса на всичко наоколо и заедно с това той е властелинът в царството на мъртвите, което ясно личи от присъствието на негови изображения върху редица надгробни плочи.

Малкият божествен свят, в който богът-ездач живее и действа, така и не се изчерпва, защото в много от оброчните релефи се вижда един прислужник, който върви зад него, и, за да го следва по-лесно, често се държи за опашката на коня му. Понякога той поема ролята на оръженосец и носи двете му копия за хвърляне (типичното за траките въоръжение), които всеки момент е готов да му подаде. В отделни паметници помощниците са и двама, и трима, каквото е положението и с изправилите се пред него жени.

Обикновено те са представени пред олтара, към който препуска конникът, забулени със забрадки – само с открити лица, облечени в хитони и химатиони. Под тях личат единствено върховете на краката им, китките на ръцете и шията, а може би някои от жените също са натоварени с функциите на прислужнички. Отразено е едно всекидневие, което възстановява връзките с миналото – с епохата на божествените тракийски царе.

През римската епоха най-любопитни са метаморфозите, които преживява тракийският бог-конник върху релефи и чрез изображения, тъй като самата му същност предоставя възможности за сливане с редица други божества. В светилището при с. Лозен, Харманлийско, той е отъждествен с Аполон и е представен с неговите атрибути. Вместо щит ездачът държи зад главата на коня лира, в други случаи носи на гърба си колчан със стрели, понякога дори е облечен в одеждата на Аполон и най-сетне се случва да има и неговата типична фризура.

Същият процес на синкретизация е документиран в светилището при с. Баткун, Пазарджишко, и при с. Глава Панега, Луковитско. Изведнъж голобрадият тракийски конник получава брадата и мустаците на Асклепий, дългата му дреха, а с дясната си ръка вместо копие поема тоягата на здравеносния бог, около която се увива змия.

Върху релефи от Източна България ездачът взема брадата и дългата дреха на Хадес-Плутон и държи неговия рог на изобилието. В светилището при с. Лиляче, Врачанско, този път той има в ръцете си двойния косер на Силван – римски бог на горите, на дивата природа и пастирството. Върху един релеф от Пазарджишко носи на главата си шлема на Арес, въоръжен е с дълго копие и следователно се смесва с бога на войната.

Подобно сливане е известно и спрямо бога на виното и опиянението – Дионис, с малоазийските божества Сабазий и Долихен, защото държи двойната им брадва, със Зевс поради скиптъра, с който е представен, дори с Митра, понеже конникът има фригийска шапка и от двете му страни се намират бюстовете на слънцето и луната. Както се вижда от един релеф от с. Кривина, Разградско, божеството е изобразено с лъчиста корона около главата, т.е. то е приело образа на бога на слънцето – Хелиос.

Поради силния религиозен синкретизъм всички гръцки и римски богове в Тракия се качват на кон и ходят на лов. Идеята за бога-конник е до такава степен популярна в обществото, че местните майстори започват да представят и Хермес – гръцки бог на търговията, вестоносец на олимпийците, да язди овен, а пък Пан дори върху пантера. Образът на първичната, но и на върховната сила у траките, която движи света, е тази на бога-конник. В качеството си на всебог, който вижда и чува всичко, той дори е представян с три глави.

Възраждането на тракийската религия и изкуство през римската епоха се проявява и в култа към мъртвите. Сега отново продължава издигането на надгробни могили с богати погребения в тях. Широко разпространение добива обичаят знатните покойници да са придружени в последния им път от скъпи вещи, от колесници с богата украса и с впрегнати в тях коне или пък при мъртвите се полагат предмети, които съставят конската амуниция – друга своеобразна проява на тракийската устойчивост. За разлика от подобни паметници в останалите европейски римски провинции, тракийските издават елинистическия си характер. И през тази епоха те

свързват древна Тракия със съседната Мала Азия – огнището на елинистическата култура.

В безкнижовните общества всеки паметник е многозначен. И като цяло, и в детайлите, и във формата, и в украсата си той излъчва метафори за онези, които умеят да ги разбират. Поради тази причина изделията на изкуството трябва да се изследват предимно чрез функциите им в социалната среда и именно тогава те се превръщат в документи на мисленето и поведението. В тракийското изкуство и в иконографията централно място заемат фигурите на Великата богиня-майка и на владетеля, персонифициран чрез изображенията на конници. Те често са представени в отношения помежду им или поотделно. Разностранни са техните образи в откъси от цялостното повествование, при това наситено с идеен заряд.

Най-срещаните сюжети и епизоди от тях са ценностно изпитание за героя-цар, неговата инвеститура и обожествяване, многообразните му варианти на появи и прояви, както и тези на върховната сътворителка, и накрая свещения брак с нея. За да се построи един смесен и с повече възможности изобразителен текст, тракийската иконография използва различни начини за изява на религиозно-идеологическо съдържание: зооморфен, антропоморфен, фитоморфен, предметен. Обикновено те не винаги са приложени самостоятелно, а са комбинирани и това предполага значително усложняване на разказа и на неговите семантични равнища.

Престижната позиция за владетелите се подхранва идеологически от тяхното пряко отъждествяване с конника. Представянето им като ездачи е нормално, за да не кажа задължително, понеже тук конете не се използват като впрегатен добитък, предназначен за работа. В Тракия, както и при другите стари индоевропейски народи, те са яздитни и са критерий за общественото положение на притежателите си – доказателство и атрибут за техния ранг.

Идеята се наблюдава върху елипсовидните полета на някои от златните пръстени, открити при богати погребения на различни места в тракийските земи. Такъв е пръстенът, наме-

рен при с. Розовец, Пловдивско, понастоящем в музея Лувър, който датира от края на V или от началото на IV в. пр. Хр. На него се вижда конник, облечен според тогавашната мода на аристокрацията. Той е с протегната напред ръка в жест на акламация. Цялата му фигура, дрехата, прическата, жестът на ездача позволяват в него да се види не по-късният херой, а истинският образ на владетеля.

Същата представа присъства и върху пръстена, открит при с. Брезово, Пловдивско, отново датиран от това време. Чрез вдлъбнатото изображение на конника върху плоското овално лице гравьорът иска да внуши аналогична семантика. От самото погребение се установява, че докато пръстенът се намира на лявата ръка на покойника, с дясната си той държи жезъл-скиптър, за да подчертае династическите си достойнства. Очевидно и този път представената личност не отговаря на същността на тракийския херой не само защото отсъстват всичките му по-късни атрибути, а главно поради факта, че целта на майстора е да разкрие висшите привилегии чрез един типизиран, но и индивидуализиран образ на предводителя на аристокрацията – на царя.

Идентичен подтекст се влага и върху релефните полета на златните пръстени от с. Гложене, Тетевенско, от V в. пр.Хр., от Арабаджийската могила при с. Дуванлий, Пловдивско, от втората половина на V в. пр.Хр., от този между селата Маломирово и Златиница, Елховско, от IV в. пр.Хр., а последният пример е с неизвестно местонахождение и е отнесен към края на IV или по-приемливо към началото на III в. пр.Хр.

Изображенията на тракийските династи като ездачи са съвсем естествени, защото конницата е същинското олицетворение на аристократичния елит и реално отразява политическото и социалното им положение. Тя е ударният боен отред на армията, но едновременно е и съвет, и свита, обединена около върховния господар за непрекъснати операции и реализиране на всевъзможни задачи чрез непрестанно движение върху постоянно променящата се територия на държавните организации.

В сведенията на древните автори и върху паметниците на изкуството нейният най-висш представител, но и най-типичното ѝ индивидуално въплъщение – царят, е най-често неотделим от коня. Именно политическото стабилизиране на отделните тракийски обединения и вътрешната им консолидация от края на VI в. пр.Хр. насетне стимулират появата и първите представяния на конника. Идеологическата потребност от подобна емблема най-добре показва превръщането на държавата в инструмент за господство.

При определен контекст тракийските династи-конници присъстват още върху апликации от съкровищата от с. Летница и от с. Луковит, Ловешко, върху колана от с. Ловец, Старозагорско, върху една от каничките на Рогозенското съкровище, Врачанско, върху наколенника и върху шлема от Аджигьол (Румъния), върху пръстена от с. Старосел, Хисарско, върху наколенника, открит между селата Маломирово и Златиница, Елховско – всички находки са датирани през IV в. пр.Хр.

Особено впечатляват те при стенописите на гробницата при с. Александрово, Хасковско, от IV в. пр.Хр., и във фреските на тази при с. Свещари, Исперихско, от III в. пр.Хр. Традицията не прекъсва, а продължава да съществува и се демонстрира чрез някои паметници от II–I в. пр.Хр. Между тях изпъкват фалерите от с. Галиче, Оряховско, и конникът върху един от съдовете от съкровището от с. Якимово, Монтанско.

Най-характерната черта на изредените изображения на ездачи е, че в иконографията им липсват всички онези подробности и атрибути, които ги свързват с тракийския херой, а оттук и с божествата на римската императорска епоха. Застанал на върха на социалната и на политическата пирамида, конникът по пръстени, колани, наколенници, шлемове, апликации, фалери и т.н. е иконографска щампа, която има задачата да обобщи и типизира белезите на аристокрацията, на една върхушка, съставена от тежки конници, организирани в династически домове, начело с един господар.

Твърде е възможно повечето от златните пръстени да изпълняват и ролята на лични печати на отделните владе-

тели. Определени същностно като конници, фактически те придобиват повече или по-малко божествени прерогативи и като земни персонификации на върховния бог осигуряват непоклатимостта на своята власт. Ето как чрез многобройните изображения на ездачи от предримската епоха висшите представители на аристокрацията и първи царете демонстрират не толкова родството и близостта си с най-популярното сетне божество – с тракийския херой-конник, колкото те сами служат като прототипи при неговото изграждане.

Вече с основание може да се твърди, че след края на VI в. пр.Хр. и нататък доктриналната идеология се снема и на социално-политическо равнище, за да осъществи аристократичната си мисия чрез гнет и репресии. Това се вижда добре и от конниците върху някои емисии на тракийски, пеонски и македонски династи, предимно от IV в. пр.Хр. Става дума за един много рядък тип, който въобще не се среща върху монетите на гръцките колонии по егейското крайбрежие, въпреки че в техните работилници се сече по-голямата част от продукцията на тези повелители.

Появата и развитието на този нов тип може да се обясни с факта, че за разлика от платежните средства на гръцките полиси, монетите с представения на тях конник излизат от името на династа като регалия на неговата власт, т.е. те са документи за царско господство. Идеята както обикновено не е нова, а ездачът върху емисиите на одриските владетели се свързва още на времето с изображението от плочата с договора между Кетрипор и Атина – почетен знак на местните суверени изобщо.

Остроумната догадка се допълва точно чрез появата и развитието на този нов тип. Нещо повече, конниците върху монетите заемат лицевата им страна, обикновено предназначена за отделните божества – обстоятелство, което говори, че, изглежда, в Тракия се внушава пълното обожествяване на династите. Най-рано тази практика удостоверяват сребърните тетрадрахми, приписвани на одриския цар Спарадок. Там конникът, който носи туника и държи две дълги копия в лявата

си ръка, е представен релефно върху овалното им поле. Върху сребърните дидрахми на Севт I също се вижда ездач с шапка, хламида и дълго копие. Върху дидрахмите и драхмите, които се приписват на Севт III, конникът върху лицевата страна е в галоп и замахва с копието. Върху бронзовите емисии на Котис I фигурата му често стои върху аверса на монетните типове.

Прехвърлянето на изображението на ездача от аверса на реверса може да се обясни чрез самостоятелното развитие на тракийските емисии. То е в пряка връзка с появата в края на класическия и в началото на елинистическия период на портретите на исторически лица, които изместват от лицевата страна образите на божествата. Типичен пример е случаят със Севт III. И докато лицето на монетите представя собствения му лик, конникът се прехвърля на опакото, за да наблегне допълнително върху божествената природа на повелителя. Преминаването на ездача от аверса на реверса е характерно и за някои емисии на Котис I, както и за тези на тракийските династи Сройос и Скосток.

Освен в тракийските предели конникът се среща и върху монети на други балкански управници. Тук могат да се изброят македонските и пеонските владетели – Архелай, Аминта, Филип II, Патрай, Диплай, Авдолеон. Към тази група спадат и подражанията, особено на емисиите на Филип II. Веднъж схванато като регалия на царската власт, изображението на ездача се превръща в иконографско клише за повечето балкански династи. В тракийските монети обаче представата за божествените корени на висшето господство се оказва по-стара от македонското присъствие в Тракия. Съвсем съзнателно местните господари поръчват точно тази щампа, а не която и да е друга, за да представят демонстративно качества и прерогативи, въобще действителния си образ, значително отличен от този на останалите.

Не остава място за съмнение, че иконографското изображение на ездача-конник в тракийските земи върху пръстени, монети, апликации, всевъзможни изделия на изкуството натрапчиво внушава характеристиката на представените ди-

насти на религиозно-доктринално и на социално-политическо равнище, за да подчертае божествения произход на властта и самото обожествяване на царете.

Археологическата документация и главно произведенията на торевтиката допълват с подробности и сюжети аргументите в това направление. Още върху пръстените от с. Розовец, от с. Брезово и върху този между селата Маломирово и Златиница пред конника се изправя жена. В първия случай тя е облечена в дълга рокля, носи диадема в косите си и се приближава към ездача, като държи някакъв съд (ритон или фиала?) в ръката си. При втория случай жената е отново пред конника и протяга към него ритон, а при третия – фиала.

Има всички основания да се мисли, че и трите фигури в сцените могат да се тълкуват като изображения на Великата богиня-майка. Подобен сюжет се наблюдава и върху наколенника от Аджигьол. Символиката е непосредствено заявена, след като върху него присъства ездач с лък, а богинята е представена чрез самата маска на коляното. Върху кнемидата, открита между селата Маломирово и Златиница, също се виждат реални персонажи, обединени в две образни полета: в горното династът-конник пие от ритон, а под него върховната повелителка седи на трон. Много реалистично и прецизно изработена, нейната глава увенчава горната част на изделието.

Идентично е съдържанието и на наколенника от Враца от IV в. пр.Хр., където същото централно място отново се заема от женското божество. Негови глави са изключително майсторски изпълнени върху две кнемиди от Казанлъшката долина пак от това време. Подобен наколенник стои демонстративно на крака на царя конник и върху една апликация от с. Летница, а и върху една кръгла фалера от Пейчова могила при с. Старосел, Хисарско, от средата на IV в. пр.Хр., където ездачът издига с лявата си ръка ритон.

Независимо от различните възможности за интерпретация на идейното съдържание на паметниците и на сцените върху тях, на едно първо равнище е най-убедително да се приеме,

че те отразяват обредните актове на връчването на символите на властта от божеството на царя. Те подчертават неговата инвеститура, а владетелят получава инсигниите на управлението от ръцете на Великата богиня-майка.

За тракийските земи въвеждането в сан е най-представително показано чрез фреските в гробницата от с. Свещари. Подобно на сцената върху пръстените, династът приближава на кон, за да поеме протегнатия от богинята венец и по този начин да се приобщи към върховните ѝ възможности. Вярно е, че майсторът се е опитал да изравни смислово и по значение централните персонажи, но въпреки че богинята като че ли стои на някакво възвишение, дори в момента, когато връчва атрибута на управлението, тя е по-ниско от ездача. Но такова е положението и с дискутираните вече пръстени. Това се определя както от явната социално-политическа регламентация на статута на царя, така и от свещеността на собствената му личност.

Тук не могат да се пропуснат логичните аналогии в семантичната натовареност на златните венци от Враца, от с. Луковит и с тези от богатите погребения между селата Маломирово и Златиница и от Казанлъшката долина – всичките от IV в. пр.Хр. – притежание на местните първенци, и още с тези от с. Розовец, Стрелча, Виза, с. Чаталка, Старозагорско, Пловдив, с. Строево, Пловдивско (последните четири много по-късни) – емблеми на царската власт, абсолютно необходими при обреда на коронацията, а на религиозно-доктринално равнище доказателства за божествена инвеститура.

При съвместното представяне на владетеля и всесилното женско божество съвсем не е задължително той да е непременно на кон. Такова е положението върху пръстена от гробницата в Малката могила, Казанлъшко. Сцената отново е акт на инвеститура, като богинята стои отляво и има в ръката си неясен предмет (ритон?), който се готви да предаде на династа като знак за неговото господство. От своя страна той държи зад гърба си жезъл с неясен поради изтриването си край – нова, допълнителна регалия на управлението.

Върху долния пояс на стенописите от гробницата при с. Александрово, датирани през втората половина на IV в. пр.Хр., археолозите съзират една обща композиция, която последователно представя моменти от ритуал. Най-напред идва сцената с Великата богиня-майка, която поднася ритон, т.е. въвежда новия цар в божествен монархически сан. После следва жертвоприношение, извършено от него в качеството му на върховен жрец. То е съпроводено от обредни излияния, подготовка на пиршество и може би самото то е присъствало върху липсващата част на стенописите.

Великата богиня-майка и върховният господар-конник живеят успоредно и в изображенията върху съдове от съкровището от с. Якимово и върху фалери от с. Галиче. Присъствието ѝ обаче не винаги е задължително в сцените на инвеститура и при предаването на инсигниите. Този тържествен момент вече е отминал в пръстена от с. Гложене, а тя отсъства от релефното поле. Ездачът е слязъл от коня, стои до него и държи в дясната си ръка ритон. Символичното предаване на властта е завършило и божеството се е оттеглило.

Развитието на обредната сцена се проследява върху една апликация от с. Летница. Тук конникът препуска, протегнал в едната си ръка фиала. В металното украшение няма и следа от богинята, а тракийският владетел, поел една от инсигниите на управлението, е вечно устремен напред, възседнал коня си. Но от ритон пие и ездачът, изобразен върху наколенника между селата Маломирово и Златиница, а Великата богиня-майка седи под него величествено на трон, защото вече е изпълнила тържествената си мисия.

От своя страна конникът върху наколенника от Аджигьол държи лък или пък той виси на облегалката на трона му върху шлема от Бъйчени (Румъния). И върху двете изделия царят е представен също да седи на престол с ритон или с фиала или с орел във вдигнатите си ръце – емблеми за величието му. Жестът на поемане на атрибутите за господство е познат и от представените ездачи върху фалерата от с. Галиче и върху един съд от с. Якимово. Примерите разкриват инсигниите на

управлението, чрез които женското божество осъществява мистичното приобщение към себе си и същевременно търсената съпричастност с него, за да се получат свръхестествените привилегии.

Няма съмнение, че тракийските царе поръчват на майстори и гравьори такива сцени, в които по един или друг начин се държи и се показва божественото им начало и всички преимущества, които следват от него. Изтъкването на собствения произход и на връзките с Великата богиня-майка са идеологическо оправдание за тяхното социално-политическо ръководство. Изображенията върху предметите на изкуството непрестанно напомнят на поданиците за свещеността и неприкосновеността на всичко онова, което се свързва с личностите им или ги заобикаля.

Понякога върху паметниците богинята присъства и съвсем сама. Такъв е ритонът от Поройна (Румъния) от края на IV или началото на III в. пр.Хр., където има четири нейни изображения. Две от жените седят на тронове без облегалки и протягат с едната си ръка ритон, а с другата притискат до гърдите си фиала. Независимо че в цялата сцена династът липсва, а присъствието му дори не е загатнато, само в неговите ръце съдът и внушенията, които се излъчват от него, могат да се възприемат като носители на идеята за предаването на властта, чиито емблеми богините, по-точно тяхната персонификация на единната същност на Великата майка, великодушно му връчват.

Явно за траките божественият произход на управлението и сакралната натовареност на царете намират някои от своите инсигнии в ритоните, фиалите, венците, наколенниците, лъковете, може би нагръдниците, а вероятно и в други предмети. Връчени един път от божеството, те бележат притежателите си с ореола и могъществото на самото това божество, изравняват го с него и го превръщат в бог по силата на тези начала. Това е един вид инициация, реализирана в системата на обредната практика.

Освен това инсигниите винаги са част от парадния аксесоар на владетелите. Те спадат към него, но постепенно губят

първоначалното си утилитарно за сметка на религиозно-доктриналното си значение. Те са убедителни, че носителите им не са случайни хора, защитават собствениците си от всичко враждебно, което е всяко пространство извън границите на ревностно охраняемия личен свещен свят, и се превръщат във важно идеологическо оръжие.

Съвсем съзнателно царете най-често са изобразени като конници, тъй като точно конят предпазва особата на господаря си от допира с хаоса и от разрушителните сили на непознатото, което е всяко място извън собствения дом. Нещо повече, символиката на колесницата в тракийските земи не е по-различна и по аналогия тя също трябва да се схваща като част от владетелския аксесоар и негова стабилна емблема.

Констатацията се подкрепя от известието на Херодот за отношението на траките към свещената колесница на Зевс. По време на похода му срещу Елада тя е оставена от персийския цар Ксеркс заедно с впрегнатите в нея кобили за съхранение при пеоните. След поражението, при оттеглянето си той „не си я взел на връщане, а когато си я искал обратно, пеоните, които я били дали на траките, казали, че докато били на паша, кобилите били грабнати от горните траки, които живеят около изворите на Стримон".

Задържането на колесницата, кражбата на впрегнатите в нея кобили разкриват чертите на действително самочувствие. Присвоени са знаците на властта, които пряко обозначават победата над противника, надделяването над неприятелите-съперници. По примера на източните царе, които задължително пътуват на колесници, те са символно идентични и за тракийските, за да ги защитят от всички зли сили и за да бдят за свещеността на тяхното съществуване.

За да спечелят и да съхранят властта си, както и да дадат нужните гаранции и да докажат наличието на качества, тракийските царе трябва да преминат през редица ценностни изпитания, да преодолеят всички препятствия, за да утвърдят своите достойнства и да регламентират положението си. Тук е в сила постановката, че всяка победа носи основания за пери-

одичното реактуализиране на техните възможности, мотивира насоките на управлението, пропагандира социалния им ранг и непобедимост, божествените им черти и едновременно с това възстановява реда и хармонията в природата и обществото – във вселената въобще, надвива хаоса и силите на смъртта и следователно е така търсеният път към безсмъртието.

Цикличното обновяване на статута на династите най-общо се проследява в контекста на темата борба. Борба, в която се създават светът и човекът; борба – извор на необходимостта от подмяната на бъркотията с тържеството на равновесието в Космоса, на вечното умиране и на новото раждане в по-висше състояние. В писмените извори това проличава добре чрез един текст на Конон за тракийския владетел Ситон. Понеже мнозина ухажвали дъщеря му, девойката и царството били определени като награда за този, който го победи в борба.

За местната среда ценностните изпитания се разкриват с подробности от обичайната за аристократите привилегия – лов (двубой). Тази всекидневна практика е вкоренена представа за благородническото съзнание. По отношение на върховния династ още Еврипид възкликва във „Вакханки“: „Да, царят е ловец!“, а и Резос е описан по същия начин в едно известие на Филострат. Впоследствие най-красноречиви са релефите и оброчните плочки на тракийския херой-конник, където той най-често е ловец.

Владетелският лов има широко разпространение и голям религиозно-идеологически диапазон на внушенията. В местното изкуство могат да се посочат редица случаи за конкретна ловна схватка и за борба с някакво животно. Такива са две подобни апликации от с. Луковит, Ловешко, в които конникът напада с копието си лъв. При единия случай оръжието на ездача е вдигнато нагоре, а при другия то е наведено надолу. Борбата се вижда и върху апликация от с. Летница, където конникът поразява с копието си изправилата се срещу него мечка, а в краката на коня лежи убитият преди това вълк.

Ловът присъства и върху отделните части на колана от с. Ловец, Старозагорско. Около дървото на живота, обозначено

чрез лотосов цвят, се виждат симетрично разположени двама конници, които преследват с копията си глиган, но и двама приклекнали на земята воини, които стрелят по него с лъкове. Впрочем „сюжетът лов на глиган“ се среща твърде често и по-долу ще анализирам подробно отделните примери.

По изброените вече предмети – всичките от IV в. пр.Хр., ездачите носят ризници, шлемове, наколенници, оръжие. Те са облечени по модата на аристокрацията и отговарят на същностната характеристика на династа. Естествено, битката трябва да протича между равностойни противници и тази е причината срещу него да се изправя или лъв, или мечка, или вълк, или глиган.

За разлика от елинското, човекът в тракийското изкуство често се поставя в ситуация на ценностно изпитание. Ако се има предвид царят и неговата власт, идеята възхожда към космогоничния мит за победата на бога или на легендарния божествен херой над силите на злото и за възтържествуване на силите на доброто. Обикновено върху паметниците сблъсъкът на противоположните стихии получава израз чрез изображенията на борбата и на победата над животни или над фантастични същества, заключили изворите на плодородието, пресушили източниците на водите, заловили в плен жените, потопили всичко живо в студената неизвестност на тъмнината. И след като в тракийския свят владетелят се схваща като земно въплъщение на бога – самият той живо божество, на едно първо равнище сцените на борбата на човека с животното и на победата над него могат да се изтълкуват като негов триумф и апотеоз. Победа, която ще въдвори ред и сигурност.

Според изображенията върху един от набузниците на златния шлем от Бъйчени борбата с лошото начало – със змея, вече е приключила, защото той е представен като свита на кълбо змия под трона на династа. От своя страна той седи на него в пълния блясък на величието си с ритон и с фиала в ръце и с лък на облегалката, за да чества подвига си. С орел и с ритон в ръце заема престола и повелителят върху наколенника от Аджигьол. Изглежда, той също е надвил змея поради

представянето му по-горе като конник, въоръжен с лък, и застаналата пред него змия.

Сцените върху горните паметници преследват и определено социално-политическо внушение. На едно второ равнище борбата, като ценностно изпитание за царя, и изходът от двубоя с животното определят принадлежността на господството и съдбата на монарха, живота или края на неговото управление.

Показателна в това отношение е историята с Олинт, брат на Резос. Той влиза доброволно в двубой с лъв, но не успява да го победи, не преминава нужното ценностно изпитание и не се домогва до властта. Неуспехът коства загубата на трона. Любопитна е и случката, разказана от Павзаний, по повод на Лизимах. Веднъж Александър III Велики го затваря в яда си в клетка заедно с един лъв, но след като го намира, надвил звяра, започва да го цени високо като един от най-добрите македони.

По всяка вероятност като ценностно изпитание борбата се отразява и зооморфно в тракийското изкуство. Думата е найвече за паралелните антропоморфни и зооморфни апликации от с. Луковит, където в две от композициите конник напада лъв, а в останалите две лъв захапва елен. Смисловата им равнозначност е напълно допустима, като всяка една превежда другата на собствения си език и засвидетелства съществуването в тракийското изкуство през IV в. пр.Хр. на един двоен код за разкриването на религиозно-идеологически представи.

Изображенията на лъв, който напада елен или бик, са доста популярни и се срещат още върху апликация от Враца, върху начелник от с. Летница, върху две от каничките на съкровището от с. Рогозен, където жертвата върху едната е кошута, върху съд от съкровището от с. Борово, Русенско, където грифон напада сърна – всички паметници от IV в. пр.Хр., а и върху някои други, като апликацията при с. Долна Козница, Кюстендилско, от края на IV–началото на III в. пр.Хр., където лъвът се нахвърля върху сърна.

Сцената не е уникална, но е популярна в изкуството на народите от древния Изток, на иранците от епохата на Ахеме-

нидите, на скитите и на саките, на елините, а също и на траките. Най-напред тя се появява в Шумер и в предноазиатския регион служи за характеристика на чисто астрални явления. В течение на дългия си живот борбата на лъва с бика или с елена получава и социално-политическа натовареност и заедно с вярата и надеждата в плодородието, които носи, служи за възвеличаване и прослава на царя – има и династическа натовареност.

При това замяната на лъва от грифон, от орел или от друг местен хищник, а на елена и на бика от други тревопасни, е естествена в хода на времето и съобразно различните географски райони, тъй като застъпените варианти може би са взаимно заменяеми поради тъждеството си. Такива са изображенията върху дъната на две чаши от Аджигьол и на тези от Железните врата (Сърбия), където в някои варианти грифон напада глиган, а също върху дъното на една от чашите от съкровището от с. Рогозен, където най-вероятно вълк (?) захапва глиган, върху ритона между селата Маломирово и Златиница, където два грифона разкъсват бик, като изделията пак са от IV в. пр.Хр.

Появата на такива сцени в тракийското изкуство от V в. пр.Хр. нататък и особено през IV в. пр.Хр. са в зависимост от потребностите на обществото от подобни композиции, които по примера на Ахеменидския Иран да обосноват идеята за свещения и непобедим владетел и неговото господство. В този смисъл лъвът може да се разглежда като олицетворение на династа – герой-победител, който на едно трето равнище демонстрира в схватката качествата си за преодоляването на ценностните изпитания, за вечното съзиждане и за възраждането чрез унищожение. Двубоят и щастливият изход от него са нужните гаранции за реактуализирането на управлението и за неговото бъдеще. Едновременно с това те са и убедителни основания и своеобразна форма на безсмъртие, увенчано със славата на извършените подвизи.

Фактически царят и лъвът са принципно идентични, защото те са върховните господари в обществото и в животинския свят. Ето как звярът присъства дори сам върху златния

нагръдник от Башова могила при с. Дуванлий, Пловдивско, от V в. пр. Хр., за да го обозначи. Тракийското разбиране на описаните сцени разкрива не толкова прякото им заимстване от съседните етнокултурни общности, колкото процесът на реинтерпретация на едно подтекстово съдържание с оглед на местните нужди на аристокрацията. Възприемането им не е еклектизъм, а отговаря на собствените потребности.

Съществуването на зооморфни и на антропоморфни изображения, които разкриват темата борба, не е случайно, а се подчинява на строгата логика на вложените идеи. Този път най-любопитна е една от каничките от съкровището от с. Рогозен. Върху нея Великата богиня-майка с лък и със стрела в ръка възсядa лъвица и чрез две свои симетрични представяния, които може би олицетворяват нейния матронален и виргинален аспект, огражда композицията „лъв напада елен“.

Вероятно именно тя, измайсторена антропоморфно, охранява двубоя на царя, показан зооморфно, и бди за неговата победа. Сега не бива да се забравя, че в тракийското изкуство лъвът е и животното, противопоставено на династа. Той задължително трябва да го убие (надвие) поради необходимостта да се устои престолът, да се обновят и увеличат неговата младост, сила, възможности.

Сега идва ред на Херакъл, който върху различни паметници на местната торевтика също е в схватка – най-често с (немейския) лъв. Такива са две апликации от Панагюрище от втората половина на IV в. пр.Хр., върху които прославеният гръцки герой е представен по каноните на елинската иконография. Същевременно отново оттам и пак от това време е известна друга апликация, върху която образът му е различен.

Най-напред, в отличие от Елада, неговата фигура е облечена в дълъг хитон и според характерната за Изтока схема торсът е във фас, докато лицето и краката са в профил. Освен това Херакъл не се бори с животното – в случая (еримантския) глиган, а го води след себе си, в противоположност на елинските паметници, където той е винаги в двубой със своите противници. Композицията се усложнява поради факта, че в

неговата компания се включват още лъв-грифон и сирена – най-вероятно персонификация на Великата богиня-майка, която гарантира триумфа му в състоялата се битка.

Тук съвсем не става дума за контаминацията на местни с чисто гръцки образи – за следване на чужди образци. Коренно различните светогледни системи предполагат и напълно несъответстващи идейни структури, което ще рече, че при разгледаните примери не може да се говори за почит и вяра в чисто гръцкия герой. Всичко показва, че изображенията му се преосмислят на местна почва и притежават значителна, собствена натовареност.

Върху друга апликация от Стара Загора около борещия се срещу (немейския) лъв Херакъл се виждат два лъва, два лъва-грифони и два крилати лъва. Макар и от I в. пр.Хр., металното украшение разкрива, че семантичната връзка с предходните времена не се прекъсва. Тук героят пак е облечен и надделява над звяра, като го пробожда с нож – особено показателно за източната трактовка на сюжета, понеже в гръцкото изкуство той просто го задушава. Всъщност в този канон попада апликацията със сцена на борба между Херакъл и (немейския) лъв от с. Долна Козница, Кюстендилско, от края на IV – началото на III в. пр. Хр.

Ако не се изпуска предвид, че антропоморфните изображения в местното изкуство не толкова олицетворяват отделни божества или легендарни герои, колкото служат за прослава на царя, при случаите с Херакъл е явно, че като сътворяват неговата фигура и специфичните му черти, местните майстори влагат представите си за силата и могъществото на своите династи. Това е валидно и за паметниците, изпълнени в чисто елински стил. Готовата иконографска щампа е използвана като допълнителна мотивировка за всестранността и неприкосновеността на властта, получена по пътя на преодоляването на ценностни изпитания чрез борба и победа.

Интерпретацията съвпада с аналогичното тълкуване на представянията на Херакъл в скитските земи. Там той е отъждествен с героя-родоначалник, а схватката с лъва или с грифо-

на олицетворява най-типичния от подвизите му – тържеството над силите на злото и мрака. По този начин и при траките сцените с борбата му съвпадат смислово с непримиримия сблъсък на царя със смъртта. На едно четвърто равнище те са метафори за нейното преодоляване, извършено в името на живота, на съхранението и на възраждането на регенерационния процес, на новото и на новото повторение на един вечен обновителен цикъл, който в крайна сметка опира до идеята за безсмъртието.

Подобна е символиката и на борбата на владетеля с глиган. Тя е подробно разработена като сцена върху колана от с. Ловец. Сюжетът присъства и върху една от каничките от съкровището от с. Рогозен, където се вижда и ликът на Великата богиня-майка, която ще осигури сполука в лова и победа над животното. Възможно е точно нейното копие да е пронизало вече шията на глигана. От богат гроб в Пейчова могила при с. Старосел, Хисарско, от IV в. пр.Хр., е известен златен пръстен с изображение на конник, който пробожда с копието си животното. Върху ритон, открит между селата Маломирово и Златиница от IV в. пр.Хр., двама воини убиват звяра с копия, подпомагани от кучета.

Най-много впечатляват стенописите от гробницата при с. Александрово. Там между сцените с лов на елени са разположени тези, в които дивечът е глиган – съответно по северната и по южната стена на камерата. Този от север е гонен от пешак и пресрещнат от конник, а две копия вече са го проболи. Към него се нахвърлят и две кучета и гол дебеланко, който с двете ръце замахва над главата си с двойна брадва. Този пък от юг е преследван от конник, а пешакът стои срещу животното. Предварително метнато копие също е проболо крака на жертвата малко над копитото.

Тези анонимни, незнайно откъде запратени оръжия, създават впечатление, че ловците са подпомагани свише от божествени сили. По всичко изглежда: отново думата е за Великата богиня-майка, независимо че присъствието ѝ в стенописите така или иначе липсва. Точно тя закриля и под-

помага успешното преодоляване на ценностното изпитание от царя. Та нали звярът е гонен, защото опустошава земите, унищожава посевите и реколтата, заплашва плодородието. Това е противникът, който е необходимо да се надвие, за да се осигури благополучието.

В този смисъл е редно да се зададе и въпросът дали многостранността на значенията не бива да се търси и зооморфно чрез изображенията върху дъната на чашите от Аджигьол, от Железните врата и от съкровището от с. Рогозен, където грифон или вълк (?) нападат глиган? Възможно е също бронзовата скулптура на глиган, в почти естествена големина, ранен в шията зад ухото, от гробницата при с. Мезек, Свиленградско, от V в. пр.Хр., действително да е част от цяла композиция, защото победата над него постоянно реактуализира владетелските способности, печели господството, но също така е начин за преодоляването на смъртта, за вечното възраждане и за безсмъртието.

В отношенията на тракийските царе с Великата богиня-майка често се отразява пряко или подтекстово идеята за свещения им брак. Сватбата помежду им е предназначена да осигури кръговрата на сезоните и плодородието на страната и същевременно да поднови управлението, да пропагандира вечната младост на династа, постоянното обновление на неговите качества и способности.

Най-демонстративно хиерогамията (свещеният брак) се наблюдава върху една апликация от с. Летница, където майсторът с подробности и натуралистично показва интимните отношения на една съпружеска двойка. Зад нея се изправя жена, която пуска помежду им клонка, а от лявата ѝ страна стои амфора. Всъщност богинята участва в сцената в два свои варианта – и като източник на живота, и като гаранция за владетелските прерогативи. Изображенията ѝ подсказват нейния матронален и виргинален аспект, а мъжът в композицията, който съответства на тракийския цар, покрива идейно и личността на бога, за да се осмисли брачната церемония.

Не по-различно изглежда едно от конкретните значения, застъпени в централната сцена на Казанлъшката гробница от IV в. пр.Хр. На преден план са представени местният династ и неговата съпруга. Зад тях, точно както в апликацията от с. Летница, се намира втора женска фигура, облечена в дълга дреха, която носи поднос с плодове. Макар и непряко, стенописите също разкриват представата за свещения брак и за двете богини – майка и дъщеря, в компанията на царя.

От значение за темата е и т.нар. Копенхагенски релеф от IV в. пр.Хр. Той е намерен в Пирея в храма на тракийската богиня Бендида. На преден план на него се виждат тя заедно с Делоптес, обединени в централна група, приблизително два пъти по-високи от адорантите пред тях. Отзад като допълнителен сюжет в горния ляв ъгъл на стелата присъстват Хермес, трите нимфи и Пан.

Независимо че е изработен по канонийте на гръцката иконография и е издържан в този дух, паметникът не се отклонява от разкритата символика. Бендида и Делоптес са показани съвместно, тъй като тя напълно отговаря на качествената определеност на Великата богиня-майка, а етимологията на името на бога е достатъчна за функционалните му възможности и просто означава „любовникът на майката земя“, „този, който опложда майката земя“, за да е видно, че хиерогамията се осъществява между двамата.

Но такава в много отношения е и историята у Теопомп за одриския цар Котис I, известна чрез перото на Атеней. „Котис устроил пиршество – пише той, – като че ли богинята Атина щяла да се омъжи за него, приготвил ѝ брачна стая и я очаквал в пияно състояние“. Постъпката има дълбоко идеологическо съдържание. Бих добавил, че тракиецът познава цялата религиозна система на елините и поради тази причина той не избира за съпруга Афродита, за която всеки би могъл да се ожени, а една от трите девственици в техния пантеон и едновременно с това богинята-майка на едноименния полис – символ на държавата. За да не наруши нормалния ход на времето, владетелят е задължен да осъществи свещения брак с нея – емблема за

благополучието на страната, но и политическа метафора за мощта и налагането на неговата сила във взаимодействията с Атина през първата половина на IV в. пр.Хр.

Пред участника в хиерогамията се разкриват дори пътища за самообожествяване, които разкриват как на едно следващо равнище отношенията на тракийските династи с Великата богиня-майка съдържат и есхатологичната представа за хероизацията. Стенописите от гробниците при Казанлък и при с. Свещари последователно демонстрират два аспекта от развитието на царския институт. От една страна, това е свещеният брак, който утвърждава притежанието на властта и осигурява благоденствието на населението, а от друга страна – смъртта, която показва не елементарната хероизация на повелителя в елинския смисъл на понятието, а неговия апотеоз и обожествяване, което в чистотата на съвършенството докосва безсмъртието. Тази многозначност на вложената семантика е естествена, понеже управлението и хероизацията, сватбата и смъртта са тясно свързани в съзнанието на древните.

Брачната церемония се загатва, макар и отново косвено, и при сюжета ездач срещу богиня и това най-добре личи от фреските в гробницата при с. Свещари. Тя подчертава не само божествената царска инвеститура, но и внушението за оплождане и възраждане. Ето защо династите са винаги в някакво по-близко или по-далечно отношение с върховната господарка. Връзката между тях е неразривна, а сватбата на владетеля – земна персонификация на божеството, с нея или с дъщеря ѝ – олицетворение на територията на държавата, символ на земята, осигуряват управлението му. Заедно с това неговата съпруга вероятно също се отъждествява с богинята или с нейната дъщеря. Този двоен регистър на отношения, при който божественото прелива в царското и обратното, показва два аспекта на една и съща наследствена и традиционно консервативна действителност, в която личността на царете – корелати на Великата майка, е с първостепенно значение.

В тракийските земи династите изпъкват като динамичен център и опорна точка на вселената. Личностите им съвпадат

с идеята за световната ос, а от техните действия и постъпки зависят хармонията и равновесието в природата и в обществото. Едновременно с това те могат да доведат всичко и всички до пълна катастрофа, до безпрецедентен катаклизъм.

От една страна, фигурите им са ярко изолирани от света и от обществото, които ги заобикалят, поради облеклото и инсигниите, с които са снабдени, поради имената, които носят, поради човешките жертвоприношения, на които само те имат право, поради коня (колесницата), на който се придвижват, поради „царското" божество Хермес, от когото те единствени извеждат произхода си, и т.н. От друга страна, династите изпъкват като естествена връзка и посредническо звено не само вътре в самото общество, но въобще в Космоса. Те съвпадат с идеята за световното дърво и въплъщават освен хоризонталната и вертикалната, тристепенна организация на света.

За анализа е подходяща една и съща сцена, която се среща върху чашите от Аджигьол, от Железните врата – понастоящем в музея Метрополитен в Ню Йорк, от Рогозенското съкровище, както и върху шлема от института по изкуствата в Детройт (САЩ) и върху този от Перету (Румъния). Въпреки някои различия в композирането и изображенията, те не нарушават общото им стилово единство. Макар че четирите чаши са работени от различни майстори на различни места, за изложението е важно, че върху тях и върху набузниците на шлемовете се вижда орел, който държи в клюна си риба, а в ноктите си заек.

Най-общо паметниците датират от IV в. пр.Хр. Описаната иконографска сцена, а и останалите изображения по тях показват, че въпреки непосредствената близост на такива процъфтяващи елински колонии като Истрия, Томи, Калатис, Одесос, в гетските и трибалските предели, както в споменатите случаи, така и в други произведения на местната торевтика почти не се срещат гръцки иконографски прототипи или модели за подражание. Елинските влияния и взаимодействията с изкуството на гърците са сравнително слаби за тези географски зони докъм края на IV и началото на III в. пр.Хр., когато започва постепенният преход към елинистическото изкуство.

Подобна като съдържание сцена, този път от средата на V в. пр.Хр. – предимно от 40-те години, е характерна за областта на одриската държавна организация. Най-убедителни са монетите на Спарадок. На лицевата страна върху сребърните тетрадрахми, драхми и диоболи на този цар се наблюдава кон или протоме на кон, или конник, а на обратната страна е представен орел, който държи в клюна си змия. Макар и в друг план, изображенията са аналогични с вече описаните, а животните са достатъчни с внушенията за съотношенията между различните части във вертикалната структура на вселената, и докато орелът олицетворява горната сфера или небесния свят, а змията – долната сфера или подземния свят, конят върху аверса на емисиите бележи средата.

Като свещено животно обаче конят е символ и на отвъдното царство, и на слънцето и следователно той е междинното звено между хората и боговете. Неговата двойствена определеност обуславя и двойното му култово почитане в соларен и в хтоничен аспект. В този смисъл той е емблема на едно божество, чиято власт се намира на границата на двата свята, но ги и свързва. Той е необходимият посредник за реализирането на преходните обреди, а в посочените монети демонстративно осъществява връзката между трите части.

Още по-любопитно е присъствието на конник върху емисиите. Конник, който като действителна персонификация на царя има задачата благодарение на коня да осъществи връзката по вертикала, но едновременно с това и между обществото и боговете. Но такова е положението и с една сребърна тетрадрахма на одриския владетел Медок I (Амадок I), с бронзовите монети на Котис I, където отново присъстват и конят, и неговото протоме, и конникът, с тези на Амадок II, на Скосток, на Севт III. Образът на династа отлично олицетворява тричленната, трифазна, тристепенна организация на Космоса поради семантичната си идентификация със световното дърво.

Изображението на орел, който държи в клюна си змия или гущер, се наблюдава и върху монети на дероните. Фактически

те засвидетелстват най-рано във времето разглежданата иконографска сцена. Върху тях обаче конят или неговото протоме, или конникът се заменят от присъствието на кола или на колесница и от фигурата на царя в нея. Символиката е идентична, ако не се пропуска обстоятелството, че и те като коня са необходими атрибути при преходните обреди. Чрез тях се осъществява връзката между различните части и светове, балансира се равновесието на сферите, обезпечава се хармонията.

Именно те са търсените посредници, които свързват земния живот на хората с небесните селения на боговете. Тяхното движение обуславя бяга на бързотечното време, но и замяната на деня с нощта. Ето защо понякога орелът и змията върху монетите на дероните се изместват от изображение на зрънчест кръг, в чиято среда има осмолъчна звезда – какви по-добри означения на деня и нощта.

Изображенията върху релефните полета по монетите на дероните също олицетворяват вертикалната структура на света. Самите те са династически регалии и не друг, а точно царят управлява хода на колата, на колесницата в стремежа си да неутрализира противоречията, да примири взаимоизключващите се противоположности на отделните части.

Заедно с това от позицията на свещената си личност точно владетелят обикаля символично страната на колесница, олицетворява хоризонталната оррганизация на вселената и по този начин охранява и освещава собствения си свят и демонстрира една от формите на обновяването на личната си власт. Изглежда, в този вариант на сакрализиране на една действителност, на посвещение и на реактуализиране на природните и на обществените, а също и на личните сили и възможности, непокътнато и консервативно се съхранява многосмисловото значение на обредното пътешествие. Въобще за древното съзнание всяко явление е логично да се мисли кръгообразно. Поради тази причина ритуалният обход, който затваря определено пространство и циклично се възобновява, съвпада с идеята за вечното възраждане поради способността си за многократно и редовно повторение.

Но така е и по вертикала. В това направление може би с допълнителен идеен заряд са натоварени и колесниците върху златната каничка от Враца от III в. пр.Хр., стига, разбира се, фигурата вътре да се схване като представяне на царя. При това положение той пак ще показва връзката между трите сфери, посочени допълнително чрез лотосов цвят – символ на дървото на живота. Освен това майсторът съвсем съзнателно снабдява колесниците с пера, за да внуши крилатите възможности на тези добри медиатори. Срещаните поетични епитети за тях са „летящи", а възможното уподобяване на конете с птици в крайна сметка ражда образа на пегас.

В посочените в началото изделия с изображенията на орел, който държи в клюна си риба, а в ноктите си заек, макар и в друг план и с различно съдържание, майсторите торевти пак обозначават трите степени по вертикала. Предметите имат значението на царски инсигнии, а членението е обозначено, първо, от трите животни – от орела, заека и рибата, които точно съответстват на трите елемента – въздух, земя и вода, или на трите сфери – небе, земя и океан; второ, от тяхното единство, защото те показват и хармония между трите части, които се уравновесяват само чрез посредничеството на личността на царя.

Именно той е естествената връзка между отделните противостоящи светове и заедно с това напълно съвпада с идеята за световното дърво и за световната ос. Точно в ръцете на династа чашите добиват истинския си смисъл, а шлемовете, като един вид корони, държат на неговата сакрална същност в ролята му на трансмисия в самия социум, както и между обществото и боговете.

Но голяма птица, вероятно орел, държи в клюна си змия и върху една от каничките от съкровището от с. Рогозен. Орли със змия в клюна са скулптирани и в двата ъгъла на фриза в камерата на гробницата на местния династ при с. Свещари. Орлите са тези, които го свързват с горното небесно царство, със слънцето и съответстват на горната степен на лотоса, който оформя там долната половина на женските тела на

кариатидите и е най-верният символ на световното дърво и на тристепенния вертикален строеж. Като династически регалии всички посочени паметници охраняват владетелските прерогативи.

Вертикалната структура личи и върху златния шлем от Коцофенещи (Румъния) от IV в. пр. Хр. Върху тила в два реда са изобразени: горе – седящи крилати демони (някои ги определят като сфинксове), които посочват горната сфера, и долу – грифони, с животински крайници в уста, които бележат долната. В едно от значенията си (и това вече се показа) те олицетворяват отвъдния свят и смъртта, но са и метафора за нейното преодоляване, за възраждането чрез унищожение под формата на един вид жертвоприношение.

Средата е белязана от овена върху набузниците на шлема, в момента, когато още миг, и местният върховен династ ще го принесе в жертва. Несъмнено внушенията на изображенията не са по-различни от тези на по-горе анализираните, още повече, че и тук владетелят е в центъра на събитията. Той е световната ос в качеството си на свързващо звено между трите ясно представени степени. Само нему е достъпно омиротворяването на борбата между противоположностите и установяването на законния ред.

Същата представа се потвърждава и чрез сцените върху бронзовия меч тип акинак от Меджидия (Румъния) от V в. пр.Хр. Предполага се, че той има култово предназначение и вероятно се е прикачвал и към каменни скулптори. Украсата и конструкцията му пак разкриват представата за вертикалния строеж на космоса и за световното дърво. Всяка негова част е означена зооморфно и най-напред орелът и змията, които са в схватка помежду си, конфликтно представят опозицията между горната и долната сфера, сетне идва средата, която е заета от фигурите на козли. Само в ръцете на династа обаче мечът като регалия на властта добива същинското си значение, тъй като само той е надарен със способността да обедини опозициите и да установи съвършенство на отношенията в страната си.

Поради това особено интересни са откритите в североизточните тракийски земи антропоморфни паметници, които представят владетеля и инсигниите на неговата власт. Най-популярна между тях е каменната скулптура от с. Белоградец, Провадийско, от VII–VI в. пр.Хр. Фигурата е снабдена не само с въоръжение. Тя притежава и огърлица, която показва и наблягa, че освен с качествата на боец, мъжът разполага и с духовните дела, т.е. има способностите на жрец, понеже украшението има символично култово предназначение.

Това точно е тъй много търсеният социално-политически и религиозно-идеологически образ на действителния цар. Именно неговата статуя е четириобемна и е поставена на върха на могилата, за да се вижда отдалеч и от всички страни. По същия начин, както и живите тракийски династи, тя въплъщава в себе си идеята за вертикалната организация и за световното дърво чрез мощта и величието на представената личност. И докато главата, заедно с огърлицата са равнозначни на горната сфера, а трупът на средната, областта под кръста посочва долната, за да се осмисли изцяло човешкото тяло.

Примерите могат да се умножат, но едва ли това е същественото. Очевидно в тракийската религия заедно с Великата богиня-майка царете са винаги в центъра на нещата и на събитията. Те бележат и направляват тенденциите на тяхното развитие и в този смисъл съвпадат с идеята за пъпа на света и за световната ос. Те най-добре олицетворяват не само хоризонталната, но и вертикалната организация на вселената и на обществото, както и тяхното сливане. Сливане, наситено с напрежението на антитезата, на борбата между доброто и злото и същевременно път от земното към божественото – път към безсмъртието.

Глава осма

ЗАВЕЩАНИЕТО

Развитието на тракийските земи през времето от IV до VI в. протича в системата на Източната римска империя, съответно на възникващата Византия, към която те принадлежат административно, в условия, различни от тези на областите в Западната империя. То се отличава с процес на важни етнически промени, които започват да се усещат с цялата си сила още от средата на III в. „Варварските“ нашествия на готи, сармати, вандали, карпи, хуни, алани, бастарни и на много други племена променят съществено етническата и икономико-географската карта на тракийските предели.

На редица места пришълците унищожават местното население и до голяма степен обезлюдяват цели райони, на други те имат статута на колони, на трети се заселват като федерати, които поемат задачата да прекратят вълните от набези в граничните области. Движенията им са с големи последици, съвпадат със същината на кризата в Империята и водят до сериозни изменения, които се задълбочават.

В бурята на честите нашествия и на постоянно менящите се заселници обширни земи, главно от Северна България, са опустошени. Оцеляват предимно градските центрове, и то най-вече тези по Черноморското крайбрежие, в териториите на юг от Стара планина и съвсем малко по течението на р. Дунав. Етническият облик на жителите им е извънредно пъстър. Той е резултат от смесването на различни съставки, които се

заселват там било поради икономически интереси, било чрез войската, или те са основно преселници от Мала и Предна Азия, които се сливат с местното провинциално население, сред което във всички слоеве има и много траки.

Процесът е още по-сложен, защото броят на коренните жители и на техните потомци постепенно намалява за сметка на всички тези смесени групи, включително дори и на „варвари", които пред постоянния натиск на нападателите търсят и намират закрила в укрепените центрове. Поради тази причина тракийският етнически компонент в тях не може да се отдели като отделна етно-историческа категория – носител на самостойни, на отличителни черти.

Този е пътят, по който се оформя късноантичното градско население, натоварено със собствени специфични особености, т.е. с характерните белези на късноантичната култура, която се развива под знака на християнската религия и приема нейния облик.

Състоянието на градовете се различава съществено от положението в селските области, където има забележителни отлики на север и юг от Балкана. През IV–VI в. в крайдунавските територии, от равнината и чак до Карпатите, тракийският етнос почти изчезва вследствие на непрестанните нашествия по цялото протежение на долното течение на реката. Незащитени от никакви природни прегради и, общо взето, слабо охранявани от крепостните съоръжения по р. Дунав, местните обитатели понасят цялата тежест на тези удари.

Те изоставят големи зони в откритите равнини и се отдръпват към планинските масиви. Същевременно процесът на обезлюдяването на земите и на намаляването на населението се балансира от нови заселници, които императорите настаняват по тези места насила. Това са същите онези „варвари", от които най-многобройни са готите. Ето как в този ареал се налага един „варваризиран" компонент със собствени качествени определености.

За разлика от тези земи с по-малобройно и с етнически по-пъстро население, в областите на юг от Стара планина

обстановката е омекотена и има възможност тракийски групи да се задържат в планинските полета и в котловините и след това да бъдат постепенно асимилирани. Най-вече това се дължи на Константинопол и на извънредните мерки, които предприема този огромен консумативен център за опазването на жизнено важния за града тракийски хинтерланд – негова житница, източник на превъзходни войници, преграда срещу Империята.

В този гъсто населен район със запазени села, които съхраняват своята цялост, има условия за поддържане на относителната крепкост на тракийския етнос в същинското му ядро. Заедно с това местният аристократичен елит, който прониква сред висшите кръгове на гражданството, за да запази икономическите и политическите си права, продължава да държи на своя тракийски произход.

В условията на взаимодействия устойчивост и консерватизъм проявява и селското население. Поради тази причина покръстването на „бесите" (термин, който през тази епоха посочва траките въобще) и превеждането на свещените писания – на Библията, на техния език се смята за една от най-големите победи на Християнската църква от това време.

В навечерието на славянските нашествия тракийското население продължава ревностно да пази своите обреди и обичаи, да поддържа култовете към собствените си божества, да говори езика си. Не са малко и бележитите личности, които произлизат от средите на траките. Според разказа на Прокопий такъв е например император Юстин (518–527 г.) или пък големият пълководец на VI в. – Велизарий, известният историк Приск и много други магистрати.

Въпреки сложността на етническата картина и загубата на териториалната хомогенност, дълбоките корени и своеобразието на развитието на тракийския етнос бележат съществено и новите времена. Историческата приемственост е тази, която предпоставя богатото и стремително развитие на образуваната през 681 г. Дунавска българска държава през средновековието и през по-сетните времена до съвремието.

Така е, защото приемствеността е неразривна част от етногенетичния процес и съпътства цялостното историческо развитие. Тя не върви по права линия и не е просто пренасяне на ценности от една епоха в друга под формата на еднократен и еднозначен акт. Тя е продължителен процес, който протича с различни темпове. Впрочем интеграцията между траки, славяни и българи е свързана с промяна на етническото самосъзнание и с преминаване към ново състояние. Именно на това равнище се създава българската народност като специфично и ново етническо образувание.

В тази обстановка се очертават най-малко две линии на културно развитие и на културен континюитет. Първата се долавя чрез градовете, чрез постепенното присъединяване на тези центрове към Първата българска държава и чрез извеждането на преден план на късноантичното смесено градско население, което твори своята целокупна култура в рамките на своеобразната ранновизантийска. Втората линия на историко-материално наследство между древността и средновековието върви по селата. До голяма степен те запазват своя етнически облик и в тях се извършва славянизацията на останките на селското тракийско население.

Проблематиката е още по-сложна, защото културата не само е винаги по-стара от държавата, но тя никога не бива да се разглежда като самобитно явление и по този начин изкуствено да се изолира от всичко и всички, които я заобикалят. Тя е синтезно явление и начин на поведение в съотношението на хората с обществото и природата. Точно в този пункт се крият и най-големите мъчнотии, тъй като е трудно в едно синтезно явление да се различат елементите на тракийската култура от чуждите езически съставки, а именно от славянските и от българските в традиционната народна култура и до ден днешен включително.

Наистина всички изредени компоненти носят езическа действителност и в този смисъл разграничаването помежду им все пак остава условно. За да се каже кое е славянско и кое не е славянско, а като се каже кое не е славянско или кое не е

българско, да се помисли кое е тракийско са нужни не само усилия, а и предпазливост.

Така е, защото етнографската и фолклорната действителност се анализират с данни от езическия тракийски, но и от езическия славянски и от езическия български долитературен период. Тяхното разграничаване винаги ще е относително поради общия и за трите етнокултурни съставки индоевропейски субстрат, който в единството си е много по-древен от обичайно директния късноантичен субстрат. Освен това не бива да се пропуска, че огромната славянска маса поглъща не само субстратно, но и суперстратно население.

Степента на оцеляване на тракийското население, заварено от славяните и от българите на север и юг от Стара планина, и неговата компактност се поддържа чрез редица наблюдения. Най-напред тракийски следи са засвидетелствани стабилно от данните на ономастиката. Този материал и по-точно редица топоними, хидроними и ороними направо доказват историческата среща между славяни и траки в Югоизточна Европа. Така например в търсенето на местоживелища по течението на р. Искър славяните научават от срещнатите там траки, че реката се нарича Оскиос (думата е от тракийски произход), и това наименование те възприемат по законите на своя език.

Когато стигат до р. Вит, те чуват, че по околните села назовават реката Утус и лесно я преобразяват. В ушите им тракийският Азамус звучи като Осъм, Иатрус като Янтра, Тонзос като Тунджа. Безспорно това е единственият начин, по който поселниците усвояват и произнасят имената. Такъв е и случаят с най-голямата река, която тече през тракийските земи – Истрос. Славянското население не приема нейната номинация и тя остава като реликт в средновековната византийска книжнина. Вместо да влезне в тяхната топонимия с романизираното гръцко име Иструс, е възприето латинизираното старогерманско Данувиус, т.е. Дунав, както според Салустий се нарича тя в германските земи, а според Страбон и от даките.

Според съобщенията на древните автори славянизираното название на р. Марица идва от тракийското Марис, Марус, Ма-

рисиос, Марисиа. Една област на одриския цар Котис I от IV в. пр.Хр. се нарича пък Марене. Явно така траките номинират реката вместо Хеброс – дума, която те, изглежда, не познават и не употребяват. Всъщност името Марис е миграционно и се движи по пътя Енос-Кабиле-Хемус.

Вероятно първоначално населението означава с него отделна отсечка от долното течение, а сетне то е възприето от овчарите в Сакар и Странджа, както и във високопланинските райони на Балкана, които зиме слизат със стадата си на топло и паша при устието, а на връщане през лятото го отнасят чак до изворите. Както се вижда, названието съвсем не бележи цялата дължина на реката, а неговото разпространение и утвърждаване става в движение от етническа група, която го съхранява и именно от нейните потомци славяните го чуват, научават и преобразуват в прекрасното Марица.

Тракийският корен „мар-“ се среща още в „Илиада“ в имената на градовете Исмар и Маронея. Той се съдържа също и в Мармара (дн. Мраморно море) и се славянизира в Марица. Фактът, че славяните не възприемат и не използват широко утвърдените в гръцката литературна традиция наименования Хеброс и Пропонтида, а си служат с означенията на траките, е показателен за стабилността на местното население – заварено и асимилирано впоследствие. Тук евентуалната гръцка културна заемка е изключена.

Следващият пример е с образувалия се със сигурност в предосманската епоха ороним Странджа. Той произхожда от наблюденията върху гористия масив, които се извършват от траките одриси на десния (на западния) бряг на р. Тонзос, в превод „оттатък Тунджа“, „отвъд Тунджа“, т.е. на изток от Тунджа при формообразуването тра – тондзон – (с)тратондзон – страндзос(ес). Всичко изправя пред възможността да се локализира тракийска племенна група в навечерието и през първите години на славянското нашествие от двете страни на Долна Тунджа и на изток от р. Марица.

Някои имена на селища също минават в български език от тракийската, а не от гръцката им форма. Особено интере-

сен е случаят с Пловдив. Градът на Филип II Македонски от IV в. пр.Хр. носи в продължение на десет века тракийския си превод Пулпудева, когато за пръв път топонимът е засвидетелстван писмено от Йордан по преписа му на Касиодор през VI в. Невероятната издръжливост на тракийския език не заема гръцкото Филипополис, а остава вярна на своето означение, което ще се измени фонетично в Плъвдив, Пловдив. По същия начин средновековното Боруй идва направо от тракийското Берое, а не от латинското наименование Августа Траяна, както и Несебър – от Месамбрия, където съставката „брия" е тракийският термин за „град".

Примерът с Пулпудева е важен, защото включва тракийския суфикс „дева", „дава", който напълно се възпроизвежда в името на Дебелт (Девелт, Девелтон, Деултум). На тракийски език съставката означава най-общо „укрепено селище". Според една догадка при славянизацията на местното население омофонията на тракийското „дева" със славянското „дева" = „мома" поражда редица названия на места като Момини крепости, Момини кули, Момин проход и т.н. Езиковите заемки са от тракийски, а не от гръцки език и разкриват, че при идването си славяните възприемат тези имена от траките, а не от население, което говори гръцки език.

Чертите на тракийската древност се долавят още по-ясно в областта на обичайно-обредната система и въобще на духовната култура. Основната трудност тук е, че народните обичаи и вярвания започват да се записват едва през XIX в., когато промените в живота не могат да не окажат отражение върху тях. Проблемът е как да се отдели старото от новото, да се схване неговия корен и да се види как то живее под новите форми. Този път преимуществото е, че в процеса на своето народностно, а сетне и на националното си съзряване и до ден днешен включително българският народ е и остава винаги повече езичник, отколкото християнин. В паганистичната му същностна характеристика е естествено да се запазят и по-голям брой остатъци и преживелици от древността.

Освен това трябва да се има предвид, че и досега съществува разлика между официалните и народните религиозни вярвания, защото онова, което църквата кодифицира и превръща в канон, не всякога е догма за езическото мислене. От една страна, езическите представи съжителстват с християнските и се осмислят като християнски. От друга страна, официалният култ се пречупва в народното съзнание и се възприема на това равнище съобразно с неговото светоусещане. Това сложно образувание на паганистични и християнски елементи се противопоставя в известен смисъл на църковните правила. Разграничаването на народните от установените култове, обичаи и т.н. съществува и през древността и дава своето отражение върху процеса на приемствеността.

Явно, когато Аспарух (681–702 г.) създава своята държава, той се изправя пред една голяма трудност. Българите са монотеисти и поклонници на религията на Тангра, докато славяните почитат много божества, макар че Прокопий се мъчи да убеди, че и над тях властва само един бог – обладател на мълнията. Не е ясно как си влияят и как взаимодействат тези две религии, но те не са християнски и нямат зад себе си традиционно натрупано културно наследство от древна литература, изкуство и философия (каквото е например положението във Византия), които така великолепно могат да им служат.

Ето защо при покръстването княз Борис I (852–889 г.) среща много по-голяма съпротива, отколкото Константин Велики в Източната римска империя. Както съобщава един апокриф, той поставя брат срещу брат, град срещу град, земя срещу земя. Поради това е естествено езичеството да остави дълбоки традиции в по-сетнешното развитие на българския народ, както и че то е продължение на древните обичаи и на вярванията, които славяните и българите заварват по тези места.

Българският героичен епос и по-точно песните за Крали Марко са добро потвърждение за казаното. Голяма част от тях са обвеяни от приповдигната атмосфера и пренасят в един

фантастичен свят. Не само Марко е изключителен юнак, който побеждава противници и чудовища, но и конят му е необикновен. Той говори, дава съвети, има крила и може да лети, бие се. Заедно с ездача си те са едно цяло. Не е никак странно тогава, че под образа на действително живелия владетел Марко прозира и ликът на древно божество. Този най-стар пласт от героическата поезия представя тракийския бог-конник.

Не случайно на тракийски език думата за кон е „марка". Следователно основната причина да се превъплъти при новите условия тракийският конник в Марко е името му, което е „кон", точно такъв, какъвто язди и древното божество, откъдето и Крали Марко се превръща в чутовен юнак. Едно местно име, произведено от „кон", съвсем не е странно, както показват десетките случаи, засвидетелствани със стотици примери от „хипос"– кон, в старогръцки език.

От времето на траките са запазени имена на крепости и селища като Маркипетра (Марков камък, Маркова скала), Маркодава (Марково селище, Марков град), Маркерота, Драсимарка и т.н. Те обясняват съществуващите имена на местности като Марков камък, Марков град, Маркова стъпка, Маркова могила, Маркова капия, Маркова дупка и не са нищо друго освен Конски камък, Конски град и другите по този начин, както днес са Коньово, Конаре, Койнаре и подобни.

Познати са и лични тракийски имена Маркос, Зимаркос, Зиамарке, на които семантично отговарят българските Коно, Койно. Показателно е също, че между епитетите на богаконник се явява веднъж и Бемаркос. Най-сетне тракийската дума за „кон" е запазена навсякъде в българския език като „прозвище" на по-малкия брат на коня – магарето, Марко, понякога с хумористичен оттенък.

Много често Крали Марко е представен в песните във връзки и отношения със самодивите. Тези загадъчни създания, които изпълват българските поверия, се наричат също самовили и юди, но всичките им имена носят един основен смисъл. Те олицетворяват пробуждането на пролетното развитие на растенията и животните, което започва след зимното замиране,

и в този смисъл са демони на възраждащата се природа и на развиващата се зеленина.

Отсъствието на тези имена у другите славяни говори, че те се появяват при българите след отделянето им от останалите славянски народи, т.е. това става след VI в. Когато разказва за религията на славяните, Прокопий споменава, че между другото те почитат и нимфи, и вероятно това е онзи образ на митологични същества, който те имат, преди да станат самодиви. Според народните представи те са господарки на изворите и водите. Свърталищата им са край тези места, където живителната влага дава най-много възможности за буйния растеж по хубавите поляни, край реки и езера и в усамотените планински кътове, но винаги свързани с водните източници.

В песента „Марко Крале и Вида самовила" се разказва как веднъж юнакът – точно като тракийския конник – отива на лов:

„Шетба шета Марко Кралевике,
шетба шета по гора зелена
да излови един сури елен.
Шетба шета три дни и три ношчи,
веке Марко вода не намери
да улади гърло юнаково".

Измъчван от жажда, Марко започва да кълне гората, но чува „да му говори Гюргя самовила", че

„...тук е фтесна Вида самовила:
заключила дванайсе извори
сред гората в едно суво дърво
по све суво, на връ'о зелено".

В една друга песен пак той упреква старата самовила „що е събрала седемдесет кладенци". Разбира се, водите може да се пазят и от различни чудовища и змейове, но за цялостния образ на самодивите това е характерна черта и в този си аспект те действително въплъщават функционалното значение

на трите нимфи. За този облик допринасят и атрибутите им, каквито имат и всички езически божества.

Един от тях е венецът, направен от магьосни билки – пелин, росен, комунига, перуника и др. Друг е ризата, в която са облечени, дълга до глезените, ушита от тънка бяла материя. Освен това носят пояс, с който стягат дрехите си и в който личат всички цветове на дъгата, като най-ярко е представено зеленото. И най-сетне, те имат крила и могат да летят.

Многообразието от качества и способности така и не се изчерпва и най-често самодивите са описани в песните да носят в ръка типичното си въоръжение – лък, а на гърба колчан със стрели, напоени с билки. Обикновено те яхат елен или сърна и препускат неудържимо напред. Като повелителки на дивата природа и на животните в нея, образът им е напълно аналогичен и може същностно да се идентифицира с характеристиката на гръцката богиня Артемида (респективно с римската Диана). Разбира се, тук еленът е доста по-различен, защото

„На чело му слънце грее,
на гърди му – месечина.
Рогове му – сухо злато“.

Понякога той е крилат и може да лети, за да се пее:

„И си язди сур-елена,
сур-елена – шестокрилец.
Стремена ѝ – зелен гущер,
юзда ѝ е люта змия,
камшик ѝ е усойница“.

Като типична господарка на зверовете (потния терон), подобно на своите предшественички самодивите не се женят и нямат семейства. Стрелите им имат свойствата да разделят влюбените, въпреки че и те искат и се стремят да са обичани. Младежите обаче – предимно овчари, които се влюбват в тях, са осъдени на смърт. Отвлечени в тяхното царство, те изчезват завинаги от света на живите.

Явно самодивата е не само покровителка на юнаците и овчарите. Тя е техен противник и често влиза в борба с тях. Дори в случаите, когато насила става съпруга на този, който успее да ѝ открадне венеца, облеклото и крилата, т.е. да я лиши от сила, докато играе хоро на поляната и пее песни, а после се къпе, тя винаги успява да избяга и след като се гмурне в самодивското езеро, възвръща девствеността си. В този смисъл е възстановен предишният ѝ статут на девица, точно каквато е самата Артемида – богинята ездачка на елен, богинята ловджийка, която заедно с това като Селена може да е и богиня на луната. Ето защо, когато най-сетне успява да се отърве от мъжа си и литва към месечината, самодивата нарежда:

„Нали знаеш, Стояне,
самовила къща не върти,
самовила деца не храни.
Дири ме, Стояне, там горе,
на връх на Рила планина,
на самовилското игрище
край самодивското езеро".

Но нима и Артемида няма своите поклонници, които непрекъснато отблъсква и остава винаги сама? Такива са отчаяният Алфей, синът на Посейдон – Отос, Орион, който се опитва да я изнасили, но е ухапан от скорпион, Иполит, който гасне по нея, и накрая Актеон. Веднъж, докато се къпе, той дръзва да я види гола, но осквернената от погледа му богиня го напръсква с вода от вира и го превръща в елен, който впоследствие е разкъсан от собствените си кучета.

Особено интересна е народната песен „Марко Кралевичи, Иве и дете Дукатинче", където са събрани три прадревни персонажа. Паралелите са поразителни и докато едва ли вече има съмнение, че Марко персонифицира тракийския конник, найвероятно сладкогласният Иве отговаря смислово на Орфей.

Ако се следва разказът, се узнава, че когато наближават в Пирин планина дервена (прохода) на самодивите, зад кой-

то се намира тяхната земя, на Марко му се доспива и моли побратима си да попее, за да се унесе по-лесно. Иве, който се страхува да не го чуе Вида самодива, Вида Баздарджийска, т.е. граничарка, която пази прохода, и да не го прониже със стрелите си, споделя своите колебания. Но юнакът го успокоява, като му заявява, че тя му е посестрима и нищо лошо няма да му се случи. Тогава той отпуска гласа си и ето го чудното описание на песента:

„Ка запея низ гора зелена,
от гора е шума попадало,
долища се с гласи угърмеа
и сва се е гора уехтела".

За нещастие обаче го чува Гюргя самовила. Тя бързо намира майка си – Вида, и ѝ съобщава всичко чуто и видяно. На свой ред тя се мята на крилатия си елен, стига до юнаците и убива Иве. Сепнатият Крали Марко, който тъжи и желае да отмъсти за смъртта на своя другар, разбира от коня си, че Вида се е оттеглила чак „при ясниото месец" – поредна нейна персонификация на богинята на луната. Той не се двоуми, пришпорва Шарколията и я настига. Тя обяснява на побратима си, че не го е различила, обещава да възвърне живота на Иве и го отвежда при Магда самовила.

„Тука има Магда самовила,
тука има Магдини градини:
секакво е цвеке посеяла,
от секакви билки цвеке има.
Че наберем цвеке самовилско,
че запоим Иве, че окъпем
и веднага Иве, че да стане
ем по боле юнак, че да биде".

Така и правят, а медногласният певец – пълно въплъщение на Орфей, се събужда. Неговото чудотворно съживяване е отлична реминисценция и може да се тълкува като спомен

за слизането му в подземното царство, за да изведе оттам съпругата си Евридика.

И не само това. Още по-любопитна в случая е фигурата на самодивата. Тя вече не е нито в качеството на трите нимфи, нито на Артемида или Селена, защото разполага с живота и смъртта – способности, с които са натоварени богините Персефона и Хеката. Както може да отнеме последния дъх, така самодивата може и да го върне, по същия начин както стимулира развитието на растителността и зеленината напролет. Тя знае и вижда всичко, за да я попита накрая Марко „дали има пò юнак от мене“, т.е. тя е една всебогиня.

В тази обстановка е ясно, че като цяло образът на самодивите абсолютно съвпада със същностната характеристика на Великата богиня-майка – основна фигура в тракийската религия, и с многообразието на нейните трансфункционални възможности. Та нали тези тайнствени създания са господарки на изворите и водите, покровителстват дивата природа и животинките и осигуряват вечния кръговрат на постоянното умиране и на новото раждане (възраждане).

Постоянните им метаморфози ги превръщат в богини на лова, на войната, на луната, в пазителки на границите. Те познават магьосно биле и умеят да лекуват, дори притежават способността да съживяват мъртвите. Точно спотаените самодивски места в горите, по полята, край реките или езерата, при изворите, в планинските дебри се превръщат в последни убежища на прогонените от Християнската църква древни богини и там те продължават да царуват.

По този начин тракийският бог-конник и Великата богиня-майка се превъплъщават в песните за Крали Марко, а фолклорните им и поетични образи слагат своя отпечатък на този вид героическа поезия. Точно както Артемида е сестра на Аполон, така и самодивата е сестра (посестрима) на Крали Марко = на тракийския конник. Такива са и Вида, и Вила, и Юда, и Гюргя, и Лева, и Димка, и Димна, и Магда – все негови помощнички и закрилнички, но често и във вражда с него или с други юнаци.

Най-старото известие за самодивите е от XIII в. В една от грамотите на българските царе, издадена от Константин Асен (1257–1277 г.), е спомената местността Вилски кладенец. Несъмнено топонимът е по-стар от грамотата и дава представа за съществуването на подобни имена и преди тази дата, т.е. и през XII в., а и по-рано. Особено интересен е един старобългарски разказ, записан през XVI в., който свързва появата на самодивата със завареното население, което живее тук преди идването на славяните и българите.

По време на походите на македонския цар Александър III Велики един младеж, който го придружава, открива случайно жива вода. Като разбира това, царят налива от нея в един съд и му го дава да го пази, докато дойде смъртният му час, за да може да получи тогава безсмъртие. Но единствената дъщеря на владетеля е дотолкова любопитна да разбере какво има в съда, че дори убива младежа, изпива водата и по този начин става невидима и безсмъртна.

„Много има писано за нея – завършва разказът, – но няма да го разправям. Нямам време, пък и тя е прокълната от бога". Важното в тази история е, че макар самодивата да се среща само при българите, у народа е съществувало усещането, че тя идва от по-старо население, най-знаменитата личност сред което е Александър III Велики.

Християнството в тракийските земи е наситено с паганистични елементи, изпълнено е с езически мотиви, а големи откъси от езически сюжети обагрят изкуството му. Археологическите разкопки направо разкриват, че върху развалините на тракийски капища във всички краища на страната израстват раннохристиянски обители. Поразителното е, че в тях обредът продължава да се спазва в духа на паганизма според особеностите на местния етнос. Освен това народът осмисля много от християнските светци съобразно своя бит и своите светогледни представи.

Има много случаи, при които един езически празник в чест на някое божество се пада на деня, когато Църквата почита паметта на някой светец или мъченик, който съответно ста-

ва патрон на самия празник. По този начин паганистичната същност на отделното божество се пренася и върху светеца или върху мъченика, но вече той се възприема съгласно господстващото християнство.

Не винаги обаче божеството има точна проекция върху посочените лица. От една страна, най-често с него се свързва и се запазва определена страна или функция. От друга страна, се оказва, че различни божества може да влияят за формирането на култа. За това съдейства и локалната паганистична традиция, на основата на която възникват местните варианти на християнските култове. Този е начинът на втъкаването на тракийския паганизъм в ранната християнизация на местното население.

Празникът „Света Марина" е изключително популярен сред рупското население на Странджа и сред българските преселници от Мала Азия, които се настаняват в планината. Той е силно усложнен и демонстрира ясни предславянски черти, а самата светица напълно персонифицира идеята за Великата богиня-майка. Тя е почитана предимно като повелителка, която държи под ключ в голяма пещера всички животни и зверове, но най-вече е „сайбийка", т.е. господарка на змиите, които пуска и прибира. Така е представена и върху иконите: със змии във вдигнатите си ръце или в престилката си, или с брадва, с която е готова да убие змея или змията.

Образът ѝ съдържа следи от най-съществените белези на тракийската соларно-хтонична религия най-напред, защото водата, която тече в нейната пещера, е течността на безполовото зачатие. Не случайно веднъж годишно, в деня на честването ѝ, моми и ергени участват в това тайнство и прекарват нощта в утробата ѝ – пълно олицетворение на хтонизма, за да излязат от нея посветени в чудото на раждането (възраждането).

Ако се следва обаче усложнения фолклорен вариант, девствената Марина забременява, тъй като майка ѝ измолва от Слънцето да ѝ даде за целта вълшебна билка. В този ред на смислова натовареност тя се превръща в негова сестра (в други версии дори може да му стане съпруга), за да слее по този начин соларното с хтоничното.

Поради локализацията на култа също така в Родопите и в междуречието Струма-Места и поради обредните аналогии е възможно света Марина да отговаря семантично и на същностната характеристика на тракийската богиня Бендида – пак Велика майка, върховна покровителка и висша сила по тези места. Всичко говори за жизнеността на античните традиции. С приемането на християнството само името на светицата измества древната богиня, като нейната качествена определеност остава почти непроменена.

Но света Марина притежава и функциите на първата, на главната жрица (на божеството) и се нарича от странджанското население „висия". Славянизираното „висия" съхранява по необикновено изразителен начин тракийския топо-, етно- и антропоним Биза (Виза), Бизас, Бизантион, Бизоне и др., който навлиза в гръцката литература още преди началото на колонизацията на Западното Черноморско крайбрежие. Сега с името се наричат старейшините на родове и дори цели родове от селата Визица, Заберново, Калово и др., които поддържат определен обред (вече християнизиран) с неговия „панигир" (панаир) в чест на светец и принасят всяка година жертва (курбан) на своя „светок".

Жреческите задължения на отделни семейства са религиозни реликти, които са повсеместно разпространени в българска Странджа, а там, където грижата за „манастирчетата", т.е. за параклисите, продължава, там православен свещеник не се появява, понеже „той за нищо не трябва". Твърдението се потвърждава добре от наблюденията в съвременните гробища на селата Бръшлян, Българи, Заберново и др., където все още вместо кръстове до главите на погребаните се забиват идоли. Женските са заоблени, а мъжките имат израстък на върха, за да се подчертае демонстративно полът.

Най-силно въздейства висията от с. Заберново, който до ден днешен поддържа обреда в чест на свети Дух в полуразрушен долмен, където се поставят кандила и се поднасят дарове. В долмена има и случайно намерен фрагментиран гръцки надпис, който служи за икона. Тези сигурни белези за

тракийската паганизация на християнския култ се подкрепят и от обстоятелството, че той е жреческа привилегия.

Приемствеността с тракийската древност може да се почувства още по-осезателно и чрез вградената оброчна плочка на бога-конник в апсидата на параклиса „Свети Георги" край същото село. Местното население пали свещи, поднася дарове и отправя молби и надежди не пред иконата на светията – патрон на светилището, а към древното езическо изображение. Обяснението и този път не върви по линия на иконографския континюитет, а намира израз в паганизацията на християнския култ.

Семантиката на тракийския бог-конник явно остава непозната за славянското население и то по-скоро го възприема като свой, а не като тракийски и го уподобява на своето смислово значение и на онова, което Църквата му налага по-късно. Ето защо е основателно да се мисли, че оприличаването е образно, но не и съдържателно. Това е ясно и от функциите на свети Георги, които са по-близки до българския конник, до силния, до мощния и справедлив владетел, отколкото до соларно-хтоничните начала, с които е натоварено тракийското божество.

Света Марина, висията, Великата богиня-майка за субстратното тракийско население, е не само сестра на Слънцето, но и на свети Илия, което впрочем е едно и също като космогонична реалия поради принципното им тъждество. Този път главният елемент в ритуалната действителност е обиколката на Слънцето = на свети Илия на небето, т.е. на Космоса. Тя се осъществява на колесница, в която са впрегнати четири коня или елена, а светецът е изобразен върху иконите да препуска на квадригата и да дърпа юздите ѝ, представени като слънчеви лъчи.

Периодичният ежегоден обход на владетеля, който гарантира властта над оградената територия и утвърждава управлението, символно пренася лика на слънцето върху земята и извършва сливането на двете начала – на соларното и хтоничното, краен синтез в развитието на тракийската ре-

лигия. Същевременно обредният маршрут, който охранява и защитава и собственост, и поданици от неприятели, болести и злини, е превъплътен убедително чрез свещеното заораване в кръг, запазено в легендите за основаването на много селища в Странджа като Виза, Заберново, Граматиково, Дебелт и др.

Свети Илия – най-точната персонификация на бога на гръмотевицата, дъждоносец, а в непосредствените представи на населението – гръмовник, препуска по небесния свод и съединява в себе си функциите на бога на бурята с тези на бога на слънцето. Ако се следват лингвистите, самият празник на гърма и огъня = на свети Илия, има хето-лувийски произход, защото именно глаголът „паля“ (= на огън) се образува в български на хето-лувийска основа през тракийски език.

По този начин един от най-популярните сред народа светци се оказва същностно равнозначен на дославянския ураничен бог, бог-небе, бог-баща, бог на бурята и заедно с това слънчев бог на плодородието. Вероятно върху иконографията на свети Илия оказва влияние и тракийската представа за Зевс Гръмовержец – за Збелсурд, който само в земите между р. Истрос и Егея е изобразяван заедно с Хера на колесница и може би оттук този образ е пренесен и у другите славянски народи, а самата култова действителност има отношение и към славянския бог Перун.

Проблематиката е максимално сложна, защото семантичната редица на родствени наименования с основа „Пер“, „Перк“ възхожда към хетското „Перва“, производно на древноиндийското „Первата“ със значение на „планина, скала, камък“. Божеството Перва – скалата-бог или богът-скала, е свързано с конете и реконструира прототипа на един конен бог на бурята. В тази връзка е възможно езиково отъждествяване на хетското „Перва“ с тракийското „херос“ не само поради отсъствието на надеждна етимология на старогръцката дума, но и поради опитите да се изведе тя от до- или от не гръцки произход.

Името на бога на бурята, бог Гръмовержец, се възстановява на основата на съвпадението на ред древни традиции,

защото във веригата Первата – Перва – Херос се включват още славянският бог на гръмотевицата Перун (с многочислени трансформации) и равнозначните му идентификации при балтите – Перкун, и при литовците – Перкунас, божества на бурята, на буреносната вихрушка. Съвсем естествено точно тук е мястото и на епитетите на тракийския бог-конник Перко(у)с, Перконис, които се дискутираха в глава шеста.

Съвпаденията са естествени и по линия на топонимията, а най-напред по време идва тракийското Перинт. Както сочи суфиксът „-интос“, името принадлежи към най-древния ономастичен слой, сигурен за II хилядолетие пр.Хр. до Троянската война за балканско-егейско-малоазийската етнокултурна зона. Следва топонимът Форуна, включен от Тит Ливий в названието на „столицата“ – крепост на тракийското племе меди – Ямфорина, от I в. пр.Хр., в областта на средното течение на р. Стримон.

В случая най-важно е отъждествяването на Форуна с Перин/Пирин, както и валидността на това положение по отношение на всички други върхове на „Пер/Пир“ в България от типа на Персенк, Перелик и други подобни, тук включително и обредът за дъжд – пеперуда в българската традиционна народна култура. В същия низ от наименования попада и крепостта Перперикон в Родопите, където според археологическите наблюдения в тракийския субстрат не остава място за съмнение.

Проблематиката се усложнява, но и изпъква още по-релефно поради героя Пейрой – един от вождовете на траките от района на Хелеспонта, който идва в помощ на троянците и е регистриран още у Омир. Въпреки че няма достатъчно надеждна етимология, името има добри паралели в балканската и в собствено тракийската ономастика. Изглежда, не е съвпадение, че в „Илиада“ Пейрой е обозначен като херос, а връзката му с хетското Перва и логичната аналогия с хероса Перко(у)с и с хероса Перконис се налага от само себе си.

Нужно е да се добави още, че от четвъртата песен на поемата се знае как той поразява врага си с огромен остър камък,

т.е. как образът на бога-скала или на скалата-бог съвпада с този на божествения херой, който поразява, като хвърля камъни, или „хвърлячът на камъни“ опосредства връзката между „камък“ (скала) и „(поразяващ) божествен герой“. От Страбон се знае още и местността Пейросос, чиято локализация е в Троада, Мала Азия – при тракийската Зелея, което ще рече, че точно там е изповядван култът към този типично ураничен, но и соларен бог Гръмовержец, след като мястото се превръща по-късно в център за почитане на слънчевия бог Аполон.

В същия семантичен ред попада и женският род на Перкос – Перке, наименованието на Тракия. Формата се среща у Стефан Византийски, който следва Ариан, и макар и късна, не оставя съмнение в деривационната си връзка с производното Перкоте – град между Абидос и Лампсак на малоазийския бряг на Хелеспонта. Топонимът възхожда към най-древния ономастичен пласт и се споменава в „Илиада“. Макар и да изчезва във времето на Страбон, Перкоте още съществува в епохата на гръко-персийските войни, след като се среща у Херодот и в атинските данъчни списъци за 452–424 г. пр.Хр., които сочат Перкосиос.

При това положение е ясно, че най-древното название на земята на траките също се извежда в ономастична единица с основа „Перк-“ и се локализира в Югоизточна Тракия във времето до Троянската война. Това е страната на хероя Пейрой, чието име е вече огласяване на името на сина на Великата богиня-майка – на соларен бог. Връзката Пейрой-Перва-Херос-Перкос едва ли подлежи на съмнение и налага комбинацията скала (планина)-скален (планински) бог-бог на бурята, бог на хвърлянето-бог-конник (Гръмовержец). Самото огласено име на сина на Великата богиня-майка, този централен космогоничен персонаж, е съвсем естествено да дава названието на земята, където се изповядва учението за безсмъртието и обезсмъртяването.

Освен това възможността „Перке хтра“ да означава „страна на дъбовете“, „дъбрава“ не противоречи на иманентността на поразяващия бог Гръмовержец, бог на бурята, чието място

е тъкмо по такива свещени места, скалисти върхове и масиви. На свой ред не е изключено балто-литовско-славянският бог на гръмотевицата Пер(к)ун(ас) също да е свързан с дъба, което налага позицията, че името на бога Гръмовержец на индоевропейско семантично равнище е равнозначно с названието на дъба (срв. латинското „кверкус" от „перкус") и представя „божеството на дъба."

В същия контекст е абсурдно да се допусне, че тракийските топоними Перинт и Форуна имат пряко отношение към славянските географски означения. В съвпаденията и в редуването на тракийското Перинтос/Форуна със славянското Перин/Пирин не е изключена и езикова и културно-митологическа контаминация, но е недопустимо да се мисли за пряко славянско влияние върху тези тракийски имена, след като те са налице векове преди идването на славяните на Балканския полуостров.

Не остава друга алтернатива, освен да се приеме, че голяма група имена, които непосредствено възхождат към славянското Перун, и тяхното широко разпространение в сравнение с другите територии на славянския свят трябва да се търси в съвместяването на пренесеното на Балканите славянско божество с местния култ към тракийския бог-конник в реконструкцията на бог-Гръмовержец – най-почитания от тракийските богове в предславянския период.

Ограждането на сакралната територия чрез изораване може да се извърши и с впряг от бикове. Те се появяват на празника свети В(о)лас, честван с магически оброци – изображения на животни или на части от тях, с които се измолва от светеца здраве за добитъка. Зооморфозирано с вола/с бика, мъжкото начало с наименованието на древнославянското езическо божество Волос – Велес, наследен от свети Влас, има и местен вариант, а именно свети Модест.

Той е почитан успоредно със свети Влас пак в ареала на Странджа, Родопите и междуречието Струма-Места като покровител на едрия и дребния рогат добитък. Въз основа на съвкупните данни е допустимо да се мисли, че под формата

на този християнски светец може да се съзре един аспект от култа към Хермес, чиято първична функция е да покровителства стадата, Хермес, в чието име се заклеват тракийските царе – бог овчар, бог на плодородието, както е изобразяван и свети Модест в църковната живопис с два впрегнати вола или като пастир на овце.

Вече стана ясно, че някои древни езически чествания са свързани с отделни християнски светци, с които те нямат нищо общо. Убедителен пример за казаното се открива на по-нисши и на по-висши равнища в народната религиозно-обредна система, която се отнася до мъченик Трифон, известен като Трифон Зарезан. Той е сочен за вероятен приемник на Дионис, а празникът му е считан винаги като сигурен остатък от култа на божеството. Това е денят на лозарите и като техен покровител светецът е представян под въздействието на местни представи с косер в ръка.

При церемонията в центъра на вниманието е обредното зарязване на лозята, а самото обозначение на началото на стопанската година изпъква като някаква по-особена форма на предпролетните Дионисови тържества. Показателно е още, че заради присмеха си над Богородица Трифон, който е смятан за неин брат, отрязва своя нос. В преданието има отглас от мита за тракийския цар Ликург. Успоредиците са неоспорими, защото той прогонва от страната си Дионис и неговата свита, които идват от Мала Азия и преминават протоците, но разгневения бог му изпраща безумие. Тогава в пристъп на умопомрачение, като мисли, че зарязва лоза, Ликург убива своя син, както и Трифон посяга към носа си. Вероятно приказката води началото си от някоя забравена легенда за божеството, и то не толкова за него самото, колкото за тези, на които изпраща лудост.

Освен това в така устойчивия празник правят впечатление возенето на Трифон на колесница, т.е. на колесар, както често е представян и богът, и избирането на един от лозарите за ръководител – за цар на честването. Всичко показва, че Трифон Зарезан – царят, заема мястото на Дионис, а наричането му

така се дължи само на обстоятелството, че денят съвпада с почитта към светеца – носител на името. Следователно ако се празнуваше свети Василий или свети Харалампи, патронът щеше да е някой от тях, понеже след като богът губи стойността си, светецът също няма да има никакво значение. Това е просто случайно съвпадение, но важното тук е как религиозната практика така или иначе остава.

Към устойчивостта и изключителната виталност на славянското начало и към устремния изблик на прабългарската сила се прибавя и тракийското опиянение от природата. Този порив не угасва в съзнанието и с омайващия си ритъм повлича кукерите – пратеници на тракийския Дионис, с невероятни маски, с реквизит – предшественици на трагедията. От гледище на културната история оформянето ѝ като самостоятелен жанр се свързва с народните празненства в чест на бога и, изглежда, възниква от Дионисовите тържества във Виза. Този град в Странджа, известен като резиденция на тракийските царе, е център на бакхическите буйства, на обредните игри в чест на бога и е родно място на драматичните представления.

Предположението добива доказателствена сила чрез обичая Кукеров ден, валиден за обширния район на Странджанския масив – напълно различен от кукерските изпълнения от западните краища на България. В този план е показателно, че негов носител е само коренното население на рупската етнографска област в центъра на планината. Най-важното лице в ритуалното представление е самият кукер, т.нар. бял кукер или кукерът без маска, понеже той сам води и разиграва всички символни действия. Той е движещата сила на обреда и същевременно е негов център.

Така е най-малкото защото, когато той рови земята с червения си фалос, очевидно я опложда, а когато го остри на колелото на каруцата, което все по-бързо се върти, прави и показва връзките си със соларните сили. Каруцата = на колесницата, на която се придвижва, т.е. обикновено предната колесарка, където стои изправен, е необходимият атрибут за кръговото заораване и сакрализирането на собствената не-

прикосновена територия, както стои този въпрос и с Трифон Зарезан, и с преданията за основаването на селищата в планината – принципно равнозначни на свещената царска обиколка на тракийските династи.

Кукеров ден се празнува през Сирната неделя (през февруари), съвпада по време с големите и малките гръцки Дионисии и олицетворява смяната на старата с новата година, непрекъснатия процес на раждането и умирането. Представлението не е и не се превръща в карнавал заради ясната представа на носителите му, че е свързано с космическите сили и с благосъстоянието на обществото, при което чрез сливането на природните и на човешките (= на колектива) сили се постига хармония и ежегодно се пресъздава актът на сътворението – налага се необходимият ред.

Тази култова практика с мистериален характер е присъща на системата на тракийското аристократично учение за безсмъртието с неговия вечен стремеж към самоусъвършенстване чрез непрестанна реорганизация на макро- и микрокосмоса. Просто тук е разказан космогоничният мит за периодичното разрушаване и за създаването на света, персонифициран в постоянно умиращия и възраждащ се бог.

Но такива са и обредните действия, които имат за цел да ускорят растежа в природата и да осигурят плодородието през новата година, тъй като най-важно място в тях заемат символичният брак (половият акт) между кукера и неговата „баба“, подхвърлянето и намирането на „бебето“ (= на кучето), смъртта и новото раждане на кукера. Изведнъж са пресъздадени стереометричният модел на вселената с нейната хоризонтална и вертикална организация, идеите за културния герой – цар, за мъжкото и женското начало, за появата и края, но и за постоянното обновление, както и за промяната на социалния статус на участниците в празненството, т.е. за тяхното прераждане в по-висше състояние, при което младостта и здравето са най-малкото условие за вечното им щастие.

Като основно действащо лице кукерът съвсем не е женственият, весел, оргиастичен гръцки Дионис. Той е водещият

актьор и е типичният мим, който не говори. Той е Дионис-Загрей. Това име-прозвище определя разликата между тракийския и гръцкия Дионис, между един по-ранен и един по-късен бог. По пътя на екстаза точно този тракийски върховен господар, който ръководи мимическите сцени, представящи цикличните смени в природата, постига извисяването на човека до божеството.

Именно то е драматично и е драматическо, покрива представата за висшето соларно-хтонично мъжко начало, балансира съотношението между първичните стихии – въздух-земя-огън-вода, и лежи в основата на старогръцката трагедия. Споменът за него продължава да се съхранява като преживелица чрез Кукеров ден, празнуван колоритно и днес от странджанското рупско население.

Що се отнася до Сабазий – име, с което траките, според Макробий, наричат Дионис, се знае, че той се идентифицира със Зевс и е категорично означение на бога повелител. Самият възглас „сабой“ в мистериите на Дионис е показателен за произхода на другото му име – Сабазий. То може да се чуе и днес в някои затворени полета на България, каквото е Етрополското. „Сабо, сабой“ подвикват призори участниците в честването на януарския Атанасов ден (равностоен на февруарските Дионисии), когато се събират над града под Черни връх.

През Сирната неделя след празника на белия кукер навсякъде в Странджа става и „цирене“-то на кучета, т.е. прогонването на злите сили от тях. При обреда с най-голямо значение е стрелбата (сега с пушки) по запален и вдигнат нависоко кош със слама, за да се разпръснат на всички страни искрите на огъня. Възпроизведена е ритуалната стрелба (на царя) по вертикала, но и към четирите посоки на света, за да се овладее хаосът и да се организира пространството. Центърът, около който се разиграват всички действия, става самият огън, след като запаленият кош падне на земята, и точно там преминава световната ос, за да захванат около него участниците хоро, което най-напред се вие наляво, а после надясно, защото именно лявото движение е свещено.

Отново в този район най-широко е разпространена легендата за елена и за самоволното му жертване. В деня на свети Илия и на свети Константин повсеместно се разказва как той слиза от планината, идва при изповядващите култа, ляга да си почине и после доброволно се оставя да бъде заклан. Веднъж обаче еленът закъснява и без да му дадат възможност да отдъхне, присъстващите извършват жертвоприношението, но той повече не се явява. Основното в преданието е вярата, че след ритуалното убийство и изяждане животното отново ще се върне, т.е. ще се възроди. По друг начин казано, цикълът на постоянното умиране и на новото раждане – на вечното възраждане, е затворен.

Паралелите са безспорни, защото един текст на Филострат – автор от III в., дословно гласи: „Този Резос, когото Диомед убил под Троя, както се разказва, обитавал Родопите. И много негови чудеса се възпяват. Пък и казват, че той отглеждал коне, носел оръжие и се занимавал с лов. А доказателство за заниманията на хероя с лов било, че глиганите и сърните, пък и каквито животни имало в планината, се отправяли на двойки или на тройки пред жертвеника на Резос, принасяли се в жертва, без да ги връзват, и сами се подлагали на ножа. Говори се още, че този херой отблъсквал чумата от планината, а Родопите са гъсто населени и много села има около светилището му“. Този път коментарите са излишни.

Подобен е и проблемът за произхода на нестинарството, и то не само поради празниците на огъня, каквито са дните на свети Илия и на свети Константин, и легендата за елена. То също не е запазено по всички тракийски земи, а единствено в техните югоизточни дялове – предимно в Странджа, в Северна и в Североизточна материкова Гърция и по някои острови, където има тракийски анклави, и демонстрира най-изразена хтонична връзка със соларния култ, сливането на земното със слънчевото начало. Съхраняването му е несъмнено доказателство за неславянско, т.е. за тракийско езическо присъствие и за неговите следи в средновековното религиозно мислене на българите, а и по-сетне до ден днешен включително.

От различните тълкувания на името най-вероятно е значението на новогръцки език „стиа" – огън, което произхожда от старогръцкото „енхестия", „енстия", откъдето славянизираното нестинари (с начална метатеза). Нещо повече, нестинарите, които тачат, поддържат и изпълняват обреда с живия огън, са от определени семейства, т.е. те също принадлежат към (субстратни) жречески родове, в чиито среди се предават тайните на съкровеното знание. Те имат задълженията да подготвят и извършат жертвоприношението на празника на светеца – на свети Константин. Тези висии непрекъснато изпълняват функциите си и се грижат за „манастирчетата", които се намират винаги край „лековита" вода, каквато например е Голямата или Далечната аязма (извор), или на „свещени" места.

Структурата на обредния комплекс разкрива ред архаични елементи. Най-напред обхождането и танцът с иконите на свети Константин и Елена възпроизвеждат формата на кръга и очертават границата на организираното пространство, което се противопоставя на хаоса. Обиколената територия, която се възприема като ритуално изображение на вселената, придобива свещен характер, защитена е от всички зли сили и в нея е осигурено здраве и плодородие.

Самото шествие стимулира движението на слънцето, защото икононосци и нестинари вървят много бързо – почти бягат, и подскачат напред-назад, за да въздействат символно върху космическите сили, да ускорят хода на слънцето и да отбележат настъпването на новия сезон. Промяната на календарното време се демонстрира също и чрез действията отваряне и изнасяне, понеже иконите се изнасят от църквата преди изгрев слънце и само на този ден се отваря аязмото.

Самата игра и ограждането на земния огън – еквивалент на небесния, на слънцето, охранява и увеличава неговата светлина. На свой ред огънят има ролята на посредник между небесния и земния свят и не случайно хорото около него е до залез, а върху него след това. Танцът не само пречиства, той е своего рода ценностно изпитание, чрез което става посвещението на новите участници и се осъществява връзката със слънцето с

посредничеството на главната нестинарка. Тя може да вещае, тъй като е сестра на свети Константин или на „светока“. Когато я „прихвати“ или е „обзета“ от него, тя получава дарбата да пророкува или по-точно да изказва желанията му.

Тази върховна жрица има правото да призовава божеството, като усуква бял и червен конец, т.нар. марта. Тя е известна още от Трифоновден и от Гергьовден и чрез нея се канят светците, за да участват в обредната трапеза. И понеже всяко божество е двуначално, то може да се извика чрез двете нишки – бялата за мъжкото (за царя) и червената за женското (за царицата) начало. Смяната на кода на червения цвят като типичен за владетеля се извършва през ранновизантийската епоха, когато пурпурът става символ на императорското достойнство.

Обредните заместители на божествената царска двойка са т.нар. опашати икони. Те имат дръжки, които позволяват да са винаги изправени. С тях се извършват действия като умиване, обличане с „ризи“, обхождане, игра, оставят се „да сколасат“ (да отпочинат). Всичко ги характеризира не само като икони, но и като одушевени сакрални персонажи. Точно такъв е образът на свети Константин, който е типично царски, защото е облечен в бяла риза, с три наниза жълтици. Неговата абсолютна възвисеност му позволява да изрича мъдри, но неясни за хората предсказания, които главната нестинарка (жрица) тълкува.

Като посредници между земния и небесния свят и най-вече като божи заместници в действителния живот, избрани чрез огнено изпитание, свети Константин и света Елена придобиват и допълнителна смислова натовареност, защото докато той наследява чертите на слънчевия бог, то според официалната версия в очите на християните тя е доброжелателна майка, която заема мястото на Великата богиня. Ето как на християнско равнище се реактуализира връзката между върховната господарка и нейния син, респективно съпруг.

При това положение, ако светецът е божественото слънце, то светицата е неговата жена. Такава слънчева невеста е

Еньовата буля, която обредно обхожда селището и неговите свещени места и гадае за плодородие, женитба и здраве. Друга слънчева невеста, както вече се видя, е света Марина, според поверията сестра и на свети Илия, т.е. в народното съзнание те се възприемат като сестри или жени на слънцето. В този смисъл пренасянето на неговия образ върху земята и игрите върху жаравата на живия огън са сигурно доказателство за съединяването на идеите за изобилната реколта, за подземното царство и за смъртта. Точно в съотношението слънце – огън, небе-земя се постига упованието за достигането на крайната цел, която е вечното възраждане и безсмъртието.

Изложението може да продължи, но и досега приведените примери, струва ми се, са достатъчни, че това е един начин не само да се докосне, а при случай и да се разбере миналото, не чрез относителното равновесие на страстите към непосредствената древна действителност, а чрез активен анализ на приемствеността между вековете.

Така е, защото античността продължава да живее не само във византийските извори, в многобройните световни медиавистични хроники и истории, но тя пази своята непосредственост и чрез данните за периода XIV–XIX в., независимо от погрома на османското владичество. Точно в приемствеността между поколенията се крият дълбоките корени и високата стойност на целия идеен фонд от традиционно културно наследство, което древността чрез съвремието се стреми да завещае на бъдещето. В този смисъл тракийското население, което изцяло влиза в етническия състав на българската народност като неин трети, най-малък, но силен и богат духовно дял, и превъплъщенията на културата му са върхът на нейната идейна еволюция.

ОСНОВНА ЛИТЕРАТУРА

Агбунов, М. В. Загадки Понта Эвксинского. (Античная география Северозападного Причерноморья). Москва, 1985.

Александров, Г. Монтана. Т. 1. Монтана, 1994.

Алексиева-Йорданова, М. Елински орфически свидетелства. София, 2004.

Ангелова, Р. Игра по огън. Нестинарство. (Народен обичай в България.) София, 1955.

Ангелов, Д. Образуване на българската народност. София, 1971.

Арнаудов, М. Студии върху българските обреди и легенди. Т. 1–2. София, 1971–1972.

Бешевлиев, В. Проучвания върху личните имена у траките. София, 1965.

Блаватская, Т. В. Западнопонтийские города VII–I вв. Москва, 1952.

Богданов, Б. Орфей и древната митология на Балканите. София, 1991.

Богданов, Ив. Веда словена. София, 1992.

Бонев, Ал. Тракия и Егейският свят през втората половина на II хил. пр.Хр. София, 1988 (= Разкопки и проучвания, 20).

Ботева, Д. Долна Мизия и Тракия в римската имперска система (193–217/218 г. сл. Хр.). София, 1998.

Ботева-Боянова, Д. Проблеми на тракийската история и култура. Нов поглед върху сведения на Херодот и Тукидид. София, 2000.

Бошнаков, К. Тракийска древност. Исторически очерци. София, 2000.

Вакарелски, Хр. Български празнични обичаи. София, 1943.

Василиев, Ас. Казанлъшката гробница. София, 1958.

Василев, Вл. Медицината в древна Тракия. София, 1975.

Велков, В. Градът в Тракия и Дакия през късната античност (IV–VI в.). Проучвания и материали. София, 1959.

Велков, В. Записано на камък. София, 1963.

Велков, В. Робството в Тракия и Мизия през античността. София, 1967.

Велков, В., Зл. Гочева, В. Тъпкова-Заимова и колектив. Извори за историята на Тракия и траките. Т. 1. София, 1981.

Велков, Ив. Проникването на Рим в българските земи. София, 1929 (=Малка енциклопедическа библиотека, 64).

Велков, Ив. Мъртви градове. София, 1933.

Венедиков, Ив. Земите на Средния Вардар. Принос към антропогеографията на Македония. Скопие, 1943.

Венедиков, Ив. Тракийската колесница. София, 1960.

Венедиков, Ив. Панагюрското златно съкровище. София, 1961.

Венедиков, Ив. Тайната на тракийските могили. София, 1968.

Венедиков, Ив. Съкровището от Враца. София, 1975.

Венедиков, Ив. Медното гумно на прабългарите. София, 1983.

Венедиков, Ив. Златният стожер на прабългарите. София, 1987.

Венедиков, Ив. Раждането на боговете. София, 1992.

Венедиков, Ив. Тракийското съкровище от Летница. София, 1996.

Венедиков, Ив., Т. Герасимов. Тракийското изкуство. София, 1973.

Влахов, К. Тракийските лични имена. Фонетико-морфологични проучвания. София, 1976 (= Studia Thracica, 2).

Генчева, Ев. Първият военен лагер в Нове, провинция Мизия (Северна България). София-Варшава, 2002.

Генчева, Ев. Римските фибули от България от края на I в. пр.Хр. до края на VI в. на н. е. Велико Търново, 2004.

Георгиева, Ив. Българска народна митология. София, 1983.

Георгиева, Р., Т. Спиридонов, М. Рехо. Етнология на траките. София, 1999.

Георгиев, Вл. Тракийският език. София, 1957.

Георгиев, Вл. Траките и техният език. София, 1977.

Георгиев, Г. Полезните изкопаеми от времето на траките. София, 1987.

Гергова, Д. Обредът на обезсмъртяването в древна Тракия. София, 1996.

Гетов, Л. Мъглижката гробница. София, 1988.

Гиндин, Л. А. Язык древнейшего населения юга Балканского полуострова. Фрагмент индоевропейской ономастики. Москва, 1967.

Гиндин, Л. А. Древнейшая ономастика Восточных Балкан. Фрако-хето-лувийские и фрако-малоазийские изоглосы. София, 1981.

Гиндин, Л. А. Население гомеровской Трои. Историко-филологические исследования по этнологии древней Анатолии. Москва, 1993.

Гинев, Г. Съкровището от Кралево. София, 1983.

Гинев, Г. Тракийски могили при село Кралево, Търговишко. Варна, 2000.

Гочева, Зл. Завещано от траките. София, 1989.

Гочева, Зл. и колектив. Извори за историята на Тракия и траките. Т. 2. София, 2002.

Данов, Хр. Западният бряг на Черно море в древността. София, 1947.

Данов, Хр. Древна Тракия. Изследвания върху историята на българските земи, Северна Добруджа, Източна и Егейска Тракия от края на IX до края на III в. пр.Хр. София, 1969.

Данов, Хр. Траки. Исторически очерк. София, 1982.

Данов, Хр. Тракийско изворознание. Велико Търново, 1998.

Дечев, Д. Характеристика на тракийския език. София, 1952.

Дечев, Д., Г. Кацаров и др. Извори за старата история и география на Тракия и Македония. София, 1949.

Димитров, Д. П. България – страна на древни култури. София, 1963.

Димитров, Д. П., М. Чичикова. Късноантичната гробница при Силистра. София, 1986.

Димитров, П. Палеобалканският вокализъм. София, 1994.

Динчев, В. Римските вили в днешната българска територия. София, 1997.

Домарадски, М. Келтите на Балканския полуостров IV–I в. пр.Хр. София, 1984.

Драганов, Д. Монетосеченето на Кабиле. София, 1993.

Дремсизова-Нелчинова, Цв., Г. Тончева. Антични теракоти от България. София, 1971.

Дуриданов, Ив. Езикът на траките. София, 1976.

Живкова, Л. Казанлъшката гробница. София, 1974.

Златковская, Т. Д. Мёзия в I–II веках нашей эры. Москва, 1951.

Златковская, Т. Д. Возникновение государства у фракийцев VII–V вв. до н. э. Москва, 1971.

Иванов, Т. Абритус. Римски кастел и ранновизантийски град в Долна Мизия. Т. 1. София, 1980.

Иванов, Т. Улпия Ескус. Римски, късноримски и ранновизантийски град. Т. II. София, 2005 (=Разкопки и проучвания, 34).

Иванов, Т., Р. Иванов. Никополис ад Иструм. Т. 1. София, 1994.

Иванов, Т., Р. Иванов. Улпия Ескус. Т. 1. София, 1998.

Иванов, Р. Долнодунвската отбранителна система между Дортикум и Дуросторум от Август до Маврикий. София, 1999.

Йорданов, К. Политическите отношения между Македония и тракийските държави (359–281 г. пр.Хр.). София, 1998 (= Studia Thracica, 7).

Кабакчиева, Г. Oescus. Castra Oescensia. Ранноримският военен лагер при устието на Искър. София, 2000.

Кабакчиев, Ю. Наблюдения върху тракийската държавност. София, 2000.

Карайотов, Ив. Монетосеченето на Месамбрия. Бургас, 1992.

Кацаров, Г. Пеония. Принос към старата етнография и история на Македония. София, 1921.

Кацаров, Г. Цар Филип II Македонски. История на Македония до 336 г. пр. Хр. София, 1922.

Кацаров, Г. България в древността. Историко-археологически очерк. София, 1926.

Китов, Г. Тракийските могили край Стрелча. София, 1979.

Китов, Г. Борово – сребърно тракийско съкровище. София, 1979.

Котова, Д. Тесмофориите. Женски празничен комплекс. София, 1995.

Краев, Г. Маските и маскарадните игри у българите. София, 1996.

Крыкин, С. М. Фракийцы в античном Северном Причерноморье. Москва, 1993.

Лазаров, М. Потъналата флотилия. Варна, 1975.

Лазаров, М. Антична рисувана керамика от България. София, 1990.

Лозанова-Станчева, В. Мито-ритуалният комплекс на тракийските Котитии. София, 1993.

Лозанова-Станчева, В. Аристофановата комедия „Птиците". Орфика и Политика. София, 1997.

Лозанова-Станчева, В. Терей или драматургичният „топос" на метаморфозата. София, 2003.

Маджаров, К. Диоклецианопол. Топография, укрепителна система, градоустройство и архитектура. Т. 1. София, 1993.

Маджаров, М. Римският път Ескус-Филипопол. Пътни станции и селища. Пловдив, 2004.

Маразов, Ив. Ритоните в древна Тракия. София, 1976.

Маразов, Ив. Съкровището от Якимово. София, 1979.

Маразов, Ив. Наколенникът от Враца. София, 1980.

Маразов, Ив. 24 тракийски съда. София, 1980.

Маразов, Ив. Мит, ритуал и изкуство у траките. София, 1992.

Маразов, Ив. Видимият мит. Изкуство и митология. София, 1992.

Маразов, Ив. Митология на златото. София, 1994.

Маразов, Ив. Митология на траките. София, 1994.

Маразов, Ив. Рогозенското съкровище. София, 1996.

Маразов, Ив. Траките и виното. София, 2000.

Маринов, Д. Народна вяра и религиозни народни обичаи. София, 19942.

Марков, К. Духовен живот в българските земи през късната античност (IV–VI в.). София, 1995.

Масаоки, Д. Въстанието на Спартак. София, 1983.

Мегалитите в Тракия. Част 1. София, 1976; Част 2. Тракия Понтика. София, 1982.

Мелюкова, А. И. Скифия и фракийский мир. Москва, 1979.

Миков, В. Античната гробница при Казанлък. София, 1954.

Миков, В. Вълчитрънското златно съкровище. София, 1958.

Михайлов, Г. Траките. София, 1972.

Младенова, Я. Античната вила Армира край Ивайловград. София, 1991.

Мушмов, Н. Античните монети от Балканския полуостров и монетите на българските царе. София, 1912.

Николов, Б., Сп. Машов, Пл. Иванов. Тракийското сребърно съкровище от Рогозен. София, 1987 (= Известия на музеите в Северозападна България, 12).

Никулицэ, И. Т. Геты IV–III вв. до н. э. в Днестровско-Карпатских землях. Кишинев, 1977.

Никулицэ, И. Т. Северные фракийцы в VI–I вв. до н. э. Кишиньев, 1987.

Откупщиков, Ю. В. Догреческий субстрат. У истоков европейской цивилизации. Ленинград, 1988.

Панайотов, Ив. Ямната култура в българските земи. София, 1989. (= Разкопки и проучвания, 21).

Пастухов, Ив. Старите траки в България. София, 1929.

Пастухов, Ив. Римското владичество в България. София, 1929.

Петров, Д. Превъплъщенията на вълка-пазител. Бележки за философско-исторически „детектив“. София, 2001.

Петрова, Ел. Пајонските племиньа и Пајонското кралство во II и I милениум пред н. е. Скопје, 1990–1991.

Петрова, Ел. Бригите и централниот Балкан во II и I милениум пред н. е. Скопје, 1996.

Пик, Б. Монетни изображения от римската епоха в България. София, 1931.

Попов, Д. Тракийската богиня Бендида. София, 1981.

Попов, Д. Залмоксис. Религия и общество на траките. София, 1989.

Попов, Д. Богът с много имена. София, 1995.

Попов, Д. Тракология. София, 1999.

Попов, Д. Тракийските царе. Поведение и превъплъщения. София, 2007.

Попов, Р. Пеперуда и Герман. София, 1989.

Попов, Хр. Урбанизация във вътрешните райони на Тракия и Илирия през VI–I век преди Христа. София, 2002.

Порожанов, К. Общество и държавност у траките – средата на II–началото на I хилядолетие пр.Хр. (в контекста на палеобалкано-западномалоазийската общност). София, 1998 (= Studia Thracica, 6).

Рабаджиев, К. Елински мистерии в Тракия. (Опит за археологически прочит). София, 2002.

Райчевски, Ст., В. Фол. Кукерът без маска. София, 1993.

Рехо, М. Атическа червенофигурна керамика в Националния археологически музей – София. София, 1992.

Русева, М. Тракийската култова архитектура в България. Ямбол, 2000.

Слоковска, Л. Пауталия. Топография, градоустройство и укрепителна система. Т. 1. София, 1989.

Спиридонов, Т. Тракийският етнос. Проблеми на формирането и развитието. София, 1991.

Спиридонов, Т. Историческа география. Първа част. Основни понятия и проблеми на историческата география на българските земи в древността. Варна, 1996.

Спиридонов, Т. Свещената планина и етническата територия. София, 1998.

Стаменова, Ж. Кукери и сурвакари. София, 1982.

Стойчев, Т. Археоастрономия. Праисторически свидетелства за измерване на времето от България. София, 1998.

Тачева, М. Древная Фракия и Юго-Восток Европы. София, 1976.

Тачева, М. История на източните култове в Долна Мизия и Тракия (V в. пр.Хр. – IV в. от н. е.). София, 1982.

Тачева, М. История на българските земи в древността. Развитие и разцвет на робовладелското общество. София, 19972.

Тачева, М. Власт и социум в римска Тракия и Мизия. София, 2000.

Тачева, М., Д. Ботева. Христоматия по Тракология. Т. 2. София, 1998.

Теодоров, Ев. Същност и произход на българските юнашки и хайдушки песни във връзка с отразените в тях състезания. София, 1963.

Теодоров, Ев. Древнотракийското наследство в българския фолклор. София, 1972.

Теодоров, Ев. Български народен героичен епос. Кралимарков цикъл – произход, развитие и специфика. София, 1981.

Тодорова, Х. Каменно-медната епоха в България. София, 1986.

Тодоров, Ив. Неизвестни тракийски владетели. Велико Търново, 1998.

Тодоров, Я. Паганизмът в Долна Мизия през първите три века след Христа. София, 1928.

Томов, Р. Императорите-орфици. Орфизъм и ранно християнство IV–VI в. София, 1998.

Тонев, Л. Градоустройство по българските земи през античността. София, 1995.

Топалов, Ст. Месамбрия Понтика. Приноси към проучване монетосеченето на града V–I в. пр.Хр. София, 1995.

Топалов, Ст. Принос към проучване тетрадрахмите на Тасос от II период на монетосечене, подражанията им и свързаните с тях други имитативни монети от земите на Тракия през II–I в. пр.Хр. София, 1996.

Топалов, Ст. Племена и владетели от земите на одриското царство и граничните му югозападни територии от края на VI до средата на IV в. пр.Хр. Приноси към проучване монетосеченето и историята на древна Тракия. София, 1998.

Торбатов, С. Укрепителната система на провинция Скития (края на III–VII в.). Велико Търново, 2002.

Тъпкова-Заимова, В. Нашествия и етнически промени на Балканите VI–VII в. София, 1966.

Филов, Б. Римското владичество в България. Варна, 1931.

Фол, Ал. Дълбоки корени. София, 1966.

Фол, Ал. Песента за Ситалк. София, 1968.

Фол, Ал. Тракийското военно изкуство София, 1969.

Фол, Ал. Демографска и социална структура на древна Тракия. Първо хилядолетие пр.Хр. София, 1970.

Фол, Ал. Херосът остава в Тракия. Проблеми на разселването и етнодемографията на тракийските племена. София, 1970.

Фол, Ал. Политическа история на траките. Края на второто хилядолетие до края на пети век преди новата ера. София, 1972.

Фол, Ал. Тракия и Балканите през ранноелинистическата епоха. София, 1975.

Фол, Ал. Тракийският орфизъм. София, 1986.

Фол, Ал. Политика и култура в древна Тракия. София, 1990.

Фол, Ал. Тракийският Дионис. Книга първа. Загрей. София, 1991.

Фол, Ал. Слово и дела в древна Тракия. Учебни четива. София, 1993.

Фол, Ал. Тракийският Дионис. Книга втора. Сабазий. София, 1994.

Фол, Ал. Тракийската култура: казано и премълчано. София, 1995.

Фол, Ал. Химните на Орфей. София, 1995.

Фол, Ал. История на българските земи в древността до края на III в.пр. Хр. София, 1997.

Фол, Ал. Човекът във видове време. София, 1998.

Фол, Ал. Древната култура на Югоизточна Европа. София, 1998.

Фол, Ал. Тракийският Дионис. Книга трета. Назоваване и вяра. София, 2001.

Фол, Ал. Orphica Magica. Т. 1. София, 2004.

Фол, Ал., М. Тачева, Д. Попов, В. Иванов. Подбрани извори за историята на българските земи в древността. София, 1980.

Фол, Ал., Ив. Венедиков, Ив. Маразов, Д. Попов. Тракийски легенди. София, 1981.

Фол, Ал., Д. Попов. Христоматия по тракология. Т. 1. София, 1989.

Фол, Ал., Т. Спиридонов. Историческа география на тракийските племена до III в. пр.Хр. София, 1983.

Фол, В. Скалата, конят и огънят. Ранна тракийска обредност. София, 1994.

Фол, В. Забравената светица. София, 1996.

Фол, В. Мегалитни и скално-изсечени паметници в древна Тракия. София, 2000.

Фол, В. Скални топоси на вяра в Югоизточна Европа и в Мала Азия през древността. София, 2007.

Фол, В. Орфей – тракиецът. София, 2008.

Фол, В., Р. Нейкова. Огън и музика. София, 2000.

Христов, Ив. Планинска Тракия. Население, култура и религия в древността. Велико Търново, 1999.

Цончева, М. Художественото наследство на тракийските земи. София, 1971.

Черных, Е. Н. Горное дело и металлургия в древнейшей Болгарии. София, 1978.

Чичикова, М. Севтополис. София, 1970.

Шаранков, Ем. Нестинарството. София, 1947.

Юрукова, Й. Монетосеченето в Долна Мизия и Тракия (II–III в.). Хадрианопол. София, 1987.

Юрукова, Й. Монетите на тракийските племена и владетели. София, 1992.

Яйленко, В. П. Греческая колонизация VII–III вв. до н. э. Москва, 1982.

Янакиева, Св. Предгръцка Беотия. Палеобалкански ономастични и митологични елементи. София, 1994.

Archibald, Z. H. Odrysian Kingdom of Thrace. Orpheus Unmasked. Oxford, 1998.

Berciu, D. Contribution a l'étude de l'art thraco-gète. Bucureşti, 1974.

Best, J. G. P. The Thracian Peltasts and their Influence on Greek Warfare. Groningen, 1969.

Bouzek, J. Thrákové. Praha, 1990.

Cary, M. Histoire des rois de Thrace et de ceux du Bosphore Cimmérien, éclaircie par les médailles. Paris, 1757.

Casson, St. Macedonia, Thrace and Illyria. Their Relations to Greece from Earliest Times of Philip, Son of Amyntas. Oxford, 1926.

Ceramovič-Kuzmanovič, Al. Corpus Cultus Equitis Thracii (CCET). V. Monumenta intra fines Iugoslaviae reperta. Leiden, 1982.

Cole, S. G. Theoi Megaloi. The Cult of the Great Gods at Samothace. Leiden, 1984.

Crişan, I. H. Burebista and his Time. Bucureşti, 1977.

Crişan, I. H. Spiritualitatea geto-dacilor. Repere istorice. Bucureşti, 1986.

Daicoviciu, H. Dacii. Bucureşti, 1965.

Daicoviciu, H. Dacia de la Burebista la cucerirea romana. Cluj, 1972.

Danov, Ch. Altthrakien. Berlin-New York, 1976.

Detschew, D. Die thrakischen Sprachreste. Wien, 1976.

Dimitrov, D. P., M. Čičikova. The Thacian City of Seuthopolis. Oxford, 1978 (=BAR. Suppl. Series, 38)

Dörig, J. Les trésors d'orfèvrerie thrace. Roma, 1987 (= Rivista di archeologia, Suppl. 3).

Dušek, M. Die Thraker im Karpatenbecken. Amsterdam, 1978.

Eliade, M. De Zalmoxis a Gengis-Khan. Etudes comparatives sur les reliogions et le folklore de la Dacie et de l'Europe Orientale. Paris, 1970.

Filov, B. Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diokletian. Leipzig, 1906.

Filov, B. Denkmäler der Thrakischen Kunst. Berlin, 1917.

Filov, B. L'art antique en Bulgarie. Sofia, 1925.

Filov, B. Die Archaische Nekropole von Trebenischte am Ochrida-See. Berlin-Leipzig, 1927.

Fitz, J. Die Laufbahn der Statthalter in der römischer Provinz Moesia Inferior. Weimar, 1966.

Florescu, R. L'art des daces. Bucarest, 1968.

Fol, Al. La cultura e il patrimonio dei Traci. Roma, 1984.

Fol, Al., Iv. Marazov. Thrace and the Thracians. New York, 1977.

Fol, Al., Iv. Marazov. I Traci. Splendore e barbarie di un'antica civiltà. Roma, 1985.

Fol, Al., M. Chichikova, T. Ivanov, T. Teofilov. The Thracian Tomb near the Village of Sveshtari. Sofia, 1986.

Fol, Al., B. Nikolov, G. Mihailov, Iv. Venedikov, Iv. Marazov. The Rogozen Treasure. Sofia, 1989.

Fol, Al., K. Jordanov, K. Porozhanov, V. Fol. Ancient Thrace. Sofia, 2000.

von Gaertringen, H. De Graecorum Fabulis ad Thraces Pertinentibus Quaestiones Criticae. Berlin, 1886.

Georgiev, Vl. Introduction of the History of the Indo-European Languages. Sofia, 1981.

Gerov, B. Beiträge zur Geschichte der römischen Provinzen Moesia. Amsterdam, 1980.

Gerov, B. Landownership in Roman Thracia and Moesia (Ist–IIIrd Century). Amsterdam, 1988.

Gerov, B. Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. (Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae). Serdicae, 1989.

Gočeva, Zl., M. Opperman. Corpus Cultus Equitis Thracii (CCET). I. Monumenta orae Ponti Euxini Bulgariae. Leiden, 1979.

Gočeva, Zl., M. Opperman. Corpus Cultus Equitis Thracii (CCET). II. Monumenta inter Danubium et Haemum reperta. Leiden, 1981.

Hampartumian, N. Corpus Cultus Equitis Thracii (CCET). IV. Moesia Inferior (Romanian Section) and Dacia. Leiden, 1979.

Hartwig, P. Bendis – eine archaeologische Untersuchung. Leipzig-Berlin, 1897.

Hoddinott, R. F. Bulgaria in Antiquity. An Archaeological Introduction. London, 1975.

Issac, B. The Greek Settlement in Thrace until the Macedonian Conquest. Leiden, 1986 (= Studies of Dutch Archaeological and Historical Society, 10).

Jones, A. H. M. The Cities of Eastern Roman Provinces. Oxford, 1937.

Jurukova, J. Die Münzprägung von Deultum. Berlin, 1973.

Jurukova, J. Coins of the Ancient Thracians. Oxford, 1976 (= BAR, Suppl. Series, 4).

Jurukova, J. Die Münzprägung von Bizye. Berlin, 1981.

Kalinka, E. Antike Denkmäler in Bulgarien. Wien, 1906 (= Schtiften der Balkannommission, 4).

Kahrstedt, U. Beiträge zur Geschichte der thrakischen Chersonesos. Baden-Baden, 1954.

Kazarov, G. Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker. Sarajevo, 1916 (= Zur Kunde der Balkanhalbinsel. II. Quellen und Forschungen, Heft 5).

Kazarov, G. Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien. Budapest, 1938 (= Dissertationes Pannonicae, Ser. 2, № 14).

Kakouri, K. Dionysiaka. Aspects of the Popular Thracian Religion of Today. Athens, 1965.

Lasova, Ts. The Hyperboreans. A Study in the Paleo-Balkan Tradition. Sofia, 1996.

Loukopoulou, L. D. Contribution à l'histoire de la Thrace propontique durant la période archaïque. Athènes, 1989.

Marazov, Iv. The Rogozen Treasure. Sofia, 1996.

May, J. M. F. Ainos: its History and Coinage. Oxford, 1950.

May, J. M. F. The Coinage of Abdera (540–345 B. C.). London, 1966.

Mihailov, G. Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae. Vol. 1. Serdicae, 1970; Vol. 2–5. Serdicae, 1958–1997.

Nicolov, D. The Roman Villa at Chatalka, Bulgaria. Oxford, 1976 (= BAR, Suppl. Series, 17).

Oppermann, M. Thraker zwischen Karpatenbogen und Ägäis. Leipzig-Jena-Berlin, 1984.

Papazoglou, F. Central Balkan Tribes in Pre-Roman Time. Amsterdam, 1978.

Părvan, V. Getica. O protoistorie a Daciei. Bucureşti, 19822.

Peter, Ul. Die Münzen der Thrakischen Dynasten (V–III Jahrhundert v. Chr.). Berlin, 1997.

Pippidi, D. M. I greci nel Basso Danubio dal l'eta arcaica alla conquista romana. Milano, 1971.

Pippidi, D. M. Scythica minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral romain de la Mer Noire. Bucureşti – Amsterdam, 1975.

Pippidi, D. M. Les cités grecques de la Dobroudja dans l'histoire de l'antiquité. Bucureşti, 1977.

Popov, D. Tračka civilizacija. Tračani – društvo, politika, kultura. Beograd, 2000.

Poulter, A. G. Nicopolis ad Istrum : a Roman, Late Roman and Early Byzantin City. London, 1995.

Reho, M. La ceramica attica a figure nere e rosse nella Tracia, Bulgaria. Roma, 1990.

Romaios, G. A. Cultes populaires de la Thrace. Les anesténaria, cérémonie du lundi pur. Athènes, 1949.

Russu, I. Die Sprache der Thrako-Daker. Bucarest, 1969.

Samsaris, D. Les thraces dans l'empire romaine d'orient (le territoire de la Grèce actuelle). Etudes ethno-démographique, sociale,

prosopographique et anthroponymique. Jannina, 1993.

Sanie, S. Din istoria culturii şi religiei geto-dacica. Iaşi, 1995.

Schönert-Geiss, E. Die Münzprägung von Byzantion. Teil I. Autonon Zeit. Berlin, 1970.

Schönert-Geiss, E. Die Münzprägung von Byzanthe-Dikaia-Selymbri Berlin, 1975.

Schönert-Geiss, E. Die Münzprägung von Maroneia. Berlin, 1987.

Schönert-Geiss, E. Die Münzprägung von Augusta Traiana un Traianopolis. Berlin, 1991.

Solari, A. Sui dinasti degli odrisi (V–IV sec. A. C.). Pisa, 1912.

Stein, A. Die Legaten von Moesien. Budapest, 1940.

Strobel, K. Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans. Studien zı Geschichte des mitteleren und unteren Donauraumes in der hohe Kaiserzeit. Bonn, 1984.

Svoboda, B., D. Končev. Neue Denkmäler antiker Toreutik. Praha, 195(

Sultov, B. Ceramic Production on the Territory of Nicopolis ad Istrur (IInd–IVth Century). Sofia, 1985.

Tomaschek, W. Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchunį Wien, 1980.

Velkova, Ž. The Thracian Glosses. Contribution to the Study of th Thracian Vocabulary. Amsterdam, 1986.

Velkov, V. Citties in Thracia and Dacia in Late Antiquity. (Studies an(Materials). Amsterdam, 1977.

Velkov, V. Roman Cities in Bulgaria. Collected Studies. Amsterdam, 1980.

Velkov, V. Geschichte und Kultur Thrakiens und Mösiens. Amsterdam 1988.

Velkov, V., Al. Fol. Les thraces en Egypte gréco-romaine. Sofia, 1977 (= Studia Thracica, 4).

Venedikov, Iv. The Vulchitrun Treasure. Sofia, 1988.

Vulcrnescu, R. Mithologie Ronrna. Bucureşti, 1987.

Vulpe, R. Histoire ancienne de la Dobroudja. Bucureşti, 1938.

Weiss, J. Die Dobrudscha im Altertum. Sarajevo, 1916.

Wiesner, J. Die Thraker. Studien zu einem versunkenen Volk des Balkanraumes. Stuttgart, 1963.

Книгите на ЛИК можете да закупите от:

София
Борса – Сграда „Болид“, ул. „Искърско шосе“ № 19, 0887 111 863, (02) 483 13 83
Книжарниците в СУ „Св. Кл. Охридски“ и НБУ
„Хеликон“ – бул. „Стамболийски“ № 17
„Пингвините“ – ул. „Веслец“ № 4, ул. „Ан. Кънчев“ № 28
„Български книжици“ – ул. „Аксаков“ № 10
Книжарници „Маги 5“ – бул. „Гоце Делчев“, бл. 102

Варна
Книжарница „Стела“ – Театъра – Бозурови
Книжарница „Пингвините“ – ул. „Прага“ № 7
Книжна борса „Спел“ – Шиварови

Бургас
Книжарница „Хеликон“ – пл. „Тройката“ № 4

Благоевград
Книжарница „Перун“ – ул. „Д-р Хр. Татарчев“ № 22
Книжарница „Хеликон“ – ул. „В. Левски“ № 1

Пловдив
Книжна борса „Хермес“
Книжарница „Хеликон“ – ул. „Райко Даскалов“ № 13
Книжарница – „Литера-Н“ – ул. „Цариброд“ № 1 (пл. „Джумаята“)

Русе
Книжарница „Пингвините“ – ул. „Александровска“ № 48

Габрово
Книжарница „Златев“ – ул. „Орловска“ № 26

Тел. за контакти: (02) 943 44 00; (02) 943 47 48;
e-mail: lik@tea.bg; www.lik-bg.com

Димитър Попов

ДРЕВНА ТРАКИЯ.
ИСТОРИЯ И КУЛТУРА

Българска, първо издание

Дизайн на корицата **Миглена Деянова**
Компютърно оформление **Миглена Деянова**
Коректор **Людмила Стефанова**

формат **16/60/84**
обем **21,5 п.к.**

Предпечат **ИК ЛИК**

гр. София, ул. “Гогол” № 19
(02) 943 44 00; (02) 943 47 48